T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI

1982 ANAYASASI ÇERÇEVESİNDE ENGELLİ HAKLARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Ayşe Nur USTA

Danışman
Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ

MAYIS 2024, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“1982 Anayasası Çerçevesinde Engelli Hakları” başlıklı “Yüksek Lisans” tezim tarafımca incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir bicimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Ayşe Nur USTA

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Kamu Hukuku

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : 1982 Anayasası Çerçevesinde Engelli Hakları

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 165 sayfalık kısmına ilişkin 18/04/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %13'tür.

Filtrelemeye alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 07/05/2024

Danışman: Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ **Öğrenci:** Ayşe Nur USTA

KILAVUZA UYGUNLUK BEYANI

"1982 Anayasası Çerçevesinde Engelli Hakları" başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Ayşe Nur USTA	**Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ**
Hazırlayan	Danışman

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ danışmanlığında **Ayşe Nur USTA** tarafından hazırlanan **"1982 Anayasası Çerçevesinde Engelli Hakları"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

07/05/2024

JÜRİ:

Danışman	:	**Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ**	(İmza)
Üye	:	**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ**	(İmza)
Üye	:	**Dr. Öğr. Üyesi Betül KALYONCU**	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun …. /…./2024 tarih ve .....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

……. /…../2024

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde kıymetli görüş ve tecrübeleriyle kendisinden faydalanma fırsatı bulduğum, bana her zaman yol gösteren, asistanlıktan kaynaklanan iş yükümü hafifleten, kendime örnek aldığım, tez danışmanlığımı yapan saygıdeğer kürsü hocam Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik anlamda gelişmemde yardımlarıyla her zaman destek olan ve yol gösteren, kaynaklara ulaşabilmem için kütüphanesini paylaşan, tezimi okuma özverisinde bulunan ve katkı sağlayan, asistanlıktan kaynaklanan iş yükümü hafifleten saygıdeğer kürsü hocam Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Akif ETGÜ'ye şükranlarımı sunuyorum.

Tez jürimde yer alma nezaketi göstererek kıymetli vaktini ayırarak tezimi okuma özverisinde bulunan ve görüşleriyle tezime katkıda bulunan saygıdeğer hocam Dr. Öğretim Üyesi Betül KALYONCU'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayşe Nur USTA, Erzincan, 2024

1982 ANAYASASI ÇERÇEVESİNDE ENGELLİ HAKLARI

Ayşe Nur USTA

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2024

Danışman: Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ

ÖZET

Engellilik hâli insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Günümüzde her altı kişiden biri engellidir ve her insan da birer engelli adayıdır. Dünya nüfusunda önemli bir yere sahip olan ve bedensel, ruhsal, tıbbi veya zihinsel bakımdan geçici yahut kalıcı nitelikteki engellilik hâllerinden dolayı diğer kişilerden farklılık arz eden engelliler; ayrımcılığa, toplumsal dışlamaya, kısıtlamalara, insanlık dışı kötü muamelelere maruz kalmışlardır. Ayrıca engellilerin yaşam, sağlık, eğitim, çalışma gibi birçok hakkı ihlal edilmiş, engelliler haklarından tam olarak faydalanamamışlardır. Engelliler, toplumsal hayata tam ve etkin katılım noktasında büyük sorunlar yaşamışlar ve yaşamaya da devam etmektedirler. İnsan haklarına verilen önemin artmasıyla beraber engelli bireylerin de hak sahipliği ve toplumsal hayata katılımları konusuna verilen önem de artmıştır. Bu kapsamda konuyla ilgili ulusal ve uluslararası alanda muhtelif düzenlemeler yapılmıştır. 1982 Anayasası'nda ise engelli bireylere yönelik ayrımcılık yasağı, eğitim hakkı, çalışma şartları ve sosyal güvenliğe ilişkin hükümler mevcuttur. Bunun yanında hukukumuzda engellilere yönelik birçok mevzuatta da düzenleme söz konusudur. Buna rağmen engelli bireylerin yaşamış oldukları hak ihlallerinin tam anlamıyla önüne geçilebildiğini söylemek mümkün değildir.

Bu çalışmanın amacı, engelli bireylerin karşılaşmış oldukları sorunların tarihî gelişim süreçleriyle birlikte engelli bireylere yönelik uluslararası düzenlemeler ve Türk hukuku bakımından incelenmesidir. Bu çalışmada engellilerin toplumsal hayata katılımda yaşamış oldukları sorunlara ve ayrımcılık teşkil eden hususlara da değinilerek çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Ayrımcılık Yasağı, 1982 Anayasası, Engelli Hakları, İnsan Hakları.

DISABILITY RIGHTS WITHIN THE FRAMEWORK OF 1982 CONSTITUTION

Ayşe Nur USTA

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, May 2024

Supervisor: Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ

ABSTRACT

Disability has existed throughout human history. Today, one out of every six people is disabled and every person is a candidate for disability. People with disabilities, who have an important place in the world population and who differ from other people due to their physical, mental, medical or mental disabilities of temporary or permanent nature, have been subjected to discrimination, social exclusion, restrictions and inhuman maltreatment. In addition, many rights of persons with disabilities such as life, health, education and work have been violated and persons with disabilities have not been able to fully benefit from their rights. People with disabilities have experienced and continue to experience great problems in terms of full and effective participation in social life. With the increasing importance given to human rights, the importance given to the rights of persons with disabilities and their participation in social life has also increased. In this context, various national and international regulations have been made on the subject. In the 1982 Constitution, there are provisions on non-discrimination, right to education, working conditions and social security for persons with disabilities. In addition to this, there are many legislative arrangements for the disabled in our law. Despite this, it is not possible to say that the violations of rights experienced by persons with disabilities have been completely prevented.

The aim of this study is to examine the problems faced by disabled individuals in terms of international regulations and Turkish law in terms of disabled individuals together with their historical development processes. In this study, the problems experienced by disabled people in participating in social life and the issues that constitute discrimination are also mentioned and solutions are tried to be proposed.

Keywords: Disability, Prohibition of Discrimination, 1982 Constitution, Disability Rights, Human Rights.

İÇİNDEKİLER

1982 ANAYASASI ÇERÇEVESİNDE ENGELLİ HAKLARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK i

TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI ii

KILAVUZA UYGUNLUK BEYANI iii

KABUL VE ONAY TUTANAĞI iv

ÖN SÖZ v

ÖZET vi

ABSTRACT vii

İÇİNDEKİLER viii

KISALTMALAR xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ KAVRAMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

A. Engelli Kavramı 5

B. Tarihî Gelişim Süreci İçerisinde Engellilik 11

C. Engelliliği Açıklamaya İlişkin Başlıca Modeller 21

1. Ahlaki (Dinî) Model 22

2. Tıbbi Model 23

3. Sosyal Model 28

4. İnsan Hakları Modeli 31

D. Engellilik Nedenleri ve Türleri 33

E. İnsan Hakları Hukukunun Temel İlkelerinin Engellilik Bağlamında İncelenmesi 35

1. Genel Olarak 35

2. İnsan Onuruna ve Bağımsız Yaşama Saygı 37
a. İnsan Onuruna Saygı 37
b. Bağımsız Yaşama Saygı 39
3. Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı 41
a. Eşitlik İlkesi 41
b. Ayrımcılık Yasağı 43
(1) Doğrudan Ayrımcılık 46
(2) Dolaylı Ayrımcılık 49
(3) Taciz 50
(4) Çoklu Temelde Ayrımcılık 51
(5) Makul Uyumlaştırmanın Reddi 51

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA ENGELLİ HAKLARI

A. Birleşmiş Milletler 57
1. Genel Olarak 57
2. Engelliliğe İlişkin Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri ve Faaliyetleri 63
a. Zihinsel Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi 63
b. Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname 65
c. Uluslararası Engelliler Yılı 66
d. BM Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı 68
e. Akıl Hastalığı Olan Kişilerin Korunması ve Ruh Sağlığı Hizmetlerinin İyileştirilmesine Yönelik İlkeler 75
f. Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar 76
g. BM Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme 77
h. ILO 159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi ... 94

B. Avrupa Birliği 95

C. Avrupa Konseyi 97

1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 99

2. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı 102

3. Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi 103

D. Amerika'da Engelli Hakları 104

E. Afrika'da Engelli Hakları 107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA ENGELLİ HAKLARI

A. Genel Olarak 112

B. Türk Hukukunda Tarihî Süreç ve Hukuki Düzenlemeler 113

1. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Türk Toplumlarında Engelli Hakları 115

2. İslam'da Engelli Hakları 118

3. Osmanlı'da Engelli Hakları 121

4. 1921 Anayasası Döneminde Engelli Hakları 127

5. 1924 Anayasası Döneminde Engelli Hakları 128

6. 1961 Anayasası Döneminde Engelli Hakları 131

C. 1982 Anayasası Döneminde Engelli Hakları 134

1. Genel Olarak 134

2. Engellilerin Belli Başlı Haklar Açısından Konumu 141

a. Yaşam Hakkı 141

b. Eğitim Hakkı 143

c. Sağlık Hakkı 150

d. Çalışma Hakkı 154

e. Siyasi Katılım Hakkı 163
f. Sosyal Güvenlik Hakkı 164
g. Adalete Erişim Hakkı 166
h. Erişilebilirlik 171
D. Engellilere Yönelik İç Hukukumuzdaki Bazı Düzenlemeler 178
1. Engellilere Tanınan Bazı Muafiyetler 178
2. Engellilere İlişkin Ceza Hukukunda Yer Alan Bazı Düzenlemeler 182
E. Engellilerin Karşılaştığı Diğer Sorunlar 184
SONUÇ 186
KAYNAKÇA 190
ÖZ GEÇMİŞ 221

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABAD : Avrupa Birliği Adalet Divanı

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AK : Avrupa Konseyi

AYM : Anayasa Mahkemesi

Bkz. : Bakınız

BM : Birleşmiş Milletler

CD. : Ceza Dairesi

CMK : Ceza Muhakemesi Kanunu

CRPD : Convention on The Rights of Persons with Disabilities (Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme)

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

DSÖ : Dünya Sağlık Örgütü

E. : Esas Numarası

E.T. : Erişim Tarihi

Ed. : Editör

EHİS : Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

EHK : Engelliler Hakkında Kanun

ESKHK : Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi

ESKHS : Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

Haz. : Hazırlayan

HD. **:** Hukuk Dairesi

HGK. **:** Hukuk Genel Kurulu

HMK **:** Hukuk Muhakemeleri Kanunu

ILO **:** International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)

İHEB **:** İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

K. **:** Karar Numarası

K.T. **:** Karar Tarihi

KHK **:** Kanun Hükmünde Kararname

m. **:** Madde

MEB **:** Millî Eğitim Bakanlığı

MTV **:** Motorlu Taşıtlar Vergisi

ÖTV **:** Özel Tüketim Vergisi

STK **:** Sivil Toplum Kuruluşu

T.C. **:** Türkiye Cumhuriyeti

TBMM **:** Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK **:** Katma Değer Vergisi

TCK **:** Türk Ceza Kanunu

TDK **:** Türk Dil Kurumu

TİHEK **:** Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

TİHEKK **:** Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu

TMK **:** Türk Medeni Kanunu

UÇÖ **:** Uluslararası Çalışma Örgütü

UN DESA **:** United Nations Department of Economic and Social Affairs (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi)

UN **:** United Nations (Birleşmiş Milletler)

UNICEF **:** The United Nations International Children's Emergency Fund (Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu)

vb. **:** Ve benzeri

vd. **:** Ve diğerleri

vs. **:** Vesaire

WHO **:** World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

GİRİŞ

İnsanlar, hayatları boyunca istemedikleri ya da beklemedikleri birçok durumla karşılaşabilmektedirler.[1] Bireylerin haklardan faydalanmasını zorlaştıran ve toplumda dezavantajlı bir konumda yer almasına sebep olan hâllerden birisi de engelliliktir.[2] Karmaşık ve tartışmalı bir konu olan engellilik, insanlık tarihi boyunca var olmuş, her devirde farklı bakış açıları ile değerlendirilmiş ve kişilerin ekonomik ve sosyal durumlarından bağımsız olarak toplumun her kesimini etkileyen bir olgu olmuştur.[3]

Engelli bireyler, çeşitli sebeplerle insanlık tarihinin büyük bir bölümünde uğursuz ve lanetli olarak algılanmış ve toplumdan dışlanmışlardır.[4] Bedensel, ruhsal, tıbbi veya zihinsel bakımdan geçici yahut kalıcı nitelikteki engellilik hâllerinin varlığından dolayı diğer kişilerden farklılık arz etmeleri sebebiyle engelliler, toplumun genelini teşkil eden insanlarca yardıma ve korunmaya muhtaç, karar verme yetisi olmayan aciz kişiler olarak görülmüşlerdir.[5] Ayrıca engelliler ayrımcılığa, toplumsal dışlamaya, kısıtlamalara, kötü muamelelere maruz bırakılmışlar[6] ve çalışarak toplum ve ekonomiye katkıda bulunabilecekleri göz ardı edilerek aileler, toplum ve ekonomi bakımından yük olarak görülmüşlerdir.[7]

---

[1] Hürü Sağlam Tekir, "Toplumsal Hayatta Karşılaştıkları Zorluklarla Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 3/7 (2016): 59; Münir Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2007): 139.

[2] Özge Yücel Dericiler, *Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014), 331.

[3] Ekrem Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Uluslararası Hukuk", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 7; Buket Deniz, *Engelli Hakları ve Ayrımcılık Yasağı* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 15; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", 3, (E.T. 31.01.2024), https://www.aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "2030 Engelsiz Vizyon", 8, (E.T. 01.02.2024), https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf.

[4] Deniz, *Engelli Hakları,* 15; İdil Işıl Gül, "Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 2.

[5] Gül, "Fiziksel Engelliler", 2; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 42; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 36; Bülent Kara, "Türkiye'de Engelli Bireylerin Yasal Hakları ve Uygulamadaki Yeri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48 (2016): 251; Yücel Dericiler, *Sosyal Haklar*, 331; Seda Gürler, *Engelli Kadınların İnsan Hakları* (Ankara: Astana Yayınları, 2016), 8.

[6] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 42.

[7] Gül, "Fiziksel Engelliler", 2.

Engellilik, insan olmanın bir parçasıdır ve herkesin karşılaşabileceği bir durum olması sebebiyle engelliliğin evrensel bir olgu olduğu söylenebilir.[8] Yani engellilik yalnızca engellilerin değil tüm insanlığın ortak bir gerçekliğidir ve sadece ne dünün ne de bugünün konusu olmuştur.[9] Kişilerin sahip oldukları fiziksel ya da zihinsel yetersizlikleri esasen tek başına bir engel durumu teşkil etmemektedir. Engelli bireylerin içinde yaşadıkları toplumun dinî, sosyo-ekonomik ve kültürel altyapısı da bu bireylere yönelik bakış açısını belirlemede rol oynamaktadır. Kısaca engellilik olgusunun toplumun bireylere karşı yaklaşımından ileri geldiği söylenebilir.[10] Buna rağmen engellilik konusu, uzunca bir süre insan haklarının konusu alanı dışında bırakılmıştır.[11] Ancak günümüzde insan haklarına atfedilen önemin artmasıyla ve engellilerin kendi hayatları üzerinde yetkili ve karar sahibi olarak hayatlarını devam ettirmeyi istemeleriyle beraber engelliliğin bir kader ve trajedi olduğu yönündeki görüş zayıflamış, engelliliğin insan çeşitliliğinin bir parçası olduğu ve engellilik sebebiyle maruz kalınan durumların insan hakları ihlaline yol açtığı görüşü güçlenmiştir. Engellilik küresel olarak bu kapsamda değerlendirilmeye başlanmış ve engelli hakları hususunda muhtelif hukuki düzenlemeler yapılmıştır.[12] Bu kapsamda; engellilik konusuna hem ulusal hem de uluslararası politikalarda verilen önem artmış ve engellilik; insan hakları, fırsat eşitliği, toplumsal hayata katılım, ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik, farklılıklara saygı gösterilmesi, bağımsızlık ve özerklik gibi kavramlarla bir arada anılmaya başlanmıştır.[13] Ancak engelli bireylerin insan hakları her ne kadar hem ulusal hem de uluslararası alanda tanınıp korunmaya başlanmış olsa da ne yazık ki engellilerin maruz kaldıkları ayrımcılık nedeniyle bazı hak ve özgürlükleri kullanırken söz konusu hakkın hiç kullanılamamasına

[8] Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti* (Cenevre: WHO Press, 2011), 1, (E.T. 09.10.2023), https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf; Naci Münci Çakmak, "Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 1; Selda Çağlar, *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2009), 26.

[9] Şerafettin Erten, "Engelli Haklarına Kamu Yönetimi Teorisi Çerçevesinden Bakmak", içinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 126.

[10] Kara, "Türkiye'de Engelli Bireylerin Yasal Hakları", 249.

[11] Gauthier de Beco, *Disability in International Human Rights Law* (United Kingdom: Oxford University Press, 2021), 1.

[12] Deniz, *Engelli Hakları,* 15; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 3; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 8.

[13] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 8.

kadar uzanan zorluklarla karşı karşıya kalabildikleri gerçeği karşımızda durmaktadır.[14] Bu yüzden engellilerin temel hak ve hürriyetlerinden hâlen tam anlamıyla faydalanabildikleri ne yazık ki söylenemez.[15]

Engelli bireylerin korunması ve bu bireylere insan onuruna yakışır şekilde yaşam olanaklarının sunulması geleneksel acıma ve yardımcı olmak duygularıyla izah edilemez. Burada hak temelli bir yaklaşımdan söz edilmelidir.[16] Bu noktada içermeci[17] ve erişilebilir bir toplum[18] olabilmek amacıyla engellilerin haklarını toplum vicdanına bırakmadan yasalar aracılığıyla güvenceye almak, ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin politikaları geliştirmek ve fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik önlemlerle koruyarak güçlendirmek atılabilecek en önemli adımlardır.[19] Bunun yanında engelli bireylerin, ailelerinin, üst düzey yöneticiler ve toplumun, engelli sorunları hakkında bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi vasıtasıyla, devletin ve toplumun bir arada çalışmasının sağlanması, engellilerin ve ailelerinin yasal hakları hususunda aydınlatılmaları da gerekmektedir.[20]

Engellilerin temel hak ve özgürlüklerden tam anlamıyla faydalanamaması hususu, günümüzde güncelliğini hâlen korumakta ve dünya genelindeki engelli nüfusun artmasıyla birlikte daha da yaygın hâle gelen bir insan hakları sorunu olarak karşımızda durmaktadır. Konunun önemi ve güncelliği göz önünde bulundurularak hazırlanan "1982 Anayasası Çerçevesinde Engelli Hakları" isimli bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü, engellilik kavramının ulusal ve uluslararası metinlerdeki tanımlar çerçevesinde açıklanmasına, tarihsel gelişim süreci içerisinde engelliliğe, engelliliği açıklamaya ilişkin başlıca modellere, engel nedenlerine ve türlerine, engelliliğin insan

[14] Anıl Güven Yüksel, *Toplumsal Yaşama Katılma Hakkı* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022), 169.
[15] Deniz*, Engelli Hakları,* 15.
[16] Nihat Bulut, *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2009), 261; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 42.
[17] İçerme, herkesin farklı özelliklere sahip olduğunun ve farklı ihtiyaçlarının bulunduğunun kabul edilmesidir. İçermeci anlayış, engelliler de dâhil tüm bireylerin ihtiyaçlarını karşılayarak genel politikalardan, programlardan ve hizmetlerden faydalanmalarını sağlar. Bu anlayış, herkesi kapsayan bütüncül politikalar oluşturmanın yanında oluşturulacak bir ulusal izleme mekanizmasıyla bu politikaların engelli bireylerin hayatı üzerindeki etkilerin değerlendirilmesini de gerekli kılar. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 15, 17.
[18] İçermeci ve erişilebilir toplum; toplumsal hayattaki alanların tümüne, bireylerin her birinin katılım ve erişimine olanak sağlayan toplumdur. Engelliler bakımından ise engelli bireylerin herhangi bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalmadan diğer bireylerle beraber ve bağımsız bir biçimde toplum hayatında bulunabildikleri, insan hak ve özgürlüklerinin hepsinden yararlanabildikleri bir toplumu ifade etmektedir. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 22.
[19] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 42.
[20] Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar ve Rifat Murat Önok, *İnsan Hakları El Kitabı* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 817.

hakları hukukunun temel ilkeleri bağlamında incelenmesine ayrılmıştır. Birinci bölümde ilk olarak engellilik kavramı, ulusal ve uluslararası belgelerde yer alan tanımlar çerçevesinde açıklanacaktır. Daha sonra tarihsel gelişim sürecinde antik çağdan günümüze kadar olan süreçte farklı topluluklardaki engelli bireylere yönelik tutumlara değinilecektir. Bir diğer başlıkta ise engelliliği açıklamaya ilişkin zamanla ve genellikle birbirlerine karşı ortaya çıkmış olan engellilik modelleri açıklanmaya çalışılacaktır. Engelliliğin nedenleri ve türlerine de kısaca değinildikten sonra insan hakları hukukunun temel ilkeleri, engellilik bağlamında incelenecektir. Bu doğrultuda eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına ve engelliler bakımından önem arz eden insan onuru ve bağımsız yaşam kavramlarına değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde uluslararası hukuktaki engellilere ilişkin çeşitli düzenlemelere değinilecektir. Bu bağlamda öncelikle Birleşmiş Milletler sistemindeki düzenlemelere ve sözleşmelere, daha sonra sırasıyla Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi belgelerinde yer alan düzenlemelere değinilecek; akabinde Amerika ve Afrika'da engelli haklarına ilişkin mevcut durum incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise engellilere ilişkin Türk hukukundaki düzenlemelere yer verilecektir. Öncelikle Türk hukukundaki tarihî sürece değinilecek ve daha sonra 1982 Anayasası dönemi incelenecektir. Bu kapsamda engellilerin belli başlı haklar karşısındaki konumuna değinildikten sonra, iç hukuktaki engellilere ilişkin bazı düzenlemelere yer verilecektir. Bu bölümün sonunda engellilerin yaşadığı birtakım sorunlara değinilecek ve bu sorunlara ana hatlarıyla çözüm önerileri sunulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın sonuç kısmında çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilecek ve engellilerin toplumsal hayata tam ve etkin bir şekilde katılmalarının sağlanmasına yönelik öneriler üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ENGELLİ KAVRAMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

A. Engelli Kavramı

İnsan ve insana ilişkin kavramların gerek sosyal anlamda gerekse ulusal ve uluslararası belgelerde tanımlanması oldukça zordur. Dilin esnek bir yapıda olması, kavramlara içsel olarak yüklenmiş olan anlamlar bunu daha da güçleştirmektedir.[21]

Engellilik dinamik, karmaşık, çok boyutlu ve tartışmalı bir konudur. Sağlık şartları, kişisel etkenler ve çevresel etkenlerin etkileşiminden kaynaklanan engellilik deneyiminin farklılık göstermesinden dolayı, "engellilik" ya da "engelli bireyler" hakkında genellemeler yapılması yanıltıcı olabilir.[22]

Engellilik hâlinin talihsizlik, engelli bireylerin de kötü kaderin bir sonucu olduğu algısı uzun bir geçmişe sahiptir. Buna karşılık engelliliğin her zaman ve tüm insanlar bakımından söz konusu olabileceği, engelli bireylerin de hak sahibi olduğu, engelli olmayan bireylerle eşit bir şekilde toplumsal yaşamda yer alabileceği ve bu kişilerle birlikte hayat sürdürebileceği düşüncesi oldukça yakın bir geçmişe sahiptir.[23]

Engelli bir bireyi diğer kişilerden ayırt eden en önemli özelliği birtakım destek veya yardımlar olmadan sosyal hayata tam ve aktif bir biçimde katılım sağlayamamasıdır. Bu durum engelli birey açısından sorun teşkil edebileceği gibi bireyin ailesi, çevre ve

[21] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 21.
[22] United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Disability) (UN: DESA), "History of Disability and the United Nations - The United Nations and Disability: 70 Years of the Work Towards a More Inclusive World", (New York: 2018), 3-4, (E.T. 12.12.2023), https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2018/01/History_Disability-in-the-UN_jan23.18-Clean.pdf.
[23] Deniz*, Engelli Hakları,* 47; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 26.

toplum açısından da sorun teşkil edebilir. Yani bu noktada bütün toplum için ortak bir sorun karşımıza çıkmaktadır ve bu da bir insan hakları sorununa yol açmaktadır.[24]

Bu grupta yer alan bireyler, literatürde ve günlük dilde "sakat", "özürlü" ya da "engelli" gibi farklı kavramlarla anılmaktadır.[25] Bu kavramlar da kendiliğinden insanı ilgilendiren ve net çizgilerle somut bir biçimde tanımlanabilen kavramlar değildir. Bunun yanında bu kavramlar, herkes tarafından kabul gören bir yapıda da değildir.[26] Sosyal haklarla ilişkili bulunan alanlarda tıbbi bir bakış açısı getiren "özürlülük" ve "sakatlık" kavramları yerine "engellilik" kavramına yer verilmesi, sosyal hayattaki yanlış anlaşılmalara ve bireylerin incinmelerine yol açmaması adına yerinde bir kullanım olacaktır.[27]

Engelli kavramı Türkçede *"Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken kimse"* şeklinde tanımlanmıştır.[28]

Engellilik hâli ise tıbbi nedenlerle ya da zihinsel rahatsızlıkların neticesi olarak bedensel, zihinsel veya duygusal yetilerin geçici veya kalıcı olarak, kısmen yahut tamamen kaybedilmesidir[29] ve bu durum yalnızca bireydeki bir bozukluk ya da eksiklikten değil bunun yanında toplumdaki bakış açısından ve çevresel faktörlerden de kaynaklanmaktadır.[30]

"Dünya Sağlık Örgütü/DSÖ (World Health Organization/WHO)" 1980'de konuyla ilgili olarak yapmış olduğu sınıflandırmada noksanlığı (*impairment*), bireyin

---

[24] Bulut, *Sosyal Haklar*, 260.
[25] Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, (Ankara: Hukuk Yayınları, 2019), 299; Bulut, *Sosyal Haklar*, 259; Serkan Çınarlı, *Engellilere Yönelik Kamu Hizmetleri* (İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınevi, 2010), 16; Deniz, *Engelli Hakları,* 38; Gül, "Fiziksel Engelliler", 6.
[26] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 21.
[27] Çınarlı, *Kamu Hizmetleri*, 17; Deniz, *Engelli Hakları,* 38-39; Burcu Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı Kapsamında Engelli Hakları: Covid-19 Pandemisi Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 66; Karşıt görüşler için bkz. Esat İlter, *Türkiye'de ve Dünyada Mesleki Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetlerinde Körler*, (İstanbul: DBY Yayınları, 2022), 11-12; Sibel Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", içinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, (İstanbul: Karekök Yayınları, 2015), 10.
[28] Türk Dil Kurumu, "Güncel Türkçe Sözlük", (E.T. 02.11.2022), https://sozluk.gov.tr/; Çınarlı, *Kamu Hizmetleri*, 17; Bulut, *Sosyal Haklar*, 260.
[29] Yüksel, *Toplumsal Yaşama Katılma Hakkı,* 169.
[30] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 2, 3.

fiziksel veya işlevsel bir eksikliği yahut anormalliği; malullüğü (*disability*), özürlülük neticesinde meydana gelen ve bireyin herhangi bir aktivitesini gerçekleştirirken doğan bir eksiklik yahut kısıtlama; engelliliği (*handicap*) ise özürlülük ve sakatlık neticesi oluşan, kişinin normal fonksiyonlarını gerçekleştirememesi, neticelendirememesi yahut eksik kalması şeklinde tanımlamıştır.[31] Daha sonra 22.05.2001 tarihinde DSÖ tarafından geliştirilen "İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması" (ICF/International Classification of Functioning, Disability and Health) ile birlikte engellilik kavramı genişletilerek bu kavrama her çeşit özür, işlevsel bir yoksunluk yahut sosyal yaşama katılımdaki sınırlamalar da dahil edilmiştir.[32] Bu bağlamda geniş yorumlanan ve hem kişisel hem de toplumsal bir boyuta sahip olan engellilik,[33] sağlık problemleri bulunan kişilerin kişisel ve çevresel unsurlarla etkileşimleri durumunda ortaya çıkan olumsuz durumları kapsayacak şekilde ifade edilmiştir.[34]

Engelliliğin hukuki bakımdan ne şekilde tanımlandığı, konuyla ilgili yapılan hukuki düzenlemelerin kişiler açısından kapsamının belirlenmesinde önem arz etmektedir.[35] Engelliliğe ilişkin olarak ilk tanımın yapıldığı belge olan, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun kabul ettiği 09.12.1975 tarih ve 3447 Sayılı "Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname"nin[36] 1. maddesinde *"Engelli kişi, doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenle bedensel ya da zihinsel yeteneklerinde meydana gelen eksiklik sonucu, normal bir bireysel ve/veya sosyal yaşamın gereklerini kısmen veya tamamen tek başına yerine getiremeyen kişidir."* şeklinde bir tanımlamaya gidilmiştir.[37]

---

[31] Zeynep Baykan, "Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma", (E.T. 03.11.2022), https://www.ttb.org.tr/STED/sted0900/4.html#; Çınarlı, *Kamu Hizmetleri*, 16; Deniz*, Engelli Hakları,* 38; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 5.

[32] Dünya Sağlık Örgütü, *ICF İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması,* çev. Elif Kabakçı, Ahmet Göğüş, (Ankara: Bilge Matbaacılık, 2001), 3, (E.T. 04.11.2022), https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429_tur.pdf; Deniz*, Engelli Hakları,* 38; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 7; DSÖ, 1980'de yapmış olduğu engelli tanımlamasında *"handicap"* terimine yer vermişken olumsuz manaları çağrıştırmasından dolayı 2001'deki tanımlamasında *"disability"* terimini kullanmıştır. Çınarlı, *Kamu Hizmetleri*, 16.

[33] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 7.

[34] Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti*, 1; UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 4.

[35] Deniz*, Engelli Hakları,* 39.

[36] United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Declaration on the Rights of Disabled Persons", (E.T. 21.04.2024), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons.

[37] Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 299; Deniz*, Engelli Hakları,* 39; United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Declaration on the Rights of Disabled Persons", (E.T. 21.04.2024), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons; UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 7-8; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 10; Onur

Sözü edilen Beyanname'nin 2. maddesinde[38] hiçbir ayrıma tabi olmadan dünyadaki tüm engelli bireyler için geçerli ve tam olarak faydalanabilecekleri bazı haklar tanınmıştır.[39]

1982 tarihli "BM Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı"nda ise DSÖ'nün 1980 yılında yapmış olduğu sınıflandırmaya yer verilmiş ve engelliliğe ilişkin "impairment", "disability" ve "handicap" kavramları açıklanmıştır.[40]

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 01.06.1983 tarihinde kabul edilen "159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi"nin 1. maddesine göre "sakat" terimi *"uygun bir iş temini muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özür sonucu önemli ölçüde azalmış olan bir bireyi"* ifade etmektedir.[41]

BM Genel Kurulu tarafından 20.12.1993 tarihinde kabul edilen "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar"da "engel" terimi, toplum hayatına diğer bireylerle eşit düzeyde katılma imkânlarının kaybı ya da sınırlandırılması olarak tanımlanmışken; "engellilik", fiziksel, zihinsel ya da duyusal bozukluklar, tıbbi durumlar veya akıl hastalıklarından kaynaklanan kalıcı ya da geçici nitelikteki durumlar şeklinde tanımlanmıştır.[42]

Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik ve Engelli Hakları" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mef Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 32.

[38] "Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname"nin 2. maddesi şöyledir; *"Engelli kişiler bu beyannamede belirtilen tüm haklardan yararlanacaklardır. Bu haklar, engelli kişinin veya ailesinin sahip olduğu ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ve diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, servet durumu ve doğum gibi konularda hiçbir ayrıcalık gözetilmeden dünyadaki bütün engelli kişilere tanınmıştır."*

[39] Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi,* 299.

[40] Impairment, *"Psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapı veya fonksiyonda herhangi bir kayıp veya anormallik."*; Disability, *"Bir insan için normal kabul edilen aralıkta veya şekilde bir aktiviteyi gerçekleştirme yeteneğinde (bozukluktan kaynaklanan) herhangi bir kısıtlama veya eksiklik."*; Handicap ise, *"Belirli bir birey için, bir bozukluk veya engellilikten kaynaklanan, yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak normal olan bir rolün yerine getirilmesini sınırlayan veya engelleyen dezavantaj."* şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Social Inclusion), "World Programme of Action Concerning Disabled Persons", (E.T. 14.10.2023), https://social.desa.un.org/issues/disability/resources/world-programme-of-action/world-programme-of-action-concerning-0.

[41] Uluslararası Çalışma Örgütü, "159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi", (E.T. 05.11.2022), https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377302/lang--tr/index.htm; Gül, "Fiziksel Engelliler", 20; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 48-49.

[42] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities", 5, (E.T. 15.11.2023), https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/thestandardrulesonthe.doc; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 10-11; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 49-50.

"Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi"nin (ESKHK) "Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi" (ESKHS) ile ilgili 1994 yılında yayımlamış olduğu "Engelliler" başlıklı "5 No.lu Genel Yorumu"nda "engelli" kavramının kabul edilmiş uluslararası bir tanımının hâlâ bulunmadığından fakat Genel Yorum bakımından 20.12.1993 tarihli "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar"daki bakış açısına dayanmanın yeterli olduğundan söz edilmiştir.[43]

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (EHİS) 1. maddesinde engelli kavramı; "*diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler*" şeklinde tanımlanmıştır.[44] Görüldüğü üzere Sözleşme'de engellilik kavramının kapsamı, yalnızca bedensel veya zihinsel bozukluklar ile sınırlı tutulmamış, düşünsel ve algısal bozukluklar da bu kapsama dahil edilerek genişletilmeye çalışılmıştır.[45]

Türk hukukuna bakıldığında ise mevzuatta önceden genellikle "sakatlık" terimine yer verilirken bu ifadenin olumsuz çağrışımlar yaptığı gerekçesi ile 1990'lardan itibaren değişikliğe gidilmiş ve "özürlülük" terimi kullanılmaya başlanmıştır.[46] Daha sonra 25/04/2013 tarih ve 6462 Sayılı "Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile "özürlü", "sakat" vb. anlamlara gelen ifadeler, "engelli" ve "engellilik" şeklinde değiştirilmiştir.[47]

---

[43] 5 No.lu Genel Yorum için bkz. İnsan Hakları İzleme (Human Rights Monitoring), "BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 5 No.lu Genel Yorumu: Engelliler", (E.T. 15.11.2023), https://insanhaklariizleme.org/vt/mfhandler.php?file=Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler%20Ekonomik%2C%20Sosyal%20ve%20K%C3%BClt%C3%BCrel%20Haklar%20Komitesi%205%20No%E2%80%99lu%20Genel%20Yorum.pdf&table=yayin&field=dosya&pageType=view&key1=134; Deniz, *Engelli Hakları,* 39; Gül, "Fiziksel Engelliler", 19.

[44] Sözleşme için bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 4.

[45] Ezeli Azarkan, Ekrem Benzer, "Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/38 (2018): 6.

[46] Deniz*, Engelli Hakları,* 40.

[47] Resmî Gazete, "Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", (E.T. 15.11.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm; Deniz*, Engelli Hakları,* 40; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 73.

1982 Anayasası'nda henüz "engelli" ifadesine yer verilmemekle birlikte, Anayasa'nın 50. maddesinde söz konusu bireyleri ifade etmek amacıyla "bedeni ve ruhi yetersizlikleri olanlar" ibaresine yer verilmişken; 61 ve 104. maddelerde ise "sakat" ibaresi kullanılmıştır.[48]

24.05.1983 tarih ve 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler Kanunu"nda "engelli" kavramı, *"doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi."* şeklinde tanımlanmıştır (m. 3/b/c).[49]

Hukukumuzda en güncel hâli ile 5378 Sayılı "Engelliler Hakkında Kanun"da[50] yer alan tanıma göre engelli, *"Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi"* (m. 3/c); engellilik durumu ise, *"Bireyin engelliliğini ve engellilikten kaynaklanan özel gereksinimlerini, uluslararası yöntemleri temel alarak belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamaları"* (m. 3/e) ifade etmektedir.

---

[48] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", (E.T. 07.12.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf; Bulut, *Sosyal Haklar*, 259-260; Deniz, *Engelli Hakları,* 41; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 52.

[49] Bununla birlikte aynı Kanun'da "bakıma ihtiyacı olan engelli" kavramının *"engellilik sınıflandırmasına göre resmî sağlık kurulu raporu ile ağır engelli olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişi."* şeklinde tanımlaması yapılmıştır (m. 3/b/d). T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu", (E.T. 22.12.2023), https://www.aile.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/kanunlar/2828-sosyal-hizmetler-kanunu.pdf.

[50] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Engelliler Hakkında Kanun", (E.T. 03.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5; Deniz, *Engelli Hakları,* 41; Söz konusu Kanun'un 07.07.2005 tarihinde yürürlüğe giren ilk hâlinde "özürlü" kavramı kullanılmış (Kanun'un ilk hâli için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", (E.T. 06.11.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20120704.pdf); 25.04.2013 tarih ve 6462 sayılı Kanun'la değişiklik yapılması neticesinde ise Kanun'da "özürlü" kavramı yerine "engelli" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. (6462 Sayılı Kanun için bkz. Resmî Gazete, "Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", (E.T. 05.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm).

B. Tarihî Gelişim Süreci İçerisinde Engellilik

Engellilik tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir.[51] Bundan dolayı engellilik, insanoğlunun ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirilebilir. Fakat engellilik olgusuna karşı bakış geçmişten günümüze kadar kültürel yapı, din, ideoloji, düşünce yapısı ve mekân gibi birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik göstermiştir.[52]

Eski çağlarda engelliliğin tanrılar ya da doğaüstü güçlerin müdahalesinden kaynaklandığı düşünülmüş; birçok toplumda engellilerin ya da ailelerinin yanlış veya hatalı eylemleri neticesinde Tanrı tarafından edilmiş olan müdahale sonucu engelli duruma geldiklerine ilişkin genel bir kanı var olmuştur.[53] Bundan dolayı kimse engelli bireylere yardım etmemiş ve engelliler ücra yerlere sürgüne gönderilmişlerdir. İnsanlar suç ve günahla bağdaştırdıkları engellilik hâlinin düzeltilmesini zamanla görev olarak üstlenmişlerdir. Uğursuzluk getirdiği düşünülen engelliler cezalandırılmış, zalimane uygulamalara maruz bırakılmışlardır.[54] İnsanların varlığının üretim gücüne ve savaşma yeteneğine bağlı olduğu ilk çağlarda engelli bireyler, engellerinden dolayı yaşadıkları topluma bir yük olarak düşünülmüşlerdir.[55] Özellikle İlk Çağ Sparta'sında orduda görev alacak insan yetiştirildiği için engelli, hastalıklı olan, uzuvlarında eksiklik bulunan ve hatta zayıf doğan çocuklar öldürülmüştür.[56] Dilsiz çocuklar da konuşma zamanları

---

[51] Simge Yılmaz, İrfan Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi ve Engellilere Yönelik Yayıncılık", *TİHEK Akademik Dergisi*, 3 (2019): 50; Erten, "Engelli Hakları", 127.

[52] Erten, "Engelli Hakları", 127.

[53] Gökhan Kağnıcı, "Çivi Yazılı Metinlerde Engelliler: Eski Mezopotamya'da Fiziksel ve Zihinsel Yeti Yitimleri", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 47.

[54] Neşe Kars, Nursel Bolat, Esennur Sirer ve Ayşegül Akaydın, "Antik Çağdaki İlk Tedavi Merkezi: Asklepion", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 110.

[55] Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi: Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi* (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2018), 16; Mustafa Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 20 (2009): 82, 83; Hamit Demir, "Engellilerin Anayasal ve Yasal Hakları" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), 48-49.

[56] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 16; Ayça Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationalism", içinde *Social Histories of Disability and Deformity*, ed. David M. Turner, Kevin Stagg, (London: Routledge, 2006), 126; Sparta, muhtemel bir savaşa uygun örgütlenmiş, halkın hepsinin asker ve kentin hepsinin ordugâh olduğu militarist bir kenttir. Bu sebeple Sparta'da öjeni uygulanmış, askerî vazifeler bakımından uygun olmayan çocuklar öldürülmüştür. Bkz. Hasan Ünder, "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 436; Engelli bireyler toplum tarafından eksik görülmüş ve topluma yiyecek bulmada yahut avlanmada bir katkı sağlayamamalarından dolayı toplum dışına itilmişlerdir. Ayrıca kötü hava koşullarında barınma olanağından mahrum bırakılmışlar, donarak ya da nehre atılarak boğulup ölmeleri istenmiştir. Bkz. Kars vd., "Asklepion", 111.

geldiğinde sağırlıkları sebebiyle herhangi bir söz öğrenemedikleri için ilgili memurlar tarafından kayalıklardan nehre atılmışlardır.[57] Yine ilk çağlarda görme engelli doğan çocuklar öldürülmüş ve Kartacalılar görme engellileri yakarak güneşe kurban etmişlerdir.[58]

Antik Yunan düşünürlerinden Aristoteles, insanların kulakları ile öğrendiğini bu sebeple de duyma engelli doğanların yaşamları boyunca dilsiz ve akılsız olacakları düşüncesini ileri sürmüştür.[59] Ayrıca yine bir dönem Antik Yunan'da sağır bireyler kurban edilmişlerdir.[60] Yunan ve Roma kültürleri, Aristoteles'in Politika adlı eserinde üzerinde durduğu engelli çocukların yaşatılmamasının yasal olması gerektiği yönündeki düşüncesinden[61] etkilenmiş ve güç, zekâ gibi mükemmel görülen şeyler desteklenirken engelliler gibi kusurlu, bozuk, eksik görülenler yok edilmişlerdir. Roma'da engelli çocuklarla ilgili çıkarılmış olan yasada ağır derecede engelli çocukların terk edilmeleri, dilencilikte kullanılmaları, köle olarak satılmaları veya öldürülmeleri uygun görülmüştür.[62] M.S. 6. yüzyılda Justinianus kanunlarına göre sağır ve dilsiz kişilerin tanıklığı kabul edilmemiş ve hakları kısıtlanmıştır.[63] Bunun yanında Roma'da zengin kişiler veya aileler, misafirlerini eğlendirmek amacıyla zihinsel engelli kişileri "soytarı" olarak kullanmışlardır.[64] Antik Yunan dönemindeki engellilere yönelik olumsuz davranışların yanı sıra olumlu gelişmelerin olduğu da söylenebilir. Örneğin; Batı Anadolu ve Yunanistan'da sayıları oldukça fazla olan ve başta engelli kişiler olmak üzere hastaların tedavi edildikleri Asklepion'da[65] telkin, şifalı kutsal su ve çamur banyoları,

---

[57] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 16; Kamuran Şimşek, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları: II. Abdülhamit Dönemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 149.
[58] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 16.
[59] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 16; Zeynel Özlü, Kerim Tiryaki, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağırlık ve Dilsizlik Kusurlarının Teşhisi ve Tedavi Usullerine Bir Bakış (Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin Efendi'ye Göre)", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 190.
[60] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 16.
[61] *"Bir bebeğin ölüme mi bırakılacağı, yoksa büyütülüp yetiştirileceği mi konusunda karar vermeye gelince, sakat çocukların yaşatılmaması yasal olmalıdır."* Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 280.
[62] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 17; Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey", 82, 83.
[63] Özlü, Tiryaki, "Sağırlık ve Dilsizlik Kusurları", 190; Roma'da Hristiyanlığın kabul görmesiyle beraber her ne kadar şartlarda iyileşmeler görülse de engelli bireylerin Tanrı'nın öfkesine uğradıklarına ilişkin kilisenin görüşleri pek değişmemiştir. Yasemin Aktaş, "Selçuklularda Engellilerin Devlet ve Toplumdaki Yeri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 18 (2023): 121.
[64] Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey", 83.
[65] Asklepionlar, Antik Yunan mitolojisinde sağlık tanrısı olarak bilinen Asklepios adına yaptırılmış tapınaklardır. Asklepios'un, ölüleri bile diriltebilecek bir güç dâhil birçok güce sahip bir hekim olduğu kabul edilmiştir. Kars vd., "Asklepion", 111-112.

faydalı otlarla elde edilen ilaçlar, spor, müzik, törenler ve temsiller gibi tedavi metotları kullanılmıştır. Ayrıca terapilerde en çok su sesinden faydalanılmıştır. Su ile tedavi metodunun kullanılmasından dolayı ise Asklepionlar genellikle kaynak sularında ya da nehir kıyılarında inşa edilmişlerdir.[66] Ancak Platon'a göre Asklepios, hekimliğini yalnızca doğuştan sağlam bedenlere sahip olan ve geçici hastalıklara yakalanmış kişiler için kullanmıştır. Zira hastalanmadan önce sağlam olanların kolayca iyileştirilebileceğini ancak doğuştan hasta ve kötü bir hayat sürdürmüş birisinin ise yaşamının uzatılmasının ne o kişiye ne de topluma fayda sağlamayacağını belirtmiştir. Ayrıca bu insanların ne kadar zengin olurlarsa olsunlar hekimliğin bunlarla uğraşmaması gerektiğini ve kendilerine benzeyecek çocuklar yapmamaları gerektiğini de ifade etmiştir.[67]

Eski Mezopotamya'da ise engelli bireyler, topluma dahil edilmeye çalışılmıştır. Bu kişilere yönelik takınılması gereken davranışların nasıl olması gerektiği hususu kanunda ve talimatnamelerde belirtilmiştir. Cüceler, sarayda ve evlerde çeşitli hizmetlerde kullanılmışlar, kendilerinden dinî alanlarda ve ticari faaliyetlerde yararlanılmıştır. Askerî ve idari alanlar haricinde olabildiğince toplumsal hayattan uzaklaştırılmamaya çalışılmışlardır. Bu dönemde hastalıkların Tanrı müdahalesi neticesinde olduğuna inanılmış ancak Antik Yunan dönemindeki gibi bir cezalandırma aracı olduğu görüşünün varlığına yahut dışlanmalarına ve öldürülmelerine ilişkin bilgiler kısıtlıdır. Doğuştan bedensel olarak farklılıklara sahip olan kişilere karşı gösterilen ılımlı yaklaşıma rağmen uygulanan cezai müeyyidelerle kişilerin engelli bırakılmaları söz konusu olmuştur.[68]

Engelliler, Eski Çin'de fuhuş gibi birtakım kötü işlerde çalıştırılmışlar ve küçük görülmüşler, bazı toplumlarda ise cüzzam hastaları gibi ayrı topluluklar hâlinde yaşamak zorunda bırakılmışlardır.[69]

[66] Kars vd., "Asklepion", 111, 114.
[67] Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 101-102; Platon, hekimlerin ve yargıçların doğuştan iyi bir beden ve ruha sahip olan yurttaşlarla ilgilenmesi gerektiğini, bedeni bozuk olanlarla ise hekimlerin uğraşmaması ve onların kendi hâllerine bırakılarak ölmesi gerektiğini belirtmiştir. Platon, *Devlet*, 104.
[68] Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 119-120.
[69] Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey", 82.

Mısır ve İsrail'de engelliliğin, engellilere ve onların ailelerine ilahi bir ceza olarak verildiği anlayışı benimsenmiştir.[70] İsrail'de engelliler, değirmenlerde ve su dolaplarında hayvanlar yerine koşturulmuşlardır.[71] Hristiyanlık ve İslamiyet[72] gibi semavi dinlerin yayılması ile birlikte bu insanlık dışı davranışlar değişime uğramış ve bunun sonucunda engelli bireylerin de insan olduğu, hayatını insanca devam ettirme hakkı bulunduğu düşüncesi gelişmiştir.[73]

Yahudiler ise Hristiyanlıktan önce duyma engellinin Tanrı'nın göndermiş olduğu bir felaket olduğuna inandıkları için sağır bireylere "zavallı" gözü ile bakmışlardır.[74] Hristiyanlığın ilk zamanlarında ise İncil'de engelli, yaşlı ve hasta bireylere karşı merhametli olunmasına ilişkin buyruklar olmasına rağmen ilerleyen süreçte sağır bireylere eğitim hakkı ve yasal haklar tanınmamış, bu kişiler kilise desteğinden uzak bırakılmışlar, kilise tarafından dışlanmışlardır.[75] Kiliseye göre sağır ve dilsiz bireyler, Tanrı'ın öfkesine uğramış kimselerdir ve Tanrı'nın konuşmaktan yoksun bıraktığı bu kişileri konuşturmaya çalışmanın O'nun iradesine karşı gelmek olduğu düşünülmüştür.[76]

Türk toplumlarında ise örf ve âdetlerin etkisinin bir yansıması olarak engelli bireylere karşı bakış açısı daha farklı olmuştur. Bu toplumlarda dinî buyruklar ve örf-âdetler sebebiyle insanlar, yakın çevresindeki ve akrabalarındaki engellilerin gereksinimlerini gidermeye çalışmışlardır. Orta Asya'da Türkler, bakım ihtiyacı bulunan ve engelli olan kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla çeşitli vakıf ve şifahaneler kurmuşlardır. Selçuklu döneminde ise çok sayıda şifahane ve engelli bireylerin tedavi

---

[70] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 16; Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey", 83; Özlü, Tiryaki, "Sağırlık ve Dilsizlik Kusurları", 189.

[71] Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey", 82.

[72] İslam halifeleri, engelli ve yardıma muhtaç kişilerin divan defterine kayıtlarını yaptırarak bu kimseleri koruma alına almışlardır. Emevîler döneminde I. Velîd, imar çalışmaları çerçevesinde felçli olanlara ve görme engeli bulunanlara yönelik hizmet sunan bîmâristân inşa ettirmiştir. Bunun yanında engellilere ve yardıma muhtaç kimselere yardımcılar atayıp, bu kişilere maaş bağlatmıştır. Abbasiler döneminde de engelli ve yardıma muhtaçlara gereken ihtimam gösterilmeye devam etmiştir. Engelli kişiler vergiden muaf tutulurken aralarında müslim ya da gayrimüslim ayrımı gözetilmemiştir. Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 121.

[73] Anıl Dincel, "Atatürk Dönemi Sağır ve Dilsiz Kongrelerinin Türk Basını'na Yansımaları (1930-1938)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 36 (2022): 1065; Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 59-60; Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", 139; Demir, "Engellilerin Anayasal ve Yasal Hakları", 49.

[74] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 16-17.

[75] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 17; Özlü, Tiryaki, "Sağırlık ve Dilsizlik Kusurları", 190.

[76] Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 17; Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", içinde *İstanbul Armağanı 3: Gündelik Hayatın Renkleri*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997), 305.

edilmesi gayesiyle rehabilitasyon merkezleri açılmıştır. Selçuklunun bu geleneği Osmanlı İmparatorluğu zamanında da sürdürülmüş ve şehirlerin her biri fethedildikten sonra buralarda devlet adamlarının ve yardımseverlerin destekleriyle sosyal bakım hizmetlerinin sunulduğu kurumlar yapılmış ve bunlar vakıf statüsüyle yaşama geçirilmiştir.[77] Ayrıca Selçuklular döneminde kişilerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve yaşamlarının kolaylaştırılması amacıyla oluşturulan ve bir esnaf teşkilatlanması olan Ahi Teşkilatı bünyesinde kurulan Esnaf/Orta Sandığı birimi, esnafların işlerini kolaylaştırarak yeni dükkanlar açmalarına destek olmasının yanında yardıma muhtaç ve engelli kişileri de korumaktaydı.[78] Osmanlı Devleti, kurulduğu zamandan itibaren insanların en temel gereksinimlerinden olması sebebiyle sağlık konusundaki hizmetlere değer vermiş ve bu hizmetlerin sağlanmasını en önemli vazifelerinden birisi kabul etmiştir. Devletin varlığının devamını ve halkının sağlıklı ve mutlu olmasını da buna bağlamıştır.[79] Hamidiye Etfal Hastanesi kurulduktan sonra sağır, dilsiz ve âmâ olan çocuklarla da ilgilenilmiş ve çıkarılan *"Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi"*nde konuyla ilgili çözüm yolları sunulmuştur. Ayrıca harf ve ses sistemiyle işitme engeli aşılmaya çalışılmıştır.[80]

Engelliler, Avrupa toplumları tarafından ilk çağlardan Orta Çağa kadar gereksiz ve uğursuz olarak görülmüş, aileleri tarafından sokaklara bırakılmış, toplum tarafından dışlanmış ve hatta öldürülmüşlerdir.[81] Orta Çağ'da Batı'da, Hristiyan din adamlarının telkinlerinden etkilenilmiş; cin ve şeytan gibi varlıkların insan bedenlerini ele geçirip tedavi olanağı bulunmayan hastalıklara sebep olduğuna inanılmıştır. Dahası doğuştan engelli olanlar ya da sonradan engelli duruma gelenlerin de sihirli ve tabiatüstü güçlerin tesiri altında olduklarına inanılmış ve bundan dolayı bu kişiler "cadı" muamelesi

---

[77] Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 51; Ali Seyyar, *Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 407-408.

[78] Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 127.

[79] Sağlığın önemine ilişkin olarak Kânunî Sultan Süleyman'ın bir gazelinde yer alan *"Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi, olmaya devlet cihânda bir sıhhat gibi"* beyti örnek verilebilir. Beyit için bkz. Kânunî Sultan Süleyman, *Muhibbî Dîvânı*, haz. Kemal Yavuz, Orhan Yavuz, (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 80, (E.T. 08.06.2024), http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/_69.%20MUHiBBi%20DiVANI%201.%20CiLT.pdf.

[80] Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 60; Özgür Yıldız, "Kuruluşundan II. Meşrutiyete Kadar Hamidiye Etfal Hastanesi Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/5 (2012): 392, 394, 396.

[81] Mahmut Çitil, Muhammet Kürşat Üçüncü, "Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Durumu", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 35 (2018): 236; Orta Çağ'da sağır ve dilsiz bireyler, değirmenlerde atların yerine kullanılmışlardır. Bkz. Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler*, 16, 18.

görmüşlerdir.[82] "Cadı" olarak nitelendirilen bu kişiler, toplumda muhtelif tehlike ve zararlara sebep olabilecekleri iddiasıyla izlemeye alınmış, engizisyon[83] mahkemelerinin kurulması ile beraber bu kişiler yargılanmıştır. Özellikle bedensel olarak yıpranmış ve görünüş olarak çirkin olan ya da delilik belirtilerini taşıması sebebiyle "cadı" olarak nitelendirilenler, kiliselerde ve pazar alanlarında diri diri yakılarak öldürülmüşlerdir.[84]

Batı toplumlarının geçmiş tarihinde engelli, hasta ve yaşlı bireyler toplumda hoş karşılanmamış ve olumsuz davranışlarla karşılaşmışlardır.[85] Bundan dolayı özellikle Batı'da engellilik tarihi aslında ezilenlerin tarihi olmuştur. Bu toplumlarda güçlüler itibar görürken; güçsüzler ezilmiş, yok sayılarak toplum dışına itilmişlerdir. Bahsi geçen toplumların bilim anlayışlarında da sağlıklı ve güçlüler hüküm sürmüştür.[86] Bunun yanında engelli bireylere yardım edilmesi, Pagan dini gibi bazı dinlerde hoş karşılanmamıştır. Bu dinlerde engellilerin Tanrı tarafından cezalandırılmış olduklarına ve bu cezalandırılmış engelli bireylere yardımda bulunanların da cezalandırılacaklarına inanılırdı. Bundan dolayı engelliler yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılarak, yalnızlaştırılmışlardır. İlerleyen zamanlarda ise engelliler her ne kadar katı bir şekilde dışlanmış olmasalar da vasıfsız işlerde çalıştırılmışlardır.[87] Avrupa'da görme engelli kimseler 18. yüzyıl sonlarına kadar dilencilik yapmış, başkalarının sadakaları ile hayatlarını sürdürmüşlerdir.[88] Avrupa'daki engelli bireylere karşı yaklaşımın değişmesi ise 19. yüzyıldan itibaren olmuş ve engellilerle ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.[89]

Batılı ülkeler, 20. yüzyılın ortalarından itibaren sosyal bir devlet yapısına kavuşmalarıyla beraber engellilere çeşitli alanlarda sosyal ve ekonomik haklar tanımışlardır. Ancak engelliler bakımından bu olumlu gelişmelere rağmen ekonomideki kötü ilerleyiş, özellikle ağır derecede engelli ve çoğunlukla da yaşlı ve bakım ihtiyacı olanlara yönelik birtakım olumsuz gelişmelere yol açmıştır. İnsanın en temel haklarından sayılan yaşama hakkına ilişkin olarak bakım ihtiyacı bulunan engellilere yönelik ötenazi

---

[82] Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, 86; Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 121-122.
[83] Engizisyon; *"Orta Çağda, Katoliklerde katı din inançlarına karşı gelenleri cezalandırmak için kurulan kilise mahkemeleri"*dir. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, haz. Şükrü Halûk Akalın vd., (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 801.
[84] Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, 86.
[85] Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 50; Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, 85.
[86] Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 50.
[87] Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 50; Mustafa Öztürk, *Hayata Renk Katanlar "Engelli Grupları"*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2013), 22-23.
[88] Yıldırım, "Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", 310.
[89] Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 60.

uygulanması ya da engelli doğma ihtimali olan bebeklerin kürtaj vasıtasıyla alınması bu tartışmaların önemli kısmını oluşturmaktadır.[90]

Her ne kadar 19 ve 20. yüzyıllarda engellilere yönelik iyileştirme çabaları ortaya çıkmış olsa da Batı'da engellilere yapılan zulüm devam etmiştir. Bu defa ise yine aynı dezavantajlı gruptakileri hedef alan öjenik (öjeni/eugenics) düşünce yapısı ortaya çıkmıştır. Sosyal Darwinizm'den etkilenen öjenik, 20. yüzyılda somut bir biçimde şekillenmiştir.[91] Sosyal Darwinizm'de insana sırf insan olmaktan kaynaklanan anlam ve değer gösterilmemiş, doğal olan ve beşerî olan[92] arasındaki farklılıkların görmezden gelinmesi sebebiyle de engelli bireylere toplumdan temizlenmesi gereken unsurlar gözüyle bakılmıştır.[93] Sosyal Darwinistler, insanların da tıpkı vahşi doğadaki hayvanlar ve bitkiler gibi varoluş mücadelesi verdiğine ve en uygun/güçlü olanın gelişeceğine inanmışlardır.[94] Bu düşünce ise 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan öjeni teorisi ile uygulama alanı bulmuştur. Sosyal Darwinizm'de toplumda yaşayan kötü unsurların yani engelli bireylerin insani müdahalelerle korunmasına karşı çıkılmıştır. Öjenide ise bunlara ek olarak bu kişilerin ölümünü hızlandıracak eylemlerin uygulamaya taşınması, sağlıklı ırkların artırılmasına ilişkin önlemlerin alınması istenmiştir.[95]

Kökenini Eski Yunancada "iyi doğmuş" ya da "kalıtsal olarak asil" anlamlarına gelen *"eugenes"* kelimesinden alan[96] öjeni;[97] insan soyunu kirleten veya soyun değerini

---

[90] Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, 90-91.
[91] Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, 87, 88.
[92] Doğal hayata ait olan ve ahlaki yargılarla düşünülmeyen davranışlar, doğal olanı ifade eder. İnsana ait olması sebebiyle insanın ayırt edici niteliklerinin dikkate alınarak değerlendirildiği davranışlar ise beşerî olanı ifade etmektedir. Bkz. Recep Ardoğan, "Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış: Sosyal Darvinizm ve Öjenik", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2011): 13.
[93] Ardoğan, "Sosyal Darvinizm ve Öjenik", 22.
[94] Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationalism", 126; Charles Darwin, toplumdaki engellilerin "doğal seçilim" yoluyla kendiliğinden ayıklanarak yok olacaklarına inanıyordu. Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 50.
[95] Ardoğan, "Sosyal Darvinizm ve Öjenik", 22.
[96] Ayça Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 417; Ardoğan, "Sosyal Darvinizm ve Öjenik", 23; Öjeniğin entelektüel temelleri her ne kadar Eski Yunanlılara dayansa da modern öjenik esas olarak Darwinizm, Mendel ve Lamarck'ın kalıtım teorilerinin yeniden canlanması gibi 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da yaşanan bilimsel gelişmelerden etkilenmiştir. Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationalism", 126.
[97] Öjeni, ırkın doğuştan gelen niteliklerini iyileştiren ve bu nitelikleri en üst seviyede üstünlük sağlayacak şekilde geliştiren etkilerin tümüyle ilgilenen bilimdir. Henry P. David, Jochen Fleischhacker ve Charlotte Höhn, "Abortion and Eugenics in Nazi Germany", *Population and Development Review*, 14/1 (1988): 88; Öjeni düşüncesini ve bu düşüncenin temel ilkelerini, 1883 yılında Sosyal Darwinist Francis Galton ortaya koymuştur. Bkz. Muhammet Emin Ruhi, *Adolf Hitler ve Nazizm: Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017), 166; Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 417.

düşüren kalıtsal hastalığı bulunan kişilerin ve engellilerin toplumdan temizlenmesinin yani toplumdaki sağlıksız unsurların azaltılmasının yanında insan soyunun daha iyi bir hâle getirilmesi amacıyla sağlıklı bireylerin çoğaltılmasının ve bu sayede insan soyunun geliştirilmesinin amaçlandığı bir düşünce biçimidir.[98] Bu düşünce biçimine göre, insan ırkı ıslah edilmelidir. Zira bu sayede "üstün ırk"a ulaşılabilecektir.[99]

Öjenistler, çeşitli Batı Avrupa ülkelerinde yapılmış olan bazı araştırmaların verilerine dayanarak akıl hastası olanların ve zihinsel engellilerin devletin ve ülke nüfusunun geri kalanının üzerinde ekonomik bir yük yarattığını ve toplumdaki disiplini ve huzuru bozduklarını belirtmektedirler.[100] Ayrıca kalıtımsal olan hastalıkların iyileştirilemeyeceğini fakat ırk sağlığının üremeyi kontrol altına alarak koruma altına alınabileceğini düşünmektedirler.[101]

Öjeni literatürünün gelişmesi, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngiltere, Fransa ve Amerika'da olmuştur. Öjeni siyaseti bilhassa 1920-1945 yılları arasında Almanya'da uygulanmıştır.[102] Almanya'da Hitler, öjeni düşüncesini benimsemiş ve devletin yetiştirilen nesillerin sağlıklı olması konusunda birinci derecede sorumlu olması sebebiyle konuyla ilgili her türlü müdahaleye yetkili olduğunu belirtmiştir. Hitler'e göre devlet, engelli kişilerin, kalıtımsal hastalığı bulunanların üreme hakkına sahip olmadıklarını ilan etmeli, bu kişilerin üremelerini engellemeli ve ilk olarak kısırlaştırmalıdır. Bunların yanında sağlıklı kişilerin de üremelerini desteklemelidir.[103]

Hitler, "ırksal hijyen"[104] projesini iktidara geldikten hemen sonra uygulamaya başlamıştır. Evlenmek isteyenlerden kalıtımsal bir zihinsel ya da fiziksel hastalığı

---

[98] Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı*, 164; Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 414; Galton, fiziksel özellikler gibi yetenek ve karakter erdemlerinin de kalıtsal olduğunu ve bundan dolayı seçici üreme yoluyla yani "iyi yetiştirilmiş" kabul edilen kişilerin daha fazla çocuk sahibi olmasının teşvik edilmesi ve diğerlerinin ise üremekten vazgeçirilmesi ya da engellenmesi yoluyla insan ırkının geliştirilebileceğini iddia etmiştir. Ayça Alemdaroğlu, "Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey", *Body and Society*, 11/3 (2005): 68.

[99] Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı*, 164.

[100] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 416; Öjenistlere göre yaşama uygun olmayan insanların ortadan kaldırılmasıyla beraber bu kişiler için yapılan gereksiz birçok harcama da ortadan kalkacak ve toplumdaki yetenekli insanlara daha fazla imkân sağlanacaktır. Bkz. Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı*, 165.

[101] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 417.

[102] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 414.

[103] Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı*, 167.

[104] "Irksal hijyen" terimi, Galton'un "öjenik"inden yaklaşık 12 yıl sonra 1895 yılında, Alman Irksal Hijyen Derneği (1904)'ni kuran bir doktor ve sosyal Darwinist olan Alfred Plötz tarafından önerilmiştir. David, Fleischhacker ve Höhn, "Abortion and Eugenics in Nazi Germany", 88; Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationalism", 131.

bulunanların evlilik kredisi başvuruları reddedilmiş, 14.07.1933 tarihinde çıkarılan "Genetik Olarak Hastalıklı Çocuk Doğmasını Önleme Yasası/Sterilizasyon Yasası"[105] ile ırsi hastalığı bulunanların,[106] çeşitli türlerde engelli olanların ve kronik alkoliklerin yani "yaşamaya layık olmayan hayatların/kalıtsal hastaların" toplumdan arındırılmasına izin verilmiştir.[107] 1935 yılından itibaren kalıtımsal hastalığı bulunduğuna karar verilen hamile kadınların hamileliklerinin 6 aylığa kadar kürtajla sona erdirilmesi zorunlu hâle getirilmiştir.[108] 1935 yılında kabul edilen "Alman Kanı ve Alman Onurunun Korunması Yasası" ile devlete insan ırkının iyileştirilmesi, ırk temizliğinin sağlanması ve korunması konusunda görev yüklenmiş ve kalıtsal hastalığı olanların çoğalmaları yasaklanmış, hasta kişilerle sabıkalı suçluların cerrahi müdahale ile kısırlaştırılmaları öngörülmüştür.[109] Engelli bireylerin kısırlaştırılması, genel nüfus sağlığını iyileştirecek olmasının yanında engelli ebeveynlerin çocuk sahibi olmasının önüne geçilerek engellerini aktaracakları gelecek nesillerdeki engellilere sağlanacak bakımlara gerek kalmamasının maliyet tasarrufu sağlayacak olması ve genetik olarak aşağı olan insanların üstün insanlardan daha hızlı ürediği ve en sonunda da onların yerini alacağının düşünülmesi sebebiyle çekicilik kazanmıştır.[110] Bu dönemde doktorların bildikleri her genetik hastalık vakasını rapor etmeleri gerekiyordu. Kısırlaştırma talebi birey, hastanın yasal vasisi ya da doktoru tarafından yapılıyordu. Belirtilen şartlara sahip kişilerin çoğunun akıl hastanesi sakini olması sebebiyle bu hastalar, istem dışı sterilizasyon uygulananların büyük bir yüzdesini oluşturuyordu. Zira söz konusu kısırlaştırma talepleri, hastane müdürleri tarafından yapılıyordu. Kısırlaştırmayı reddedenler ise çoğunlukla toplama kamplarına gönderiliyordu. 1934-1939 yılları arasında yüz binlerce kişi kısırlaştırılmıştır. 1939

[105] Benzer yasa önerileri, 1920'ler boyunca da gündeme gelmiş fakat hiçbir zaman kabul edilmemişti. Nazi iktidarından kısa bir süre sonra bu yasanın kabul edilmesi, yasanın Nazi ideolojisindeki önemini göstermektedir. Karl Kessler, "Physicians and the Nazi Euthanasia Program", *International Journal of Mental Health,* 36/1 (2007): 6.

[106] Çıkarılan yasaya göre; doğuştan zayıf zihinlilik, şizofreni, manik, depresif delilik, kalıtsal epilepsi, Huntington koresi, kalıtsal körlük ve kalıtsal sağırlık, ciddi kalıtsal fiziksel deformite gibi hastalıklar kalıtsal hastalık olarak ifade edilmektedir. David, Fleischhacker ve Höhn, "Abortion and Eugenics in Nazi Germany", 91; Amir Teicher, "Why Did the Nazis Sterilize the Blind? Genetics and the Shaping of Sterilization Law of 1933", *Central Europan History*, 52/2 (2019): 290.

[107] Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı*, 176; David, Fleischhacker ve Höhn, "Abortion and Eugenics in Nazi Germany", 91.

[108] Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı,* 176-177.

[109] Söz konusu yasa kapsamında yaklaşık 300.000 kişi kısırlaştırılmış ve bu kişiler II. Dünya Savaşı'yla birlikte Hitler'in gizli emri sonucu öldürülmüşlerdir. Bkz. Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı,* 177.

[110] Kessler, "Nazi Euthanasia Program", 6; David, Fleischhacker ve Höhn, "Abortion and Eugenics in Nazi Germany", 89.

yılında engellilerin öldürülmeye başlanmasıyla kısırlaştırma ihtiyacı da azalmıştır. Yani Naziler engelli bebekleri öldürmeye başladıktan kısa bir süre sonra hangi yaşta olursa olsun diğer engellileri de öldürmeye kadar ilerlemişlerdir.[111]

Almanya'da ırk temizliği projesi kapsamında gerçekleştirilen "Ulusal Ötenazi Programı" ile 1939'dan sonra doktor, psikiyatr ve idari uzmanlarca zihinsel engeli bulunan ve ağır engelliler toplanarak ötenazi[112] adı altında yüz binlercesi gaz odalarında öldürülmüştür.[113] Gizli bir şekilde yürütülen ötenazi programı, engelli çocukların öldürülmesiyle başlamıştır.[114] Hitler'in sağlıklı nesiller geliştirme düşüncesine ters düşen[115] zihinsel ve bedensel engeli olan bebek ve çocuklar, tedaviyi gerçekleştiren doktorlar tarafından tespit edildikten sonra tıbbi deneylerde kobay olarak kullanılmak amacıyla ailelerinden alınmış, ölüm merkezi olarak seçilen tıp merkezlerine yatırılmış, deneylerde kullanıldıktan sonra ilaç enjekte edilerek[116] ve aç bırakılarak öldürülmüşlerdir.[117] Bu özel öldürme merkezleri, programın gizliliğinin korunması adına hem çocuk hem de yetişkinlerin öldürülmesi programlarında kullanılmıştır. Yetişkinler de benzer şekilde zehirli gaz verilerek öldürülmüşlerdir. Çok sayıda hastayı öldürmenin en etkili yolu olduğu için ölüm hastanelerinde gaz odaları kurulmuştur. Cesetlerden kurtulmak için ise krematoryumlar[118] kullanılmıştır.[119] Engelliler öldürüldükten sonra toplu bir şekilde bu fırınlarda yakılmışlardır.[120]

Günümüzde engelliliğe bakış açısı ciddi manada değişim göstermiş, sosyal devlet ilkesi bağlamında engellilere ilişkin çalışmalar yapılmış ve engellilerin sosyal ve

---

[111] Kessler, "Nazi Euthanasia Program", 7-8.
[112] Ötenazi; tedavi edilme olanağı bulunmayan bir hastalığı bulunan, dayanılamayacak derecede acılar çeken veya ölmek üzere olan bir kişinin talebi doğrultusunda hayatına son verilmesini istemesidir. Bkz. Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı*, 180; Ötanazinin arka planı, Nazilerin iktidara gelmesinden önce, "yaşamaya değmeyecek" kadar engelli olanların hayatlarına son verilmesi konusunda kamusal tartışmalar ve çeşitli yazılar aracılığıyla önceden atılmıştı. Naziler engelli bireylere karşı filmler, kitap makaleleri ve engellileri barındıran kurumlara gezileri içeren bir propaganda kampanyası yürütmüştür. Bkz. Kessler, "Nazi Euthanasia Program", 7.
[113] Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı,* 169, 176.
[114] Kessler, "Nazi Euthanasia Program", 9, 10.
[115] Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar,* 89.
[116] Ruhi, *Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı,* 169.
[117] Kessler, "Nazi Euthanasia Program", 10, 11.
[118] Krematoryum; ölen kişilerin bedenlerinin yüksek sıcaklıklarda yakıldığı yerlerdir. Ayrıntı için bkz. Sevim Coşkun, Nüket Örnek Büken, "Kremasyonun Tarihçesi ve Türkiye'de Kremasyon", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2020): 131; Krematoryum sözcüğü TDK Sözlüğü'nde *"yakmalık"* olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük,* 1512.
[119] Kessler, "Nazi Euthanasia Program", 11.
[120] Ardoğan, "Sosyal Darvinizm ve Öjenik", 32; Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar,* 89.

ekonomik haklardan tam ve etkin bir şekilde faydalanmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak yine de engelli bireylere yönelik haksız tutumların ne yazık ki tam anlamıyla son bulmadığı söylenebilir.[121]

C. Engelliliği Açıklamaya İlişkin Başlıca Modeller

Engellilik, insanlığın varoluşundan beri insanlar tarafından açıklanmaya çalışılan bir konu olmuştur ve insanlar sahip oldukları bilgi ve tecrübelere dayanarak bu konu hakkında fikirler geliştirmişlerdir.[122] Günümüzde engellilik modelleri şeklinde değerlendirilen, meydana geldikleri dönemlerde engelli bireylere karşı geliştirilmiş olan perspektifleri yansıtan engelliliği açıklamaya ilişkin bakış açıları; dinî ve felsefi düşünceler, siyasi yapılar, üretim ilişkileri gibi toplumdaki alt ve üst yapı ilişkileri bağlamında ve bunların yanında savaşlar, iç çatışmalar, devrimler, tıp alanındaki gelişmeler gibi tarihsel hareketlerin de etkisiyle şekil almıştır. Bu modeller engelliliğin tarihini özetlemesinin yanında engelli haklarının gelişme aşamalarını da açıklamaktadır.[123]

Engelli kişilere her dönemin genel bakış açısı çerçevesinde anlamlar yüklenmiş ve bu kişiler, tıp biliminin geliştiği modern çağa kadar korku ve merhamet duygularının uyanmasına neden olan kişiler olarak tanımlanmışlardır. Ayrıca engelliliğin kaynağı olarak ahlaki çöküntü gösterilmiş ve engellilik, kişinin içindeki şeytanın ya da ahlaksızlığının dışa yansıması olarak ifade edilmiştir. Engelli kişilerin toplumdan dışlanmaya başlaması bu algılar çerçevesinde ortaya çıkmıştır.[124]

1200'lü yıllarda özellikle Avrupa'da kabul gören inanışa göre iblisin veya kötü ruhların, bazı kişilerin ruhlarını ele geçirmesiyle engelliliğin ortaya çıktığı kabul edilmiş ve engellilik hâlinin hastalığın ya da maddi-manevi kötülüğün emaresi olduğu düşünülmüştür. Böyle olduğu düşünülen kişilere eziyet edilmiş ve bu kişiler yakılmıştır. 1400-1700 yılları arasında ise engelleri sebebiyle cadı olarak nitelendirilen 100.000'den fazla kadının birçoğu idam edilmiştir.[125]

---

[121] Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 50-51.
[122] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 61; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 53.
[123] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 7; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 53; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 38.
[124] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 7.
[125] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 8; Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey", 84.

1800'lü yıllarda Batı'da bilim yol gösterici olmaya başlayınca biyoloji ve diğer bilim dalları, engelli bireylerin durumlarını açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Engelli bireyler, tıp, eğitim ve sosyal hizmet alanında uzman ve profesyonellerin nezareti altına alınmışlardır.[126]

Engellilik modelleri çeşitlidir[127] ve modeller zamanla diğer engellilik modellerinin yerini almış veya eleştirilere yanıt vermek amacıyla geliştirilmiştir.[128] Engelliliğe yönelik modeller çok çeşitli olsa da bu çalışma kapsamında yalnızca ahlaki model, tıbbi model, sosyal model ve insan hakları modeline değinilecektir.

1. Ahlaki (Dinî) Model

Engellilik, 19. yüzyıla kadar toplumların birçoğunda dinî ve ruhani sebeplerle açıklanmaya çalışılmıştır.[129] Ahlaki model, engelli kişilerin toplumsal bir misyona sahip olmadıklarını genellikle dinsel ve ruhani bu bakış açısıyla açıklayan, yani engelliliği dinî bir olgu olarak gören[130] engelliliğe ilişkin ilk ve en eski yaklaşımdır.[131]

İlkel yaklaşım olarak da adlandırılan ahlaki model, engellilik konusunu ele alış bakımından ilkel toplulukların ve Orta Çağ'ın dinerksel-derebeylik toplumlarının bakışını ortaya koymakta ve hurafelerden oluşmaktadır.[132] Söz konusu anlayışa göre engelli kişilerin, Tanrının öfkesine uğrayan ve bu sebeple ceza çeken kişiler olduğuna inanılırdı yahut engelliler, ailelerinin işlemiş oldukları günahlara karşılık olarak verilmiş bir cezaydılar[133] ve insanlara uğursuzluk getirmekteydiler. Herhangi bir bilimsel dayanağı

[126] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 8.
[127] Literatürde biyopsikososyal, sınırlılık modeli ve atıf modeli gibi modeller de bulunmaktadır. Bkz. Vehbi Ünal, "Toplumsal Değişim Sürecinde Engelliler", *Turkish Studies*, 13/18 (2018): 1329.
[128] Beco, *Disability*, 29.
[129] Deniz, *Engelli Hakları,* 43; Gürler, *Engelli Kadınlar*, 9; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 54.
[130] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 7-8; Beco, *Disability*, 29.
[131] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 7-8; Gönül Erkan, "Özürlülüğe İlişkin Modeller ve Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15/2 (2004): 31.
[132] Zihinsel Engelliler Federasyonu, *Engellinin El Kitabı* (Ankara: Renkform Matbaa), 7, (E.T. 13.11.2022), https://docplayer.biz.tr/1014518-Engellinin-el-kitabi.html; Deniz, *Engelli Hakları,* 43.
[133] Zihinsel Engelliler Federasyonu, *Engellinin El Kitabı*, 7-8; Deniz, *Engelli Hakları,* 43; Gürler, *Engelli Kadınlar*, 9; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 62; Yunanlıların engelliliği birçok durumda bebek öldürmeye yol açan ilahi bir gazap olarak görmeleri buna örnek olarak verilebilir. Bkz. Beco, *Disability*, 29; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 53-54; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 39; Erkan, "Özürlülüğe İlişkin Modeller", 32.

olmayan bu anlayış, esasında toplumun engelli bireylere karşı korku ve bilgisizliğine dayanmaktaydı.[134]

Kilise baskısının egemen olduğu Orta Çağ Avrupası'nda engelliliğin ortadan kaldırılması amacıyla büyü gibi tabiatüstü yollara başvurulmuştur.[135] Büyü, dinsel düşüncelere dayanan bir çare olarak geliştirilerek toplum üzerinde kilisenin misyonunu attırmıştır.[136]

Ahlaki modele göre, engellilik bir günahtır ve iyileşmek için kefaret gerektirmektedir. Bu model, engelli bireyleri acıma konusu hâline getirdiği için engelli bireyler çoğunlukla dışlanmıştır. Kimi toplumlarda engelliliğin uğursuzluk olduğu algısı devam etse de ahlaki modelin artık neredeyse tamamen terk edildiği söylenebilir.[137]

2. Tıbbi Model

19. yüzyıl başlarında tıp biliminin gelişme göstermesiyle birlikte bedensel, ruhsal, duyusal veya zihinsel yeti kayıpları olan kişiler hasta, anormal olarak nitelendirilmiş ve bu kişilerin sadece fiziksel durumları üzerinde durulmuştur.[138] Engellilik hâlini bireye ait bir sorun ve bir uzvun, organın veya herhangi bir vücut parçasının kaybı ya da işlevsizliği sebebiyle vücutta oluşan bir arıza, bozukluk, yetersizlik, hastalık, anormallik durumu şeklinde yorumlayan; engelli kişileri ise bir sorun ve yardıma muhtaç, merhamet duyulması gereken ve tedavi ve rehabilitasyon yöntemleri kullanılarak sağlık durumları düzeltilmesi gereken bireyler olarak gören;[139] onları kendi engelliliklerine indirgeyen ve hak sahibi olarak görmeyen; engellileri diğer insanların çizdiği sınırlar içerisinde yaşamaya iten ve toplumsal hayata katılmak istediklerinde onları göz ardı eden bu bakış açısı, toplumsal hayatı erişilebilir kılmak yerine engelli kişileri erişilebilir kılma gayesi gütmüştür.[140]

---

[134] Zihinsel Engelliler Federasyonu, *Engellinin El Kitabı*, 7-8; Deniz, *Engelli Hakları,* 43; Gürler, *Engelli Kadınlar*, 9; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 62.
[135] Deniz, *Engelli Hakları,* 43; Gürler, *Engelli Kadınlar*, 9; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 54.
[136] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 9-10.
[137] Beco, *Disability*, 30.
[138] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 8; Ahmet Fatih Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları ve Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017), 111.
[139] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 18; Hülya Çubuk, "Türkiyedeki Mevzuat Açısından Engelli Hakları" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 6; Beco, *Disability*, 30; Erten, "Engelli Hakları", 128.
[140] Ömür Aykut Demirdöğen, "Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi ve Adalete Erişim", içinde *Engelli Hukuku Sempozyumu*, ed. Sera Reyhani Yüksel, (İstanbul: Aristo Yayınevi, 2019), 60; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 29.

Bu model bakımından tıbbın çeşitli alanları önemli bir rol oynamış ve vücudun yeniden işlevini yerine getirebilmesi için mevcut olan bozukluğun teşhis edilmesi ve tıp bilimi aracılığıyla onarılmasının mümkün olabileceği gerçeğinden hareket edilmiştir. Engelliler, kendileri için özel olarak hazırlanmış belli izole yaşam alanlarına kapatılarak zaman içinde sosyal hayattan soyutlanmışlar, toplumsal bireyler olarak düşünülmemişlerdir.[141] Bu modelde amaç engelli bireylerin tedavi edilerek normalleştirilmesidir. Ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda ise engellilerin kurumlara yerleştirilmesi gerekmektedir.[142] Engelliler toplumsal bir varlık olarak düşünülmedikleri için toplumsal hayatlarını kolaylaştıracak tedbirler de dikkate alınmamıştır.[143] Ayrımcılığa ve eşitsizliğe yol açarak yalnızlaşmaya sebep olan bu model, zamanla engelli bireylerin verilen hizmetler sebebiyle toplumsal maliyeti artıran ve buna karşın topluma katkıda bulunmayan bir yük olarak görülmesine sebep olmuş[144] ve ayrıca hukukun özgürleştirici, engelleri ve sorunları ortadan kaldırıcı, fırsat eşitliğini sağlayıcı bir görev yapmasına da engel olmuştur.[145] Kişilerin genetik bozukluklardan kaynaklı yeti yitimlerinin olduğuna inanan tıbbi model, genel anlamda bu süreci değerlendiren bir bakış açısıdır.[146]

Tıbbi modele göre "normal" kelimesi insanın olması gereken şekli nitelemektedir. Bu kelime Avrupa dillerine 1840'lı yıllarda girmiş ve 1850'li yıllarda ise günümüzdeki anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır.[147] TDK'de normal kelimesinin karşılığı olarak "*Kurala uygun, alışılagelen, olağan, düzgülü, aşırılığı olmayan, uygun, ortalama durum*" şeklinde bir tanımlamaya yer verilmiştir.[148] Fakat günümüzde "normal" kelimesi hâlâ engeli bulunmayan insanları tanımlanmak için de kullanılmaktadır.[149]

---

[141] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 8; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 111; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 19; Beco, *Disability*, 30.
[142] Beco, *Disability*, 30; Tedavinin ve rehabilitasyonun olanaklı olmadığı durumlarda engelli kişinin ebedî bir hastalığa sahip olduğu düşünülmekte ve bu kişi, yaşamının bütün alanında yükümlülüklerinden muaf tutulmaktadır. Bu muafiyet durumu, engellinin toplumsal hayattan dışlanmasına yol açmaktadır. Bkz. İdil Işıl Gül, "Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü", içinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, (İstanbul: Karekök Yayınları, 2015), 49; Ünal, "Toplumsal Değişim", 1328.
[143] Deniz, *Engelli Hakları,* 44.
[144] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 19.
[145] Gül, "Fiziksel Engelliler", 3.
[146] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 8.
[147] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 11.
[148] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük,* 1779.
[149] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 11.

1960'lı yıllarda engelli bireylere ve engelliliğe yaklaşımı temsil eden tıbbi model[150] aynı zamanda toplumun genel anlamda sağlıklı olduğunu, engelli bireylerin yetersizliklerinden dolayı toplumdaki bu normalin dışında olduğunu ve bundan dolayı engelliliğin bireysel bakımdan çözümlenmesi gerektiği düşüncesini savunmaktadır.[151] Zira anormal olan bireydir ve yine birey iyileştirilebilir. Bu sebeple bir diğer adlandırılma şekli "bireysel model"dir. Bu modelde engelli bireylere hasta rolü biçilmiş ve tıbbi yollarla bu hastalıkların tedavi edilebileceği kabul edilmiştir. Örneğin kızamık olan birisi ile görme kaybı bulunan birisi arasında tıbbi modele göre bir farklılık yoktur. Bu modelde engelli bireyler, toplumsal bir canlı olarak kabul görmediklerinden toplumsal yaşamı kolaylaştıracak önlemlerden de söz edilmemiştir. Bu bireyler hayatlarını daha çok sağlık kuruluşları, rehabilitasyon merkezleri veya bakım evlerinde devam ettirmişlerdir. Sözü edilen kurumlar tam manasıyla engelli bireylere hitap etmemekte, tedaviye uygun imkânlar sunmamaktadır. Özellikle zihinsel engeli bulunan bireyler bu durumdan muzdariplerdir.[152]

Tarihsel süreç boyunca yaşanan hareketler, toplumlar yanında engelli bireyleri de bir hayli etkilemiştir. "Sanayi Devrimi" ve "Öjenik Hareket", tıbbi model yaklaşımına etki eden en önemli olaylardır. Özellikle sayısız engellinin hayatına son verilmesine sebep olan öjenik hareket, birçok devletin yasal mevzuatında yer almıştır. Hatta engelli bireylerin öldürülmesi kurumsal yapılar tarafından da yasal kabul edilerek bunun yaşama geçirilmesi için adımlar atılmıştır. Tıbbi modelin engelli kişilere yönelik etkileri şöyle açıklanabilir:[153]

Öncelikle Sanayi Devriminin etkisine değinilecek olursa, 18. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle beraber birçok alanda olduğu gibi engellilerin sosyal konumları da son derece etkilenmiştir. O zamana kadar toprağa dayalı bir üretim ağında bireysel emeği ile hayatını idame ettiren engelli birey, Sanayi Devrimi'yle beraber ücretli çalışma piyasasına katılmak durumunda kalmıştır. Devrim'le beraber yeni üretim ve tüketim şekilleri doğmuş; ağır sanayilerdeki hızlı gelişmeler istihdam edilmek için daha fazla bedensel güç ve yeteneği zorunlu kılmıştır. Bedensel engelli bireylerin yeni ortama

[150] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 19.
[151] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 12; Deniz, *Engelli Hakları,* 44; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 40; Ünal, "Toplumsal Değişim", 1328.
[152] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 12; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 40.
[153] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 10.

uyum sağlamalarının zor olması sebebiyle bu bireyler rekabet ortamından uzaklaşmışlardır.[154] Bunun yanında fiziksel kapasiteleri bakımından yeterli olan kişilerin dahi bu makinelere adapte olması zor olmuş ve yaralanma, sakatlanma olayları nedeniyle engelli oranında artışlar meydana gelmiştir.[155] Engelli bireyler ile engelli olmayan bireyler arasındaki keskin çizgiler belki de bu durum neticesinde derinleşmiştir. Çalışan bireyler normal, eksiksiz ve üretici şeklinde adlandırılırken; çalışamayanlar anormal ve tüketici şeklinde adlandırılmıştır. Hâl böyle iken yapılması gerekenin tüm toplumu normalleştirmek ve anormal sayılan bireylerden fizyolojik sorunları düzeltilebilecek olanları ise tıp bilimi yardımıyla düzeltmek olduğu düşünülmüştür. Bu bireyler esenleştirilerek normal olana yaklaştırılacak, tedavisi mümkün olmayan durumda bulunanlar ise kurumlara kapatılacaktır.[156]

Tıbbi modelin bir diğer etkisi ise toplumların normale dönmesi adına engelli soyunun yok edilmesini amaç edinen öjenizm ideolojisinin doğmasıdır. Öjeni taraftarlarına göre engellilik hâli, genetik nedenlerden ileri gelmektedir. Bundan dolayı engelli bireyleri "dejenere"[157] şeklinde nitelendirmişler ve bu bireylerin topluma yük olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yükten kurtulmanın en makul yolunun ise kısırlaştırma olduğunu savunmuşlardır. İngiltere, İskandinav ülkelerinin bazıları, Almanya ve ABD, engelli bireylere yönelik öjeni hareketini uygulamaya taşıyan devletlerdendir.[158]

İngiltere'de daha çok siyasi nedenlerle şekillenen sağlam kuşaklar oluşturma gayreti neticesinde öjeni hareketi ortaya çıkmıştır. 15. yüzyılda sömürgecilik anlayışının başlamasıyla birlikte Batılı devletler pazar ve kaynak elde etmek gayesiyle yeni yer arayışlarına girmiştir ve bu durum onları Afrika'ya itmiştir. Burada baş gösteren yayılmacı yarış neticesinde Avrupalılar üstün ırk ilan edilirken yerel halk ise zekâ geriliğine sahip bireyler olarak ilan edilmiştir. Yalnızca siyahi bireylerin değil, yoksul ve kalıcı hastalık sahibi bireylerin de zekâ geriliğinin olduğu savunulmuştur. Ülkeye giriş ve çıkışlarda bireylerin kafa yapıları incelenmiş ve kafa taslarının büyüklüğüne göre zekâ

[154] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 10-11; Deniz*, Engelli Hakları,* 43-44; Kara, "Türkiye'de Engelli Bireylerin Yasal Hakları", 252.
[155] Deniz*, Engelli Hakları,* 44; Kara, "Türkiye'de Engelli Bireylerin Yasal Hakları", 252.
[156] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 11; Deniz, *Engelli Hakları,* 44; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 55.
[157] Dejenere sözcüğü Türkçede *"Soysuz, yoz"* olarak tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 613.
[158] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 12-13; Deniz, *Engelli Hakları,* 44; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 55.

düzeyleri ölçülmüştür. Bilimsel bir dayanağı bulunmayan bu yöntem, istenilmeyen kişileri yok etmek amacıyla kullanılmıştır.[159]

İngiltere'de ortaya çıkmış olan öjeni hareketi, ABD'de 20. yüzyıl başından itibaren yayılmaya başlamıştır. Roosvelt "*Bir gün toplumun dejenere olmasını önlemenin tek yolunun sağlıksız vatandaşların çocuk yapmamaları olduğunu göreceksiniz ve bu uygulamanın en büyük vatanseverlik olduğunu anlayacağız*" sözleriyle yapılacak kısırlaştırmaların sinyalini vermiştir. Hatta öjeni hareketinin kurumsallaştırılması adına "Rockefeller Enstitüsü" ve "Carnegie Vakfı" harekete geçmiştir. Zekâ geriliğine sahip olduğu belirlenen bireylerin kısırlaştırılmasını onaylayan kanun, 1931 yılında 30 eyalette kabul edilmiştir. Söz konusu kanun, dünyanın ilk zorunlu kısırlaştırma kanunu olarak tarihte yerini almıştır. Toplumun ırk kalitesini artırmak gayesine sahip bu kanunla yalnızca bedensel ve zihinsel engeli bulunan bireyler değil; eşcinsel, alkolik, kanser bireyler ve frengi, epilepsi gibi hastalıklara sahip olanlar da kısırlaştırma işlemine maruz kalmışlardır. Bunun yanında İngiltere'deki gibi gümrüklerde göçmenlere zekâ düzeylerini ölçen testler yapılmıştır. Böylelikle Orta Amerika ve Güney Amerikalı siyahi bireylerin, Yahudilerin, Sicilyalı, Doğu Avrupalı ve Çinli göçmenlerin ülkeye girişlerine engel olunmuştur.[160]

Almanya'da ise Nazi Partisi'nin iktidara gelmesiyle beraber engelli bireylerin belirlenerek öldürüldüğü "Sterilizasyon Programı" başlamıştır.[161] Adolf Hitler'in teşviki ile çıkarılmış olan "Genetik Olarak Hastalıklı Çocuk Doğmasını Önleme Yasası"[162] olarak isimlendirilen kısırlaştırma yasasıyla kalıtsal hastalığı bulunan kişilerin kısırlaştırılması kabul edilmiştir. Şizofrenler, görme, işitme ve bedensel engelliler, epilepsi hastaları, doğuştan zekâ geriliği bulunanlar kalıtsal hastalığa sahip kişiler olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak "*Yahudiler, eşcinseller, çingeneler ve fuhuş yapanlar ile engelliler 'ari ırkı' bozan genlere sahiptir.*" düşüncesiyle yüz binlerce engelli bireyin yaşamına gaz odalarında son verilmiştir.[163]

[159] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 13.
[160] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 13-14.
[161] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 8-9.
[162] Kessler, "Nazi Euthanasia Program", 6.
[163] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 15.

Tıbbi model, 19. yüzyıl sonundan 1980'li yıllara kadar geçerliliğini sürdürmüştür[164] ve engelliliği tıbbi açıdan ön planda tutması sebebiyle bu alanda yarar sağlamıştır. Ancak konunun bireysel ve sosyal yönlerini göz ardı etmesi sebebiyle de eleştirilmiştir.[165] Ayrıca bütün hastalıkların tedavi edilebilmesinin olanaklı olmadığı bilinmektedir ve çözümü bulunamayan bu hastalıklara sahip bireylerin yaşamlarına son vermek kabul edilemez. Bunun yanında tıbbi modelin normal-anormal birey sınıflandırması eşitliğe aykırı, ayrımcı bir yapı oluşturmaktadır. Bu yaklaşımla birlikte, zaten dışlanan ve küçümsenen engelliler damgalanarak sosyal hayattan uzaklaştırılmışlardır.[166] Engelli bireylerin maruz kaldıkları bu ayrımcı muameleler nedeniyle engelliliğe ilişkin "sosyal model" isimli yeni bir bakış açısının geliştirilmesine yönelim olmuştur.[167]

3. Sosyal Model

Sosyal model, yaşanan dünya savaşları sonucunda milyonlarca insanın engelli duruma gelmiş olması ve tıp biliminin de bu soruna bir çözüm yolu bulamaması sonucunda engelliliğin bireye indirgenerek yalnızca yeti kaybı kaynaklı ve tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu kabul eden tıbbi model anlayışına karşı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal model, bireyi engelleyen asıl faktörlerin fiziksel çevreden, sosyal ve kültürel sebeplerden kaynaklandığını savunmaktadır.[168]

Sosyal modelde, engelli bireylerin toplumsal hayata tam katılımlarının sağlanması ve kendi hayatları üzerinde söz sahipliği hakları bakımından ötekileştirildikleri; zihinsel veya bedensel engellerinden ötürü ayrımcı, önyargılı ve dışlayıcı tutumlara maruz kaldıkları ve topluma entegre olamadıkları ve engelliliğin ise kişilerin fiziksel, zihinsel ve benzeri farklılıklarından kaynaklanmadığı ve engellileri toplumsal düzenin engellediği yani engelin asıl kaynağının çevre olduğu belirtilmiştir.[169] Kısaca sosyal modele göre

[164] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 16.
[165] Erten, "Engelli Hakları", 128.
[166] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 16.
[167] Deniz, *Engelli Hakları,* 45.
[168] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 8, 17; Beco, *Disability,* 30; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 57; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 41; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 112; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 62-63.
[169] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 20; Gürler, *Engelli Kadınlar*, 17-18; Deniz, *Engelli Hakları,* 45; Gül, "Fiziksel Engelliler", 33; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 62-63; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 57; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 41.

engellilik, toplumsal örgütlenmenin bir ürünüdür yani toplumun gerçekte nasıl örgütlendiğini ortaya koymaktadır.[170]

Sosyal model ayrıca toplumsal hayata katılımın önündeki engellerin kaldırılması ve engellilerin süregelen dezavantajlarını azaltacak biçimde sosyal kurumların yeniden yapılandırılması gerekliliğine dikkat çekmektedir.[171] Zira engelliler, engelli olmayan bireylerle eşit haklara ve yükümlülüklere sahip olmalarının yanında toplumsal hayata katılan ve kendi kararlarını alabilen bireylerdir.[172] Çevresel anlamda fiziksel ve sosyal her türlü engel, engelli bireylerin sağlık hizmetinden faydalanmasına, eğitim almasına ve istihdama katkı sağlamasına engel olmaktadır. Bu sebeple engeli bulunmayan bireyler için inşa edilmiş olan ve engelli bireylerin kullanamayacağı, sosyal hayata katılımına elverişli olmayan türden engeller kaldırılmalı ve engelli bireylerin bağımsız bir şekilde hareket edebileceği, ihtiyaçlarını kendisinin karşılayabileceği gerekli şartlar ve ortam sağlanmalıdır.[173] Yani çevre şartları, kişilerin ihtiyaçlarına göre planlanmalı, değiştirilmeli ve yeniden düzenlenmelidir.[174]

Sosyal model kişiyi sahip olduğu engelinden bağımsız olarak tanımlamakta ve engelli bireylerin sosyal haklardan faydalanması konusunda engelli olmayan kişilere göre farklı ihtiyaçlarının bulunduğunun üzerinde durmaktadır. Söz konusu modelle birlikte özellikle engellilere yönelik hitap biçimleri yeniden ele alınmış, literatürde yer alan sağır, dilsiz, kör, topal gibi ifadelerin yerine alternatif anlatımlar tercih edilmeye başlanmıştır.[175]

Sosyal modele göre sorunlar, engellilerin toplumsal hayata katılımlarına engel olan engellerin kaldırılmasıyla ortadan kalkacaktır.[176] Bu modelin modern engellilik kavramının geliştirilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve engellilikle ilgili yeni çalışma alanlarının şekillenmesine katkı sağladığı söylenebilir.[177]

---

[170] Beco, *Disability,* 30; Erten, "Engelli Hakları", 128.
[171] Beco, *Disability,* 36.
[172] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları,* 29, 112.
[173] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 17-18; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı,* 20.
[174] Nevin Zeynep Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 5.
[175] Deniz, *Engelli Hakları,* 45.
[176] Gül, "Fiziksel Engelliler", 35; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 63; Beco, *Disability,* 31.
[177] Beco, *Disability,* 31.

Engelli bireyleri sosyal yaşama hazırlayan adımlar, sosyal modelle birlikte atılmıştır.[178] Sosyal modelin geliştirmiş olduğu düşünce akımının ilk etkilerinin 1970'li yıllarda İngiltere'de ortaya çıktığı söylenebilir.[179] 1965 yılında "Disablament Income Group" isimli bir örgüte üye iki engelli kadın, engelli bireylere yönelik sosyal yardım faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla İngiltere Parlamentosu'nda lobi çalışmaları başlatmışlardır. Megan Bosson ve Berit Moore isimli kadınlar, engelli bireylere sunulan hakların niteliklerinin artırılmasına yoğunlaşmış, bu bireylere yalnızca sağlık alanında değil diğer alanlarda da hizmetler sunulmasının gerekliliğini savunmuşlardır.[180] 1976 yılında ise, toplumsal yapının düzenlenmesi amacına uygun olarak, "Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (Union of the Physically Impaired Against Segregation/UPIAS)" ve "International Disability Alliance (Uluslararası Engelliler İttifakı)" adlı sivil toplum örgütleri engelliliği medikal anlayışla açıklayan modele seçenek bir model çağrısı yapmışlardır.[181] Sundukları "Engelliliğin Temel İlkeleri (Fundamental Principles of Disability)" adlı metinde, fiziksel engelli bireyleri engelli duruma getiren esas etkenin toplum olduğu ve engellilik hususundaki sorumluluğun da topluma ait olduğu belirtilmiştir.[182] Böylece sosyal modelin tohumları atılmıştır.[183]

Sosyal model, yalnızca toplumsal peşin hükümlere odaklanması, problemin çözülmesinde kişilerin habilitasyon[184] ve rehabilitasyon[185] gibi özgün ihtiyaçlarına önem

---

[178] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 16.

[179] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 17; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 112; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 20.

[180] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 17.

[181] Demirdöğen, "Adalete Erişim", 60; Disability Studies, "Union of the Physically Impaired Against Segregation", (E.T. 15.10.2023), https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/UPIAS-UPIAS.pdf; Bu örgütler, engelli bireylerin işlev ve yapı bozukluklarının veya öteki engellerinin öne çıkarılmasından dolayı sosyal hayattan soyutlandıkları, tecrübe ve isteklerinin göz ardı edildiği gerekçesiyle söylemlerini sosyal alana taşımışlardır. Bkz. Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 20.

[182] Demirdöğen, "Adalete Erişim", 60; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 58; Gürler, *Engelli Kadınlar*, 18; Sibel Yardımcı, "Sakatlık ve Siyaset", içinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, (İstanbul: Karekök Yayınları, 2015), 21; Erten, "Engelli Hakları", 128.

[183] Demirdöğen, "Adalete Erişim", 60.

[184] Habilitasyon; *"Engellinin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmesini ve yaşamını bağımsız bir şekilde sürdürebilmesini sağlamayı amaçlayan fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki beceriler kazandırmaya yönelik hizmetleri"* ifade eder (m. 3/h). Bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Engelliler Hakkında Kanun", (E.T. 03.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

[185] Rehabilitasyon; *"Herhangi bir nedenle oluşan engelin etkilerini mümkün olan en az düzeye indirmeyi ve engellinin hayatını bağımsız bir şekilde sürdürebilmesini sağlamayı amaçlayan fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki beceriler geliştirmeye yönelik hizmetleri"* ifade eder (m.3/k). Bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi,

vermemesi sebebiyle eleştirilmektedir.[186] Öte yandan sosyal model, hükümetlerin sosyal destek politikalarını yönlendirmiş, engellilerin örgütsel gelişimlerine ciddi katkılar sağlamıştır.[187] Sosyal model, sorunun ayrımcılıktan kaynaklandığını ortaya koymuş ve mevzuyu insan hakları hukukunun parçası hâline getirmiştir. Buna rağmen soruna bütüncül bir çözüm önerisi sunma hususunda yeterli olamamıştır. Ayrıca hukuki düzenlemelerde bulunan kavram ve tanımlarla ilgili karmaşıklığı giderecek araçları da geliştirememiştir.[188] Sosyal model bu eksikliklerin giderilmesi amacıyla insan hakları modeline evrilmiştir.

4. İnsan Hakları Modeli

İnsan hakları, insanların yalnızca insan olmalarından dolayı sahip oldukları haklardır ve engelli kişiler de doğuştan sahip oldukları insan haklarını kullanmakta özgürdürler. Fakat engelli bireyler için hak temelli bir yaklaşımın[189] kabul edilmesi ve engelli bireylerin haklarının insan hakları kapsamında değerlendirilmesi uzunca bir zaman almıştır.[190] Engelli bireylerin artık birer insan hakları öznesi konumuna gelmesi yönünde düşünceler ortaya çıkmaya başladıkça ve insan hakları düşüncesi ilerledikçe engelli hareketleri doğmuştur. İnsan hakları modeli, bu neticede gelişmiş ve engelli kişilerin sahip oldukları hakların uluslararası hukukta yer almasının gerekliliğini savunmuştur.[191]

"Engelliler Hakkında Kanun", (E.T. 03.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

[186] Deniz, *Engelli Hakları,* 45; Sosyal model, engelliliği tamamen çevresel olarak değerlendirmiş, bedenin fizyolojik özelliklerini ve bunun acı gibi neticelerini göz ardı etmiştir. Bkz. Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", 12.

[187] Deniz*, Engelli Hakları,* 45-46.

[188] Gül, "Fiziksel Engelliler", 34-35.

[189] Hak temelli yaklaşımda herkesin eşit koşullar altında ve insan onuruna yakışır bir şekilde hayat sürdürebilmesi için asgari ihtiyaçların giderilmesine odaklanılmaktadır. Kişi ya da grubun ayrımcılığa maruz kaldığı, dezavantajlı bir durumda bulunduğu sorunu kişinin hatası olarak görülmemekte ve çözümün de bireysel olmadığı düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nagihan Sadıklar, Ekinsu Arslan, Selen Solaklar ve Maide Nur Kılıçarslan, "Sivil Toplumda Engelliliğe Hak Temelli Yaklaşım: 'Kas Hastasıyım Haklarımın Farkındayım' Projesi", içinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları,* ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 59.

[190] Deniz*, Engelli Hakları,* 46; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 64; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 42; Hak temelli yaklaşım, engellilik konusundaki evrensel ilkelerin ve ölçütlerin belirlenmesinde, bunların ulusal ve uluslararası hukuk metinlerinde yer alarak bu alanlarda yükümlülükler doğmasında ve güvence altına alınarak bilfiil kullanılabilmelerinde kaynaklık etmiştir. Bkz. Erten, "Engelli Hakları", 131.

[191] Gürler, *Engelli Kadınlar,* 8.

Sosyal modelin tamamlayıcısı olan insan hakları modeline göre engelli bireylerin karşılaşmış oldukları sorunlar, yalnızca bu kişilerin kendisinden ya da olumsuz tutumlardan ve fiziksel çevreden kaynaklanmamaktadır. Sorun, engelli bireylerin diğer insanlarla eşit haklara ve özgürlüklere sahip olduklarının göz ardı edilmesidir.[192] Sorunu hukuksal bir zemine taşıyan bu model, engellilerin ulusal ve uluslararası mahkemelere ve denetim mekanizmalarına insan hakları hukuku araçlarını kullanarak etkili başvurular yapmalarını öngörmektedir.[193] Bu model, engellilere yönelik hizmetler ve imkânların bir lütuf olarak algılanmasının önüne geçerek hak temelli bir mücadeleyi gündeme getirmiş ve engelli bireylerin insan olmaktan kaynaklanan vazgeçilmez ve dokunulmaz haklarına vurgu yapmıştır.[194]

İnsan hakları modelinin asıl gayesi; engelli bireylerin seslerini bir dayanışma ortamı içerisinde ve etkili bir biçimde topluma duyurmak, bağımsızlık ve geleceğini belirleme ilkesini yaşama geçirmek, topluma entegre olmalarının önündeki engelleri kaldırmak, inisiyatiflerinde bulunan örgütler kurmak ve engellilerin özel ve kamusal hayatlarını etkileyen kanunları engellilere yönelik ayrımcılık içeren hükümlerden temizlemektir.[195] Kısaca bu modelle, fırsat eşitliği çerçevesinde engellilerin sosyal, kültürel ve ekonomik olarak insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürmelerine imkân sağlanarak amaca uygun evrensel bir düzenin oluşturulması amaçlanmaktadır.[196]

İnsan hakları modeli, engellilerin günlük hayatta yaşamış oldukları zorlukların minimum seviyeye indirilebilmesi ve hak edilen hayat standartlarına ulaşabilmeleri için tüm plan, program ve uygulamalara yansıtılmalıdır. Bu doğrultuda engelliler, mağdur olarak değil; bir hakkın öznesi olarak görülmelidirler.[197] İnsan hakları yaklaşımının taleplerinin hukuksal belgelerde "hak" olarak yer alması, bu yaklaşımın evrensel düzeyde kabul gördüğünün ve somut karşılıklar elde edildiğinin ispatıdır.[198]

---

[192] Deniz, *Engelli Hakları,* 46; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 64.
[193] Deniz, *Engelli Hakları,* 46.
[194] Deniz*, Engelli Hakları,* 46; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 64-65.
[195] Gürler, *Engelli Kadınlar*, 20; Deniz, *Engelli Hakları,* 46-47; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 42.
[196] Bu anlayışın bir sonucu olarak EHİS kabul edilmiştir. Gürler, *Engelli Kadınlar,* 20; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 43.
[197] Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 65.
[198] Deniz, *Engelli Hakları*, 47.

D. Engellilik Nedenleri ve Türleri

Engellilik doğum öncesi ya da doğum sırasındaki nedenlerden kaynaklanabileceği gibi doğum sonrasında gerçekleşen hastalıklar, kazalar, psikolojik ve sosyolojik etkenler, terör, savaşlar ve doğal afetlerden de kaynaklanabilir.[199] Bunun yanında engellilik teşkil eden bir diğer durum ise engelli bireylere erişilebilir bir çevre sunulmamasıdır. Yani engellilik yalnızca kişinin içsel niteliklerinden ibaret değildir, engelliliğin dışsal bir yönü de söz konusudur.[200] Bu durum ise sorunu insan hakları boyutuna taşımaktadır.[201]

Engel türleri sosyal hayattaki ihtiyaçların değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır ve kaynaklara bakıldığında engel türleri ile ilgili çeşitli tasniflerle karşılaşılmaktadır. Bunlara ortopedik engel, görme engeli, dil ve konuşma engeli, işitme engeli ve zihinsel engel, duygusal ve ruhsal engeller ile kronik hastalıklar örnek olarak gösterilebilir.[202]

Birbirinden farklı yapı ve derecede çeşitli engellilik durumlarının varlığının yanı sıra kişide zaman zaman birden çok engellilik hâli de mevcut olabilir. Ayrıca engel durumları kişilerde doğuştan olabileceği gibi sonradan da ortaya çıkabilmektedir. Engellilik hâli bazı kişiler için fark edilmeyebilecek nitelikte olabilirken, bazıları için tedavi edilebilir nitelikte olmaktadır. Bununla birlikte tedavisi mümkün olmayan engellilik hâlleri de söz konusu olabilir. Engellilik hâllerinin böylesine muhtelif olması, mevcut hukuki düzenlemelerin ihtiyaçların hepsine yanıt vermesini zorlaştırmaktadır.[203]

Engellilik ve dezavantajlı olmak arasında ilişki bulunmaktadır ancak engelli bireylerin hepsi eşit derecede dezavantajlı da değildirler. Örneğin okula kayıt oranları bakımından fiziksel engeli bulunan çocukların durumları bazen zihinsel veya duyusal engeli bulunan çocuklardan daha iyi olabilmektedir. Engel derecesiyle kişinin yaşadığı

---

[199] Deniz, *Engelli Hakları,* 38; Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", 140; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002* (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2004), 26; Genetik kalıtım, yetersiz beslenme ve barınma, akraba evlilikleri, koruyucu sağlık hizmetlerindeki yetersizlik ve bu hizmetlerden yeteri kadar faydalanılamaması gibi nedenler doğum öncesi nedenler olarak sayılabilir. Doğum esnasında sağlık personellerinden yardım alınamaması ya da doğum sırasında meydana gelen komplikasyonlar ise doğum sırasındaki nedenlerdendir. Ayrıca doğum öncesi engellilik sebeplerinden bazıları doğum sonrasında da engelliliğe neden olabilir. Bkz. Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, 24.

[200] Deniz, *Engelli Hakları,* 38; Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", 140.

[201] Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", 140.

[202] Çınarlı, *Kamu Hizmetleri*, 17.

[203] Deniz, *Engelli Hakları,* 41; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 44.

dezavantaj oranının genellikle doğru orantılı olduğu söylenebilir.[204] Engellilik türlerine kısaca değinilecek olursa;

İşitme engeli, bir ya da iki kulağında tam yahut kısmi bir işitme yitimini ifade eder ve işitme engelliler, özel eğitim ve tedaviyi gerektirecek düzeyde bir işitme yetersizliğine sahiptirler.[205] İşitme cihazı kullananlar da işitme engelli olarak kabul edilmektedirler.[206]

Engel türlerinin bir alt grubunu oluşturan "akıl hastalığı", uluslararası belgelerde "zihinsel engel" olarak ifade edilmektedir.[207] Zihinsel engel, farklı derecelerdeki zihinsel eksikliği ifade eder.[208]

Görme engeli, bir ya da iki gözde tam veya kısmi nitelikli görme kaybını belirtmektedir. Ayrıca görme kaybıyla birlikte göz protezi kullanımı, renk körlüğü ve gece körlüğü yaşayan kişiler de bu grubun içerisinde kabul edilmektedir.[209]

Ortopedik engel, kişinin kas ve iskelet sistemindeki yetersizliği, eksikliği ve yeti yitimini ifade etmektedir.[210] Ortopedik engelliler, engelliliğe sebep olan herhangi bir nedenden dolayı kas ve iskelet sistemlerindeki yaşadıkları bozukluk neticesinde bedensel yeteneklerini muhtelif derecelerde yitirmiş kimselerdir ve bundan dolayı toplumsal hayata entegre olma ve gündelik ihtiyaçlarını karşılamada güçlükler yaşamaktadırlar.[211]

Dil ve konuşma engeli, herhangi bir sebeple konuşamayan ya da konuşma hızında, akıcılığında, ifadesinde bozukluk bulunan ve ses bozukluğu olan bireyleri ifade eder ve işitmesine rağmen konuşamayan, konuşmak için cihaz kullanımına ihtiyaç duyan,

---

[204] Deniz, *Engelli Hakları,* 41; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 43.
[205] T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, x; Gürler, *Engelli Kadınlar*, 23; Deniz*, Engelli Hakları,* 42; Birgül Elbozan Cumurcu, Rifat Karlıdağ ve Behice Han Almış, "Fiziksel Engellilerde Cinsellik", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar,* 4/1 (2012): 86.
[206] T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, x; Gürler, *Engelli Kadınlar*, 23; Deniz*, Engelli Hakları,* 42.
[207] Anayasamızın 50. maddesinin 2. fıkrasında kullanılan "ruhi yetersizliği olanlar" ifadesiyle benzer bir nitelik arz etmektedir. Bkz. Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 301.
[208] T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, x; Çınarlı, *Kamu Hizmetleri*, 17; Deniz*, Engelli Hakları,* 42.
[209] T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, x; Çınarlı, *Kamu Hizmetleri*, 17; Deniz, *Engelli Hakları,* 42.
[210] T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, x.
[211] Elbozan Cumurcu, Karlıdağ ve Han Almış, "Fiziksel Engellilerde Cinsellik", 85.

kekemeliği bulunan, ağız ve çene yapısında bozukluk bulunan bireyler de bu gruba girerler.[212]

Duygusal ve ruhsal hastalığı bulunan bireyler, yani duygu, düşünce ve davranışlarındaki normalin dışındaki örüntülerden dolayı günlük hayattaki aktivitelerini yerine getirmede, kişisel ilişkilerini sürdürmede zorluk yaşayan bireyleri ifade eder.[213]

Son olarak kişinin çalışma kapasitesinin ve işlevlerinin yerine getirilmesine engel olan, devamlı olarak bakım ve tedaviye gereksinim duyulan kronik (süreğen) nitelikteki hastalıklar da engellilik kapsamında değerlendirilmektedir. Örnek olarak kardiyovasküler hastalıklar, kanser, deri hastalıkları, AIDS, solunum sistemi hastalıkları gibi hastalıklar bu kapsamdadır.[214]

E. İnsan Hakları Hukukunun Temel İlkelerinin Engellilik Bağlamında İncelenmesi

1. Genel Olarak

İnsanın ahlaki doğasından ve kişinin sırf insan olmasından kaynaklanan insan hakları,[215] bireylerin maddi ve manevi temel ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayan ve en üstün ahlaki değeri yani insan değerini koruyan, her bireyin doğuştan şahsına bağlı vazgeçemeyeceği ve devredemeyeceği haklardır. Yani insan hakları, onurlu bir yaşam için vardır. İnsan hakları güvence altına alındığı takdirde insanın değeri korunabilir, insanca bir hayat sürdürülebilir. Her birey insan olmasından dolayı eşit değer ve onura sahiptir. Çocuk olmak, kadın ya da erkek olmak, farklı ırktan olmak yahut engelli olmak insanın insanlık değerinde bir farklılığa yol açmaz. Dolayısıyla engelli olmak, insanca bir hayat sürmek hakkına sahip olmak bakımından farklı uygulamaları haklı kılmayacaktır.[216] Aksine engelli bireylerin toplumsal hayata kazandırılmaları ve gereken tedbirler alınarak korunmaları gerekmektedir. Zira engelli bireyler, her ne kadar diğer bireylerle aynı haklara sahip bulunsa da bu haklardan faydalanırken özel bir korunmaya

---

[212] T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, x; Deniz, *Engelli Hakları,* 42.
[213] T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010*, (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2011), xiv; Deniz, *Engelli Hakları,* 42.
[214] T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, xi; Deniz, *Engelli Hakları,* 42.
[215] Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", içinde *İnsan Hakları*, ed. Korkut Tankuter, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 13.
[216] Bulut, *Sosyal Haklar*, 260; Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", 14; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 38.

ihtiyaç duyarlar.[217] Bu sebeple onurlu, insanca bir hayat sürdürülebilmesi, insanın değerinin korunabilmesi için evrensel düzeyde ilkelerin varlığı gerekmektedir.[218]

İnsan hakları ideali; eşitlik, özgürlük ve insan haysiyetine yakışır bir yaşam standardının sağlandığı evrensel bir düzenin kurulmasını amaçlamaktadır. Fakat engelli bireylerin de bu düzen içerisinde bulunması gerektiği kaygısının olduğu pek söylenemez. Engelli bireylerin sosyal hayata tam ve eşit bir şekilde katılabilecekleri bilincinin olmaması kaygı yokluğunun temelini teşkil etmektedir. Bu kapsamda tıbbi modelin toplum bilincini şekillendirdiği söylenebilir. Engelli bireylerin iş imkânı bulamadıkları, engellilere yönelik sosyal yardımların yetersiz olduğu yahut engelli çocukların yeterli eğitim alamadıkları hususları belirtildiğinde bunlara karşılık olarak genellikle engelli olmayanların dahi bu sorunlarla karşılaştıkları yanıtı verilmektedir. Bu yanıtlardan da anlaşılmaktadır ki engelli olmayan bireylerin problemlerine öncelik verilmektedir ve bu problemler çözülmediği müddetçe engelli bireylerin karşı karşıya kaldıkları sorunların çözülebilmesi için gereken kaynağın ayrılmasından söz edilemeyecektir çünkü engelli bireyler ve engeli bulunmayan bireyler arasında bir hiyerarşi yaratılmıştır. Bunun yanında engelli olmayan bireyler tarafından engelliler için ayrı bir evren öngörülmektedir ve buna göre bir evrende alınan önlemler diğerini etkilemez. Bu doğrultuda sorunun aslında insan haklarına ilişkin bir sorun olarak kabul edilmediği söylenebilir.[219]

Dünya nüfusuna baktığımızda azınlık bir grubu oluşturan ancak sayıları azımsanmayacak kadar çok olan engelli bireylerin eğitim, sağlık, çalışma hayatı gibi birçok alanda dezavantajlı ve mağdur edilebilir olmaları sebebiyle engelli bireylerin insan hakları hususunda çalışmalar yapılması ve haklara erişimlerinin iyileştirilmesi için çözüm önerileri getirilmesi önem arz etmektedir.[220] Zira günlük yaşantısında birçok sorunla karşılaşan engelli bireyler, özel olarak korunmadıkları takdirde hak ve özgürlüklerinin pek çoğundan yoksun kalacaklardır. Engellerine uygun bir araç bulup kullanamadıkları takdirde seyahat özgürlüklerinin, şartlarına uygun bir iş olmadığında çalışma haklarının bir anlamı kalmamaktadır. Bu sebeple engelli bireylerin insan haklarından faydalanmalarının sınırlanmış bir durumda olduğu söylenebilir.[221]

---

[217] Bulut, *Sosyal Haklar,* 260.
[218] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 38.
[219] Gül, "Fiziksel Engelliler", 44.
[220] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları,* 1.
[221] Bulut, *Sosyal Haklar,* 260.

Konuyla ilgili olarak insan hakları hukukunun temel ilkelerinden olan insan onuruna ve bağımsız yaşama saygı ilkelerine ve eşitlik ve ayrımcılık yasağına değinmekte yarar vardır.

2. İnsan Onuruna ve Bağımsız Yaşama Saygı

a. İnsan Onuruna Saygı

İnsan onuru, insan hakları hukuku bakımından salt insan olmaktan kaynaklanan yani doğuştan sahip olunan ayrıcalıklı, paha biçilemez bir yeri belirtmektedir.[222] Bu sebeple, engelli bireylerin de bedensel ve zihinsel kapasitelerine, kabiliyetlerine bakılmadan, toplumda yaşayan diğer bireylerle aynı değerde olduğu kabul edilmelidir.[223]

İnsan onuru kavramındaki "onur" sözcüğünün uluslararası insan hakları belgelerine egemen bir dil olan İngilizce karşılığı, *"dignity"*dir ve kaynağını Latince kökenli olan *"dignitas"*tan almaktadır. Her bir insanın haklar yönünden eşitliğe sahip olabilmesinin ön şartı ya da gerekçesi olarak insan onuru kavramının kullanılması, hukuki belgelerde bu hâliyle yerini alması esasında yakın bir tarihte olmuştur.[224]

İnsan onuru kavramı, evrensel beyannameler bakımından ilk olarak, ILO tarafından 10.05.1944 tarihinde kabul edilen, daha sonra örgüt anayasasına eklenen,[225] ILO'nun gaye ve hedefleri ile ilgili olan Philadelphia Beyannamesi'nde[226] yer almıştır.[227] Ancak kavramın asıl belirginliğini kazanması, 26.06.1945 tarihinde kabul edilen *"Birleşmiş Milletler Antlaşması"*[228] ve 10.12.1948 tarihinde kabul edilen *"İnsan Hakları*

---

[222] Elif Çelik, "İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2019): 285; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 40.
[223] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 40.
[224] Çelik, "İnsan Onuru", 287-288.
[225] Ali Kemal Nurdoğan, "Uluslararası Çalışma Örgütünün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri", *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3/4 (2018): 82.
[226] International Labour Organization, "Declaration of Philadelphia, Authentic text", (E.T. 24.05.2024), https://www.ilo.org/media/267846/download.
[227] Çelik, "İnsan Onuru", 291; İnsan onuruna ilişkin "ILO Philadelphia Beyannamesi"nin II. maddesinin (a) bendi şöyledir:
"Irk, inanç ve cinsiyetleri ne olursa olsun, bütün insanlar maddi ilerlemelerini ve manevi gelişmelerini, hür ve haysiyetli bir şekilde, ekonomik güvence altında ve eşit şartlarda sürdürmek hakkına sahiptirler."
Bkz. International Labour Organization, "Declaration of Philadelphia, Authentic text", 4-5.
[228] Antlaşma için bkz. Birleşmiş Milletler Türkiye, "Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü", (E.T. 01.10.2023), https://turkiye.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf.

Evrensel Beyannamesi"[229] ile olmuştur.[230] İnsan onuru kavramına BM Antlaşması'nın giriş kısmında *"Biz Birleşmiş Milletler halkları: Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine,... ve bu ereklere ulaşmak için: ... istekli olarak, bu amaçları gerçekleştirmek için çaba harcamaya karar verdik..."* açıklamasıyla BM'nin kuruluş amaçları kapsamında; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ise giriş kısmında,[231] 1. maddesinde,[232] sosyal güvenlik hakkına ilişkin 22. maddesinde[233] ve çalışma hakkına ilişkin 23. maddesinde[234] yer verilmiştir.[235] Yani hem Şart'a göre hem de Beyanname'ye göre insan haklarının minimum eşiği, insan onuruna saygı ve bu onurun korunmasıdır.[236]

09.12.1975 tarihli ve 3447 sayılı "Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname"nin 3. maddesinde de "Engelli kişilerin insanlık onurlarına saygı gösterilmesi doğal haklarıdır. Engelli kişilerin, engellerinin veya noksanlıklarının kökeni, niteliği ve ciddiyeti ne olursa olsun aynı yaştaki diğer vatandaşlarla aynı temel haklara sahiptir; bu da her şeyden önce mümkün olduğunca normal ve dolu bir yaşam sürme hakkı anlamına gelmektedir." ifadelerine yer verilmiştir.

20.11.1989 tarihinde kabul edilen BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 23/1 maddesine göre *"Taraf Devletler zihinsel ya da bedensel özürlü çocukların*

---

[229] Beyanname için bkz. United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Universal Declaration of Human Rights – Turkish (Türkçe)", (E.T. 21.01.2024), https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/turkish-turkce.

[230] Çelik, "İnsan Onuru", 291.

[231] İnsan onuru kavramına Beyanname'nin giriş kısmında *"İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olmasına, ..."* ve *"Birleşmiş Milletler halklarının, Antlaşmada, insanın ana haklarına, insan şahsının haysiyet ve değerine, ..."* ifadelerinde yer verilmiştir.

[232] Beyanname'nin 1. maddesi şu şekildedir:
"Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler."

[233] Beyanname'nin 22. maddesi şu şekildedir:
"Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibariyle, sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların milli gayret ve milletlerarası işbirliği yoluyla ve her devletin teşkilatı ve kaynaklarıyla mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır."

[234] Beyanname'nin 23. maddesinin 3. fıkrası şu şekildedir:
"Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır."

[235] Çelik, "İnsan Onuru", 291.

[236] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 39; Evrensel Beyanname ile görünürlük kazanmış olan insan onuru kavramı, ilerleyen yıllarda ortaya çıkmış birçok insan hakları belgesinde de yer almıştır. Çelik, "İnsan Onuru", 292.

saygınlıklarını güvence altına alan, özgüvenlerini geliştiren ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılmalarını kolaylaştıran şartlar altında eksiksiz bir yaşama sahip olmalarını kabul ederler."[237] Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin ise gerek giriş kısmında gerekse birçok maddesinde engelli bireylerin insan onuru kavramından söz edilmiştir.[238] Sözleşme, insan onurunu sözleşmeyle korunması ve güçlendirilmesi gereken bir değer olarak ele almakla kalmamış ferdiyet, potansiyel ve otonomiyle beraber değerlendirerek insan onuruna sağlanması ve korunması gerekli bir özellik olarak değinmiştir.[239]

Sonuç olarak bütün bu belgelerden de anlaşılacağı üzere onur kavramı, insan hakları bakımından oldukça önemli bir kavramdır.[240]

b. Bağımsız Yaşama Saygı

Kişilerin kendi tercihlerini belirleyebildikleri, kendi kararlarını alabildikleri ve gerekli gördükleri takdirde destek alabildikleri hayat biçimine bağımsız yaşam

---

[237] İlgili madde için bkz. UNICEF, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", (E.T. 01.10.2023), https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme.

[238] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin Giriş/a cümlesinde *"Birleşmiş Milletler Şartı'nda ilan edilmiş olan ve insanlık ailesinin tüm mensuplarının doğuştan sahip oldukları onuru,…"*; Giriş/h cümlesinde *"Bir kişinin engelli olduğu için ayrımcılığa maruz kalmasının her bireyin doğuştan sahip olduğu insanlık onuru ve değerinin de ihlal edilmesi anlamına geldiğini de kabul ederek…"*; Giriş/y cümlesinde *"Engellilerin haklarını ve onurunu güçlendiren ve koruyan kapsamlı bir uluslararası sözleşmenin engellilerin ağır sosyal dezavantajlarının ortadan kaldırılmasına ve onların medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ortamlara eşit fırsatlarla katılımının teşvik edilmesine,…"*; "Amaç" başlıklı 1. maddesinin ilk cümlesinde *"Bu Sözleşme'nin amacı, engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir."*; "Genel İlkeler" başlıklı 3/a maddesinde *"Kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıklarını da kapsayacak şekilde, kişilerin insanlık onuru ve bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesi…"*; "Bilinçlendirme" başlıklı 8/1-a maddesinde *"Aile dahil toplumun her kesiminde engellilere yönelik bilinci arttırmak ve engellilerin hakları ve insanlık onurlarına saygı duyulmasını teşvik etmek…"*; "Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama" başlıklı 16/4 maddesinde *"… Sözkonusu iyileşme ve yeniden bütünleşme, kişinin sağlığına, öz saygısına, onuruna, özerkliğine kavuşmasını sağlar ve yaş ve cinsiyetiyle bağlantılı özel ihtiyaçlarını dikkate alır."*; "Eğitim" başlıklı 24/1-a maddesinde *"İnsan potansiyelinin, onur ve değer duygusunun tam gelişimi ve insan haklarına, temel özgürlüklere ve insan çeşitliliğine saygı duyulmasının güçlendirilmesi…"*; "Sağlık" başlıklı 25/d maddesinde *"Sağlık profesyonellerinin engellilere sunduğu tıbbi bakımın diğer bireylere sundukları bakımla aynı kalitede olmasını ve bu bakımın hastaların bağımsız ve aydınlatılmış onaylarına dayanmasını sağlamak amacıyla diğer tedbirlerin yanısıra eğitim vererek, kamu kurumları ile özel kurumlar tarafından sunulan sağlık bakımının etik standartlarını yayımlayarak engellilerin insan hakları, onuru, özerkliği ve ihtiyaçları hakkında bilinç yaratır…"* ifadeleri ile insan onuru kavramlarına yer verilmiştir. İlgili Sözleşme için bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Sözleşme'nin tasarı aşamasındaki ismi, "Engelli Kişilerin Onur ve Haklarının Sağlanması ve Korunması İçin Kapsamlı ve Tamamlayıcı Uluslararası Sözleşme"dir. Bkz. Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 40.

[239] Çelik, "İnsan Onuru", 292.

[240] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı, 40.

denilmektedir.[241] Ancak bağımsız yaşam, bireyin herhangi bir destek olmadan hayatını sürdürmesi anlamına gelmemekte; engellinin ihtiyacı olan hizmetin ve yardımın tercihleri dikkate alınarak düşünülmesi ve sunulmasını ifade etmektedir.[242] Engelli bireyler bakımından toplumsal hayatın bir üyesi olarak eğitim hayatında, iş hayatında, evde ve sosyal yaşamın diğer alanlarında engeli bulunmayan bireylerin sahip olduğu özerkliğe sahip olması, bağımsız yaşama hakkını ifade eder.[243] Bağımsız yaşama, bireyin kendisi hakkında kararlar alabilmesi yanında yaşamış olduğu topluma yön vermeye ilişkin kararlar verebilmesi koşullarını da içermektedir.[244]

Engellilerin insan onuruna yakışan bir şekilde ve bağımsız olarak toplumsal hayatta bulunabilmesi, engelli kişilerle beraber yaşayan kimseleri de koruyan ve engellilerin bakımını üstlenen kişilerin güçlendirilmesini amaçlayan önlemlerin alınmasını da gerekli kılmaktadır. Ayrıca engelli kişilerin bağımsız bir şekilde hayat sürdürebilmeleri için bireysel destekleri ve hayatın tüm aşamalarında gereksinimleri olan teknolojik destekleri karşılayabilecek kapsayıcı ve devam ettirilebilir bir finansman sistemi de kurulmalıdır.[245]

Bireyler küçük yaşlardan itibaren bağımsızlık idealine ulaşmaları için teşvik edilirler. Fakat aslına bakılırsa bağımlılık, insanlığın kurucu bir parçasıdır. Bireyin bağımsız olması gerektiğine ilişkin önerme, bireylerin kendilerini toplumdan uzaklaştırabilecekleri fikrine dayanmaktadır. İnsanlar ancak birbirleri ile ilişki hâlinde anlaşılabilir. Bireyler olmadan toplumdan söz edilemez, toplum olmadan da bireylerden, yani birey ve toplum birlikte ele alınması gereken bir konudur.[246]

Bağımsızlık ideali, insanların özerk varlıklar olduğu varsayımına neden olmuştur. Bu varsayım siyasi liberalizmin temel taşlarındandır. Dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan bireylerin kendileri için neyin iyi olduğunu belirleyebilmeleri anlamına gelmektedir. Ampirik açıdan olaya bakıldığında ise insanların esasında kendi kendilerini

[241] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 119; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 71.
[242] Gül, "Fiziksel Engelliler", 90; Ratzka Adolf, "What is Independent Living – A Personal Definition", (E.T. 13.04.2024), https://www.independentliving.org/def.html.
[243] Gül, "Fiziksel Engelliler", 90; Adolf, "What is Independent Living".
[244] Gül, "Fiziksel Engelliler", 90.
[245] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 120; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 72.
[246] Beco, *Disability*, 46-47.

yöneten bireyler olmadığı görülmektedir. İnsanlar gündelik hayatta karar verirken birbirlerine başvururlar. Her seçim başkalarına güvenerek yani sosyal ilişkiler aracılığıyla yapılır. Dolayısıyla insanların kendileri için neyin değerli olduğunu kendilerinin tanımlayabileceği inancı bir kurgudan ibarettir. Buna rağmen özerklik kavramı bugüne kadar şekillenmiştir.[247]

Önemli olan neyin değerli olduğuna tek başına karar verilmesi değildir. Bu kararların verilirken başkalarına güvenme fırsatının olmasıdır. Bu sebeple sosyal ilişkilerin kurulması, özerkliğin ilerletilmesi bakımından temel teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında bağımlılık ve özerklik arasında çok fazla çelişki görünmemektedir. Özerklik, bir varlık ya da yokluk sorunundan ziyade destek ilişkileri aracılığıyla mümkün kılınması gereken bir şeydir. Bu durum bir, birbirine bağımlılık meselesidir. Destek aramak ve bulmak için geniş insan topluluğuna ulaşabilmek, bireylerin yaşamlarını yöneten kararları almalarını kolaylaştıracaktır. Tüm insanların hayatları boyunca bir şekilde başka insanlara bağımlı olduğu düşünüldüğünde, bu türden bir birbirine bağlılığın varlığının kabulü insanın durumuyla da uyum gösterecektir.[248]

3. Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı

a. Eşitlik İlkesi

Eşit sözcüğü Türkçede *"Aynı haklardan yararlanan, aynı düzeyde olan kimse"* olarak tanımlanmışken; eşitlik *"Kanunlar yönünden insanlar arasında ayrım bulunmaması"* ve *"Bedensel, ruhsal başkalıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayrım bulunmaması"* durumları şeklinde tanımlanmıştır.[249]

İnsan hakları öğretisinin esin kaynaklarından olan ve hem ulusal hem de uluslararası düzenlemelerde önemle üzerinde durulan bir ilke olan eşitlik kavramı, insan doğasından ileri gelmektedir ve insan onuru ile ilişkilidir. Genellikle herkese aynı muamelede bulunulmasını ifade eden eşitlik ilkesine göre hiç kimsenin ya da hiçbir grubun, ayrıcalıklı ve farklı muamele görme hakkı bulunmamaktadır. Bunun yanında hiç kimse veya hiçbir grup başka kişilerden veya gruplardan aşağı görülemez, düşmanca

[247] Beco, *Disability*, 47-48.
[248] Beco, *Disability*, 48-49.
[249] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 824, 825.

muameleye tabi tutulamazlar.[250] Eşitlik, hak olmasının yanında hak ve özgürlüklerden faydalanma konusunda temel bir ilke niteliğini de haizdir.[251]

Türk Medeni Kanunu'na (TMK)[252] göre hukuki ehliyet, hak ve fiil ehliyetini kapsar. TMK'nin 8. maddesine göre herkes hak ehliyetine sahiptir ve tüm insanlar hakların kullanılması ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi noktasında kanun önünde eşittir. TMK'de genellik ve eşitlik ilkeleri kabul edilmiştir. Bu hüküm, Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 12. maddesinin 1. ve 5. fıkralarında belirtildiği gibi *"... engellilerin bulundukları her yerde kişi olarak tanınma hakkına"* ve *"engellilerin mülk edinmek veya mirasa hak kazanmak, ... açısından diğer bireylerle eşit haklara"* sahip olmalarını ifade eder.[253]

Engelli bireylere yönelik ayrımcılığı yasaklayan hükümler ve eşitlik ilkesini kapsayan ilk insan hakları belgeleri olan "Zihinsel Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi" ve "Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname", her ne kadar engellilik açısından eşitlik yaklaşımına zemin hazırlamış olsa da engellilik hâli, hakların kısıtlanması veya tanınmamasına meşru bir temel olarak görüldüğünden bu belgeler, tıbbi modele dayanmaktaydılar. "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar" ise fırsat eşitliğini hukukun temel bir kavramı ve engelli politikası olarak ilan etmiştir.[254]

İnsanlık ailesinin üyesi olan engelliler, onur ve değer yönünden bütün insanlarla eşittir ve aynı haklara ve özgürlüklere sahiptir.[255] Eşit davranma yükümlülüğü, devlet organları ve idari makamlar bakımından bağlayıcı anayasal bir yükümlülüktür.[256] Engelli bireyler ile engeli bulunmayan bireylerin aynı hayat standartlarına getirilmesi noktasında hukuk tarafından engelli bireylere birtakım imtiyazlar sağlanmalıdır ki eşitlik, bir anlam ifade edebilsin.[257] Dezavantajlı konumda olan kişilere yönelik olarak telafi niteliğindeki

[250] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 78-79; Deniz*, Engelli Hakları,* 26.
[251] Gül, "Fiziksel Engelliler", 92; Ayşe Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/3 (2019): 312.
[252] İlgili Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türk Medeni Kanunu", (E.T. 29.01.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf.
[253] Ceyda Süral, Ekin Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", *Actualidad Jurídica Iberoamericana*, 17 (2022): 348.
[254] Demirdöğen, "Adalete Erişim", 61.
[255] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 36.
[256] Seyithan Kaya, "Eşitlik, Pozitif Ayrımcılık ve Dağıtıcı Adalet İlkeleri Çerçevesinde İdarenin Yükümlülüklerinin Değerlendirilmesi", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 21 (2023): 98.
[257] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 71.

birtakım haklar verilmesi, pozitif ayrımcılık ilkesinin bir gereğidir ve gerçek manada bir eşitlik şansının yakalanması bakımından olumludur. Bundan dolayı pozitif ayrımcılık kapsamında sağlanan haklar, esasında fazladan verilmiş haklar olarak değil dezavantajlı konumdakilerin diğer insanlarla eşit bir duruma gelebilmesi amacıyla verilen telafi edici ve dengeyi sağlayıcı nitelikteki haklar olarak değerlendirilmelidir.[258] Kısaca eşitsizliklerin giderilmesine yönelik, lüzumlu, amaca uygun ve orantılı olan farklı muamelelerin varlığı hâlinde ayrımcılığın varlığından söz edilemeyecektir (TİHEKK m. 7/1/f).

b. Ayrımcılık Yasağı

Türkçede "*eşit davranmamak, fark gözetmek*" anlamına gelen[259] "ayrım yapmak" ifadesi, hukuki bakımdan genel olarak bir gruba karşı peşin hükümlerden kaynaklanan olumsuz tutum ve muameleler ile ilgili bir süreçtir ve kişinin belirli bir özelliğinden dolayı o kişiye keyfî veya haksız bir şekilde davranılması ve bu yolla kişinin mağduriyete uğratılmasını ifade eder.[260] Kısaca ayrımcılık, iki kişi yahut durum arasında bir farklılık bulunmamasına rağmen farklı davranılması, ayrım yaratılması ya da bu kişiler arasında farklı durumlar bulunmasına rağmen aynı şekilde davranılmasıdır. Fakat farklı davranışın haklı sebeplere dayandığı durumlarda ayrımcılıktan söz edilmeyebilir; yani farklı her muamele ayrımcılık olmayabilir.[261]

Ayrımcılık, türü ve gerçekleşme şeklinden bağımsız olarak hak süjelerinin tümünün insan haklarından eşit şartlarda faydalanmasına engel olan en yaygın ihlallerdendir ve hukuki ve fiilî eşitliğin sağlanmasına engel olur.[262] Ayrımcılık yasağının amacı, bir muamelenin muhatabının ilgili muamele açısından alakası ve etkisi olmayan bir özelliğinin, muamelenin belirleyici bir ögesi olarak kullanılmasına karşı korunmasıdır. Bu kapsamda ayrımcılık yasağına ilişkin düzenlemeler, ya özellikle ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin bir milletlerarası sözleşme ya da insan haklarına ilişkin genel nitelikteki bir sözleşmede yer alan hüküm şeklinde olabilmektedir.[263]

[258] Kaya, "Eşitlik, Pozitif Ayrımcılık ve Dağıtıcı Adalet İlkeleri", 104; Demir, "Engellilerin Anayasal ve Yasal Hakları", 98.
[259] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 210; Deniz*, Engelli Hakları,* 17.
[260] Deniz*, Engelli Hakları,* 15, 17.
[261] Deniz*, Engelli Hakları,* 15.
[262] Deniz*, Engelli Hakları,* 35.
[263] Gül, "Fiziksel Engelliler", 121.

Ayrımcılığın yasaklandığı insan hakları sözleşmelerine taraf olan devletler, kendi ülkelerinde yaşayan ve yetkisi altındaki herkese dil, din, ırk, renk, cinsiyet, siyasi fikir, etnik köken, doğum, mülkiyet vb. durumlar bakımından herhangi bir ayrım gözetmeden ilgili sözleşmelerde tanınmış olan hakları sağlamak ve kişilerin bu haklarına saygı göstermekle yükümlüdürler. Fakat ayrımcılığın yasaklandığı bu maddeler kendi başlarına değil ancak sözleşmelerde düzenlenen diğer haklarla birlikte ileri sürülebilir. Ayrımcılık yasağının sağladığı korumanın, sözleşme maddeleriyle sınırlı olmadığı ve hukukun kişilere tanıdığı tüm hakları kapsamına alan bazı sözleşmeler ise bu duruma istisna teşkil etmektedir ve bu sözleşmelerin ayrımcılık yasağına ilişkin sağladığı koruma, sözleşme maddeleriyle sınırlı değildir.[264]

Ayrımcılık yasağı, genellikle kanun önünde eşitlik, yasalar tarafından eşit korunma gibi temel ilkeleri bünyesinde barındıran üst bir kavramdır. Uluslararası sözleşmelerde doğrudan ayrımcılığa ilişkin bir tanım bulunmamakla birlikte kavramla ilgili düzenlemeler mevcuttur.[265] İlk defa 18. yüzyılda ifade edilmeye başlanan ayrımcılık yasağı, *jus cogens* (emredici kural) niteliğindedir ve milletlerarası kamu hukukunda çekince konulamayacak temel hüküm olarak kabul edilmektedir.[266] Ancak eşitliğin kanunlarda tamamıyla kabul edilmesi hâlinde dahi sosyal ve ekonomik şartlardan doğan ayrılıklar neticesinde haksızlıklar ortaya çıkabilir ve bu durum eşitliğin sağlanmasına engel olabilir. Bu yüzden eşitsizliklerin giderilmesi noktasında sosyal devlet ilkesi ayrı bir önem arz etmektedir.[267]

Engellilik konusu ise, 90'lı yıllardan itibaren eşitlik ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır.[268] Çeşitli temellerde karşımıza çıkan ve insan onurunu zedeleyen bir etkiye sahip olan ayrımcılık, insan haklarına ulaşmada kişiler önündeki engellerden birisidir, bu sebeple hukuki düzenlemelerin birçoğunda eşitlik ilkesiyle bağlantılı bir şekilde düzenlenmiş ya da tanımlanmış ve uluslararası insan

[264] İdil Işıl Gül, Ulaş Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, ed. Gökçeçiçek Ayata, Burcu Yeşiladalı, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 7; Deniz*, Engelli Hakları,* 36.
[265] "Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi", "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi", "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi" ve "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı" söz konusu düzenlemeler arasında sayılabilir. Bkz. Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 36-37.
[266] Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 313; Deniz*, Engelli Hakları,* 35.
[267] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 82.
[268] Gül, "Fiziksel Engelliler", 46.

hakları sözleşmelerinde genel olarak yasaklanmıştır.[269] Bunun yanında engelli kişileri de kapsamına alan toplumsal anlamdaki dezavantajlı grupların diğer kişilerle eşit duruma getirilebilmesi ve eşitsizliklerin giderilebilmesi açısından bir araç olan pozitif ayrımcılığın, eşitlik ilkesine zarar vermediği kabul edilmektedir.[270] Pozitif ayrımcılık, fiilî olarak eşitliğin sağlanması amacıyla dezavantajlı grupta yer alan kişiler lehine önlemler uygulanmasıdır. Buna örnek olarak kamu kurumlarında ya da özel işyerlerinde engelli işçi çalıştırılmasına yönelik kota belirlenmesi gösterilebilir.[271]

İnsanlar arasındaki eşitliğin mutlak bir şekilde sağlanması pek mümkün değildir. Zira her insanın becerisi ve bir işi yapabilme kapasitesi farklıdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, ayrımcılığın objektif ve akla uygun bir gerekçeye dayanmasıdır.[272] Engelli bireylerin eşit ve tam bir şekilde haklarından ve özgürlüklerinden faydalanmalarının sağlanmasına yönelik olarak alınacak özel önlemler ayrımcılık kapsamında değerlendirilmeyecektir (EHK m. 4/A/3). Yani bu konuda engellilere yönelik pozitif ayrımcılığın yapılabileceği söylenebilir.

6701 sayılı "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu"nun (TİHEKK) Kanun kapsamına dahil ettiği ayrımcılık türleri 4. maddede sayılmıştır.[273] Söz konusu düzenlemede ayrımcılık türleri kapsamında aşağıda açıklamaları yapılacak olan doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, makul düzenleme yapmama ve taciz haricinde ayrı tutma, ayrımcılık talimatı verme ve bu talimatları uygulama, işyerinde yıldırma, varsayılan temele dayalı ayrımcılık ve mağdurlaştırma da sayılmıştır.[274] Bunlardan ayrı tutma,

---

[269] Deniz*, Engelli Hakları,* 16, 19; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 315.
[270] Deniz*, Engelli Hakları,* 16.
[271] Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 317.
[272] Kaya, "Eşitlik, Pozitif Ayrımcılık ve Dağıtıcı Adalet İlkeleri", 89.
[273] *"(1) Bu Kanun kapsamına giren ayrımcılık türleri şunlardır:*
a) Ayrı tutma.
b) Ayrımcılık talimatı verme ve bu talimatları uygulama.
c) Çoklu ayrımcılık.
ç) Doğrudan ayrımcılık.
d) Dolaylı ayrımcılık.
e) İşyerinde yıldırma.
f) Makul düzenleme yapmama.
g) Taciz.
ğ) Varsayılan temele dayalı ayrımcılık.
(2) Eşit muamele ilkesine uyulması veya ayrımcılığın önlenmesi amacıyla idari ya da adli süreçleri başlatan yahut bu süreçlere katılan kişiler ile bunların temsilcilerinin, bu nedenle maruz kaldıkları olumsuz muameleler de ayrımcılık teşkil eder." İlgili Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu", (E.T. 12.02.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6701.pdf.
[274] Canan Ünal, "İş Hukukunda Engellilik Temelinde Ayrımcılık", içinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam,

kişilerin TİHEKK kapsamında sayılan temellere dayanılarak bir eylem ya da eylemsizliğin neticesi olarak diğer kişilerden ayrı tutulmasını ifade etmektedir (m. 2/1/a). Ayrımcılık talimatı, bir kişinin kendi adına ya da hesabına eylemlerde ve işlemlerde bulunması için yetkili kıldığı kişilere ya da kamu görevlisinin başka kişilere vermiş olduğu ayrımcılık yapılmasına ilişkin talimatı ifade eder (m. 2/1/b). İşyerinde yıldırma, söz konusu Kanun kapsamındaki ayrımcılık temellerine dayalı olarak kişinin işten soğumasını sağlamak, kişiyi ötekileştirmek, yıldırmak amacıyla kasti olarak yapılan davranışlardır (m. 2/1/g). Varsayılan temele dayalı ayrımcılık ise Kanun kapsamındaki ayrımcılık temelleriyle alakası bulunmamasına rağmen bunlardan birisini taşıdığı varsayımı ile bir gerçek yahut tüzel kişinin hukuken tanınmış olan haklarından ve özgürlüklerinden faydalanması noktasında ayrımcı davranışlarla karşı karşıya kalmasını ifade eder (m. 2/1/m). Son olarak mağdurlaştırma[275] ise eşit işlem ilkesine uyulması ya da ayrımcılığa engel olmak amacıyla idari yahut adli süreçlerin başlamasını sağlayan veya söz konusu süreçlere katılanlarla bunların temsilcilerinin bu sebepten dolayı karşılaştıkları olumsuz davranışlardır (m. 4/2).

Çalışma kapsamında esas olarak inceleyeceğimiz ayrımcılık türlerine değinecek olursak;

(1) Doğrudan Ayrımcılık

Doğrudan ayrımcılık dil, cinsiyet, etnik köken, engellilik gibi ayrımcılığın yasaklandığı sebeplere dayanılarak bir kişi ya da grubun insan hak ve özgürlüklerinden aynı ya da benzer durumdaki diğer kişilerle eşit bir biçimde faydalanmasını ve bu hak ve özgürlükleri kullanmasını engelleme yahut zorlaştırmaya yönelik her türlü dışlama, sınırlama ya da tercihtir.[276] Çalışanlar arasında cinsiyete dayalı olarak ücret farklılıklarının oluşturulması, farklı bir ırka sahip olması nedeniyle kişiye aynı cezayı gerektiren bir suçtan dolayı farklı cezalar verilmesi, bireylerin bulunduğu etnik grupları

Özlem Karaman Coşgun, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 86-87; TİHEK, "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik", (E.T. 16.04.2024), https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/Ayrimcilikla-Mucadele-ve-Esitlik#:~:text=j.

[275] Mağdurlaştırma; ayrımcılık yasağı ile ilgili şikâyette bulunulması, tanıklık yapılması, delil sağlanması ve ayrımcılık mağduru kişiye destek sağlanması ve kişilerin gönülsüzlüklerinin azaltılması hususlarında sağladığı faydayla ayrımcılıkla mücadelenin etkinliğinin artırılması bakımından önemlidir. Bkz. Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 90.

[276] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi,* 9; Deniz*, Engelli Hakları,* 19; Gül, "Fiziksel Engelliler", 201; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 315.

aşağılayan sıfatlar kullanılması, kişiye işin vasfına uygun bulunmasına rağmen yalnızca engelinden dolayı iş verilmemesi doğrudan ayrımcılığa örnek olarak gösterilebilir.[277]

Doğrudan ayrımcılık, kişilerin aynı ya da benzer bir durumda olmaları, bu kişilere farklı muamelelerde bulunulması ve söz konusu farklı muamelenin haklı bir dayanağının olmaması unsurlarından oluşmaktadır.[278] Bunların yanında kişinin ayrımcılığa uğrayıp uğramadığının belirlenebilmesi için karşılaştırma yapılması da gerekmektedir.[279]

Engellilere yönelik yapılan doğrudan ayrımcılıkta birey, sahip olduğu engelinden dolayı olumsuz yönde farklı bir muameleye, bir ayrımcılığa maruz kalmaktadır ve bu farklı muamele meşru gerekçelerle de açıklanamamaktadır.[280] Doğrudan ayrımcılık, 5378 sayılı "Engelliler Hakkında Kanun"da[281] *"Doğrudan ... ayrımcılık dâhil olmak üzere engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılık yasaktır."* hükmü ile yasaklanmıştır.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) "Nefret ve ayırımcılık" başlıklı 122. maddesine göre bir kişinin engelliliğinden dolayı ona duyulan nefretle gerçekleştirilen birtakım eylemlerin suç teşkil edeceği belirtilmiştir. İlgili hükme göre; *"(1) ... engellilik, ... farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle; a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini, b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını, c) Bir kişinin işe alınmasını, d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."*[282] Ancak söz konusu suçun nefret saikiyle işlenebilen bir suç olması, suçun ispatını güçleştirmekte ve maddenin uygulanabilirlik alanını daraltmaktadır.[283]

---

[277] Levent Korkut, *Ayrımcılık Karşıtı Hukuk* (Ankara: Adres Yayınları, 2009), 46, (E.T 29.09.2023), https://rightsagenda.org/wp-content/uploads/2019/01/209_ayrimcilikkarsitihukuk-min.pdf; Deniz, *Engelli Hakları,* 19.

[278] Engelli Kadın Derneği, *Ayrımcılık ve Engelli Hakları*, haz. Gizem Tanay Aksaç, Arzu Şenyurt Akdağ, (Ankara: 2015), 8-9; Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 9; Deniz*, Engelli Hakları,* 20.

[279] Engelli Kadın Derneği, *Ayrımcılık ve Engelli Hakları*, 9.

[280] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 91; İdil Işıl Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", içinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, (İstanbul: Karekök Yayınları, 2015), 35.

[281] Söz konusu Kanun'un "Ayrımcılık" başlıklı 4/A maddesi için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Engelliler Hakkında Kanun", (E.T. 03.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

[282] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türk Ceza Kanunu", (E.T. 19.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 91, 102.

[283] Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 94.

Engellilik temelli ayrımcılık konusunda cezai düzenlemelerin getirilmesi her ne kadar yararlı olsa da toplumda var olan önyargıların değiştirilebilmesi adına yetersizdir.[284] Esasında toplum bilincinde var olan engelliye yönelik bakış açısının değişmesi de gerekmektedir. Bu doğrultuda eğitim faaliyetlerine gereken önemin verilmesi ve imkânlar çerçevesinde engelli bireyler ile engeli bulunmayan bireylerin bir arada yaşamaları sağlanmalıdır.[285]

Bir kişinin doğrudan kendisi ile ilgili değil, kendisi ile bağlantılı başka bir kişinin niteliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalması ise dolayısıyla ayrımcılık olarak adlandırılmaktadır[286] ve doğrudan ayrımcılığın bir uzantısı olarak nitelendirilebilir.[287] Kişinin, eşi yahut çocuğunun engeli bulunması sebebiyle işten çıkmaya zorlanması hâli, dolayısıyla ayrımcılığa örnek olarak gösterilebilir.[288]

Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın (ABAD) 17.07.2008 tarihli *Coleman* kararında, Birlik hukukunda ilk defa engellilik temelinde ayrımcılık bakımından dolayısıyla ayrımcılık tartışılarak kabul edilmiştir.[289] Karara konu olayda davacı taraf olan engelli çocuğa sahip bir çalışan, çocuğuna bakmak için çalışma saatleri ve izin konusunda engelli çocuğu bulunmayan diğer çalışanlara tanındığı gibi esneklik tanınmasını talep etmiş ve işveren tarafından söz konusu taleplerin reddedilmesinin yanında hem kendisi hem de çocuğu hakkında rencide edici yorumlar yapılmıştır. İşçiye engelli çocuğunun durumundan dolayı zaman zaman işe geç geldiği vakitlerde ise işten çıkarılacağı belirtilmiştir ve yine engelli çocuğu bulunmayan ve benzer sebeplerle işe geç kalan diğer çalışanlara bu tarz davranışlar gösterilmemiştir.[290] Mahkeme ise "İstihdam ve meslekte eşit muamele için genel bir çerçeve oluşturan 27.11.2000 tarihli ve 2000/78/EC sayılı Konsey Direktifi"ne atıfta bulunmuş ve Direktif hükümleri doğrultusunda ortaya konulan ayrımcılık yasağının yalnızca kendileri engelli olan kişilerle sınırlı olacak şekilde yorumlanmaması gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme tarafından bir işverenin, kendisi

[284] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 103; Gül, "Engelliliğe Dayalı Ayrımcılık", 57.
[285] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 103.
[286] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 10; Deniz, *Engelli Hakları,* 22; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 316; Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 91.
[287] Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 91; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 316.
[288] Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 316.
[289] Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 91.
[290] ABAD, Coleman/Attridge Law and Steve Law, Dava C-303/06, K.T. 17.07.2008, § 26, (E.T. 18.04.2023), https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=67793&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3520079.

engelli olmayan bir çalışana, benzer durumdaki bir çalışana göre daha az elverişli muamelede bulunması ve bu muamelenin bakımı öncelikle söz konusu çalışan tarafından sağlanan çocuğunun engelliliğine dayanmasının tespiti hâlinde, bunun doğrudan ayrımcılık yasağına aykırılık teşkil edeceği ifade edilmiştir.[291]

(2) Dolaylı Ayrımcılık

Ayrımcılık olarak nitelenen davranış kimi durumlarda farklı değil, aynı muamele teşkil eden davranış olabilmektedir.[292] Dolaylı ayrımcılık da geçerliliği herkes için aynı ve görünüşte tarafsız olan, fakat bazı kişiler ve gruplar bakımından farklı ya da daha olumsuz etkilere sebep olan kanuni düzenleme, uygulama veya tedbirlerdir.[293] Yani bu ayrımcılık türünde sebep olarak bireyin engeli değil, farklı bir sebep gösterilmekte ve ayrımcılığa maruz bırakılmaktadır. Örneğin tekerlekli sandalye kullanan bir kişinin sürücü belgesi olmaması sebebiyle işe alınmadığı bir durumda dolaylı ayrımcılık söz konusudur.[294]

Dolaylı ayrımcılık, görünüşte tarafsız olan bir kuralın, uygulamanın yahut önlemin olması; söz konusu kuralın, uygulamanın veya önlemin engelliler bakımından olumsuz neticelere sebebiyet vermesi ya da verme ihtimalinin olması ve bunları meşrulaştıracak bir sebep olup olmaması unsurlarından oluşmaktadır.[295]

Doğrudan ayrımcılığın yasaklanması neticesinde buna alternatif bir yol[296] olan dolaylı ayrımcılığa genellikle kişiler yahut gruplar arasında bulunan fiziksel, ekonomik, sosyal farklılıkların ve eğitim farklılıklarının kasıtlı bir şekilde göz ardı edilmek suretiyle istenilen amaca ulaşmak için başvurulmaktadır.[297]

---

[291] ABAD, Coleman/Attridge Law and Steve Law, § 64/1.
[292] Deniz*, Engelli Hakları,* 21; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 316.
[293] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 10.
[294] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 92.
[295] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 10; Deniz*, Engelli Hakları,* 22; Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 87.
[296] Doğrudan ayrımcılık ve dolaylı ayrımcılık arasındaki fark, doğrudan ayrımcılığın "farklı muamele"yi yasaklarken; dolaylı ayrımcılığın ise ayrımcı etkileri bulunan "aynı muamele"yi yasaklamasıdır. Bkz. Gül, Karan*, Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi,* 10; Deniz*, Engelli Hakları,* 22.
[297] Deniz*, Engelli Hakları,* 21.

5378 sayılı Kanun m. 4/A'nın ilk cümlesinde yer alan *"... dolaylı ayrımcılık dâhil olmak üzere engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılık yasaktır."* hükmü ile engellilere yönelik dolaylı ayrımcılık yasaklanmıştır.[298]

(3) Taciz

Ayrımcılığın özel bir türü olan taciz, ırk ya da etnik köken, din, inanç, cinsiyet, yaş ve engellilik gibi sebeplerden dolayı bir kişinin haysiyetini zedelemek ve düşmanca, tehditkâr, küçük düşürücü veya saldırgan bir ortam oluşturmak gayesiyle o kişiye karşı istenmeyen bir eylemde bulunulmasıdır.[299] Kişinin dış görünüşü ve fiziksel özellikleri ile ilgili utandırıcı, hoşa gitmeyen şakalar ya da eleştiriler, kişiyi yok sayan, düşmanca eylemler, cinsel istekler, istenmeyen fiziki temaslar ve fiziksel saldırılar gibi fiiller taciz konusu davranışlardır ve bu davranışlarla genellikle iş yerlerinde karşılaşılmaktadır. Tacizin oluşup oluşmadığının değerlendirilmesinde karşılaştırma öznesine ihtiyaç yoktur.[300]

Taciz, kişilerin muhtelif hak ya da özgürlüklerinden faydalanmasına engel olma ya da zorlaştırma neticesinin ortaya çıkabileceği düşmanca bir ortam yaratmaktadır.[301] Tacizin yasaklanması, hak ve özgürlüklerden faydalanılmasının sağlanması ve bu faydalanmanın insan haysiyetine yaraşır bir ortamda gerçekleşmesi menfaatlerinin korunmasını amaçlamaktadır.[302]

Hakaret ve aşağılama amacıyla kullanılan birtakım sözcüklerin, engelli bireylere ait nitelikler olması ve bir eğlence aracı olarak engelli bireylerin taklit edilmesinin benimsenebilmesi, engellilerin taciz karşısında özel olarak korunmasını gerekli kılmaktadır.[303] Devletler, kişilerin maddi ve manevi varlıklarına yönelik her türlü tecavüzü önlemekle yükümlüdür. Bu sebeple uluslararası sözleşmelerde konu hakkında açık bir düzenleme bulunmasa dahi devletler tacizi yasaklamakla yükümlüdürler.[304]

---

[298] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Engelliler Hakkında Kanun", (E.T. 03.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

[299] Kişiye karşı gerçekleştirilen davranış kişinin onurunu kırıcı bir neticeye yol açıyorsa, amaç taciz olmasa bile bu durum taciz şeklinde değerlendirilmelidir. Bkz. Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 11; Deniz*, Engelli Hakları,* 23.

[300] Deniz*, Engelli Hakları,* 23.

[301] Gül, "Fiziksel Engelliler", 265.

[302] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 11; Deniz*, Engelli Hakları,* 23; Gül, "Fiziksel Engelliler", 265.

[303] Gül, "Fiziksel Engelliler", 265.

[304] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 11.

(4) Çoklu Temelde Ayrımcılık

"Çoklu ayrımcılık" yahut "kesişen ayrımcılık" olarak da adlandırılan çoklu temelde ayrımcılık, bir kimsenin birden fazla temelde ayrımcılığa uğraması durumunu ifade etmektedir. Burada kişinin ayrımcılığa uğrama durumu bir olayda birden fazla temelde olabileceği gibi farklı olaylarda farklı temelde de olabilir.[305] Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin 6. maddesinde yer alan engeli bulunan kadınların hem engellilik hem de cinsiyet bakımından ayrımcılığa maruz kalması çoklu ayrımcılıktır.[306]

Engelliler Hakkında Kanun'da da benzer bir şekilde engelli kadınların ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılıkla karşı karşıya kalmalarının önüne geçilerek haklarından ve özgürlüklerinden faydalanmalarının sağlanması gerektiği belirtilmiştir (m. 4/1/h).

(5) Makul Uyumlaştırmanın Reddi

Makul uyumlaştırma kavramı, engellilerin tüm hak ve özgürlüklerini diğer kişilerle eşit ve tam bir şekilde kullanabilmesi ya da bunlardan faydalanabilmesini sağlamak amacıyla belli durumlarda gereksinim duyulan, orantısız ya da fazla yük getirmeyen, mali imkânlar dâhilinde, lüzumlu ve elverişli değişiklik ve önlemleri ifade eder.[307] Yani makul uyumlaştırma, işveren ya da herhangi bir kişi veya kuruluş tarafından, bir hüküm, kriter yahut uygulamanın engelli bireyler bakımından yol açtığı dezavantajların bertaraf edilmesi için uygun önlemlerin alınmasıdır.[308] Buna tekerlekli sandalye kullanan çalışanların işyerlerine erişebilmesi için gereken fiziki düzenlemelerin yapılması; işyerindeki araçların engelli çalışanların da kullanımına uygun olması; engelli

---

[305] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 13; Deniz, *Engelli Hakları,* 25; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 317.

[306] Sözleşme'nin "Engelli Kadınlar" başlıklı 6. maddesinin 1. fıkrası şu şekildedir: *"1. Taraf Devletler engelli kadınlar ile kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmakta olduğunu kabul eder ve bu bakımdan onların tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit koşullarda yararlanmalarını sağlamaya yönelik tedbirleri alır."*; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 317.

[307] TİHEKK m. 2/1/i; EHK m. 3/j; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 319; Demir, "Engellilerin Anayasal ve Yasal Hakları", 109; Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 89.

[308] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 12; Deniz, *Engelli Hakları,* 24; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 319; Erişilebilirlik kavramıyla karıştırılan makul düzenlemeler, esasında bireyselleştirilmiş erişilebilirlik düzenlemeleridir. Zira erişilebilirliğe ilişkin tüm önlemlerin alınmasına rağmen engellilik hâli, daha somut ve kişisel önlemleri gerektirebilir. Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", 36; Ayrıca erişilebilirlik kapsamında yapılan düzenlemeler, makul uyumlaştırma kapsamında oluşturulan durumlara göre daha kalıcı olmaktadır. Bundan dolayı makul uyumlaştırma düzenlemeleri, engellilerin hak kaybı yaşamaması adına erişilebilirlik düzenlemelerinin yetmediği durumlarda yapılan ek ve özel düzenlemelerdir. Bkz. Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 101.

çalışanların durumlarına göre çalışma saatlerinin ayarlanması ve görev dağılımlarının engellilerin durumları göz önüne alınarak yeniden dağıtılması, tekerlekli sandalye kullanan öğrenci için okul sırasının yüksekliğinin öğrenciye uygun duruma getirilmesi örnek olarak verilebilir.[309] Buna ek olarak bazı durumlarda istisnalar getirilmesi de makul düzenleme yükümlülüğü kapsamındadır.[310]

Makul uyumlaştırmanın reddedilmesi ilk kez "Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi" ile ilgili olarak yayımlanan "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi"nin "Engelliler" konulu "5 No.lu Genel Yorumu"nda[311] ayrımcılık olarak tanımlanmıştır.[312] Ayrıca EHİS'e göre de makul uyumlaştırmanın reddi, ayrımcılık teşkil etmektedir. Sözleşme'nin "Tanımlar" başlıklı 2. maddesinde "makul düzenleme" olarak ifade edilen kavram, *"Engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder."* şeklinde tanımlanmıştır.[313] Ayrıca hem medeni hem de ekonomik ve sosyal haklar için geçerli olan makul düzenlemelerin sağlanmasına yalnızca genel yükümlülükler arasında değil Sözleşme'nin adalete erişim (m. 13/1), kişi özgürlüğü ve güvenliği (m. 14/2), eğitim (m. 24/2/c) ve çalışma ve istihdam (m. 27/1/i) gibi çeşitli maddelerinde de yer verilmiştir.[314]

Engelliler Hakkında Kanun'un 4/A maddesinin 2. fıkrasında da engellilere yönelik eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesi adına gereken makul düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir.

---

[309] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 12; Deniz, *Engelli Hakları,* 24; Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", 36.

[310] Görme engeli bulunan öğrencilerin bazı dersler ya da sınavlardan muaf tutulması, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", 36.

[311] 5 No.lu Genel Yorum için bkz. İnsan Hakları İzleme (Human Rights Monitoring), "BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 5 No.lu Genel Yorumu: Engelliler", (E.T. 15.11.2023), https://insanhaklariizleme.org/vt/mfhandler.php?file=Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler%20Ekonomik%2C%20Sosyal%20ve%20K%C3%BClt%C3%BCrel%20Haklar%20Komitesi%205%20No%E2%80%99lu%20Genel%20Yorum.pdf&table=yayin&field=dosya&pageType=view&key1=134.

[312] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 12; Gül, "Fiziksel Engelliler", 268; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 320.

[313] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 12; Söz konusu yükümlülük derhâl uygulanabilir niteliktedir. Beco, *Disability,* 25.

[314] Beco, *Disability,* 25.

Makul uyumlaştırmanın reddinin ayrımcılık oluşturması için uyumlaştırmayı sağlamakla yükümlü olan tarafın uyumlaştırma ihtiyacı bulunan kişinin durumuyla ilgili olarak bilgi sahibi olması, uyumlaştırmanın yürütülecek olan faaliyetle ilişkisi bulunması ve yükümlülüğün tarafı açısından aşırı bir yük yüklememesi, uyumlaştırmanın üçüncü kişilerin faaliyetlerini yerine getirmesini önemli derecede zorlaştırmaması, uyumlaştırmanın imkânsız olmaması koşullarının bir araya gelmesi gerekmektedir.[315]

Dolaylı ayrımcılıkla mücadelede etkili bir araç olan makul uyumlaştırma, yalnızca olumsuz etkilere sahip meşru bir muamelenin neticelerinin ortadan kaldırılması amacıyla kullanılmalı, meşru olmayan bir muamelenin korunması için bir seçenek olarak kullanılmamalıdır.[316]

Makul düzenlemeler potansiyel faydasına rağmen engelli bireylerin ötekileştirilmesinin önüne geçemeyebilir zira engelliliğe neden olan yapılarla ve dışlanmaların temel nedenleri ile ilgilenmemektedir. Söz konusu yükümlülük, bireylerin iyiliği için çevrede değişiklikler yapılmasına neden olabilir ancak çevrenin kendi doğasını sorgulamaz ve bazı engelliler bakımından fiilî eşitliğe katkı sağlayabilse bile toplumu genel olarak kapsayıcı bir duruma getirmeyi amaçlamamaktadır.[317]

Ülkemizde vatandaşlarımıza yönelik sunulan hizmetler ve geliştirilen politikalar, merkezi idare ve mahallî idarelerin görev ve sorumlulukları kapsamındadır. Engelli vatandaşlarımız da pek tabii söz konusu hizmet ve politikaların kapsamındadır. Fakat mevcut hizmet ve politikaların, engelli bireylerin ve onların ailelerinin hayat şartlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi noktasında yetersiz kalması sebebiyle engelli bireylerin toplumsal hayata tam ve etkin katılımı zorlaşmaktadır. Bundan dolayı bütün sektörler bakımından her seviyedeki hizmet sunumu, politika ve programların oluşturulmasında engelli bireylerin söz konusu hizmet, politika ve programlardan etkin bir biçimde faydalanmasına yardımcı olacak hak temelli ve içermeci yeni bir bakış açısına gereksinim duyulduğu söylenebilir. Bu bakış açısı, ortak bir şekilde hareket edilmesini sağlamalı ve millî bir bakış açısına dönüşmelidir. Bu ortak payda ile engelli bireylerin toplumsal

[315] Gül, Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 12; Deniz*, Engelli Hakları,* 24.
[316] Gül, "Fiziksel Engelliler", 255.
[317] Beco*, Disability*, 26.

hayata tam ve etkin bir şekilde katılabilmeleri ve insan haklarından tam olarak faydalanabilmeleri mümkün olabilecektir.[318]

[318] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 8-9.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA ENGELLİ HAKLARI

2011 yılında yayımlanan Dünya Engellilik Raporu'nda belirtilen ve 2010 yılı dünya nüfusu tahminleri doğrultusunda belirlenen verilere göre dünyadaki nüfusun yaklaşık olarak %15'inde bir tür engel durumu bulunmaktadır. Bu oran ise DSÖ tarafından ileri sürülen 1970'li yıllara ait ve yaklaşık %10 olan tahminlerden oldukça yüksektir.[319] DSÖ'nün 2023 yılında engellilik hakkında yayınladığı bilgilere göre ise dünyada ciddi derecede engellilik yaşayan yaklaşık 1,3 milyar insan bulunmaktadır. Buna göre her 6 kişiden 1'i, yani dünya nüfusunun yaklaşık %16'sını engelli bireyler temsil etmektedir.[320] Engelli bireylerin küresel yaygınlığının önemli derecede artması, nüfustaki demografik ve epidemiyolojik[321] değişmelerden ve sağlık konusundaki acil durumlardan

[319] Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti*, 1; Fatma Karaman Odabaşı, "Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Engelli Hakları ve Engellilerin Korunması", içinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 123; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 19; Deniz*, Engelli Hakları,* 37; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 30.

[320] Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan 07.03.2023 tarihli verilerden elde edilmiştir. Bkz. World Health Organization, "Disability", (E.T. 12.09.2023), https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health; 2002-2004 yılları arasında ve tek seferlik bir anket olarak uygulanan Dünya Sağlık Araştırması'na göre 15 yaş ve üzeri bireylerde herhangi bir engeli bulunan kişi sayısı 785 milyon, yani dünya nüfusunun neredeyse %15,6'sıdır ve Araştırma'ya göre bu bireylerden 110 milyonunun yani %2,2'sinin işlevlerini yerine getirebilmesi noktasında ciddi zorluklar yaşadığı tahmin edilmektedir. Bkz. WHO Multi-Country Studies Data Archive, (E.T. 04.03.2024), https://apps.who.int/healthinfo/systems/surveydata/index.php/collections/whs; Global Health Data Exchange, "World Health Survey", (E.T. 04.03.2024), https://ghdx.healthdata.org/series/world-health-survey-whs; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 19-20; Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti*, 2; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 7, 102; Bu sayı, Global Burden of Disease (Küresel Hastalık Yükü) çalışmasına göre ise 975 milyon, yani dünya nüfusunun neredeyse %19,2'si olarak belirlenmiştir ve bu çalışmaya göre, 190 milyon (%3,8) kişinin "şiddetli engellilik" durumu yaşadığı tahmin edilmektedir. Bkz. Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 20; Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti,* 2; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 102.

[321] Epidemi; *"Salgın"* anlamına gelmektedir. Bkz. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 804.

kaynaklanmaktadır.[322] Engellilerin yaklaşık %80'lik bir kısmı gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadırlar ve toplumsal hayatta kendisine yer bulabilen bir kısım engelli haricindeki büyük bir kısım ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadır.[323]

Görüleceği üzere engelli bireyler dünya nüfusunda önemli bir yere sahiptirler, ancak tarihin büyük bir kısmında ayrımcılıklarla karşı karşıya kalmışlardır. İstihdam edilmelerinde, sağlık, eğitim ve kamunun hizmetlerinden faydalanmada ve daha birçok alanda yok sayılmışlardır.[324] Engellilik konusu, engellilerin haklarından yararlanırken diğer bireylerle eşit bir şekilde bu haklardan yararlanmaları gayesiyle ve bunun yanında sürdürülebilir kalkınma teknikleriyle bir bütün olarak görülmesi dolayısıyla uluslararası hukuk düzeyinde gittikçe daha ciddi bir biçimde ele alınmıştır.[325] Bu sebeple engelli bireylerin de öteki bireylerle aynı haklardan faydalanabilmesi amacıyla hem ulusal hem de uluslararası alandaki insan hakları belgeleri, devletlere bazı görevler yüklemiştir.[326]

Engelli kişiler, engellilerin de dahil olduğu bir toplum ve kalkınma için aktif katılım haklarını savunmakta ve yeni paydaş toplulukları oluşturmaktadırlar. Tarihsel olarak engellilerin durumları incelendiğinde, bunun hem hükümetler hem de engelli toplum bakımından siyasi iradenin kademeli bir biçimde artmasının ve engellilik konularının daha iyi anlaşılmasının bir neticesi olduğu görülmektedir. Engelli kişilerin sosyal hayattaki ve kalkınmadaki haklarına ilişkin son gelişmeler, engellilik hakkındaki uluslararası norm ve standartların kabul edilmesi, geliştirilmesi ve teşvik edilmesiyle kendisini göstermektedir.[327]

İnsan haklarının korunmasına yönelik bölgesel ve uluslararası düzlemlerde hukuk belgeleri üretilmektedir.[328] Konuya ilişkin olarak sırasıyla Birleşmiş Milletler sistemindeki belgelere, daha sonra Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Konseyi (AK) çerçevesindeki belgelere ve son olarak da Amerika ve Afrika'daki gelişmelere değinilecektir.

---

[322] World Health Organization, "10 Facts on Disability", 2/10, (E.T. 10.10.2023), https://www.who.int/news-room/facts-in-pictures/detail/disabilities.
[323] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 7.
[324] Bulut, *Sosyal Haklar,* 261.
[325] Yücel Dericiler, *Sosyal Haklar,* 331.
[326] Bulut, *Sosyal Haklar,* 261.
[327] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 3.
[328] Avrupa Konseyi, Afrika Birliği ve Amerikan Devletleri Örgütü'nün üretmiş olduğu insan hakları belgeleri, bölgesel düzlemde belgeler iken; BM tarafından üretilen belgeler uluslararası düzlemde belgelerdir. Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 1; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 60.

A. Birleşmiş Milletler

1. Genel Olarak

Engellilikle ilgili düzenlemeleri 20. yüzyıla dayanan Birleşmiş Milletler sistemi, engelli haklarının uluslararası düzeyde gelişimi açısından önemlidir.[329] BM'nin engelli bireylere ilişkin çalışmalarına bakıldığında, 21. yüzyılın ilk kapsamlı insan hakları sözleşmesi ve sosyal kalkınma boyutu bulunan bir insan hakları aracı olarak tasarlanan "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme" ve "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol"ün[330] önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. BM'nin engelli bireylere yönelik tutum ve davranışları değiştirmek amacıyla yıllardır sürdürdüğü çalışmalarının devamı niteliğindeki bu Sözleşme, engelli hakları hareketini yeni bir boyuta taşımakta ve engelli bireylerin dünya çapındaki değişimin süjeleri hâline gelmesini sağlamaktadır.[331]

BM belgelerinde "herkes için eşitlik" ilkesi doğrultusunda hareket edilmiş ve engellilik konusundaki çalışmalara uluslararası alanda ilk olarak 1945 yılından itibaren Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde başlanmıştır. Özellikle görme, işitme engeli bulunan bireyler gibi bedensel engelli bireylerin haklarının güçlendirilmesi üzerinde durulmuş, ayrıca engelliliğin önlenmesi ve rehabilitasyon konusundaki çalışmalara önem verilmiştir.[332] Engelliliğin ilk kez zikredilmesi ise 10.12.1948 tarihinde yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesin (İHEB) 25. maddesinin 1. fıkrasında[333] "sakatlık" ifadesiyle olmuştur.[334] Söz konusu maddeye göre; *"Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir."* Herkes için eşitlik ilkesini tesis etmesi

[329] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 8.
[330] İhtiyari Protokol, BM Genel Kurulu tarafından 13.12.2006 tarihinde kabul edilmiş ve 03.05.2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İhtiyari Protokol için bkz. Resmî Gazete, "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol", (E.T. 08.01.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150210-1-1.pdf.
[331] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 2.
[332] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Mevzuat - Uluslararası Mevzuat: Birleşmiş Milletler Sisteminde Engellilik", (E.T. 10.12.2023), https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/uluslararasi-mevzuat/.
[333] United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Universal Declaration of Human Rights – Turkish (Türkçe)", (E.T. 21.01.2024), https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/turkish-turkce.
[334] Gül, "Fiziksel Engelliler", 47; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 8; Deniz*, Engelli Hakları,* 49.

sebebiyle yaygın olarak kabul gören Evrensel Beyanname, engelliliği bir durum olarak kavramsallaştırmıştır. Beyanname'de engelliliğe yapılan bu atıf, engelli bireylerin hakları ve gelişimleri hususlarında olumlu etkilere yol açmış, engellilerin haklarının küresel düzeyde tanınmasına katkıda bulunmuştur.[335]

1966 tarihli "Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi" ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi"nde Evrensel Beyanname'de düzenlenen hususlara değinilmesine rağmen, engellilik hususuna ilişkin bu sözleşmelerde açıkça bir atıf yapılmamıştır.[336] Ancak buna rağmen "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi", engellik hakkında Genel Yorum yayınlamıştır.[337] Komite'nin 5 No.lu Genel Yorum'unda, engelli bireylerin durumlarının iyileştirilmesi sorununun Sözleşme'ye taraf devletler bakımından önem taşıdığından ve taraf devletler bakımından engellilik temelli ayrımcılık karşıtı bir mevzuatın gerekli olduğundan söz edilmiştir. Bu mevzuat, engellilere yalnızca yargı yolu sağlamakla yetinmemeli bunun yanında engellilerin bağımsız bir hayat sürdürebilmelerini sağlayacakları ve kendi kaderlerini belirleyebilecekleri sosyal politika programları da sağlamalıdır. Ayrıca mevcut ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve fırsat eşitliğinin yaratılması için alınacak uygun önlemler, eşitlik ilkesine dayandıkları ve yalnızca bu amaca ulaşmak için gerekli olduğu ölçüde kullanıldıkları sürece ayrımcılık olarak nitelendirilmemelidir.[338]

BM tarafından koruma alanı itibariyle herkesi kapsamına alan genel nitelikteki belgelerin yanı sıra bu belgelerin bazı konularda yetersiz kalması sebebiyle kadınlar, çocuklar ve engelliler gibi dezavantajlı durumdaki kişilere yönelik özel nitelikte belgeler de üretilmiştir.[339]

---

[335] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 5-6.
[336] Gül, "Fiziksel Engelliler", 47.
[337] Beco, *Disability,* 13-14.
[338] United Nations: Human Rights Treaty Bodies, "UN Treaty Body Database - General Comment No. 5: Persons with disabilities", (E.T. 25.12.2023), https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=ICEnwWR8rbeJM8O1ALabP1m7tXOH2ZhxPxrkGS+G62wtN3aQMbUjWgcT/uXWvIxcQiVTDOnZmMlR7iRX2jLOiQ==.
[339] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 1-2; "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", "Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi" ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi" gibi insan haklarına ilişkin belgelerin tüm insanları yani engelli bireyleri de koruma kapsamına aldığı gerekçesiyle teorik olarak engelli bireyler ve dezavantajlı diğer gruplar için ayrı bir koruma gereksiniminin olmadığı düşünülebilir. Fakat pratik bakımından engelli bireylere yönelik özel düzenlemeler yapılması ve özel korumalar sağlanması gereklidir. Deniz*, Engelli Hakları,* 47-48.

1950 yılında "Uluslararası Çalışma Örgütü/UÇÖ (International Labour Organization/ILO)", "Dünya Sağlık Örgütü/DSÖ (World Health Organization/WHO)" ve "Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations Children's Fund/UNICEF)" dâhil BM kuruluşları, engelli kişilerin tedavisi, eğitimi, yetiştirilmesi ve istihdamı amacıyla uluslararası standartlar oluşturmuşlardır. Bu durum engelliliğin kavramsallaştırılması biçimindeki odak değişiminin temelini oluşturmuş ve engelli kişilerin rolünü sosyal yardım ve hizmet alıcıları olarak tanımlamaktan uzaklaştırarak, bu kişileri temel insan haklarını kullanma hakkına sahip bireyler olarak değerlendirmiştir.[340]

1950 yılında düzenlenen Cenevre Konferansı'nda[341] engelli bireylerin toplumsal rehabilitasyonuna değinilmiş ve bir komisyon vasıtasıyla tedavi, eğitim, istihdam ve mesleki rehabilitasyon hususlarında uluslararası ölçüt belirlenmesi öngörülmüştür.[342]

BM Genel Kurulu, 11.12.1969 tarihinde, engelli bireylerin haklarının ve refahının korunması gerektiğinin vurgulandığı "Toplumsal İlerleme ve Kalkınma Beyannamesi"ni (Declaration on Social Progress and Development)[343] kabul etmiş, böylelikle engelli bireylerin topluma tam katılımlarının sağlanması için çağrıda bulunmuştur.[344] Engelli kişilerin katılımının önündeki engelleri toplumun yarattığı yönündeki uluslararası kabul ise 1970'lerde ortaya çıkmış ve bu durum engelli kişilerin haklarına ilişkin olarak

---

[340] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 6-7.

[341] United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Disability), "The United Nations and Persons with Disabilities Chronology: 1945-1980", (E.T. 12.12.2023), https://www.un.org/development/desa/disabilities/the-united-nations-and-persons-with-disabilities-chronology-1945-1980.html.

[342] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 9; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Birleşmiş Milletler Sisteminde Engellilik"; Nuray Gökçek Karaca, "Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2019): 7.

[343] Beyanname'nin "Hedefler" başlıklı ikinci bölümünde yer alan 11. maddesinin (c) bendine göre; Toplumsal ilerleme ve kalkınma *"Çocukların, yaşlıların ve engellilerin haklarının korunması ve refahlarının sağlanması; fiziksel veya zihinsel olarak dezavantajlı olanlara koruma sağlanmasını"* amaçlayacaktır. Yine Beyanname'nin "Araçlar ve Yöntemler" başlıklı üçüncü bölümünde yer alan 19. maddesinin (d) bendine göre; *"Zihinsel ya da bedensel engellilerin, özellikle çocuklar ve gençlerin, mümkün olduğunca topluma faydalı bireyler olmalarını sağlamak amacıyla rehabilitasyonları için uygun önlemlerin alınması; bu önlemler, tedavi ve teknik araçların, eğitimin, mesleki ve sosyal rehberliğin, yetiştirme ve seçici yerleştirmenin ve gereken diğer yardımların sağlanmasını ve engellilerin engellerinden dolayı ayrımcılığa uğramayacakları sosyal şartların oluşturulmasını içerir."* Beyanname için bkz. United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Human Rights Instrument - Declaration on Social Progress and Development", (E.T. 13.12.2023), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-social-progress-and-development#:~:text=All%20peoples%20and%20all%20human,should%2C%20on%20their%20part%2C%20contribute.

[344] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 7.

doğrudan engelli bireylere özgülenmiş ilk Birleşmiş Milletler belgesi olan 20.12.1971 tarihli "Zihinsel Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi (Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons)" ve daha sonra tüm engelli bireylerin haklarını koruma altına almak amacıyla, bu 1971 tarihli Beyanname'ye göre daha genel ve farklı hakları da kapsamına alan bir şekilde düzenlenen 09.12.1975 tarihli "Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname (Declaration on the Rights of Disabled Persons)" olmak üzere iki uluslararası belgenin kabul edilmesine yol açmıştır.[345]

1980'li yıllarda BM ve uzmanlık kuruluşları tarafından engellilik hususu daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. 1980 yılında DSÖ, "İşlev ve Yapı Farklılıkları, Yetiyitimi ve Özürlülerin Uluslararası Sınıflandırması (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps)" isimli belgeyi yayımlamıştır.[346]

BM Genel Kurulu almış olduğu kararla engelli bireylerin toplumsal hayatta eşit şartlara sahip olmalarının ve gelişmekte olan sosyal ve ekonomik imkânlardan yeterli oranda pay almalarının sağlanması amacıyla 1981 yılını "Uluslararası Engelliler Yılı" olarak ilan etmiştir.[347] 1982 yılında ise engelliliği bir insan hakları sorunu olarak değerlendirmiş ve "Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı"nı oluşturmuştur. Daha sonra Program'da tavsiye edilen çalışmaların uygulanması ve engelli bireylerle ilgili küresel kalkınmanın tüm dünyada sağlanması gayesiyle Program'ın rehberi niteliğinde olan "1983-1992 Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı"nı ilan etmiştir.[348]

Yine 1983 yılında ILO tarafından engelli bireylerin fırsat eşitliğinin sağlanmasının gerekliliğinin vurgulandığı ilk uluslararası sözleşme olan 159 No.lu "Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi" kabul edilmiştir.[349]

---

[345] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 7; Deniz*, Engelli Hakları,* 49; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 46; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 28; "Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname", engelli haklarına ilişkin ilk ayrıntılı BM belgesidir. Bkz. Gül, "Fiziksel Engelliler", 47.

[346] Gül, "Fiziksel Engelliler", 48.

[347] Deniz*, Engelli Hakları,* 49; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 46; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 4; Gül, "Fiziksel Engelliler", 48; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 10; Gökçek Karaca, "Engelli Hakları", 8.

[348] Deniz*, Engelli Hakları,* 49-50; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 46-47; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 4; Gül, "Fiziksel Engelliler", 48; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 10;

[349] Gül, "Fiziksel Engelliler", 48.

Engelliliğin ilk kez ayrımcılık yasağının nedenlerinden birisi olarak sayılması 20.11.1989 tarihinde kabul edilen "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme" ile olmuştur.[350] Sözleşme'de engelliliğe atıfta bulunulmasının yanında Sözleşme'de yer alan hakların, engellilik temelli ayrımcılık dâhil, hiçbir çocuğa ayrımcılık yapılmadan uygulanacağı belirtilmiş[351] ayrıca 23. madde[352] ile birlikte engelli çocuklara özel düzenleme de getirilmiştir.[353] Fakat engelli bireylerin eğitim hakkının nasıl korunacağına ilişkin bir hükme yer verilmemiştir.[354]

1993'te Viyana'da düzenlenen "Dünya İnsan Hakları Konferansı"nda (The World Conference on Human Rights), evrensel insan hakları belgeleri, güncel sorunlar çerçevesinde yeniden ele alınmış ve insan hakları çalışmalarına yol gösterecek bir Eylem Programı (Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı/Vienna Declaration and Programme of Action) hazırlanmıştır.[355] Konferansta, bütün insan hakları ve temel özgürlüklerinin

---

[350] Gül, "Fiziksel Engelliler", 49.

[351] Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. fıkrası şu şekildedir; *"Taraf Devletler, bu Sözleşme'de yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana-babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayrım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler."* İlgili Sözleşme için bkz. UNICEF, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", (E.T. 01.10.2023), https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme.

[352] Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 23. maddesi ise şu şekildedir; *"1. Taraf Devletler zihinsel ya da bedensel özürlü çocukların saygınlıklarını güvence altına alan, özgüvenlerini geliştiren ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılmalarını kolaylaştıran şartlar altında eksiksiz bir yaşama sahip olmalarını kabul ederler.*

2. Taraf Devletler, özürlü çocukların özel bakımdan yararlanma hakkını tanırlar ve eldeki kaynakların yeterliliği ölçüsünde ve yapılan başvuru üzerine, yardımdan yararlanabilecek durumda olan çocuğa ve onun bakımından sorumlu olanlara, çocuğun durumu ve ana-babanın veya çocuğa bakanların içinde bulundukları koşullara uygun düşecek yardımın yapılmasını teşvik ve taahhüt ederler.

3. Özürlü çocuğun, özel bakıma gereksinimi olduğu bilincinden hareketle bu maddenin 2'nci fıkrası uyarınca yapılması öngörülen yardım, çocuğun ana-babasının ya da çocuğa bakanların parasal (mali) durumları gözönüne alınarak, olanaklar ölçüsünde ücretsiz sağlanır. Bu yardım; özürlü çocuğun eğitimi, meslek eğitimi, tıbbi bakım hizmetleri, rehabilitasyon hizmetleri, bir işte çalışabilecek duruma getirme hazırlık programları ve dinlenme/eğlenme olanaklarından etkin olarak yararlanmasını sağlamak üzere düzenlenir ve çocuğun en eksiksiz biçimde toplumla bütünleşmesi yanında, kültürel ve ruhsal yönü dahil bireysel gelişmesini gerçekleştirme amacını güder.

4. Taraf Devletler, uluslararası işbirliği ruhu içinde, özürlü çocukların koruyucu sıhhi bakımı, tıbbi, psikolojik ve işlevsel tedavileri alanlarına ilişkin gerekli bilgilerin alışverişi yanında, rehabilitasyon, eğitim ve mesleki eğitim hizmetlerine ilişkin yöntemlerin bilgilerini de içerecek şekilde ve Taraf Devletlerin bu alanlardaki güçlerini, anlayışlarını geliştirmek ve deneyimlerini zenginleştirmek amacıyla bilgi dağıtımını ve bu bilgiden yararlanmayı teşvik ederler. Bu bakımdan, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri, özellikle gözönüne alınır."

[353] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 30; Beco, *Disability*, 13, 110.

[354] Beco, *Disability*, 110.

[355] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 10, 12; United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Human Rights Instruments - Vienna Declaration and Programme of Action", (E.T. 14.12.2023), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 205.

evrensel olduğu ve bundan dolayı engelli bireyleri kapsadığı teyit edilmiş ve engellilerin toplumun her alanına aktif katılımları dâhil, bütün insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşit bir şekilde faydalanabilmelerinin sağlanması hususuna dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle engelli bireylere karşı yapılan doğrudan ya da diğer negatif her türlü ayrımcı muamelenin insan hakları ihlali olduğu kabul edilmiştir.[356]

BM tarafından 1995 yılında Kopenhag'da "Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi/ World Summit for Social Development" düzenlenmiştir. Zirve'de "Kopenhag Sosyal Kalkınma Deklarasyonu/Copenhagen Declaration on Social Development"[357] ve "Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi Eylem Programı/Programme of Action of the World Summit for Social Development"[358] kabul edilmiştir. Kopenhag Beyannamesi'nde bireylerin, ailelerinin ve toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ekonomik kalkınmanın, sosyal kalkınmanın ve çevrenin korunmasının sürdürülebilir kalkınmanın bileşenleri olduğu belirtilmiş ve engelliler gibi dezavantajlı gruplara özel bir ilgi gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[359]

[356] United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Human Rights Instruments - Vienna Declaration and Programme of Action", (E.T. 14.12.2023), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action; UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 10; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 205; Beco*, Disability,* 13.

[357] Deklarasyon için bkz. UN Documents: Gathering a Body of Global Agreements, "Copenhagen Declaration on Social Development", (E.T. 14.12.2023), http://www.un-documents.net/cope-dec.htm.

[358] UN Documents: Gathering a body of global agreements, "Programme of Action of the World Summit for Social Development", (E.T. 14.12.2023), http://www.un-documents.net/poa-wssd.htm.

[359] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 11; Kopenhag Beyannamesi'nde engellilerin dünyadaki en büyük azınlıklardan olduğu ve genellikle yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanmaya maruz bırakıldıklarına değinilmiş (A/16/h) ve dezavantajlı gruptaki bu bireylerin toplumsal kalkınmaya dahil edilmesi, haklarını güvence altına alarak ve fiziksel ve toplumsal çevreyi erişilebilir kılarak toplumun engellilik hâlinin neticelerinin kabul edilmesinin sağlanması hedeflenmiştir (B/26/i). Bunun yanında engellilik hâlinde yeterli sosyo-ekonomik korumayı sağlayacak politikaların geliştirilmesi ve uygulanması (Taahhüt 2/d); istihdama ilişkin sorunların hükümetlerin politikalarının odağına yerleştirilmesi (Taahhüt 3/a); engelli kadınların da toplumsal yaşama tam ve eşit katılımlarının teşvik edilmesi (Taahhüt 5/a); engelli bireylerin farklılıkları ve durumları dikkate alınarak entegre ortamlarda her seviyede eşit eğitim fırsatlarının sağlanması (Taahhüt 6/f); engelli bireylerin refahlarını, bağımsızlıklarını ve sosyal hayata tam katılımlarını en üst seviyeye çıkarmalarını sağlayacak rehabilitasyon hizmetlerine ulaşmalarının sağlanması (Taahhüt 6/n) için gereken çalışmaların yapılacağı taahhüt edilmiştir. Bkz. UN Documents: Gathering a Body of Global Agreements, "Copenhagen Declaration on Social Development", (E.T. 14.12.2023), http://www.un-documents.net/cope-dec.htm.

13.12.2006 tarihinde kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ise, engelli bireylerin ihtiyaçlarını ve engelliliği modern bir tarzda yorumlayan, geniş kapsamlı hak kataloğuna sahip, engellilere ve engelliliğe ilişkin en güncel belgedir.[360]

Engelli bireylerin yaşamlarını iyileştirmeye ilişkin ilerici politika ve programlara bulgu sağlamak ve 2008 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren "Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin uygulanmasını kolaylaştırmak gayesiyle Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası Grubu (World Bank Group) ortak bir şekilde "Dünya Engellilik Raporu"nu ortaya koymuştur. Rapor'a göre söz konusu uluslararası sözleşme, bir dönüm noktası teşkil etmektedir ve Sözleşme'yle birlikte engellilikten kaynaklanan meselelerin çözümünün insan hakları önceliği olduğu görüşü pekişmiştir.[361]

"Dünya Engellilik Raporu", engelli bireylerin ve toplumun tümünün yararlanması adına; engellerin ortadan kaldırılmasına ilişkin şartlar yaratmak, esenleştirme ve destek faaliyetlerini geliştirmek, yeterli bir sosyal güvence sağlamak, kapsayıcı yöntemler ve programlar yapmak, mevcut ve yeni standartlarla kanunları yürürlüğe sokmak amacıyla tüm ilgili devletlere, sivil toplum kuruluşlarına ve engelli bireylerin kuruluşlarına adım atılacak konularda önerilerde bulunmaktadır. Tüm bu çabaların odağında ise engelli bireyler olmalıdır.[362]

2. Engelliliğe İlişkin Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri ve Faaliyetleri

a. Zihinsel Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi

"Zihinsel Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi", BM Genel Kurulu tarafından 20.12.1971 tarihli ve 2856 sayılı kararla engelli bireylerin haklarının ulusal ve uluslararası düzeydeki uygulamalara yol göstermesi gayesiyle kabul edilmiştir.[363] Bu Beyanname, özel olarak engelli bireyleri konu edinen ilk uluslararası hukuk belgesi niteliğindedir.[364] Söz konusu Beyanname, zihinsel engelli bireylerin hakları ve bu

[360] Deniz*, Engelli Hakları,* 50; Sözleşme hakkında detaylı bilgi için bkz. Bkz. İkinci Bölüm, II. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Engelli Hakları, A. Birleşmiş Milletler, 2. Engelliliğe İlişkin Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri ve Faaliyetleri, g. BM Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme.
[361] Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti*, v.
[362] Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti*, v.
[363] United Nations: Human Rights Office of the High Comissioner, "Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons", (E.T. 03.12.2023), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-mentally-retarded-persons; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 301; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 8; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 9.
[364] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 8-9.

bireylerin tam potansiyellerine ulaşabilmeleri için gereken eğitimin rolünün önemi hususunda farkındalığın artırılması adına önemli bir adımdır.[365]

Beyanname'ye göre üye devletler, zihinsel engelli bireylerin daha yüksek yaşam standardı, tam istihdamı, ekonomik ve sosyal ilerleme ve kalkınma şartlarını teşvik etmek, dezavantajlı gruptakilerin haklarını korumak ve refah ve rehabilitasyonunu sağlamak, farklı faaliyet alanlarındaki kabiliyetlerini geliştirmelerine yardımcı olmak ve toplumsal hayata entegrasyonlarını sağlamak konusunda gereken çabayı göstermekle yükümlüdürler.[366]

Yedi maddeden oluşan Beyanname'ye göre diğer insanlarla mümkün olan en üst seviyede aynı haklara sahip olan zihinsel engelli bireyler (m. 1), uygun tıbbi bakım, fizik tedavi ve yetenekleri ve potansiyellerini geliştirmeye yardımcı eğitim, öğretim, rehabilitasyon ve rehberlik haklarına sahiptir (m. 2). Aynı zamanda ekonomik güvence ve makul bir hayat standardı hakları vardır. Yeteneklerinin mümkün kıldığı azami ölçüde anlamlı bir meslekle uğraşma ya da üretken bir iş yapma hakkına sahiptirler (m. 3). Bu hükümde engelli bireylerin yalnızca tedavi edilmesi gereken bireyler olduğu ve toplumdan ayrıştırılarak kendilerine özgü sağlık kuruluşlarında kalmaları gerektiği yönündeki tıbbi anlayışa karşıt, bu bireylerin de toplumsal hayata katılmalarının gerekliliğini savunan bir görüş söz konusudur.[367]

Beyanname'de engelli bireyin farklı toplumsal hayat şekillerine katılması, kendi ailesi ya da koruyucu aile yanında yaşaması ve yaşadığı ailenin yardım alması gerektiği belirtilmiş ve kurumda bakımın gerekmesi hâlinde ise bu bakımın mümkün olduğunca normal hayattaki bakıma yakın bir ortam ve şartlarda sağlanması öngörülmüştür (m. 4). Engelli bireyin kişisel refahı ve menfaatlerinin korunması gerektiği hâllerde nitelikli bir vasi bulundurma (m. 5), sömürüye, istismara ve aşağılayıcı muamelelere karşı korunma, herhangi bir kovuşturmaya tabi tutulması hâlinde yasal süreç hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (m. 6). Ancak engelli kişilerin engellerinin öneminden dolayı haklarını gerektiği gibi kullanamadıkları ya da hakların bir kısmının yahut tamamının kısıtlanması ya da reddedilmesinin gerektiği hâllerde, söz konusu hakların kısıtlanması ya da

[365] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 7.
[366] United Nations: Human Rights Office of the High Comissioner, "Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons", (E.T. 03.12.2023), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-mentally-retarded-persons.
[367] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 9.

reddedilmesi için her türlü istismara karşı makul hukuki güvenceler içeren, engelli bireyin sosyal kapasitesinin nitelikli uzmanlarca değerlendirmesine dayanan bir prosedür uygulanmasının gerekli olduğu ve ayrıca bu prosedürün periyodik bir incelemeye ve üst mercilere itiraz hakkına da tabi tutulması gerektiği belirtilmiştir (m. 7).[368]

b. Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname

"Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Beyanname", BM Genel Kurulu tarafından 3447 sayılı ve 09.12.1975 tarihli karar ile kabul edilmiştir.[369] Beyanname, hem zihinsel hem de bedensel engellileri kapsamına alması yönüyle 1971 tarihli Beyanname'den ayrılmaktadır. Beyanname'de engelli kişilerin insan olmaktan kaynaklanan onura sahip olması noktasında engelli olmayanlarla eşit olduklarına[370] vurgu yapılmıştır. Engellilerin toplumsal hayata katılımlarının sağlanmasıyla bu kişilerin sorunları toplumsal tartışmalara konu olabilecektir.[371]

Beyanname'de engelli bireylerin doğuştan sahip oldukları onurları ve insan hakları temelinde toplumsal entegrasyonu teşvik edilmiş, eşit muamele ve hizmetlere erişilebilirlik konularında standartlar belirlenmiştir.[372] Ancak Beyanname, her ne kadar engelli bireylerin toplumsal hayata katılımlarının sağlanması yönüyle sosyal modelin benimsendiğinin düşünülmesine sebep olsa da tıbbi modelin etkilerinden kurtulabilmiş değildir.[373]

Beyanname'nin 1. maddesinde engelli kişinin tanımı yapılmaktadır.[374] 2. maddede ise herhangi bir ayrım gözetilmeden bu engelli kişilerin beyannamede sözü edilen haklardan tam olarak faydalanacakları belirtilmiştir. Maddeye göre, ayrımcılık

---

[368] United Nations: Human Rights Office of the High Comissioner, "Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons", (E.T. 03.12.2023), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-mentally-retarded-persons.

[369] Bulut, *Sosyal Haklar*, 262; United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Declaration on the Rights of Disabled Persons", (E.T. 21.04.2024), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons.

[370] Söz konusu eşitlik engellilerin toplumsal hayata katılımının zorunlu olduğu neticesini doğurmaktadır. Bkz. Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 11.

[371] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 28.

[372] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 7.

[373] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 13; Beco, *Disability*, 11.

[374] Beyanname'nin 1. maddesinde engelli kişi, *"Doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenle bedensel ya da zihinsel yeteneklerinde meydana gelen eksiklik sonucu, normal bir bireysel ve/veya sosyal yaşamın gereklerini kısmen veya tamamen tek başına yerine getiremeyen kişidir."* şeklinde tanımlanmıştır. United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Declaration on the Rights of Disabled Persons", (E.T. 21.04.2024), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons.

temelleri tahdidi değildir ve yasak, yalnızca engelli birey için değil onun ailesine yönelik durumlar için de geçerlidir.[375]

Beyanname'nin 3. maddesinde insan onuruna saygı hakkının engelli bireyin doğal bir hakkı olduğu ve bu bireylerin engellilik ya da eksikliklerinin sebebine bakılmadan mümkün olduğunca düzgün bir hayat standardı hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.[376]

Beyanname'nin devamı maddelerinde engelli bireylerin de medeni ve siyasal haklara sahip olduğu (m. 4) ve bu bireylerin özgüvenlerini sağlayacak önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir (m. 5).[377]

Beyanname'nin 6. maddesi ile engellilerin "tıbbi, psikolojik ve fonksiyonel tedavi" haklarına sahip olduğu belirtilmiştir.[378] Yine Beyanname'ye göre engelli bireylerin, ekonomik ve sosyal güvenlik hakları bulunmaktadır (m. 7) ve özel ihtiyaçları bu ekonomik ve sosyal planlamanın her aşamasında göz önünde bulundurulmalıdır (m. 8). Engelli bireylerin aile ya da yakınları ile beraber yaşama ve sosyal, eğlenceli, yaratıcı her türlü faaliyete katılma (m. 9), istismara, onur kırıcı davranışlara karşı korunma (m. 10) gibi hakları da Beyanname'de yer alan haklardandır.

c. Uluslararası Engelliler Yılı

BM Genel Kurulu'nun 31/123 sayılı ve 16/12/1976 tarihli kararı ile 1981 yılı "Uluslararası Engelliler Yılı (International Year of Disabled Persons)" olarak ilan

---

[375] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 12; United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Declaration on the Rights of Disabled Persons", (E.T. 21.04.2024), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons.

[376] Bulut, *Sosyal Haklar*, 262.

[377] Gül, "Fiziksel Engelliler", 47; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 196-197.

[378] Beyannamenin 6. maddesinin devamında yer alan açıklama şu şekildedir: *"Engelliler, protez ve ortez cihazlar da dahil olmak üzere tıbbi, psikolojik ve işlevsel tedavi, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon, eğitim, mesleki eğitim ve rehabilitasyon, yardım, danışmanlık, yerleştirme hizmetleri ve yeteneklerini ve becerilerini azami ölçüde geliştirmelerini sağlayacak ve sosyal entegrasyon veya yeniden entegrasyon süreçlerini hızlandıracak diğer hizmetlerden yararlanma hakkına sahiptir."* United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Declaration on the Rights of Disabled Persons", (E.T. 21.04.2024), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons;
Protez, doğuştan yahut sonradan meydana gelen bir sebepten dolayı bir uzvun tam ya da kısmi kaybı durumunda, söz konusu uzvun fonksiyonlarını gerçekleştirmek ve görsel bakımdan vücut bütünlüğünü sağlamak amacıyla uygulanan yapay uzuvlardır. Ortez ise doğuştan ya da sonradan meydana gelen bir sebepten dolayı bir uzuvdaki fonksiyon kaybının, yetersizliğin, istenmeyen bir pozisyonun ya da hareketin önlenmesi, vücut parçalarından birinin desteklenmesi veya korunmasının gerekli olduğu durumlarda kullanılan yardımcı desteklerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Manisa Ortopedi, "Ortez Protez Nedir?", (E.T. 18.05.2024), https://www.manisaortopedi.com/ortez-protez-nedir/.

edilmiştir.[379] Uluslararası Engelliler Yılı'nın teması, engelli bireylerin toplumsal yaşama ve toplumun gelişimine tam olarak katılması, diğer yurttaşlarla eşit yaşam şartlarından faydalanma ve sosyo-ekonomik gelişmelerin getirdiği iyi koşullardan eşit paya sahip olma hakkı şeklinde tanımlanan "tam katılım ve eşitlik"tir.[380]

Uluslararası Engelliler Yılı, engelli bireylerin toplumsal hayata tam entegrasyonunu teşvik etmiş, farkındalığı artırmış ve dünya çapında engellilerin sesinin duyurulabilmesi için engelli örgütlerinin kurulmasını teşvik etmiştir.[381]

Kararın ilk maddesinde 1981 yılının "tam katılım" temasıyla ilan edildiği belirtildikten sonra 2. maddesinde bu yılın engelli bireylerin fiziksel ve psikolojik olarak topluma uyum sağlamalarına yardımcı olmak; engellilere uygun yardımı, eğitimi, bakımı ve rehberliği sağlamak, onlara uygun istihdam fırsatları sunmak ve toplumsal hayata entegrasyonları için ulusal ve uluslararası tüm çabaları teşvik etmek; engellilerin günlük yaşama katılımlarını kolaylaştırmak için çalışma ve araştırma projelerini desteklemek; engellilerin sosyal, ekonomik ve siyasal hayata katılma ve katkıda bulunma hakları hususunda kamuoyunu eğitmek ve bilgilendirmek; engellilerin rehabilitasyonu ve engelliliğin önlenmesi için etkili tedbirleri teşvik etmek gibi hedeflerin gerçekleştirilmesine adandığından söz edilmiştir. Kararın 3. maddesine göre, tüm taraf devletler ve ilgili kuruluşlar, Uluslararası Engelliler Yılı'nın hedeflerini uygulamaya yönelik önlemler alınmasına ve programların oluşturulmasına özen göstermelidir.[382]

BM Genel Kurulu, 16.12.1977 tarihinde aynı isimde 32/133 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karara göre "Uluslararası Engelliler Yılı", acil bir ihtiyacı temsil etmektedir (m. 3) ve on beş üye devlet temsilcilerinden oluşan bir Danışma Komitesi kurulmasına karar verilmiştir (m. 4). Danışma Komitesi, Genel Sekreter tarafından hazırlanan

---

[379] United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Disability), "The International Year of Disabled Persons 1981", (E.T. 14.10.2023), https://www.un.org/development/desa/disabilities/the-international-year-of-disabled-persons-1981.html; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 14; Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 31st Session (1976-1977)", (E.T. 28.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/303/06/PDF/NR030306.pdf?OpenElement; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 10.

[380] UN: DESA (Disability), "The International Year of Disabled Persons 1981"; Beco, *Disability*, 12.

[381] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 8; Bu tarihten sonra engellilik konusundaki hak tartışmaları ve istekler dünyada ilgi uyandırmıştır. Bkz. Yardımcı, "Sakatlık ve Siyaset", 22.

[382] Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 31st Session (1976-1977)", (E.T. 28.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/303/06/PDF/NR030306.pdf?OpenElement.

"Uluslararası Engelliler Yılı" taslak programını değerlendirmek ve üye devletlerle ve uzman kuruluşlarla bu konuda istişare etmekle görevlendirilmiştir (m. 5).[383]

Genel Kurul, 1981 yılına kadar her yıl "Uluslararası Engelliler Yılı" konusunda istikrarlı bir şekilde aynı başlıklı kararları kabul etmeye devam etmiştir.[384] Temel amacı engelliler konusunda uluslararası toplumların dikkatini çekmek, onları bilinçlendirmek ve insan hakları modelinin kabul görmesini sağlamak olan kararlarla birlikte tam katılım ve eşitlik amaçlanmış, ayrımcılığın önlenmesine yönelik mücadeleye başlanmıştır.[385]

"Uluslararası Engelliler Yılı"nın kendisinden sonra Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin hazırlanmasını kolaylaştırdığı söylenebilir.[386]

d. BM Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı

Engelli bireylere ilişkin uzun dönem politikaların yer aldığı ve bunun dünya çapında ortaya konulduğu ilk uluslararası belge olan[387] ve engelli bireylerin insan haklarının kabul edilmesinde bir kilometre taşı niteliği taşıyan[388] Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı (World Programme of Action Concerning Disabled Persons), Uluslararası Engelliler Yılı'nın önemli bir sonucu olarak, BM Genel Kurulu tarafından

---

[383] Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 32nd Session (1977-1978)", (E.T. 28.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/313/68/PDF/NR031368.pdf?OpenElement; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 15.

[384] 20.12.1978 tarihli ve 33/170 sayılı Karar için bkz. Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 33rd Session (1978-1979)", (E.T. 28.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/361/88/PDF/NR036188.pdf?OpenElement; 17.12.1979 tarihli ve 34/154 sayılı Karar için bkz. Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 34th Session (1979-1980)", (E.T. 28.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/377/81/PDF/NR037781.pdf?OpenElement; 11.12.1980 tarihli ve 35/133 sayılı Karar için bkz. Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 35th Session (1980-1981)", (E.T. 28.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/391/52/PDF/NR039152.pdf?OpenElement; 08.12.1981 tarihli ve 36/77 sayılı "Uluslararası Engelliler Yılı" Kararı için bkz. Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 36th Session (1981-1982)", (E.T. 28.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/407/03/PDF/NR040703.pdf?OpenElement. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 15-17; Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 37th Session (1982-1983), A/RES/37/52", (E.T. 30.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/425/30/PDF/NR042530.pdf?OpenElement.

[385] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 29-30.

[386] Beco, *Disability*, 11.

[387] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 29.

[388] Beco, *Disability*, 12.

37/52 sayılı ve 03.12.1982 tarihli karar ile kabul edilmiştir.[389] Program, engelli bireylerin toplumsal hayata ve ulusal kalkınmaya tam katılımlarıyla ilgili olan, engelliliğin önlenmesine, rehabilitasyonuna ve fırsat eşitliğinin geliştirilmesine yönelik küresel bir stratejidir. Bunun yanında engelliliğe insan hakları odaklı yaklaşılmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır.[390] Ayrıca Program'a göre devletlerin BM Genel Sekreterine Program'ın uygulanmasına ilişkin düzenli olarak rapor vermeleri gerekmektedir ve hâlen yürürlükte olan bu belge, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile paralel bir şekilde uygulanmaktadır.[391]

BM Genel Kurulu'nun 37/53 Sayılı "Engellilerle İlgili Dünya Eylem Planının Uygulanması (Implementation of the World Programme of Action concerning Disabled Persons)" kararında Program'ın uygulama araçlarından birisi olarak "1983-1992 BM Engelliler On Yılı (United Nations Decade of Disabled Persons)" dönemi ilan edilmiş[392] ve bu kapsamda eğitim ve istihdam imkânlarının iyileştirilmesi, toplumlara ve ülkelere katılımlarının artırılması dâhil olmak üzere engelli bireylerin durumlarını ve statülerini iyileştirmek için bir dizi faaliyet teşvik edilmiştir.[393] On Yıl, Genel Kurul tarafından 3 Aralık'ta kutlanmak üzere "Uluslararası Engelliler Günü"nün ilan edilmesiyle neticelenmiştir.[394] Ayrıca engellileri temsil eden örgütlerin ilk küresel ağı olan "Disabled

[389] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action"; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 18.
[390] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action"; Program, engellilerin değişimin aracıları ve kalkınma kazanımlarının faydalanıcıları olarak toplumda yer alabilmeleri için çevresel ya da davranışsal olan toplumsal ve diğer engellerin ortadan kaldırılmasının gerekliliğine odaklanmıştır. Bkz. UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 8-9; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 29; Tıbbi modelden uzaklaşan Program, engelli bireyler için fırsat eşitliğinin sağlanmasına ilişkin çalışmaların önemi üzerinde durmuş, bunun gerçekleştirilebilmesi için önlemler belirlemiştir. Bkz. Beco, *Disability,* 12.
[391] Beco, *Disability,* 12.
[392] Official Document System of the United Nations, "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 37th Session (1982-1983), A/RES/37/53", (E.T. 30.10.2023), https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/425/31/PDF/NR042531.pdf?OpenElement; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 31; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 10; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 29.
[393] 1987'de bir uzmanlar grubu toplantısı ve 1989'da "Tallinn Guidelines for action on Human Resources Development in the Field of Disability/Engellilik Alanında İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi için Tallinn Eylem Rehberi"nin kabulü dâhil bir dizi konferans ve ilgili çalışma gerçekleştirilmiştir. Bkz. UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 9; Talinn Çerçevesi ile engelli bireylerin iş gücü piyasasına dahil olmaları ve mesleki istihdamlarının sağlanabilmesi için eğitim almalarının gerekliliği belirtilmiştir. Bkz. Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı,* 30.
[394] UN: DESA (Disability), " The United Nations and Disability", 9; Günümüzde her yıl 3 Aralık, "Uluslararası Engelliler Günü" olarak kutlanmaktadır.

People's International"ın ve ardından pek çok ulusal engelli örgütünün oluşturulmasına da yol açmıştır.[395]

Üç bölümden oluşan Program'da, engellilik ile ilgili ilkeler, kavramlar ve tanımların analizleri sağlanmış; engelli bireylerle ilgili dünyadaki mevcut duruma ilişkin tespitler yapılmış; ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemde eylem önerileri ortaya konulmuştur.[396]

"Amaçlar, Arka Plan ve Kavramlar" başlıklı ilk bölümde "hedefler", "arka plan", "tanım", "önleme", "rehabilitasyon", "fırsat eşitliği", "Birleşmiş Milletler sisteminde benimsenen kavramlar" başlıklarına yer verilmiştir.[397]

Program'ın "Önleme" başlığı altında engelliliğin azaltılmasına ilişkin önleme stratejilerinin gerekli olduğu belirtilmiş ve buna yönelik önemli tedbirlere[398] yer verilmiştir. Ayrıca böyle bir stratejinin temel unsurlarının bir ülkenin gelişmişlik düzeyine göre değişebileceği belirtilmiştir.[399]

"Rehabilitasyon" başlığı altında ise rehabilitasyonun içerdiği hizmet türlerine yer verilmiş, rehabilitasyon çalışmalarında engelli kişinin bütünlüğüne ve onuruna saygı duyulmasının yanında yeteneklerine önem verilmesi gerektiği ve rehabilitasyona ilişkin önemli kaynakların bu kişilerin ailelerinde ve topluluklarında yer aldığı belirtilmiştir.[400]

"Fırsat eşitliği" başlığı altında, toplumsal hayata ve ekonomik kalkınmaya tam katılım ve eşitlik sağlanmasına ilişkin engelli kişilere yönelik rehabilitasyon önlemlerinin yeterli olmadığı, bir bozukluk ya da engelliliğin kişinin günlük yaşantısına etkisini büyük ölçüde çevrenin belirlediği, önleyici çabalara rağmen toplumda engelli kişilerin her

[395] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 9.
[396] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action"; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 18.
[397] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action"; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 18.
[398] Savaşın önlenmesi, daha az ayrıcalıklara sahip olan grupların eğitim, sosyal ve ekonomik statülerinin iyileştirilmesi, doğum öncesi ve sonrası bakım, aile planlaması, ailelerin ve toplumların daha fazla bilinçlendirilmesi ve güçlendirilmesinin teşvik edilmesi gibi hususlar bu tedbirlere örnek olarak gösterilebilir. Bkz. UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".
[399] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action"; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 19.
[400] Engelli kişilere yönelik hizmetler, mümkün olduğunca toplumda bulunan sosyal, eğitim, sağlık ve istihdam yapıları dâhilinde sağlanmalı ve bu hizmetlerin diğer hizmetlerle bir bütün olarak geliştirilmesi ve hizmetlere erişimin daha kolay hâle getirilmesine ilişkin çabalar artırılmalıdır. UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action"; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 20.

zaman bulunacağı ve toplumların bu kişilerin tam katılımlarının önündeki engelleri tespit ederek kaldırması gerektiği belirtilmiştir. Bu sebeple hükümetlerin, herhangi bir işletmeden sorumlu olanların, çeşitli düzeylerdeki kamu kurumlarının, özel kişilerin, sivil toplum kuruluşlarının (STK) ve firmaların, kalkınma programlarının yararlarının engelli kişilere de ulaşmasını sağlaması ve engellilerin ihtiyacı olabilecek ekstra hizmetlerin de olabildiğince ülkenin genel hizmetleri arasında yer alması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca engelli bireylerin eşit haklara sahip olmasının yanında eşit yükümlülüklere de sahip olduğu belirtilmiş ve toplumun inşasında yer almaları gerektiği belirtilmiştir. Toplum, engelli kişilerden beklenti seviyesini yükseltmeli, engellilerden toplumdaki rolleri ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri beklenmeli, bunlar yapılırken de toplumsal değişim için kaynaklarını seferber etmelidir. Yapılması gereken şey, engelli kişilerin engellerine değil, yeteneklerine odaklanmak olmalıdır.[401]

"Birleşmiş Milletler sisteminde benimsenen kavramlar" başlığı altında BM bünyesinde engellileri de kapsamına alan yahut engelliler özelinde düzenlemeler içeren belgelere, bu Program'la ilgili faaliyet yürüten ofislere, BM'nin çeşitli kurum ve organlarınca benimsenen ve Program'ın uygulanmasında öneme sahip kalkınmaya ilişkin yaklaşımlara değinilmiştir.[402]

Program'ın "Mevcut durum" başlıklı ikinci bölümünde "Genel açıklama", "Önleme", "Rehabilitasyon", "Fırsat eşitliği", "Eğitim", "Engellilik ve yeni bir uluslararası ekonomik düzen" ve "Ekonomik ve sosyal kalkınmanın sonuçları" başlıklarına yer verilmiştir.[403] "Genel açıklama"da dünyada çok sayıda engelli kişi olduğu ve sayılarının gün geçtikçe arttığı belirtilmiş; toplumlardaki farklı sosyo-ekonomik şartların ve vatandaşların refahı için yapılan farklı uygulamaların bir sonucu olarak engelliliğin yaygınlığı, nedenleri ve sonuçlarının dünya çapında farklılık arz ettiğine değinilmiştir.[404]

---

[401] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action"; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 20.
[402] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".
[403] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".
[404] Engelli kişi sayısının artmasından ve bunların toplum dışına itilmesinden savaş, doğal afet, yoksulluk, açlık, çevre kirliliği, salgın hastalıklar, engelliliğin önlenmesi rehabilitasyonuna yönelik faaliyetlerin sosyal ve iktisadi kalkınmada geri plana atılması, engelliliğin sebepleri, önlenmesi ve tedavisi hususunda doğru bilginin eksikliği, engelliliğe ilişkin damgalama ve ayrımcılık gibi pek çok faktörün etkili olduğundan söz edilmiştir.

"Gelişmekte olan ülkelerdeki engelliler" başlığı altında gelişmekte olan ülkelerdeki engelli sayısının nüfus artışlarıyla beraber hem oransal olarak hem de mutlak manada ciddi bir biçimde arttığı, bu ülkelerde yaşayan engellilerin sorunlarına özellikle vurgu yapılması gerektiği ise belirtilmiştir. Bu sebeple öncelikli olarak bu ülkelerdeki engelli nüfus artışının önlenmesine yönelik politikaların geliştirilmesi ve mevcut engellilerin rehabilitasyonunun sağlanması gerekmektedir.[405]

"Özel gruplar" başlığı altında özellikle kadınlar bakımından engelliliğin sonuçlarının ciddi olduğu, kadınların kültürel, sosyal ve ekonomik dezavantajlarla karşılaştığı, sağlık, eğitim hizmetlerine, istihdama erişimlerinin pek çok ülke tarafından engellendiği ve bu sebeple bedensel ya da zihinsel engelleri bulunması hâlinde bu engelleri aşma olasılıklarının azaldığı bununla birlikte toplumsal hayata katılımlarının da zorlaştığı belirtilmiştir.[406]

"Önleme" başlığı altında engelliliğin önlenmesine yönelik faaliyetlerdeki istikrarlı artıştan ve bu önlemlerin fiziksel ve zihinsel bozulma vakalarında önemli etkisi olduğundan söz edilmiştir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yaşayan özellikle hamilelerin, bebeklerin ve küçük çocukların periyodik sağlık muayeneleri ile bozuklukların erken dönemde tespitine ve önlenmesine ilişkin bir sistemin henüz oluşturulamadığına da değinilmiştir. Engelliliğin önlenmesine ya da bozuklukların sınırlayıcı engelliliklere dönüşmesini engellemeye yönelik programların uzun vadede engelli kişilerle sonradan ilgilenme zorunluluğundan daha az maliyetli olacağı da belirtilmiştir.[407]

"Rehabilitasyon" başlığı altında rehabilitasyon hizmetlerinin genel olarak alanında uzman kurumlarca verildiği belirtilmiştir. Ayrıca rehabilitasyon faaliyetlerinin de değişim gösterdiğinden söz edilmiş ve engellilerin yalnızca kurumsal ortamlarda aldığı terapi ve hizmetlerin yanında topluluklar ve aileler de bu sisteme dahil edilmiş, engelli kişilerin toplumsal hayatta karşılaşabilecekleri zorlukların üstesinden gelme gayretlerine destek olacak programlara da yer verilmiştir. Son olarak birçok engellinin günlük yaşamlarını kolaylaştırmak adına basit ya da teknik ekipmanlara ihtiyaç duyduğu, ancak

[405] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".
[406] Bunun yanında çocukların, yaşlıların, suç mağdurlarının, işkence mağdurlarının, mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin ve göçmen işçilere de özel gruplar arasında yer verilmiş, bu kişilerin karşılaşabilecekleri zorluklara değinilmiştir. UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".
[407] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".

birçok ülkede bu ekipmanların bulunmasında eksiklikler olabildiği ve bu nedenle de ilgili ülkeye daha kolay uyarlanabilen, birçok engellinin ihtiyaçlarına daha uygun ve onlar için ulaşılabilir, daha basit, ucuz cihazların tasarımına önem verilmesi gerektiğine değinilmiştir.[408]

"Fırsat eşitliği" başlığı altında engellilerin toplumsal hayata katılımlarının politik ve sosyal eylemlerle elde edildiği belirtildikten sonra tam katılımın önündeki engellerin kaldırılması ya da azaltılması için birçok ülkenin adım attığı, engellilere yönelik ayrımcılığın önüne geçmek, engellilerin eğitime, istihdama ve toplumsal alanlara erişimlerini güvence altına almak adına düzenlemeler yapıldığından da söz edilmiştir.[409]

"Eğitim" başlığı altında engelli çocukların da eğitim hakkına sahip olduğu ve uzmanlaşmış hizmetlere ihtiyaç duydukları ancak gelişmekte olan ülkelerde bulunan engelli çocukların birçoğunun ne zorunlu eğitim ne de özel hizmetler aldığı belirtilmiştir.[410]

"İstihdam" başlığı altında engelli kişilerin birçoğunun uygun eğitim ve istihdam ile uygun çalışma ortamında çeşitli görevleri yerine getirebileceği gerçeğine rağmen bu kişilere iş verilmediği ya da yalnızca ortalama ve düşük ücretler ödenen işler verildiği, kriz zamanlarında genellikle ilk işten çıkarılan ve en son işe alınan kişiler oldukları belirtilmiştir. Ayrıca özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal alanda yaşayan ve aile ekonomisi tarıma ya da kırsal mesleklere dayanan engellilere yerine getirmeleri için birtakım faydalı görevler verilmesinin mümkün olduğu ancak ailelerin kentlere göç etmesi, tarımın makineleşmesi ve ticarileşmesiyle engellilerin mesleki durumlarının ağırlaştığından söz edilmiştir.[411]

"Sosyal sorunlar" başlığında topluma, topluluğa, aileye ve sosyal gruplara katılmanın insan yapısının temeli olduğundan ancak engellilerin "cehalet", "ilgisizlik" ve "korku" gibi sebeplerle sıklıkla bu sistemlere tam katılım fırsatlarından mahrum bırakıldıklarından, sosyal ve kültürel hayattan dışlanmalarına neden olan tutum ve

[408] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".
[409] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".
[410] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".
[411] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".

davranışlara maruz kaldıklarından ve engellileri etkileyen bu önyargı ve ayrımcılıkların psikolojik ve sosyal problemlere yol açtığından söz edilmiştir.[412]

"Engellilik ve yeni bir uluslararası ekonomik düzen" başlığı altında yeni uluslararası ekonomik düzen bağlamında öngörülen kaynakların ve teknolojinin gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere aktarılması ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin güçlendirilmesine dair hükümlerin de uygulanması hâlinde engelliler dâhil herkesin yararına olacağı belirtilmiştir.[413]

"Ekonomik ve sosyal kalkınmanın sonuçları" başlığı altında ise kalkınma çabalarının daha iyi beslenme, barınma, iyileştirilmiş hijyen koşulları, yeterli düzeyde birinci basamak sağlık ve eğitim hizmetlerini sağlamada başarılı olduğu oranda bozulmayı önleme ve engelliliği tedavi etme beklentilerinin artacağından söz edilmiştir.[414]

Son olarak "Engellilere İlişkin Dünya Eylem Programının uygulanmasına yönelik öneriler" başlıklı üçüncü bölümde ise "Giriş", "Ulusal eylem", "Uluslararası eylem", "Araştırma" ve "İzleme ve değerlendirme" alt başlıkları yer almaktadır.[415]

"Ulusal eylem" başlığı altında engelli kişilerin karar alma süreçlerine katılımı; engelliliğin önlenmesi; rehabilitasyon; mevzuat, fiziki çevre, sosyal güvenlik hakları, eğitim ve öğretim, istihdam, dinlenme, kültür, din, spor konularında fırsat eşitliği; topluluk eylemi; personel eğitimi ve halkın eğitimi konularında üye devletlere tavsiye önlemlere yer verilmiştir.[416]

"Uluslararası eylem" başlığı altında Program'ın BM sistemindeki hükümetler, organlar ve örgütler dâhil hükümetler arası ve STK'ler ile yapılan kapsamlı görüşmelere dayanan uluslararası uzun vadeli bir plan oluşturduğundan söz edilmiş ve insan hakları;

---

[412]Ayrıca cehalet ve ilgisizliğin sonucu olarak engellilerin sosyal gruplara entegrasyonunda, evlilik ve ebeveynlik durumlarında, kamusal ve sosyal alanlara erişilebilirlik noktasında, sözlü ya da yazılı bilgi kaynaklarına erişimde sorunlar yaşadıkları da belirtilmiştir. UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".

[413] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".

[414] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".

[415] UN: DESA (Social Inclusion), "World Programme of Action".

[416] Bu önlemlerin uygulanmasına ilişkin nihai sorumluluk ise ulusal hükümetlerdedir. United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Disability), "World Programme of Action Concerning Disabled Persons - Part 2", (E.T. 26.10.2023), https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/world-programme-of-action-concerning-disabled-persons-part-2.html.

bölgelerarası, bölgesel ve ikili teknik ve ekonomik işbirliği; halk eğitimi konularında üye devletlere birtakım tavsiyelerde bulunulmuştur.[417]

"Araştırma" başlığında engellilere yönelik farklı kültürlerin tutum ve davranışlarına ilişkin bilgilerin az olması sebebiyle engelliliğin sosyo-kültürel boyutlarına yönelik çalışmaların yapılmasının; engellilik nedenleri, türleri, engellilerin sosyal ve ekonomik koşulları üzerine araştırma programı geliştirilmesinin; engellilere yönelik daha iyi yardım ve donanım geliştirilmesi için araştırmaların teşvikinin gerekliliğinden söz edilmiştir.[418]

"İzleme ve değerlendirme" başlığı altında ise engellilere ilişkin değerlendirmelerin belirli aralıklarla yapılması ve gelişmelerin ölçülebilmesi adına bir temel oluşturulmasının esas olduğundan ve değerlendirmeye yönelik kriterlerin, Program'ın "tam katılım ve eşitlik" teması ile önerildiğinden söz edilmiştir.[419]

e. Akıl Hastalığı Olan Kişilerin Korunması ve Ruh Sağlığı Hizmetlerinin İyileştirilmesine Yönelik İlkeler

BM Genel Kurulu'nun 46/119 sayılı ve 17.12.1991 tarihli kararıyla kabul edilen "Akıl Hastalığı Olan Kişilerin Korunması ve Ruh Sağlığı Hizmetlerinin İyileştirilmesine Yönelik İlkeler/Principles for Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of Mental Health Care",[420] kurumlarda yaşayıp yaşamadıkları dikkate alınmadan akıl hastalığı bulunan bireylerin korunması amacıyla 25 ilkeden oluşan standartlar getirmiştir.[421]

Söz konusu belgeye göre herkes, mevcut olan en iyi ruh sağlığı hizmetini alma hakkına sahiptir (İlke 1/1) ve akıl hastalığı bulunan ya da böyle muamele gören kişilere insan onuruna yakışır bir muamele gösterilmesi gerekmektedir (İlke 1/2). Bunun yanında

[417] UN: DESA (Disability), "World Programme of Action Concerning Disabled Persons - Part 2".
[418] UN: DESA (Disability), "World Programme of Action Concerning Disabled Persons - Part 2".
[419] Bu izleme ve değerlendirmeler ulusal, uluslararası ve bölgesel düzeylerde belli aralıklarla yapılmalıdır. Değerlendirme sonuçlarına göre ve dünyadaki ekonomik ve sosyal gelişmeler doğrultusunda Program'ın periyodik olarak revize edilmesi gerekirse ilki 1987 yılında olmak üzere her 5 yılda bir revizyon yapılmalıdır. UN: DESA (Disability), "World Programme of Action Concerning Disabled Persons - Part 2".
[420] İlgili Karar için bkz. United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of Mental Health Care", (E.T. 02.03.2024), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-protection-persons-mental-illness-and-improvement.
[421] Beco, *Disability,* 12.

akıl hastalığı sebebiyle kimseye ayrımcılık yapılamaz (İlke 1/4). Ayrıca akıl hastalığı bulunan kişiler, her türlü sömürüye, istismara ve aşağılayıcı muameleye karşı korunma (İlke 1/3); tüm medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanma hakkına sahiptirler (İlke 1/5). Yine akıl hastaları, mümkün olduğunca toplumda yaşama ve çalışma hakkına (İlke 3) ve yaşadıkları toplumda tedavi ve bakım görme hakkına sahiptirler (İlke 7/1). Ancak tedavinin bir sağlık tesisinde yapıldığı hâllerde dahi hastanın mümkün olan her durumda evi, akrabaları ya da arkadaşlarının evinin yakınlarında tedavi edilme ve en kısa sürede topluma dönme hakkı bulunmaktadır (İlke 7/2).[422]

f. Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar

Engelliler On Yılı'nın temel sonuçları arasında yer alan "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar/The Standard Rules on Opportunities for Persons with Disabilities",[423] BM Genel Kurulu'nda 20.12.1993 tarihinde kabul edilmiştir.[424] Yasal olarak bağlayıcı olmayan Standart Kurallar,[425] Dünya Eylem Programının mesajının özeti niteliğindeki 22 kuraldan oluşmaktadır ve devletlerin engelli bireylere yönelik fırsat eşitliğinin sağlanması için harekete geçmeleri konusundaki güçlü ahlaki ve politik taahhütlerini temsil etmektedir.[426]

Engelli bireylerin hayatının tüm yönünü kapsayan bu kurallar, "eşit katılımın ön koşulları", "eşit katılım için hedef alanlar", "uygulama tedbirleri" ve "izleme

[422] Bu ilkelerin yanı sıra belgede, akıl hastalığının tespiti (İlke 4); hastaların tıbbi muayene (İlke 5) ve tedavi konusundaki hakları (İlke 9); bakım standartları (İlke 8); uygulanacak tedavilere ilişkin prosedürler (İlke 10, İlke 11); ruh sağlığı merkezlerine kabul, bu merkezlerdeki ortam ve yaşam koşullarının özellikleri ve burada bulunan hastaların hakları (İlke 13) ve hastaların usuli güvenceleri (İlke 18) ile ilgili düzenlemelere de yer verilmiştir.

[423] "Standart Kurallar" ifadesi kullanılacaktır.

[424] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities", 1, (E.T. 15.11.2023), https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/thestandardrulesonthe.doc; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 300; Bulut, *Sosyal Haklar*, 262; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 25; UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 9; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 204; Gökçek Karaca, "Engelli Hakları", 9.

[425] "Standart kurallar" terimi insan hakları alanında, münhasıran güçsüz ve korunmaya muhtaç durumdaki bireylerin korunması ve güçlendirilmesiyle haklardan faydalanabilmelerinin sağlanmasına ilişkin ilkesel normları belirtmektedir. Bu kurallar vasıtasıyla özel engelli gruplarına veya engellilerin tümüne ait hakların özel gereksinimlere uygun yardımlar sağlanarak ulaşılabilir hâle getirilmesi amaçlanmaktadır. Bkz. Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 33; Beco, *Disability,* 15.

[426] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "The Standard Rules", 1; Gül, "Fiziksel Engelliler", 49; Gökçek Karaca, "Engelli Hakları", 9.

mekanizması" olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.[427] Bu bölüm başlıkları altında ise tıbbi bakım, farkındalık yaratma, rehabilitasyon, destek hizmetleri, eğitim, istihdam, gelirin korunması ve sosyal güvenlik, din, aile hayatı ve kişisel bütünlük, kültür, eğlence ve spor gibi başlıklar yer almaktadır.[428] Engelli bireylerin yaşamın bu çeşitli alanlarına dahil edilebilmesi için gereken önlemler hassasiyetle ortaya konulmuş ve engelliliğe ilişkin politikaların belirlenmesinde engelli örgütlerinin de katılımı teşvik edilmiştir.[429] Ayrıca meselenin kaynağının özellikle birey olmadığının da üzerinde durulmuştur.[430]

Belgede her ne kadar engelli bireyler için özel ve farklı hak taleplerinde bulunulmamış olsa da sahip olunan hakların özel tedbirler ve güvenceler sağlanarak engelli bireyler açısından da kullanılabilir hâle getirilmesinin gerekliliği ve bunların yerine getirilmeden engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesinden söz edilemeyeceği belirtilmiştir. Belge bu yönüyle, engelli bireylerin tam katılım ve fırsat eşitliğinin sağlanması noktasında gereken yasal zeminin hazırlanmasında yükümlülük altında bulunan devletlere yol gösteren, engelliliğe ilişkin devlet politikalarının belirlenmesinde rehber olan ve engellilerin toplumsal dezavantajlarına değinerek ulusal ve uluslararası toplumların dikkatlerini bu konuya çeken önemli bir belge niteliğindedir.[431]

g. BM Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme

Engelli haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler'in en önemli adımı "Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)"dir.[432] Engelli bireylerin haklarının ve onurlarının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik kapsamlı ve bütüncül nitelikte olan Sözleşme, engelliliğe ilişkin yasal olarak bağlayıcı niteliğe sahip ilk uluslararası belgedir.[433] Bu yönüyle Sözleşme, engelli bireylerin insan hakları ve temel özgürlüklerden tam ve eşit şekilde

[427] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "The Standard Rules", 1; Gül, "Fiziksel Engelliler", 49-50; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 35.
[428] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "The Standard Rules", 1-2; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 300; Gül, "Fiziksel Engelliler", 18.
[429] Beco, *Disability*, 15.
[430] Gül, "Fiziksel Engelliler", 18.
[431] Gül, "Fiziksel Engelliler", 50; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 35.
[432] Bulut, *Sosyal Haklar*, 262.
[433] Beco, *Disability*, 16; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 3; Gökçek Karaca, "Engelli Hakları", 9; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 7; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 3; Demirdöğen, "Adalete Erişim", 64; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 11.

faydalanmalarını amaçlayan bir mihenk taşı niteliğindedir[434] ve Sözleşme ile tüm engelli bireylerin insan haklarının desteklenmesi, koruma ve güvence altına alınması amaçlanmaktadır.[435]

2001 yılında hazırlanma sürecine başlanmış olan sözleşme, BM Genel Kurulu kararıyla 13.12.2006'da kabul edilmiş ve 03.05.2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[436] Sözleşme, 30.03.2007 tarihi itibariyle New York'taki BM Genel Merkezinde tüm devletlerin ve bölgesel bütünleşme örgütlerinin[437] imzasına açılmıştır.[438] Sözleşme'nin yanında bir de bireylerin ya da birey gruplarının Sözleşme'nin ihlali iddiasıyla şikâyette bulunmalarına imkân sağlayan bir İhtiyari Protokol kabul edilmiştir.[439] Sözleşme yürürlüğe girdiği tarihte Sözleşme'ye taraf 20 devlet bulunmaktaydı.[440] Bugün ise Sözleşme'ye taraf 188 devlet ve 164 imzacı bulunmaktadır;[441] Ek İhtiyari Protokol'e ise taraf 105 devlet ve 94 imzacı bulunmaktadır.[442] Türkiye ise Sözleşme'yi 30.03.2007 tarihinde imzalamış ve Sözleşme'ye dair herhangi bir çekince koymamıştır.[443] Sözleşme,

---

[434] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 15; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 103; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 3; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 8; Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", 37.

[435] World Health Organization, "10 Facts on Disability", 6/10.

[436] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 5; Bulut, *Sosyal Haklar*, 263; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 10.

[437] "Bölgesel bütünleşme örgütü", belli bir bölgenin egemen devletleri tarafından oluşturulan ve üye devletlerin sözleşme ile düzenlenen konularda yetkilerini devrettikleri örgüt anlamına gelmektedir. Bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin 44. maddesi, (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.

[438] Bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin 42. maddesi, (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.

[439] Mehmet Emin Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2017), 229; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 5; İhtiyari Protokol, Türkiye tarafından 28.09.2009 tarihinde imzalanmıştır. Ancak onaylanması, 03.12.2014 tarihli 6574 sayılı Kanunla uygun bulunmuş ve 10.02.2015 tarihli ve 29263 sayılı Resmî Gazete'de (RG) yayımlanmıştır. Bkz. Resmî Gazete, "Milletlerarası Sözleşme - Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol", (E.T. 08.01.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150210-1.htm; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 11; Beco, *Disability*, 16.

[440] Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 5.

[441] United Nations: Treaty Collection, "Chapter IV: Human Rights - 15. Convention on the Rights of Persons with Disabilities", (E.T. 12.12.2023), https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&clang=_en; AB, Sözleşme'ye bölgesel bütünleşme örgütü olarak üyedir. Bkz. Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, 229.

[442] United Nations: Treaty Collection, "Chapter IV: Human Rights - 15.a. Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities", (E.T. 12.12.2023), https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20I/Chapter%20IV/IV-15-a.en.pdf.

[443] Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu", (E.T. 08.01.2023), https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c033/tbmm23033025ss0227.pdf;

ülkemizde engellilere yönelik politikaların ve uygulamaların uluslararası dayanağını oluşturmaktadır.[444]

Sözleşme'nin kabulü engelli hakları bakımından bir dönüm noktası olmuş ve ayrımcılıkla mücadele alanında farkındalık oluşturmuştur. Ayrıca Sözleşme, engellilerin haklarını ortaya koymakla kalmamış insan hakları kavramına da yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.[445]

Engellilere ilişkin özel bir Sözleşme'nin varlık nedenini anlayabilmek için "Amaç" başlıklı 1. maddesinin ilk cümlesinde yer alan "tüm haklardan ve hürriyetlerden tam ve eşit bir şekilde faydalanma" ifadesine bakmak gerekmektedir.[446] Sözleşme, dezavantajlı ve hassas bir grubu teşkil eden engelli bireylerin temel insan haklarını ve hürriyetlerini güvence altına almayı ve gelişmesini sağlamayı konu edinmektedir. Yani Sözleşme'nin temel amacı, her bireyin doğuştan sahip olduğu onuruna saygıyı ileri bir seviyeye götürmek, içinde bulundukları durumdan bağımsız olarak engelli bireylerin tümünün insan haklarının gelişimini sağlamak, güvence altına almak ve bu haklardan diğer bireylerle ayrım yapılmadan tam olarak ve eşit bir şekilde yararlanmalarını desteklemektir.[447] Ayrıca insan haklarına ilişkin genel nitelikteki belgelerde düzenlenen hakların engelli bireylere uygun olarak yeniden düzenlenmesine ve bu kişiler tarafından kullanılabilmesine de yardımcı olmaktır.[448]

Sözleşme'de sıkça değinilen "eşit muamele görme" terimi, engelli bireylerin daha fazla veya daha az hakka sahip olmasını değil haklardan faydalanabilmeleri için adım atılması gerektiğini belirtmektedir. Sözleşme, engelli bireylerin topluma dahil edilmesi

---

Sözleşme'nin 03.12.2008 tarih ve 5825 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunmuş ve onaylanmasına ilişkin 27.05.2009 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ve Sözleşme'nin resmî Türkçe çevirisi 14.07.2009 tarih ve 27288 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Onay belgeleri BM Genel Sekreterliği'ne 28.09.2009'da tevdi edilmiş ve Türkiye bakımından Sözleşme, 28.10.2009'da yürürlüğe girmiştir. Resmî Gazete, "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 08.01.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm; United Nations: Treaty Collection, "Chapter IV: Human Rights - 15. Convention on the Rights of Persons with Disabilities"; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 10; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 50.

[444] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 3.

[445] Beco, *Disability,* 1.

[446] Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları,* 230; Bu madde engelli bireylerin toplumsal hayata tam ve eşit katılımlarının desteklenmesi yönüyle tıbbi modele bir karşı çıkıştır. Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 115.

[447] Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları,* 229; Beco, *Disability,* 59; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 7; Bulut, *Sosyal Haklar*, 264; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 115; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 13.

[448] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları,* 148.

için farklı muamele yapılabileceğini kabul etmektedir. Engelliler, yalnızca biyolojik etmenlerden değil sosyal yapıların sebep olduğu dezavantajlardan kaynaklanan engellerle de karşı karşıya kalmaktadır. Engellilik, bireyler arasındaki farklılıklara uyum sağlanması konusunda toplumun değişmesini gerekli kılar.[449]

Engelli bireylerin karşılaştıkları insan hakları problemlerine engellilik özelinde ve farklı açılardan yaklaşarak dikkat çeken,[450] engelliliğe ilişkin olarak birçok kişisel, ekonomik, sosyal ve siyasal hakkı koruma altına alan Sözleşme, elli maddeden oluşmaktadır.[451] Sözleşme'de yeni bir hak ihdas edilmesi yoluna gidilmemiş yani daha önceden düzenlenmiş olan insan hakları belgelerinde yer alan haklar, yeniden ve özel olarak engelli bireyler için ortaya konulmuştur.[452] Zira asıl amaç, engellilerin diğer bireylerle eşit hakları bulunduğunun bildirilmesi ve söz konusu eşitliğin taraf devletlerce sağlanmasını teminat altına alarak insan onuruna duyulan saygının artırılmasıdır.[453] Bununla birlikte Sözleşme, engelli bireylerin onurlarının korunmasının yanı sıra ötekileştirilmelerinin önüne geçerek toplumsal hayata katılımlarını desteklemeyi amaçlamaktadır.[454]

Sözleşme maddeleri genel olarak değerlendirildiğinde; Sözleşme'nin 1. ve 2. maddelerindeki hükümler genel ifadeler içermektedir ve diğer maddelerde yer alan ifadeleri tanımlar niteliktedir. Sözleşme'nin ana fikri niteliğindeki hükümler, 3. ve 9. maddeler arasında düzenlenmiştir. Sözleşme'ye taraf ülkelerin yükümlülükleri ve engellilerin sosyal, iktisadi ve siyasal haklarına ilişkin hükümler ise 10. madde ile 31. madde aralığında yer almaktadır. Diğer hükümler ise Sözleşme'nin uygulanma koşulları, Sözleşme'ye taraf ülkelerin takibi ve Engelli Hakları Komitesi'nin oluşturulması

[449] Beco, *Disability,* 23.
[450] Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları,* 113.
[451] Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 5; Demirdöğen, "Adalete Erişim", 64; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 11.
[452] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 13; Beco, *Disability,* 27; Ayrıca Sözleşme, sahip olunan hakların günlük yaşamda kullanılabilmesi için gereken şartları ve tedbirleri belirterek devletlerden istenecek girişimlerin muhtevasını da açığa çıkarır. Yüksel, *Toplumsal Yaşama Katılma Hakkı,* 211; Sözleşme'de, insan haklarına ilişkin diğer belgelerde yer alan haklardan farklı yeni bir hak yaratılmamış, mevcut haklar yeniden ve daha açık bir şekilde ifade edilmiş, tasarlanmıştır. Bkz. Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları,* 118-119; Örneğin, eğitim hakkının düzenlendiği maddede engellilerin eğitimlerinde yaşadıkları sorunlardan yola çıkılarak devletin bu konudaki yükümlülükleri düzenlenmiştir. Bundan dolayı Sözleşme'de diğer sözleşmelere kıyasla daha uzun hükümler yer almaktadır. Bkz. Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", 32.
[453] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 13.
[454] Beco, *Disability,* 35.

hakkındadır. Sözleşme'de belirtilen haklar arasında kategorik bir düzenleme bulunmamaktadır.[455]

Sözleşme'nin giriş kısmında engelliliğin gelişmekte olan bir kavram olduğu belirtilmiş ve engellilik durumunun, engelli bireylerin topluma diğer kişilerle beraber eşit bir biçimde tam ve etkin katılımını engelleyen davranışlar ve çevre şartlarından kaynaklandığı kabul edilmiştir (Giriş/e).[456]

Sözleşme'nin 1. maddesinin ikinci fıkrasında engelli kavramı; "*diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler*" şeklinde tanımlanmıştır.[457] "Amaç" başlığı altında yer verilen ancak tanım niteliğine sahip bu ifadelere 2. maddede "Tanımlar" başlığı altında yer verilmemesinin sebebi, engelliliğin toplumlara bağlı olarak dinamik bir olgu niteliğinde olmasıdır. Zira sabit bir tanım yapılması, kavramın gelişimini engelleme riskini de taşır. Bu sebeple değişen zamana ve çeşitli sosyo-ekonomik oluşumlar doğrultusunda yapılacak uyarlamalara imkân veren dinamik bir yaklaşım tercih edilerek değişken olmayan bir engellilik tanımı kullanılmamıştır.[458] Ayrıca Sözleşme'nin bütünü dikkate alınarak bu tanım değerlendirildiğinde, engellilik kavramına atfedilen mananın engelliliği kişinin bedensel, zihinsel vs. kusurlarının neticesi olarak kabul eden tıbbi anlamdan farklı olduğu söylenebilir.[459] Tıbbi yaklaşım bakımından engellilik salt sağlık sorunu olarak görülmektedir ve bu bakımdan eksik kalmaktadır.[460] Bu sebeple Sözleşme'de, "engelli"

[455] Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 6; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 11-12.
[456] Bkz. Resmî Gazete, "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 08.01.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm; Karaman Odabaşı, "Engellilerin Korunması", 123; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları*, 114; Beco, *Disability*, 75.
[457] Sözleşme için bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 12; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 11-12; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 32.
[458] Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 12; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 32-33.
[459] Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, 229-230; Demirdöğen, "Adalete Erişim", 64; Geçmiş dönem DSÖ ve BM belgeleri, engelliliğin tanımına dair genellikle bu ve buna benzer yaklaşımların etkisi altında kalarak oluşturulmuştur. Ancak son dönemlerdeki uluslararası belgelerde yalnızca tıbbi model yaklaşımı ya da sosyal model yaklaşımı dikkate alınarak engellilik tanımları yapılmamakta, yeni yaklaşım türlerinin de oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 6-7.
[460] Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 6.

tanımlaması yapılırken kişinin yaşamış olduğu çevreyle beraber değerlendirilerek tanımlanması gerektiğini öngörülmüştür.[461]

Sözleşme'de engellilik kavramına fiziksel ve zihinsel bozuklukların yanı sıra düşünsel ve algısal bozuklukları da kapsayacak şekilde yer verilmiştir.[462] Engellilik hâli, engelli bireylerle bu bireylerin sosyal yaşama katılmasına engel olan dış bariyerler arasındaki etkileşiminden doğan bir husustur. Yani engelliliğin oluşumunda bireyin kendisinden çok dış ortam önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple Sözleşme hükümleri hazırlanırken dış ortamın düzeltilmesi ve dış bariyerlerin mümkün olduğunca ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.[463]

Sözleşme'nin 2. maddesinde Sözleşme'nin amaçları bakımından "iletişim", "dil", "engelliliğe dayalı ayrımcılık", "makul düzenleme" ve "evrensel tasarım" kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir.[464]

Sözleşme'nin dayandığı genel ilkeler 3. maddede düzenlenmiştir. Bu ilkeler; her engellinin kendi tercihlerini belirleyebilme özgürlüğü ve bireylerin bağımsızlıklarını da içine alacak şekilde onurlarına[465] ve kişisel özerkliklerine saygı duyulması, engelli

---

[461] Konuyla ilgili ayrıntılı açıklama için bkz. Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", 33-34.
[462] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 12.
[463] Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, 229-230.
[464] Sözleşme'nin "Tanımlar" başlıklı 2. maddesi şu şekildedir:

"İşbu Sözleşme'nin amaçları açısından;

'İletişim' erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojisi dahil dilleri, metin gösterimini, Braille alfabesi kullanarak ve dokunarak iletişimi, büyük harflerle baskıyı, yazılı, işitsel ve erişilebilir çoklu medyayı, sade dili, işitsel okumayı, beden dilini, diğer tür, biçem ve araçlarla gerçekleşen iletişimi içermektedir;

'Dil' sözlü dili, işaret dilini ve sözlü olmayan diğer dilleri kapsamaktadır;

'Engelliliğe dayalı ayrımcılık' siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayrım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsar.

'Makul düzenleme', engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder.

'Evrensel tasarım' ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilecek şekilde tasarlanmasıdır. 'Evrensel tasarım' gerek duyulduğu takdirde bazı engelli grupları için ihtiyaç duyulan yardımcı cihazların tasarımı zorunluluğunu da dışlamayacaktır." Bkz. Resmî Gazete, "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 08.01.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm; Engelliliğe dayalı ayrımcılığın tanımındaki "her türlü ayrımcılık" ifadesi ile doğrudan ve dolaylı ayrımcılık kastedilmektedir. Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", 35.

[465] Sözleşme metninin temelini oluşturan insan onuru kavramı, insan haklarını temel alan yaklaşımın en önemli argümanlarındandır. Engelli kişiler, Sözleşme'de birer acıma nesnesi olarak değil hakkın asıl sahibi

bireylere ayrımcı muamelelerde bulunulmaması, engellilerin toplumsal hayata tam ve aktif katılımlarının desteklenmesi, farklılıklara saygı gösterilmesi ve engelli bireylerin insanlığın bir parçası olarak görülmesi, fırsat eşitliği,[466] kadın ve erkek eşitliği, engeli bulunan çocukların gelişim kapasitesi ve kimliklerini koruyabilme haklarına saygı olarak belirtilmiştir.[467]

Sözleşme'nin 4. maddesi ile birlikte Sözleşme'ye taraf devletlere birtakım yükümlülükler getirilmiştir. Taraf devletler, engellilerin engellilik temeline dayalı herhangi bir ayrımcı muameleye maruz kalmasına izin vermeden, bu bireylerin temel insan haklarının ve özgürlüklerinin eksiksiz bir şekilde hayata geçirilmesini sağlamalı ve bu hak ve özgürlükleri güvence altına alarak kuvvetlendirmelidir. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için gereken tüm yasal, idari ve diğer tedbirler alınmalıdır.[468]

Sözleşme'nin 5. maddesinin düzenlenme amacı, ayrımcılık yapılmaması ve eşitliğin sağlanmasıdır. Sözleşme'ye taraf devletler, her bireyin hukuk önünde eşit olduğunu ve ayrımcılığa maruz kalmadan hukuk tarafından eşit bir şekilde korunma ve hukuktan eşit faydalanma hakkı bulunduğunu kabul ederler ve ayrıca engellilik temelli her türden ayrımcılığa yasak getireceklerini ve engelli bireylerin herhangi bir sebeple ayrımcılığa maruz kalmalarına karşı eşit ve aktif bir biçimde korunmalarını garanti altına alacaklarını taahhüt ederler.[469] Sözleşme'nin amaçları doğrultusunda ve engelli bireylerin yararına, eşitliği hızlandırmak ya da sağlamak amacıyla gerekli olan özel önlemler ayrımcılık olarak adlandırılamaz.[470] Tam tersine pozitif ayrımcılığa ilişkin uygulamaların artırılması teşvik edilir. Yani engelli bireylere eşitlik sağlanmasına yönelik pozitif

---

olan özneler olarak kabul edilmektedir. Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 7-8; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 13-14; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 313.

[466] Madde kapsamında fırsat eşitliğinden söz edilmesi, şeklî eşitlik anlayışından, maddi eşitlik anlayışına doğru bir gelişme olduğunu göstermektedir. Bkz. Demirdöğen, "Adalete Erişim", 65.

[467] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 7; Bulut, *Sosyal Haklar*, 264; Demirdöğen, "Adalete Erişim", 65; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 13; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 69-70.

[468] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 8; Bulut, *Sosyal Haklar*, 264; Demirdöğen, "Adalete Erişim", 65; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 14.

[469] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 15.

[470] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 8-9.

ayrımcılık niteliğindeki uygulamalar Sözleşme hükümlerine aykırılık oluşturmayacaktır.[471]

Sözleşme'nin 6. maddesinde engelli kadınlara, 7. maddesinde ise engelli çocuklara yönelik olarak ilgili devletlere birtakım yükümlülükler getirilmiştir. Sözleşme'nin 6. maddesinde engelli kadınların ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılıklarla karşı karşıya kaldıkları, kadınların ilerlemesi, gelişimi ve güçlenmesi gerektiği ve taraf devletlerin bu yönden söz konusu kişilerin bütün temel haklardan ve özgürlüklerden eksiksiz ve eşit şartlarda faydalanmasını sağlamaya yönelik önlemleri alması gerektiği belirtilmektedir.[472] Sözleşme'nin 7. maddesine göre ise taraf devletler, engelli çocukların temel insan hakları ve özgürlüklerinden diğer çocuklarla eşit ve eksiksiz bir biçimde faydalanmasını sağlamak amacıyla çocuğun en üstün yararını da gözeterek gereken tüm önlemleri almalıdır. Ayrıca ilgili devletler, engelli çocukların kendileriyle ilgili konularda görüşlerini serbest bir biçimde ve diğer çocuklarla eşit şartlarda ifade etme haklarını, yaşlarına ve olgunluk düzeylerine göre düşüncelerinin önemsenmesi ve bu haktan yararlanabilmeleri için engellerine ve yaşlarına uygun desteklerin sunulmasını sağlar.[473]

Sözleşme'nin "Bilinçlendirme" başlıklı 8. maddesinin 1. fıkrasına göre, Sözleşme'ye taraf devletler, aile dâhil olmak üzere toplumun her kesiminde engelli bireylere ve engelli bireylerin kapasite ve katkılarına yönelik bir şuur kazandırmak ve engelli bireylerin haklarına ve haysiyetlerine saygı gösterilmesini desteklemek; neredeyse hayatın her alanında engelli bireylere yönelen basmakalıp düşünceler, peşin hükümler, kırıcı uygulamalara ve cinsiyet ve yaş kaynaklı ayrımcı davranışlara karşı mücadele etmek için acil, etkili ve uygun önlemleri almayı taahhüt etmektedirler. 2. fıkrada[474] ise bu amaçlara yönelik önlemlere yer verilmiştir.

---

[471] Karaman Odabaşı, "Engellilerin Korunması", 125; Sözleşme'de ifade edilen eşitlik, katı bir eşitlik anlayışını kastetmemektedir. Katı bir eşitlikten söz edilseydi, aynı türden davranışların her engelli bireyde aynı neticeye yol açabileceği ve engelli bireylerden bazıları dezavantajlı duruma düşebileceği için ayrımcılık doğabilirdi. Bkz. Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 9.

[472] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.

[473] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 16.

[474] Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinin 2. fıkrası şöyledir;
"*Bu amaca yönelik tedbirler aşağıdakileri içermektedir:*
(a) Toplumda bilinç yaratmaya yönelik etkin kampanyaların tasarlanması, başlatılması ve sürdürülmesi:

Sözleşme'nin "Erişilebilirlik" başlıklı 9. maddesine göre, engelli bireylerin bağımsız bir şekilde hayat sürdürebilmelerini ve hayatın tüm alanlarına aktif bir şekilde katılımlarını sağlayabilmek ve diğer bireylerle eşit şartlarda fiziksel çevre, ulaşım, bilgi ve haberleşme imkânlarına, hem kırsal alanlardaki hem de kentsel alanlardaki kamuya açık tesis ve hizmetlere erişimlerini sağlayabilmek için ilgili devletler, uygun önlemleri almalıdırlar.

Sözleşme'nin 10. maddesine göre her bireyin yaşama hakkı bulunmaktadır ve taraf devletler, engelli bireylerin bu hakkından aktif ve diğer bireylerle eşit şartlarda faydalanmasını sağlayacak gereken tüm önlemleri almayı taahhüt etmektedirler.

Sözleşme'nin 11. maddesine göre ilgili devletler, silahlı çatışma ve acil insani durum hâllerinde, doğal afetler dâhil tehlike durumlarında engelli bireyleri himaye altına almalı ve güvenliklerinin sağlanabilmesi adına insancıl hukuk ve milletlerarası hukuk çerçevesindeki yükümlülüklerini gerçekleştirmek için gereken tüm önlemleri almalıdır.[475] Bu önlemler büyük oranda tıbbi modele dayanmaktadır ve esasında engelli bireylere savaş bağlamında yardım sağlamayı amaçlamaktadır.[476]

Sözleşme'nin "yasa önünde eşit tanınma" başlıklı 12. maddesine göre engelli bireylerin her yerde bir birey olarak tanınma hakları ve hayatın tüm alanında diğer bireylerle eşit şartlar altında hak ehliyetleri[477] bulunmaktadır. Bu hak ehliyetlerini kullanırken ihtiyaç duyabilecekleri yardımlara ulaşabilmeleri için uygun önlemler alınır.

Engelli bireylerin adalete erişimi, Sözleşme'nin 13. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre taraf devletler, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit şartlar altında ve etkin

---

(i) Engelli bireylerin haklarının kabul edilebilirliği konusunda toplumun eğitimi;
(ii) Engellilere yönelik olumlu yaklaşımların ve toplumsal bilincin artırılması;
(iii) Engelli bireylerin becerileri, meziyetleri ve yeteneklerinin işyerlerine ve iş piyasasına katkısının toplumca tanınmasını teşvik etmek;
(b) Erken yaştan itibaren tüm çocukların eğitim sisteminin her aşamasında engelli bireylerin insan haklarına saygıyla yaklaşmasını teşvik etmek;
(c) Tüm kitle iletişim araçlarında engellilerin işbu Sözleşme'nin amacına uygun bir yaklaşımla tanımlanmasını cesaretlendirmek;
(d) Engellilere ve haklarına ilişkin bilinci artırıcı eğitim programlarını desteklemek."

[475] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.

[476] Beco, *Disability*, 43.

[477] Sözleşme'nin asıl metninde yer alan *"legal capacity"* yani *"yasal ehliyet"* ifadesi hak ehliyetinin yanında fiil ehliyetini de kapsar nitelikte kullanılmaktadır. Sözleşme ile engelli bireyler aktif birer hak öznesi olarak kabul edilmektedirler. Bkz. Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 11; Demirdöğen, "Adalete Erişim", 70; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 18.

bir biçimde adalete erişimlerini sağlamalıdır. Bunun sağlanabilmesi için ise taraf devletlerce usule ilişkin ve yaşa uygun düzenlemeler yapılmalı, soruşturma, diğer hazırlık evreleri ve tanıklık dâhil hukuki işlemlerin tümüne doğrudan ve dolaylı olarak katılmalarına kolaylık sağlanmalı ve adalet sisteminde çalışan personellerinin hepsinin gereken eğitimleri almaları sağlanmalıdır.

Sözleşme'nin "kişi özgürlüğü ve güvenliği" başlıklı 14. maddesine göre taraf devletler engelli bireylerin kişi hürriyeti ve güvenliği haklarından diğer bireylerle eşit şartlarda faydalanmasını ve hukuka aykırı olarak ya da keyfî bir biçimde özgürlüklerinden yoksun bırakılmamalarını sağlamalıdır.

Sözleşme'nin 15. maddesine göre ilgili devletler, engelli bireylerin işkence ya da zalimane, insan haysiyetine yakışmayacak küçültücü muamelelere yahut cezalara karşı diğer bireylerle eşit şartlar altında korunmalarını sağlamak adına etkili bir şekilde tüm yasal, idari, kazai ve diğer önlemleri almalıdır.

Engelli bireylerin ev içinde ve dışında herhangi bir sömürüye uğramasına, şiddet ve istismar olaylarına maruz kalmasına karşı koruma altına alınmasına ilişkin uygun kanuni, idari, toplumsal, eğitsel ve gereken diğer önlemlerin tümünün alınmasına yönelik olarak Sözleşme'nin 16. maddesi ile taraf devletlere birtakım yükümlülükler getirilmiştir. Buna göre devletler, engelli bireylere, ailelerine ve söz konusu bireylerin bakımlarını yerine getirenlere, cinsiyet ve yaşlarına uygun desteği sağlamalı, sömürüye uğrama, şiddet ve istismar olaylarının önlenmesi, tespiti ve bildirimine ilişkin bilgilendirme ve eğitimler vasıtasıyla önleyici önlemleri almalıdır. Böyle davranışlara maruz kalarak mağdur olan engelli bireylerin bedensel, zihinsel ve psikolojik tedavileri, rehabilitasyonları ve toplumsal bakımdan yeniden entegrasyonlarını sağlayan uygun önlemler alınmalıdır.

"Kişisel bütünlüğün korunması" başlıklı 17. maddeye göre engelli her bireyin, diğer bireylerle eşit bir biçimde bedensel ve ruhsal bütünlüğüne saygı gösterilmesi hakkı bulunmaktadır.

Sözleşme'nin 18. maddesinin 1. fıkrasına göre ilgili devletler engelli bireylerin seyahat etme, yerleşim yerini özgür bir şekilde belirleme ve uyrukluk haklarına diğer bireylerle eşit şartlarda sahip olduklarını kabul eder. Buna göre engelli bireylerin uyrukluk kazanma, değiştirme hakkı olmalı ve engelli bireyler, keyfî bir biçimde ya da

engellilik sebebiyle uyrukluktan mahrum bırakılmamalıdır. Göçmen statüsündeki engelli bireylerin yaptıkları işlemlerde zorluklarla karşılaşmamaları adına devletler gereken tüm tedbirleri almalıdır. Kendi ülkelerine girme hakkı engelliliğe dayalı olarak yahut keyfî bir şekilde sınırlandırılmamalı ve kendi ülkesi dâhil olmak üzere herhangi bir ülkeden çıkış yapabilme özgürlüğü bulunmalıdır. Maddenin 2. fıkrasına göre ise engelli çocuklar, doğumdan sonra hemen sonra nüfusa kaydedilmeli ve bu çocukların isim edinme, uyrukluğa sahip olma ve mümkün olduğunca ebeveynlerini bilme ve ebeveynleri tarafından bakılma hakları olmalıdır.

Sözleşme'nin "Bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olma" başlıklı 19. maddesine göre ilgili devletler, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit şartlarda toplumda yaşama hakkı bulunduğunu kabul eder ve engelli bireylerin bu haklarından tam olarak faydalanabilmeleri ve toplumsal hayata katılabilmelerine kolaylık sağlamak adına gereken önlemleri etkili bir şekilde alır. Bu kapsamda engelli bireylerin ikametgâhlarını, nerede ve kimlerle yaşayacaklarını diğer bireylerle eşit şartlar altında belirleme hakları vardır ve özel bir düzende yaşamaya zorlanamazlar.

Sözleşme'ye taraf devletlerin engelli bireylerin imkânlar dâhilinde en üst seviyede bağımsız olarak hareket edebilmelerini sağlamak adına gereken tüm önlemleri etkili bir şekilde almaları gerektiği "kişisel hareketlilik" başlıklı 20. madde düzenlenmiştir.

Yine ilgili devletler Sözleşme'nin 21. maddesi çerçevesinde Sözleşme'nin 2. maddesinde tanımlanmış olan bütün iletişim araçlarından engelli bireylerin tercihe bağlı olarak yararlanabilmeleri ve bilgi ve fikirleri diğer bireylerle eşit bir şekilde arama, alma ve yayma özgürlüğü dâhil olmak üzere ifade ve düşünce özgürlüğü hakkından faydalanabilmeleri adına uygun tüm önlemleri almalıdırlar.

Sözleşme'nin "özel hayata saygı başlıklı" 22. maddesine göre yaşanılan yer ve yaşama biçiminin önemi olmaksızın hiçbir engelli bireyin özel hayatına, ailesine, konutuna, haberleşmesine ve diğer iletişimlerine keyfî ya da hukuka aykırı bir biçimde müdahalede bulunulamaz, şeref ve onurlarına yönelik olarak hukuka aykırı uygulamalar gerçekleştirilemez. Böyle bir müdahale ya da saldırı karşısında engelli bireylerin hukuken korunma hakları vardır. İlgili devletler, engelli bireylerin şahsi, sağlık ve rehabilitasyon verilerinin mahremiyetini diğer bireylerle eşit şartlar altında güvence altına almalıdırlar.

Sözleşme'nin 23. maddesinin 1. fıkrasına göre devletler engelli bireylere karşı evlenme, aile, ebeveynlik ve ilişkiler hakkındaki konularda ayrımcılığı önlemek adına gereken tedbirleri, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit olduğunu göz önüne alarak ve etkili bir biçimde alır. Bu doğrultuda evlilik çağındaki engelli bireylere sağlanması gerekenler: Evlenme ve aile kurma hakkı tanınarak söz konusu hakkın evlenme niyeti bulunan eşlerin serbest irade ve rızaları çerçevesinde kullanılması (m. 23/1/a);[478] engelli bireylerin çocuk sayısına ve doğum aralıklarına özgürce ve sorumlu bir biçimde karar verme ve yaşa uygun bilgilere, üreme ve aile planlaması eğitimine erişme hakları tanınması ve bu hakların kullanımının sağlanabilmesi için gereken araçların sağlanması (m. 23/1/b); çocuklar da dâhil olmak üzere engelli bireylerin doğurganlıklarının diğer bireylerle eşit bir biçimde korunmasıdır (m. 23/1/c). Ayrıca devletler, her durumda çocuğun üstün yararı en üst seviyede olmak koşuluyla, engelli bireylerin velayet, vasilik, çocukların evlat edinilmesi ya da benzeri kurumlarla ilgili sorumluluklarını söz konusu kavramların ulusal mevzuatta da bulunması durumunda güvence altına alır (m. 23/2).

Engelli bireylerin eğitim hakkı Sözleşme'nin 24. maddesinde kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir. Buna göre ilgili devletler bu hakkın ayrımcılık yapılmadan ve fırsat

[478] TMK'nin 145. maddesine göre evlenme esnasında eşlerden birisinin süreklilik arz eden bir nedenle ayırt etme gücünden yoksun olması ya da evlenmeye engel teşkil edecek düzeyde akıl hastalığının bulunması hâllerinde evlilik kesin olarak hükümsüzdür. TMK'nin bu düzenlemesi ile Sözleşme'nin m. 23/1/a düzenlemesi tutarlılık göstermektedir. Konuya ilişkin olarak her ikisi de hafif derecede zihinsel gerilik teşhisi konulmuş olan ve vesayet altında bulunan bir çiftten karının açtığı akıl hastalığı sebebiyle evliliğin iptaline ilişkin bir davada, ilk derece mahkemesi TMK'nin 145. maddesinin Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme ile çeliştiğini ileri sürerek ve 1982 Anayasası'nın 90. maddesinin 5. fıkrasına dayanarak evliliğin hükümsüz olduğu iddiasını reddetmiştir. Davacı taraf davayı Yargıtay'a taşımış ve Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, kararı bozmuştur (İlgili karar için bkz. Yargıtay 2. HD., E. 2013/12635, K. 2013/26132, K.T. 12.11.2013, (E.T. 30.01.2024), https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/2-hukuk-dairesi-e-2013-12635-k-2013-26132-t-12-11-2013). Ancak ilk derece mahkemesinin karara karşı direnmesi sebebiyle dava, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun önüne gelmiştir. Genel Kurul, Anayasa'nın m. 90/5 hükmünü esas alarak AİHS m. 12 (evlenme hakkı) ve EHİS m. 23/1/a'nın irdelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Genel Kurul, EHİS'in 23. maddesinin evlenme ve aile kurma hakkının herhangi bir imtiyaz gözetilmeksizin engelli bireylere de tanınmasının gerekliliğini belirttiğini ifade etmiş ve m. 23/1/a'da yer verilen 'serbest irade ve rıza' kavramlarının evlenme hakkının, iç hukuktakinin aksine bir şekilde, 'ayırt etme gücü bulunmayan kişiler' bakımından da tanındığının kabulü için yeterli olmayacağını belirtmiştir. Bu noktada, EHİS'in engelli bireylerin bütün insan hakları ve özgürlüklerinden tam ve eşit olarak faydalandırılmasının teşvik edilmesi ve sağlanması amacıyla getirildiğini, TMK'nin evlenmenin kesin hükümsüzlüğüne ilişkin hükümlerini ortadan kaldırıcı bir niteliği olmadığını belirtmiştir. (İlgili karar için bkz. Yargıtay HGK., E. 2017/2672, K. 2018/1717, K.T. 15.11.2018, (E.T. 30.01.2024), https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/hukuk-genel-kurulu-e-2017-2672-k-2018-1717-t-15-11-2018); Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 354, 355.

eşitliği temelinde gerçekleştirilmesi amacıyla her seviyede kapsamlı bir eğitim sistemi ve hayat boyu öğrenmeye yönelik imkânlar sağlamalıdır.[479]

Sözleşme'ye taraf devletler, eğitim hakkının hayata geçirilmesini sağlamak adına engelli bireyleri engellilik sebebiyle genel eğitim sistemi ve parasız ve zorunlu ilk ve ortaöğretim imkânlarının dışında tutmamalı ve engelli bireylerin hayatlarını sürdürdükleri ortamda diğer bireylerle eşit bir şekilde bütünleştirici, nitelikli ve parasız ilk ve ortaöğretime erişmesini sağlamalı; bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda makul düzenlemeleri yapmalı; engelli bireylerin etkili eğitimlerini kolaylaştırmak amacıyla genel eğitim sisteminde gereken destekleri sağlamalı ve etkili bireyselleştirilmiş destek tedbirlerini, tam katılım gayesiyle tutarlı bir şekilde akademik ve toplumsal gelişmeyi en üst seviyeye çıkaran çevrelerde sağlamalıdır (m. 24/2).

Devletler, toplumun eşit birer üyesi olan engelli bireylerin eğitim hayatına tam olarak ve eşit bir şekilde katılmalarını kolaylaştırmak için hayat ve sosyal gelişim becerileri hakkında bilgilenmelerini sağlarken, Braille alfabesi ve alternatif alfabenin, artırıcı ve alternatif modların, iletişim araçları ve biçimlerinin, yönlendirme ve hareketlilik becerilerinin öğrenilmesi ve akran desteği ve mentorluk hizmetlerini kolaylaştırmalı; işaret dilinin öğrenilmesini kolaylaştırmalı ve işitme ve konuşma engelli topluluğun dilsel kimliğinin gelişimini teşvik etmeli; görme engelli, işitme engelli ya da hem görme hem de işitme-konuşma engelli bireylerin ve özellikle çocukların eğitimlerinin birey için en uygun dil ve iletişim tür ve araçlarıyla, akademik ve toplumsal gelişimlerini en üst seviyeye çıkaracak çevrelerde verilmesini sağlamalıdır (m.24/3).[480]

Sözleşme'nin 25. maddesine göre engelli bireyler, engellilik temelli ayrımcılığa maruz kalmadan erişilebilir en üst seviyede sağlık standardından faydalanma hakkına sahiptirler. Bunun için ilgili devletler, engelli bireylerin sağlık konusunda rehabilitasyonları da dâhil cinsiyete duyarlı sağlık hizmetlerine ulaşmalarını kolaylaştırmak için gereken tüm önlemleri almalıdırlar.

---

[479] Bu imkânlar sağlanırken, insan potansiyelinin, haysiyet ve öz değer duygusunun tam olarak gelişmesi ve insan hakları, temel özgürlükler ve insan çeşitliliğine saygının artırılması; engelli bireylerin benliklerinin, kabiliyetlerinin, yaratıcılıklarının, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin potansiyellerinin en üst düzeyinde gelişimlerinin sağlanması; engelli bireylerin özgür bir topluma aktif katılımlarının sağlanması gibi hedefler gözetilmelidir.

[480] United Nations, "CRPD - Article 24 - Education", (E.T. 24.03.2023), https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-24-education.html.

Sözleşme'nin "habilitasyon ve rehabilitasyon" başlıklı 26. maddesine göre taraf devletler, engelli bireylerin azami bağımsızlığa, tam bedensel, zihinsel, toplumsal ve mesleki yeteneklere ve yaşamın her alanına tam katılıma sahip olmalarını ve bunu sürdürmelerini sağlamak amacıyla akran desteği dâhil olmak üzere etkili ve uygun tedbirleri alır ve bu amaçla bilhassa sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal hizmet alanlarında kapsamlı bir şekilde habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri ve programları düzenler, güçlendirir ve yaygınlaştırır.[481]

Engelli bireylerin diğer bireylerle eşit şartlarda çalışması ve istihdam edilmesi hakkına ilişkin 27. maddeye göre ilgili devletler istihdam sürecinde engelli duruma gelenler dâhil olmak üzere mevzuat yolu dâhil tüm uygun adımları atarak bu hakkın gerçekleştirilmesini güvence altına alır ve teşvik ederler. Ayrıca söz konusu hak, engelli bireyler için açık, kapsayıcı ve erişilebilir bir işgücü piyasasında ve çalışma ortamında özgürce seçmiş oldukları ya da kabul ettikleri bir işte çalışarak hayatlarını kazanma şansını da içerir. Bunun yanında işe alma ve istihdam edilme şartlarında, istihdamın devamlılığı, kariyerin gelişimi ve sağlıklı ve emniyetli çalışma şartları da dâhil istihdama ilişkin her konuda engellilik temelli ayrımcılık yasaklanmalıdır.[482]

Sözleşme'nin 28. maddesinin 1. fıkrasına göre engelli bireyler, kendileri ve aileleri için yeterli yiyecek, giyecek ve barınma dâhil olmak üzere yeterli bir yaşam standardı ve hayat şartlarının sürekli bir şekilde iyileştirilmesi haklarına sahiptirler ve bu hakkın engellilik temelli ayrımcılık yapılmadan tanınmasını sağlamak için gerekmektedir. Maddenin 2. fıkrasına göre ise engelli bireylerin engellilik temelli ayrımcılığa maruz kalmadan sosyal korunmadan faydalanma hakları tanınmalı, hakkın gerçekleştirilmesi güvence altına alınmalı ve gerçekleşmesini teşvik etmek için gereken uygun adımlar atılmalıdır.

Siyasal ve sosyal hayata katılma hakkını düzenleyen 29. maddeye göre engelli bireylerin siyasal hakları ve bu haklardan başkalarıyla eşit olarak faydalanma fırsatları garanti altına alınır ve taraf devletler engelli bireylerin seçme-seçilme hakları dâhil

[481] United Nations, "CRPD - Article 26 - Habilitation and rehabilitation", (E.T. 24.03.2023), https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-26-habilitation-and-rehabilitation.html.

[482] United Nations, "CRPD - Article 27 - Work and employment", (E.T. 24.03.2023), https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-27-work-and-employment.html.

siyasal ve kamusal hayata etkin ve tam bir biçimde katılımlarını doğrudan ya da özgürce seçilmiş olan temsilciler vasıtasıyla sağlamayı; engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kalmadan, diğer bireylerle eşit şartlarda kamusal işlerin idaresinde eksiksiz ve etkili katılımlarının mümkün olabileceği bir ortam sağlamayı ve kamusal işlere katılmalarını desteklemeyi taahhüt ederler.

Sözleşme'nin 30. maddesine göre taraf devletlerce engelli bireylerin kültürel hayatta diğer bireylerle eşit bir şekilde katılım hakkı tanınmalı, bunu sağlamak için gereken tüm tedbirler alınmalıdır. Ayrıca engelli bireylerin yaratıcı, sanatsal ve entelektüel potansiyellerini yalnızca kendi çıkarları için değil, aynı zamanda toplumun zenginleşmesi için geliştirme ve kullanma fırsatına da sahip olmalarını sağlamak için; milletlerarası hukuka uygun olarak, fikri mülkiyet haklarını güvence altına alan kanunların engelli bireylerin kültürel materyallere ulaşmasına uygun bulunmayan ya da ayrımcılık yaratan bir engel çıkarmasını önlemek için; engelli bireylerin diğer bireylerle eşit bir şekilde, işaret dilleri ve işitme engelliler kültürü dâhil olmak üzere kendi kültürel ve dilsel kimliklerinin tanınması ve desteklenmesi hakkına sahip olmaları için ve engelli bireylerin eğlence, boş zaman ve spor faaliyetlerine diğer bireylerle eşit şartlarda katılmalarını sağlamak için uygun tedbirler alınmalıdır.

Sözleşme'ye taraf devletler, Sözleşme'nin uygulanması bakımından gereken politikaları formüle etmelerinde ve uygulamalarında kendilerine yol gösterecek istatistiki veriler ve araştırma verileri de dâhil uygun bilgileri toplamalıdır (m. 31/1). Toplanan bilgiler, uygun şekilde ayrıştırılarak taraf devletlerin Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerinin uygulanmasının değerlendirilmesine yardımcı olmak ve engelli bireylerin haklarını kullanırken karşılaştıkları engelleri tespit etmek ve ele almak için kullanılır (m. 31/2).[483]

Sözleşme'de belirtilen izleme görevlerini yapmak üzere, denetim organı olarak Engelli Hakları Komitesi kurulmuştur (m. 34/1).[484] Komitenin işlevi bakımından İhtiyari

[483] United Nations, "CRPD - Article 31 - Statistics and data collection", (E.T. 27.03.2023), https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-31-statistics-and-data-collection.html.

[484] Yüksel, *Toplumsal Yaşama Katılma Hakkı*, 211; EHİS m. 34/1: *"İşbu Sözleşmede verilen görevleri yerine getirmek üzere bir Engelli Hakları Komitesi kurulur (bundan sonra 'Komite' olarak adlandırılacaktır)."*

Protokol[485] önemlidir.[486] Zira Protokolle birlikte Komite'ye bireysel başvuruları alma, inceleme ve Sözleşme'nin ciddi ve sistematik ihlali konusunda güvenilir deliller bulunması hâlinde soruşturma yürütme yetkisi verilmiştir.[487]

Maddi haklar şeklinde tanımlanabilecek sözleşme hükümleri, engelli bireylerin bir taraftan insan haklarından yararlanmalarına, bağımsız bir şekilde hareket edebilmelerine, toplumsal yaşama katılımlarına kolaylık sağlayan "teknik" düzenlemelere yer verirken, diğer taraftan engelli bireylerin özel durumlarını göz önüne alarak medeni-siyasi haklar ve ekonomik-sosyal hakların birçoğunu yeniden yorumlamaktadır. Teknik düzenlemeler, öncelikle engelli bireylerin durumları, hakları, toplumsal yaşama ve iş hayatına katılabilirlikleri hakkındaki toplumsal hassasiyeti artırmaya, eğitim kurumlarının yanı sıra medyayı da kullanarak insanları söz konusu hususlarda bilinçlendirmeye yönelik önlemler olarak sıralanabilir. Bir başka husus ise erişilebilirliktir. Bu kapsamda engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanına aktif bir şekilde katılabilmelerini sağlayabilecek önlemler yer almaktadır.[488]

Sözleşme'nin medeni-siyasi haklar ve ekonomik-sosyal hakları engelli bireylerin durumlarına değinerek tekrarlaması, bazı haklarda yalnızca engellileri hatırlatan bir etki yaratırken bazı haklarda engelli bireylerle ilgili önemli noktalara değinmektedir. Örnek olarak, medeni-siyasi haklardan yaşam hakkı (m. 10), adalete erişim (m. 13), kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı (m. 14), işkenceye maruz kalmama, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye ya da cezaya maruz kalmama (m. 15), kişinin bedensel ve ruhsal bütünlüğünün korunması (m. 17), seyahat özgürlüğü ve uyrukluk (m. 18), özel yaşama saygı hakkı (m. 22) ile ilgili düzenlemeler tekrarla kalmaktadır.[489] Buna karşılık bazı medeni-siyasi haklara engellilere uyarlanması adına ek düzenlemeler getirilmiştir. Örneğin, Sözleşme'nin hukuki kişilik ve yasa önünde eşit tanınma konularını ele alan 12. maddesine göre engelli bireylerin diğer bireylerle eşit koşullarda mülk sahibi olma ve mirasa hak kazanma, mal ve paraya ilişkin işlerini kontrol etme ve banka kredi, ipotek ve diğer mali kredilerden faydalanma, mülklerinden keyfî bir biçimde mahrum bırakılmama

[485] Ek İhtiyari Protokol için bkz. Resmî Gazete, "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol", (E.T. 08.01.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150210-1-1.pdf.
[486] Tezcan vd., *İnsan Hakları El Kitabı*, 821.
[487] Türkiye İnsan hakları ve Eşitlik Kurumu, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 8, (E.T. 21.04.2024), https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/pdf/nl4h8p.pdf.
[488] Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, 231.
[489] Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, 232.

hususlarında devletlere uygun ve etkili önlemler alma yükümlülükleri getirilmiştir.[490] Bir diğer düzenleme olan 16. maddeyle de engelli bireylerin ev içinde ve dışında şiddet ve istismara maruz kalmaması, sömürüye uğramaması için gereken önlemlerin alınması, sömürü, şiddet ve istismara ilişkin olayların belirlenmesi, soruşturulması ve gerektiği durumlarda kovuşturulmasına ilişkin mevzuat düzenlemeleri yapılması öngörülmektedir.[491]

Sözleşme klasik haklar bakımından benimsemiş olduğu yöntemi ekonomik, sosyal ve kültürel haklar bakımından da izleyerek eğitim (m. 24), sağlık (m. 25), çalışma ve istihdam (m. 27), yaşam standardı ve sosyal güvenlik (m. 28) ve kültürel hayata katılım, dinlenme, boş zaman ve spor etkinliklerine katılım (m. 30) haklarını engelli bireylerin özel durumlarını göz önüne alarak düzenlemektedir.[492]

Tarihsel olarak ötekileştirilmiş diğer grupların yanlış bir biçimde belirli kapasitelerden yoksun bulundukları düşünülmüştür. Ancak engelli bireylerin kişisel ihtiyaçlarını karşılamaları ve kapasitelerini geliştirmeleri için hareketsiz kalınması aslında bu bireylerin potansiyellerinin kısıtlanmasına neden olabilir. Sözleşme'de yer verilen özel tedbirlerin zaman sınırlamasının olmamasının sebebi de engellilerin bu tedbirlere her zaman güvenmeleridir.[493]

Sözleşme'de maddi eşitliğin sağlanmasına ilişkin bir dizi *"sui generis"* hak düzenlenmiştir. Bu haklar, engellilerin özel gereksinimleri ile alakalı olmaları bakımından önceki insan hakları belgelerinde öngörülmemiş hususlara değinmektedir. Kişisel yardım dâhil yatılı ve diğer toplumsal destek hizmetleri, kapsayıcı eğitim hakkı buna örnek olarak verilebilir. Kısaca Sözleşme, taraf devletleri engelli bireylere uygun, haklarından yararlanabilecekleri bir ortam sağlamakla yükümlü kılmaktadır.[494]

---

[490] İlgili madde için bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, 232.

[491] İlgili madde için bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf; Çağıran, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, 232.

[492] "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.

[493] Beco, *Disability*, 24.

[494] Beco, *Disability*, 26-27.

h. ILO 159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi

ILO, Birleşmiş Milletler'in uzmanlık kuruluşlarından birisidir ve adil çalışma şartlarının sağlanması ve iş hayatında fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla çalışmalar sürdürmektedir.[495] Engelli bireylerin çalışma hayatında korunmasına ilişkin ILO düzenlemeleri önemli bir yere sahiptir.[496]

Engelli bireylerin fırsat eşitliğinin sağlanmasının gerekliliğinin vurgulandığı ilk uluslararası sözleşme[497] olan "159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi",[498] ILO tarafından 20.06.1983 tarihinde kabul edilmiştir.[499] Türkiye ise Sözleşme'yi 08.07.1999 tarihli ve 4407 sayılı Kanun ile kabul etmiştir.[500]

17 maddeden oluşan Sözleşme'nin 1. maddesinin ilk fıkrasında "sakat" kavramının tanımına yer verilmiştir. Buna göre "sakat" kişi, kabul edilmiş fiziksel ya da

---

[495] Gül, "Fiziksel Engelliler", 56.

[496] Gökçek Karaca, "Engelli Hakları", 14.

[497] Engelli bireylerin fırsat eşitliğinin sağlanması bakımından yalnızca mesleki rehabilitasyon yöntemi öngörülmüş, bu bireylerin çalışma yaşamına katılımlarının önündeki davranışsal ve mimari engellere değinilmemiştir. Bkz. Gül, "Fiziksel Engelliler", 21.

[498] Uluslararası Çalışma Örgütü, "159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi", (E.T. 05.11.2022), https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377302/lang--tr/index.htm.

[499] Sözleşme ILO tarafından, *"1955 tarihli Meslekî Rehabilitasyon (sakatlar) Tavsiye Kararı ve 1975 tarihli İnsan Kaynaklarını Geliştirme Tavsiye Kararında yer alan Uluslararası Standartları gözönünde tutarak,*
1955 tarihli Meslekî Rehabilitasyon (sakatlar) Tavsiye Kararı'nın kabulünden sonra rehabilitasyon gerekleri anlayışında, rehabilitasyon hizmetlerinin kapsamı ve örgütlenmesinde ve sözü edilen Tavsiye Kararı'nda ele alınan meseleler üzerine pek çok üye ülkenin yasa ve uygulamalarında ortaya çıkan kayda değer gelişmeleri dikkate alarak,
Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1981 yılını 'Tam Katılım ve Eşitlik' temasıyla Uluslararası Sakatlar Yılı ilan etmiş olması ve geniş kapsamlı, sakatlar için Dünya Eylem Programı'nın sakatların sosyal yaşama ve kalkınmaya 'tam katılımı' ve 'eşitlik'lerinin sağlanması amacının ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleşmesi yolunda etkin önlemler alınmasına ortam oluşturacağı görüşünden hareketle,
Bu gelişmelerin, özellikle kırsal kesimde ve kentlerde yaşayan her kategoriden sakatların istihdam edilmeleri ve topluma entegrasyonlarında fırsat ve muamele eşitliği sağlanması gereğini dikkate alan, konuyla ilgili yeni uluslararası standartlar kabul edilmesine uygun ortam hazırladığı değerlendirmelerinden hareketle,
Oturum gündeminin dördüncü maddesini oluşturan Meslekî Rehabilitasyon konusunda yapılan bazı önerilerin kabulüne karar vererek, Bu önerilerin bir uluslararası sözleşme haline getirilmesini kararlaştırarak,…" kabul edilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü, "159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi".

[500] Resmî Gazete, "Sakatların Meslekî Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Teşkilâtı (ILO) Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", (E.T. 02.10.2023),
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304407.pdf; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 300; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 200-201; Çubuk, "Engelli Hakları", 52.

zihinsel bir özrü neticesinde uygun bir iş sağlama, bu işte kalma ve ilerleme konusundaki beklentileri ciddi derecede azalmış olan bireyi ifade eder.

Sözleşme'nin 1. maddesinin ikinci fıkrasında ise mesleki rehabilitasyonun amacı; engelli bireylerin kendilerine uygun iş sağlamalarını, bu işi devam ettirmelerini ve işlerinde ilerleyebilmelerini mümkün kılmak ve bu sayede topluma uyumlarına ya da yeniden bütünleşmelerine yardımcı olmak, geliştirmek olarak belirtilmiştir.

Sözleşme'nin ikinci bölümünde engelli bireylere yönelik mesleki rehabilitasyon ve istihdama yönelik politika prensiplerine yer verilmiştir. Buna göre her üye devlet, engelli bireyler için, imkânları doğrultusunda ulusal bir mesleki rehabilitasyon ve istihdam politikası belirleyerek uygulamak ve belli aralıklarla da bunu gözden geçirmekle yükümlüdür (m. 2). Belirlenen bu politika, genel olarak engelli olan işçilerle engelli olmayan işçiler arasındaki fırsat eşitliği ilkesi temelinde kurulur (m. 4/1) ve politika ile tüm kategorilerdeki engelli bireyler için uygun olan mesleki rehabilitasyon önlemlerinin alınması ve işgücü piyasasında istihdam olanaklarının artırılması amaçlanır (m. 3).

B. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'ne üye devletlerde hayatlarını sürdüren her altı kişiden birinde engel bulunduğuna ilişkin veri dikkate alındığında engellilere ilişkin düzenlemelerin AB açısından önemi büyüktür.[501] Avrupa Birliği, engellilerin sosyal hayata katılımlarını, istihdamlarını ve kendi gereksinimlerini karşılayabilmelerini sağlamak amacıyla fırsat eşitliği yaratılması konusunda çalışmalar yapmış, engelli bireylere yönelik ayrımcılığın önlenmesi hususunda önemli bir rol üstlenmiştir.[502] Engellilerin toplumsal hayatta en dezavantajlı bireyler olarak kabul edildiği[503] sosyal modelin benimsendiği birlik sisteminde engelli haklarına ilişkin olarak birçok belge kabul edilmiş, politikalar geliştirilmiştir.[504]

---

[501] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 32.
[502] Deniz, *Engelli Hakları,* 50-51; Gül, "Fiziksel Engelliler", 23.
[503] Gökçek Karaca, "Engelli Hakları", 12; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 33.
[504] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 33; Deniz, *Engelli Hakları,* 51; Konu ile ilgili "İş ve Mesleki Alanda Eşit Muamelenin Gerçekleştirilmesine Yönelik Genel Bir Çerçeve Getiren 27.11.2000 tarihli ve 2000/78/AT sayılı Konsey Direktifi", "İstihdam ve Meslek Konularında Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele ve Fırsat Eşitliği İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 05.07.2006 tarihli ve 2006/54/AT sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi (Yeniden Düzenleme)", "Din veya İnanç, Engellilik Durumu, Yaş veya Cinsel Yönelime Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Konsey Direktifi" için bkz. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, "Temel Haklar Şart, Eşitlik ve Ayrımcılık Alanında Avrupa Birliği Direktifleri", (E.T. 22.12.2023),

Avrupa Parlamentosu tarafından 1981-1982 yılları arasında "Engellilerin Ekonomik, Sosyal ve Mesleki Entegrasyonuna İlişkin Karar" alınmıştır.[505]

02.10.1997 tarihinde imzalanan ve 01.05.1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nın 13. maddesi[506] ile engellilik temelinde ayrımcılık, ayrımcılık yasağı kapsamına alınmıştır.[507] Söz konusu maddedeki cinsiyet ayrımcılığı hariç tüm alanlardaki ayrımcılıkla mücadele etmek adına 2000 yılında alınan kararla 2001-2006 "Topluluk Eylem Programı"[508] hazırlanmıştır.[509] Son olarak ise engellilerin toplumsal hayata tam katılımlarının desteklenmesi ve engellilik hakkındaki hususların üye devletlerin bütün politika alanlarına dahil edilmesi amacıyla Avrupa Konseyi tarafından "2006-2015 Avrupa Konseyi Engelliler Eylem Planı" kabul edilmiştir.[510]

2000 yılında Nice Zirvesi'nde onaylanan "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı"nın "Ayrımcılık yasağı" başlıklı 21. maddesi ile *"Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya toplumsal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasal veya başka konulardaki görüşler,*

---

https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551818880.pdf; Gül, "Fiziksel Engelliler", 23; "İş ve Mesleki Alanda Eşit Muamelenin Gerçekleştirilmesine Yönelik Genel Bir Çerçeve Getiren 27.11.2000 tarihli ve 2000/78/AT sayılı Konsey Direktifi"nin (İstihdamda Eşitlik Direktifi) 1. maddesinde Direktif'in amacına yer verilmiş ve üye devletlerde eşit muamele ilkesinin uygulanabilmesi adına istihdamda ve meslek konusunda engellilik temelinde ayrımcılığın yasaklandığı belirtilmiştir. Bkz. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, "Avrupa Birliği Direktifleri", 98.

[505] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 34.

[506] İlgili madde şu şekildedir: *"Konsey, bu Antlaşma'nın diğer hükümlerine zarar vermeksizin ve Topluluğa Antlaşma tarafından tanınan yetkilerin içinde kalarak, Komisyon'un önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra oybirliğiyle hareket ederek, cinsiyet, ırk ve etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel konuma dayanan ayrımcılıkla mücadele etmek için uygun girişimlerde bulunabilir."* İlgili madde için bkz. İktisadi Kalkınma Vakfı, "Amsterdam Antlaşması (Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları)", haz. Cenk Bolayır, (İstanbul: 2000), (E.T. 03.12.2023), https://www.ikv.org.tr/images/files/A6-tr.pdf.

[507] Deniz, *Engelli Hakları,* 51; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 205; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 35; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 65; Çubuk, "Engelli Hakları", 54.

[508] Programın ana hedefleri şunlardır:

- AB'de ayrımcılığın doğası ve boyutlarının ve ayrımcılıkla mücadele etmek adına alınmış olan tedbirlerin etkinliğinin analiz edilmesine ve değerlendirilmesine yardımda bulunmak;
- AB'nin Üye Devletleri ve Avrupa düzeyinde aktif bir biçimde ayrımcılıkla mücadele eden aktörlerin kapasitelerinin geliştirilmesine yardımda bulunmak;
- Ayrımcılıkla mücadelenin uygulamalarını ve değerlerini, uygulayıcılar ve kamuoyu oluşturucular arasında yaygınlaştırmak ve bu doğrultuda destek vermek. Bkz. Avrupa Topluluğu Resmi Yayınlar Bürosu, *Ayrımcılıkla Mücadele - Bir Eğitim El Kitabı*, (İtalya: 2006), 13, (E.T. 04.12.2023), https://www.migpolgroup.com/_old/public/docs/10.CombatingDiscriminationTrainingManual_TR_09.05.pdf; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - Ayrımcılığa karşı Topluluk eylem programı oluşturulması (2001-2006) hakkında 27.11.2000 tarihli Konsey Kararı (2000/750/EC)", (E.T. 04.12.2023), https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/2000konseyayrimcilikmucadele.doc.

[509] Avrupa Topluluğu Resmi Yayınlar Bürosu, *Ayrımcılıkla Mücadele*, 13; Deniz, *Engelli Hakları,* 51.

[510] Deniz, *Engelli Hakları,* 51.

ulusal bir azınlığın üyesi olmak, mal, doğum, engellilik/özürlülük, yaş veya cinsel eğilim" gibi sebeplerden dolayı ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır.[511] "Engellilerin toplumla bütünleştirilmesi" başlıklı 26. maddede ise Birliğin engelli bireylerin bağımsızlıklarını, sosyal ve mesleki hayatla bütünleştirilmelerini ve toplum hayatına katılımlarını sağlamaya yönelik tedbirlerden faydalanma hakkını tanıyacağı ve saygı göstereceği belirtilmiştir.[512]

Engelli haklarının Birliğin hukuk sisteminde yeni bir boyut kazanması Birliğin "Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme"yi kabul etmesi ile olmuştur. Böylece birlik engelli bireylerin haklarının korunması bakımından gereken önlemleri almakla yükümlü hâle gelmiştir.[513]

Avrupa Birliği müktesebatı kapsamında, Türkiye'nin Birlik tarafından yapılan engellilik konusundaki sosyal hizmet ve politikalara ilişkin düzenlemelere uyma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülük bağlamında engelli bireyler, bağımsız ve toplumdaki diğer bireylerle eşit haklara sahip olan, sahip olduğu haklarını ve isteklerini savunan, ihtiyaç duyduğu bakımı alabilen kişiler olarak görülmelidir.[514]

C. Avrupa Konseyi

1992 yılından günümüze kadar Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından engellilere ilişkin çok sayıda tavsiye ve karar yayımlanmıştır.[515]

Bakanlar Komitesi tarafından, 05.04.2006 tarihinde Rec(2006)5 sayılı *"Özürlü bireylerin haklarını ve topluma tam katılımını teşvik etmeye yönelik Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı 2006-2015: Avrupa'da özürlü bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi"* Tavsiye Kararı kabul edilmiştir. Buna göre Eylem Planı'nın temel amacı, engelli kişilerin sosyal hayata tam katılımlarının sağlanması ve engellilikle ilgili

[511] Deniz, *Engelli Hakları,* 51; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (2000/C 364/01)", (E.T. 04.12.2023), https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/abtemelhaklarsarti.doc; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 202; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 36; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 318.
[512] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (2000/C 364/01)"; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 36.
[513] Sözleşme birlik tarafından 30.03.2007 tarihinde imzalanmış ve 23.12.2010 tarihinde onaylanmıştır. Birlik, Sözleşme'yi kabul eden ilk milletlerarası örgüt olmasının yanında ilk kez bir milletlerarası sözleşmeye de taraf olmuştur. Bkz. Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 32.
[514] Gökçek Karaca, "Engelli Hakları", 14.
[515] Gül, "Fiziksel Engelliler", 22.

hususların üye devletlerin politika alanlarının tümüne dahil edilmesine ilişkin uygulanabilir stratejilerin hayata geçirilebilmesi için pratik bir araç sunulmasıdır.[516]

Avrupa Konseyi, 30.11.2016 tarihinde "2017-2023 Engelli Hakları Stratejisi"ni kabul etmiştir.[517] Stratejinin temel amacı, bağımsızlığın, seçme özgürlüğünün, hayatın ve toplumun bütün alanlarına tam ve aktif katılımın desteklenmesiyle Avrupa Konseyi'nin yardımda bulunabileceği belirli alanlarda engelli kişiler için eşitlik, saygınlık ve fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır.[518]

Engelli kişilerin haklarıyla ilgili yasal bağlayıcılığı bulunan "Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)/(The Council Europe Conventions on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention)",[519] "Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Sözleşme (Lanzarote Sözleşmesi)/(Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual

[516] Avrupa Konseyi: Bakanlar Komitesi, "Özürlü bireylerin haklarını ve topluma katılımını teşvik etmeye yönelik Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı 2006-2015: Avrupa'da özürlü bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi", (E.T. 10.12.2023), https://www.aile.gov.tr/media/7609/tavsiye-karar%C4%B1-engelli.doc.
[517] Council of Europe, "Rights of Persons with Disabilities - Council of Europe Disability Strategy 2017-2023", (E.T. 10.12.2023), https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023.
[518] Council of Europe, *Human Rights: A Reality For All - Council of Europe Disability Strategy 2017-2023*, (Strasbourg: 2017), 5, (E.T. 10.12.2023), https://rm.coe.int/16806fe7d4.
[519] Sözleşme'nin "Temel haklar, eşitlik ve ayrımcılık yapılmaması" başlıklı m. 4/3'e göre; *"Taraflar bu Sözleşme hükümlerinin, özellikle de mağdurların haklarını korumaya yönelik tedbirlerin, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka tür görüş, ulusal veya sosyal köken, bir ulusal azınlıkla bağlantılı olma, mülk, doğum, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet kimliği, sağlık durumu, engellilik, medeni hal, göçmen veya mülteci statüsü veya başka bir statü gibi, herhangi bir temele dayalı olarak ayrımcılık yapılmaksızın uygulanmasını temin edeceklerdir."* Sözleşme için bkz. Avrupa Konseyi Sözleşmeler Dizisi - No. 210, "Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi", (E.T. 10.12.2023), https://rm.coe.int/1680462545; Türkiye bakımından İstanbul Sözleşmesi, 20.03.2021 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 3718 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile feshedilmiştir. Bkz. Resmî Gazete, "Cumhurbaşkanı Kararı", (E.T. 20.04.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf.

Abuse)"[520] ve "İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi (Action against Trafficking in Human Beings)"[521] gibi başka belgeler de bulunmaktadır.[522]

1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Konseyi'nin engelli kişilerin hakları dâhil herkesin insan haklarını koruma ve geliştirme çalışmalarının temellerini oluşturur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ise bu hakları içtihatlarıyla güvence altına almakta ve engelli bireylerin insan haklarının korunması konusunda devletleri yasal değişiklikler yapmaya teşvik etmektedir.[523]

Sözleşme'nin "Özgürlük ve güvenlik hakkı" başlıklı 5. maddesinin ilk fıkrasının (e) bendinde[524] akıl hastalarına değinilmesinin haricinde Sözleşme'nin gerek temel metninde gerekse Sözleşme'ye Ek Protokollerde engelli kavramına ve engellilik hususuna değinilmemiş, engelli haklarına ilişkin özel hükümlere yer verilmemiştir.[525] Bunun yanında engellilik hâli Sözleşme'nin "Ayrımcılık yasağı" başlıklı 14. maddesinde[526] de ayrımcılık yasağının nedenlerinden birisi olarak sayılmamasına rağmen

---

[520] Sözleşme'nin "Ayrım gözetmeme ilkesi" başlıklı 2. maddesi şu şekildedir: *"Bu Sözleşme hükümlerinin Taraflarca uygulanması, özellikle de mağdurların haklarını korumaya yönelik tedbirlerden faydalanmaları, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer tür görüş, milli veya sosyal köken, herhangi bir ulusal azınlıkla bağlantılı olma, mülk ve arazi sahibi olma, doğumla, cinsel yönelimle, sağlık durumuyla, engelli olma veya diğer bir statüyle bağlantılı olmaksızın, ayrım gözetilmeden temin edilecektir."* Sözleşme için bkz. Avrupa Konseyi Sözleşmeler Dizisi - No. 201, "Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi", (E.T. 10.12.2023), https://rm.coe.int/168046e1de.

[521] Sözleşme'nin "Ayrımcılık yapmama ilkesi" başlıklı 3. maddesine göre; *"Taraflarca işbu Sözleşme hükümlerinin, özellikle de mağdurların haklarının korunmasına ve ileri götürülmesine ilişkin önlemlerden yararlandırılmalarında, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer görüş, ulusal veya toplumsal köken, bir ulusal azınlığa ait olma, malvarlığı, doğum veya diğer mevkiler gibi herhangi bir temelde ayrımcılık yapılmaksızın uygulanması sağlanır."* Sözleşme için bkz. Avrupa Konseyi Antlaşmalar Serisi - No. 197, "Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi", (E.T. 10.12.2023), https://rm.coe.int/1680492857.

[522] Council of Europe, *Human Rights*, 8.

[523] Council of Europe, *Human Rights*, 8.

[524] Sözleşme'nin 5/1-e maddesine göre; *"Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir. Aşağıda belirtilen haller dışında ve yasanın öngördüğü usule uygun olmadan hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz:… e) Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması;…"* İlgili Sözleşme için bkz. Avrupa Konseyi, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", (E.T. 27.12.2023), https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur.

[525] Gül, "Fiziksel Engelliler", 57; Bahar Yeşim Deniz, "The Rights of the Disabled and Interaction Between the European Union Law and European Convention on Human Rights System", *Human Rights Review*, 15 (2018): 103; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 198; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 314.

[526] Sözleşme'nin 14. maddesi şöyledir; *"Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır."*

Sözleşme'de yer alan bütün hak ve özgürlükler muhakkak ki engelli bireyler bakımından da geçerlidir.[527]

Her ne kadar konu ile ilgili düzenleme bulunmasa da değinilmesi gereken AİHM kararları söz konusudur.[528] Zira Mahkeme'nin içtihatları, taraf devletler bakımından bağlayıcı niteliktedir ve hem engellilere yönelik ayrımcılık yasağının hem de özel olarak diğer kişi haklarının tam ve etkin bir şekilde kullanımının Mahkemece koruma altına alındığı kabul edilmektedir. Ayrıca Mahkeme içtihatlarının gerek ulusal gerekse uluslararası alanda örnek olmasının yanında engellilere sağlanan korumanın etkin bir biçimde yürütülmesine de iyi bir örnek teşkil ettiği belirtilebilir.[529]

AİHM'nin 23.02.2016 tarihinde vermiş olduğu *Çam/Türkiye* kararı[530], engelli haklarına ilişkin olarak Türkiye hakkında verilmiş önemli bir içtihattır. Dava konusu olayda başvuran, görme engelli olması sebebiyle eğitim hakkının ihlal edildiğini (AİHS Ek 1 No.lu Protokol m. 2) ve ayrımcılığa maruz kaldığını (AİHS m. 14) iddia etmektedir.[531] Başvuran, 2004-2005 eğitim-öğretim yılında bir üniversitenin Konservatuar sınavına girmiş ve sınavda başarılı olmuştur.[532] Bunun üzerine başvuran bir eğitim ve araştırma hastanesinden görme yetisinin gerekli olmadığı bölümlerde eğitim-öğretim görebileceğinin bildirildiği bir sağlık kurulu raporu almıştır.[533] Ancak konservatuar müdürlüğü, hastanenin bu raporuna atıf yaparak, konservatuardaki yedi bölümün de görmeyi gerektirdiği konusunda başhekime bilgi vererek öğrencinin konservatuardaki herhangi bir bölümde eğitim görebileceğine ilişkin bir raporun gerektiğini belirtmiş ve ilgilinin konservatuarda eğitim-öğretim görmeye elverişliliğinin tespit edilerek yeni bir rapor düzenlenmesini talep etmiştir.[534] Ayrıca üniversite rektörlüğü, uygun donanımları ve gereken uzmanlıkta öğretmenlerinin bulunmaması nedeniyle konservatuarın gerek görme engelli gerek herhangi nitelikteki engelli bir bireye

[527] Gül, "Fiziksel Engelliler", 57.
[528] Deniz, "The Rights of the Disabled", 103; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 198; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 314.
[529] Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 314.
[530] AİHM, Çam/Türkiye Kararı, Başvuru No. 51500/08, Karar Tarihi: 23.02.2016, (E.T. 06.04.2023), https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22%C3%A7am%20t%C3%BCrkiye%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-164211%22]}.
[531] AİHM, Çam/Türkiye Kararı, § 3.
[532] AİHM, Çam/Türkiye Kararı, § 6, 7, 8.
[533] AİHM, Çam/Türkiye Kararı, § 11.
[534] AİHM, Çam/Türkiye Kararı, § 14.

eğitim sağlayabilecek durumda olmadığını belirtmiştir.[535] Mahkeme, başvuranın görme engelinin bulunmasının okula kaydının yapılmamasında tek neden olduğu ve objektif ve makul gerekçeler sunulmadan eğitim alma hakkının tanınmadığı kanısına varmıştır. Bu sebeple Mahkeme, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ile birlikte Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.[536]

Benzer bir diğer karar ise Mahkeme'nin 30.01.2018 tarihinde vermiş olduğu *Enver Şahin/Türkiye*[537] kararıdır. Dava konusu olayda başvuran, özel hayata saygı hakkına yönelik ayrımcı nitelikteki müdahaleden dolayı mağdur edildiğini (AİHS m. 14 ve m. 8) ve eğitim hakkı bakımından ayrımcılığa maruz kaldığını (AİHS Ek 1 No.lu Protokol m. 2) iddia etmiştir.[538] Başvuran, 2005 yılında fakültede eğitim gördüğü esnada geçirmiş olduğu bir kaza neticesinde ağır bir şekilde yaralanmış ve kaza, bacaklarında felce yol açmıştır. Başvuran bir süre eğitimine ara verdikten sonra 2007 yılında fakülteden, binaların öğrenimini kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesi talebinde bulunmuş ancak fakülte tarafından bina mimarisinin tekrardan incelenmesinin mümkün olmadığı, başvuranın öğrenimini sürdürmek istemesi hâlinde olanakları doğrultusunda kendisine yardımcı olabilecekleri belirtilmiştir.[539] Üniversite makamları, başvuranın talebi kapsamındaki fiziki düzenlemeler için çabuk bir biçimde ayrılabilecek mali kaynakların olmadığını belirtmiştir. Mahkeme, özellikle engelliler bakımından eğitim kurumlarına ihtiyacı karşılayacak bir erişim sağlanması konusunda ulusal makamların faydalandıkları bir pay olması sebebiyle fakülte binasına erişim noktasındaki problemin düzenleme çalışmalarının hepsinin tamamlanması için gerekli olan tüm fonlar sağlanana kadar askıya alınmasını kabul etmemiş, devlet tarafından sözleşmesel yükümlülüğün ifa edilmesinin pozitif önlemler almayı gerektirdiği takdirde pasif kalınmaması gerektiğini belirtmiştir.[540] Ayrıca Mahkeme, somut olayda başvuranın eğitim hakkından diğer öğrencilerle beraber eşitliğe dayalı bir biçimde faydalanmayı sürdürebilmesi ve netice itibariyle çatışan menfaatler arasında adil dengenin bozulmaması bakımından hükümetin, ulusal makamların ve özellikle üniversite makamlarıyla adli makamların talebi gerekli

[535] AİHM, Çam/Türkiye Kararı, § 17.
[536] AİHM, Çam/Türkiye Kararı, § 69.
[537] AİHM, Enver Şahin/Türkiye Kararı, Başvuru No: 23065/12, Karar Tarihi: 30.01.2018, (E.T. 22.02.2024), https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-187807.
[538] AİHM, Enver Şahin/Türkiye Kararı, § 3.
[539] AİHM, Enver Şahin/Türkiye Kararı, § 6, 7, 8.
[540] AİHM, Enver Şahin/Türkiye Kararı, § 64, 65.

olan itinayla yanıtladıklarını ispatlayamadıkları neticesine varmıştır. Bundan dolayı Sözleşme'nin 14. maddesi ile Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiğini belirtmiştir.[541]

Guberina/Hırvatistan davasına[542] konu olayda ağır bir engelli çocuğun babası olan başvurucu, çocuğunun ihtiyaçlarına göre uyarlanmış bir mülkün satın alınmasında vergi muafiyetine uygunluğun belirlenirken vergi makamlarının çocuğunun gereksinimlerini dikkate almamasından şikâyetçi olmuştur. Mahkeme, vergi makamlarının ve yerel mahkemelerin başvuranı vergi muafiyetinden mahrum bırakırken başvurucu ailenin çocuğunun engeliyle ilgili özel ihtiyaçlarını dikkate almadıklarını, dolayısıyla ailenin konut ihtiyacının karşılanması için gerekli olan özeni göstermediklerini belirtmiştir. Ayrıca Hırvatistan'ın Engelli Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni onaylayarak engelli kişilerin toplumsal hayata tam ve eşit bir şekilde katılımları hususunda makul düzenleme yapma, erişilebilirlik ve ayrımcılık yapılmaması gibi ilkeleri dikkate alma yükümlülüğü altına girdiğini ancak yerel makamların bu ulusal ve uluslararası yükümlülükleri göz ardı ettiğini ve bu nedenle ulusal mevzuatın pratikte uygulanma şeklinin başvuranın davasının özel yönlerinin gerekliliklerini yeteri kadar karşılamadığını belirtmiştir. Mahkeme, Hırvatistan Devleti'nin başvuranın durumuyla ilgili eşitsizliği dikkate almamasına ilişkin objektif ve makul bir gerekçe sunamadığını tespit ederek, AİHS'nin mülkiyetin korunması hakkındaki 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesi ile bağlantılı olarak Sözleşme'nin ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.[543]

2. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Konseyi tarafından 03.05.1996 tarihinde imzaya açılan ve 01.07.1999 tarihinde yürürlüğe giren "Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı", Türkiye tarafından 06.10.2004 tarihinde imzalanmış ve 01.08.2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[544]

---

[541] AİHM, Enver Şahin/Türkiye Kararı, § 75.
[542] AİHM, Guberina/Hırvatistan, Başvuru No: 23682/13, Karar Tarihi: 22.03.2016, (E.T. 19.03.2024), https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161530.
[543] European Court of Human Rights, "Factsheet – Persons with disabilities and the ECHR (March 2024)", 32, (E.T. 22.04.2024), https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_disabled_eng.
[544] Resmî Gazete, "(Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı", (E.T. 06.10.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm.

Şart, AİHS'ten farklı olarak engelliliğe ilişkin doğrudan bir gönderme yapmıştır.[545] Şart'ın "Özürlülerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkı" başlıklı 15. maddesine göre akit devletler, engellilerin yaşları ve engel sebeplerinden bağımsız olarak bu bireylerin toplumsal hayatta bağımsız olabilme, topluma katılma ve entegrasyon haklarını etkili bir şekilde kullanabilmelerini sağlamak için engellilerin öğrenimleri, mesleki eğitimleri ve yönlendirilmeleri için gereken tedbirleri almayı (m. 15/1); gerek normal çalışma şartlarında istihdamlarını sağlamak gerekse çalışma koşullarını engelli bireylerin ihtiyaçlarına uygun hâle getirmek suretiyle istihdam yaratmak konusunda işverenleri özendirmeye yönelik tüm tedbirleri alarak istihdamlarını teşvik etmeyi; iletişim ve hareket engelleriyle başa çıkmalarını, ulaşımlarını, barınmalarını, kültürel etkinlik ve boş vakitlerini kullanmalarını sağlamayı amaçlayan tedbirlerle topluma entegrasyonlarını ve toplum hayatına katılmalarını teşvik etmeyi taahhüt ederler.

3. Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi

Avrupa Konseyi tarafından 04.04.1997 tarihinde kabul edilen Sözleşme'nin yürürlük tarihi, 01.12.1999'dur.[546] Türkiye ise Sözleşme'yi kabul tarihinde imzalamış, 03.12.2003 tarih ve 5013 sayılı Kanun'la onaylanması uygun bulunmuş, 16.03.2004 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmasına karar verilmiş ve 20.04.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[547]

Sözleşme, bütün insanların onurunu ve kimliğini koruma altına almayı, biyoloji ve tıbbın uygulanması sırasında ayrım yapılmadan tüm bireylerin bütünlüğüne, diğer haklarına ve özgürlüklerine saygı gösterilmesini teminat altına almayı amaçlamaktadır (m. 1). Bunun yanında genetik kalıtımından dolayı bir kişiye ayrımcılık yapılmasını yasaklaması (m. 11), engelli bireylere yönelik ayrımcılıkla mücadele bakımından önemli bir potansiyele sahiptir.[548]

---

[545] Gül, "Fiziksel Engelliler", 71.
[546] İnsan Hakları ve Anayasa Gözlemevi (İHAG), "Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi", (E.T. 24.12.2023), https://insanhaklari.gen.tr/Belge.aspx?id=221&d=t.
[547] Resmî Gazete, "Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi", (E.T. 24.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/04/20040420.htm#8.
[548] Gül, "Fiziksel Engelliler", 73.

D. Amerika'da Engelli Hakları

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarihinde engelliler adına hem iyi hem kötü birçok tarihî an bulunmaktadır. Engelli hakları, 1800'lerin başında hem işitme engelliler ve görme-işitme engelliler için örgün eğitim kurulması hem de Braille alfabesinin[549] icadıyla başlamıştır. Ancak ilerleme, öylesine sınırlıydı ki 1907 yılında 24 eyalette engellilerin kısırlaştırılmasına izin veren "Öjenik Kısırlaştırma Yasası" yürürlüğe girmiştir.[550] 1927 yılında zorunlu kısırlaştırmanın anayasaya uygun olduğuna karar verilmiştir.[551]

1920 yılında Smith-Fess Yasası ile fiziksel engelli Amerikalılara mesleki yardım sağlamak için federal bir program oluşturulmuştur.[552] 1932 yılına gelindiğinde Franklin D. Roosevelt, ABD Başkanı seçilen ilk engelli kişi olmuştur.[553] 1950'de, engelli gaziler ve genel engelli topluluğu tarafından engelsiz bir hareket temelinde "Engelsiz Binalar İçin Ulusal Standartlar" geliştirilmiştir.[554] 1961 yılında Amerikan Standartlar Birliği "Binaların Fiziksel Engelliler Tarafından Erişilebilir ve Kullanılabilir Hâle Getirilmesi" başlıklı ilk erişilebilirlik standardını yayınlamıştır.[555]

1964 yılında ise Medeni Haklar Yasası kabul edilmiştir. Engelli bireyler bu yasanın dışında bırakılmışlar ve hâlâ topluma katılma ve katkıda bulunma fırsatlarından

---

[549] Louis Braille, kendisini bugün tanınan bir isim hâline getiren kabartma alfabeyi 1829 yılında icat etmiştir. Alfabe, ilk kez 1860 yılında St. Louis Körler Okulu'nda öğretildikten 30 yıl sonrasına kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde tanınmamıştır. Bkz. The Institute on Disabilities at Temple University, "Disability Rights Timeline", (E.T. 23.03.2024), https://disabilities.temple.edu/resources/disability-rights-timeline.

[550] The University of Massachusetts, "A Brief History of Disability Rights in the United States", (E.T. 23.03.2024), https://www.umassp.edu/inclusive-by-design/who-before-how/history-disability-rights-united-states; 2001 yılında Virginia Eyaleti, öjeniden duyduğu pişmanlığı resmen ifade etti. Virginia'nın öjenik mevzuatı, 1924-1979 yılları arasında 8000'den fazla engelli insanın istem dışı kısırlaştırılmasıyla sonuçlandı. Virginia, ABD'de bu uygulamadan duyduğu üzüntüyü resmî olarak ifade eden ilk eyalet oldu. Bkz. The Institute on Disabilities at Temple University, "Disability Rights Timeline".

[551] The Institute on Disabilities at Temple University, "Disability Rights Timeline".

[552] The University of Massachusetts, "Disability Rights in the United States".

[553] Roosevelt, Ağustos 1921'de New Brunswick'teki Campobello Adası'nda tatil yaparken çocuk felci olduğuna inanılan ve belden aşağısının tamamen ve kalıcı olarak felç olmasına yol açan bir hastalığa yakalandı. Başkan olduktan sonra Ulusal Çocuk Felci Vakfı'nın kuruluşunu destekledi. The Institute on Disabilities at Temple University, "Disability Rights Timeline".

[554] The University of Massachusetts, "Disability Rights in the United States".

[555] United States Coast Guard: Department of Homeland Security, "Disability Rights Timeline", (E.T. 23.03.2024), https://www.uscg.mil/Resources/Civil-Rights/Latest-Civil-Right-News/Article/3541201/disability-rights-timeline/.

yoksundular. İstihdama erişimleri engellenmiş ve engelliliğe dayalı ayrımcılığa maruz kalmışlardır.[556]

1968'de Mimari Engeller Yasası ile engelli bireylerin istihdamının önündeki en önemli engel olarak görülen, iş yerindeki bina ve tesislerin fiziksel tasarımının ortadan kaldırılması zorunlu kılınmıştır. Ayrıca bu Yasayla federal fonlarla tasarlanan, inşa edilen, değiştirilen veya kiralanan tüm binaların erişilebilir hâle getirilmesi zorunlu kılınmıştır.[557]

1973 yılında ise Rehabilitasyon Yasası kabul edilmiştir. Yasa, Federal kurumlar tarafından yürütülen programlarda, Federal mali yardım alan programlarda, Federal istihdamda ve Federal yüklenicilerin istihdam uygulamalarında engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Kabul edilmesine rağmen Rehabilitasyon Yasası hemen yürürlüğe girmemiştir. Yasanın yürürlüğe girmesi için ABD tarihindeki en uzun oturma eyleminin gerçekleşmesi gerekmiştir. San Francisco'daki oturma eylemi 25 gün sürmüş ve 150'den fazla kişi binayı terk etmeyi reddetmiştir. 1977 yılında engelliler, San Francisco ve Washington da dâhil olmak üzere birçok şehirde federal binaları işgal etmiştir.[558] 1978 yılında ABD Eğitim Bakanlığı, tüm engelliler için eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla Ulusal Engellilik Konseyi'ni kurmuştur.[559]

1990 yılına gelindiğinde Engelli Amerikalılar Yasası (Americans with Disabilities Act / ADA)[560] kabul edilmiştir. Bu yasa, istihdam, ulaşım, kamusal konaklama, iletişim ve eyalet ve yerel yönetimlerin program ve hizmetlerine erişim dâhil olmak üzere çeşitli

[556] The University of Massachusetts, "Disability Rights in the United States".
[557] The Institute on Disabilities at Temple University, "Disability Rights Timeline".
[558] The University of Massachusetts, "Disability Rights in the United States".
[559] United States Coast Guard: Department of Homeland Security, "Disability Rights Timeline"; Ulusal Engellilik Konseyi, ABD Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir danışma kurulu olarak kurulmuştur. Amacı, engelin niteliğine veya ciddiyetine bakılmaksızın tüm engelliler için fırsat eşitliğini garanti eden politikaları, programları, uygulamaları ve prosedürleri teşvik etmek ve ekonomik olarak kendi kendine yeterlilik, bağımsız yaşam ve toplumun tüm yönlerine dahil olma ve entegrasyon elde etmeleri için onları güçlendirmektir. Bkz. The Institute on Disabilities at Temple University, "Disability Rights Timeline".
[560] Engelli Amerikalılar Yasası için bkz. U.S. Department of Justice Civil Rights Division, "Americans with Disabilities Act of 1990, As Amended", (E.T.23.03.2024), https://www.ada.gov/law-and-regs/ada/; Bu yasa 2008 yılında "Değişiklik Yasası" ile değiştirilmiştir. 1 Ocak 2009'da yürürlüğe giren Değişiklik Yasası, 1990 tarihli Engelli Amerikalılar Yasası'nı, bir bozukluğun "engellilik" olduğunu kanıtlamayı zorlaştıracak şekilde yorumlayan bir dizi Yüksek Mahkeme kararını tersine çevirmektedir. Ayrıca Değişiklik Yasası, Engelli Amerikalılar Yasası'nın "engellilik" tanımında önemli değişiklikler yaparak hem Engelli Amerikalılar Yasası hem de Rehabilitasyon Yasası'nın 503. Bölümünün kapsamını genişletmiştir. Bkz. U.S. Department of Labor: Office of Federal Contract Compliance Programs, "ADA Amendments Act of 2008 Frequently Asked Questions", (E.T. 23.04.2024), https://www.dol.gov/agencies/ofccp/faqs/americans-with-disabilities-act-amendments.

alanlarda engelli kişilere karşı ayrımcılığı yasaklamaktadır.[561] İstihdamla ilgili olarak, Engelli Amerikalılar Yasası'nın Başlık I'i[562] hem çalışanların hem de iş arayanların haklarını korumaktadır. Başlık I, özel işverenlerin, eyalet ve yerel yönetimlerin, istihdam kurumlarının ve işçi sendikalarının iş başvurusu, işe alma, işten çıkarma ve iş eğitimi konularında engelli nitelikli bireylere karşı ayrımcılık yapmasını yasaklamaktadır.[563] Yasa ayrıca telekomünikasyon hizmetleri için gereklilikleri de belirlemektedir. Başlık IV'e[564] göre, federal olarak finanse edilen kamu hizmeti duyurularının alt yazı ile yayınlanması gerekmektedir.[565] Engelli Amerikalılar Yasası'nın uygulanmasında birçok kurum kendi görev alanlarıyla ilgili konularda görevli ve yetkili kılınmıştır.[566]

1996'da Federal Telekomünikasyon Yasası ile birlikte bilgisayarların, telefonların, altyazıların ve diğer birçok telekomünikasyon cihaz ve ekipmanının erişilebilir hâle getirilmesi zorunlu kılınmıştır.[567]

[561] U.S. Department of Labor, "Americans with Disabilities Act", (E.T. 23.04.2024), https://www.dol.gov/general/topic/disability/ada.
[562] Engelli Amerikalılar Yasası Başlık I için bkz. U.S. Equal Employment Opportunity Commission, "Fact Sheet: Disability Discrimination", (E.T. 23.04.2024), https://www.eeoc.gov/laws/guidance/fact-sheet-disability-discrimination.
[563] U.S. Department of Labor, "Americans with Disabilities Act".
[564] Engelli Amerikalılar Yasası Başlık IV hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mid-Atlantic ADA Center, "Telecommunications", (E.T. 23.04.2024), https://www.adainfo.org/ada-information/telecommunications/#tab1.
[565] U.S. Department of Labor, "Americans with Disabilities Act".
[566] Örneğin; ABD Ulaştırma Bakanlığı, federal yardım alanların ve karayolları ve yaya tesislerinden sorumlu eyalet ve yerel kuruluşların karayolu taşımacılığı programlarında veya faaliyetlerinde engellilik temelinde ayrımcılık yapmamasını sağlamayı içeren transit ile ilgili düzenlemeleri uygular. Federal İletişim Komisyonu, telekomünikasyon hizmetlerini kapsayan düzenlemeleri uygular. Engelli Amerikalılar Yasası'nın Başlık IV'ü işitme ve konuşma engelli kişilerin telefon ve televizyon erişimini kapsamaktadır. Telefon ve internet şirketlerinin, işitme ve konuşma engelli kişilerin telefon üzerinden iletişim kurmalarına olanak tanıyan ülke çapında bir telekomünikasyon aktarma hizmetleri sistemi sağlamalarını gerektirir. ABD Adalet Bakanlığı, eyalet ve yerel hükümet hizmetleri (Başlık II) ve kamu konaklama yerlerine (Başlık III) ilişkin düzenlemeleri uygular. ABD Eğitim Bakanlığı, diğer birçok federal kurum gibi, bakanlıktan federal mali yardım alan programlarda veya faaliyetlerde ayrımcılığı yasaklayan Engelli Amerikalılar Yasası'nın Başlık II'sini uygular. Bir başka federal kurum olan Sağlık ve İnsani Hizmetler Bakanlığı da Yasa'nın Başlık II'sini uygular. Bu, işitme engelli veya işitme güçlüğü çeken kişilerin etkili iletişim için gerektiğinde hastanelerde ve kliniklerde işaret dili tercümanlarına ve diğer yardımcı hizmetlere erişiminin sağlanmasını içermektedir. Mimari ve Ulaşım Engelleri Uyum Kurulu ise binaların, tesislerin ve transit araçların engelli kişiler için erişilebilir olmasını sağlamak amacıyla kılavuz ilkeler yayınlamaktadır. Son olarak ABD Çalışma Bakanlığı'nın eyalet ve yerel yönetimler ile diğer kamu kuruluşlarının işgücü ve işgücüyle ilgili uygulamaları için geçerli olan Yasa'nın Başlık II'sini uygulamaktan sorumlu olması örnek olarak gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. U.S. Department of Labor, "Americans with Disabilities Act".
[567] United States Coast Guard: Department of Homeland Security, "Disability Rights Timeline".

2002 yılında bir grup yerel engelli yolcu, *Joanne Daniels-Finegold ve diğerleri v. Massachusetts Bay Transportation Authority* davasında[568] Massachusetts Bay Transportation Authority (MBTA), erişilebilir ulaşım sağlamadığı için dava edilmiştir. MBTA, toplu davayı çözüme kavuşturmuş ve daha güvenilir asansörlerin yanı sıra otobüs hizmetlerine daha iyi erişim sağlamayı kabul etmiştir. Sonuç olarak, otobüs şoförlerinin engelli yolculara hizmet vermeyi reddetmesi ve engelli yolcuların bozuk bir asansör veya rampa nedeniyle otobüse binememesi hususunda şikâyetlerindeki sayının 2019 yılına gelindiğinde büyük oranda azaldığı görülmüştür.[569]

2021'de Boston'da, engelliler tarafından şehirdeki kaldırım kenarlarının erişilemezliği konusunda açılan *Muehe ve diğerleri v. Boston*[570] adlı toplu dava çözüme kavuşturulmuştur. Dava, şehir genelindeki kaldırım kenarlarının birçoğunun erişilebilirlik için gerekli standartları karşılamadığını ve -tekerlekli sandalye kullanıcılarının kaldırım rampalarının eğimi nedeniyle sandalyelerinin kolayca devrilebilmesi gibi- engelli insanları tehlikeye attığını ortaya koymuştur.[571]

Amerika'da yakın bir geçmişe sahip olan öjenik uygulamaların terk edilmesiyle birlikte, her ne kadar eyaletlerin tamamı hâlen yakın dönemde yapmış oldukları kötü uygulamalardan üzüntü duyduklarını dile getirmemiş olsa da, uygulamada günümüz engelli haklarına ilişkin gelişmelere uygun iyileştirmelerin yapıldığını ve yaşanan süreçte engelli haklarının olumlu yönde ilerleme katettiğini söyleyebiliriz.

E. Afrika'da Engelli Hakları

Engellilerin koşullarını iyileştirmek için 2002 yılında Afrika Engelliler On Yılı'nın ilan edilmesi gibi ulusal ve bölgesel düzeyde çeşitli girişimlerde bulunulmuş olsa da engelli Afrikalıların çoğu hâlen eğitim ve iş fırsatlarından dışlanmakta, bu da onları yoksulluk, istismar, yetersiz beslenme ve hastalık, çevresel tehlikeler, doğal afetler ve silahlı çatışmalara karşı hassas hâle getirmektedir.[572] Engellilerin topluma katılma

[568] The Civil Rights Litigation Clearinghouse, "Daniels-Finegold v. Massachusetts Bay Transportation Authority (U.S. District Court for the District of Massachusetts)", (E.T. 23.03.2024), https://clearinghouse.net/doc/23598/.
[569] The University of Massachusetts, "Disability Rights in the United States".
[570] GovInfo, "21-11080 - Muehe et al v. Boston, City of", (E.T. 23.03.2024), https://www.govinfo.gov/app/details/USCOURTS-mad-1_21-cv-11080/context.
[571] The University of Massachusetts, "Disability Rights in the United States".
[572] Bonny Ibhawoh, "Framing Disability Rights within African Human Rights Movements", içinde *Disability Rights and Inclusiveness in Africa: The Convention on the Rights of Persons with Disabilities,*

fırsatları birçok sebeple oldukça kısıtlıdır. Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (Convention on The Rights of Persons with Disabilities)/(CRPD) Afrika'daki etkisi ise tartışmalıdır. CRPD temelli başarılı politika müdahalelerinin vurgulandığı iyimser bakış açısı ve daha temkinli ve eleştirel bakış açısına sahip kötümser bakış açısı bir tarafa hiç şüphesiz siyasi istikrarsızlıklarla birlikte altyapı sınırlamaları ve kaynak eksikliğine kadar birçok sebep CRPD'nin kıta genelinde uygulanması ve yürütülmesinin önündeki çok sayıdaki engele işaret etmektedir. Bununla birlikte, son birkaç on yılda uygulama ve yürütme ile ilgili sorunlar devam etse de, Afrika'da engelli haklarının korunmasında bazı umut verici politika müdahalelerine tanık olunmuştur. Ulusal düzeyde, hükümetler engellilik konularını ele alan kurumlar kurmak ve ulusal politikalar başlatmak için CRPD çerçevesinden yararlanmıştır. Engellilerin hakları ve refahı, artık ulusal kalkınma planlamasının ayrılmaz bir parçası olarak görülmekte ve engellilik konuları giderek birçok ülkede bütçeleme sürecinin bir parçası hâline gelmektedir.[573]

Kıta genelinde, engelli bireylerin haklarını korumak için yapılan ilerlemeler büyük ölçüde görme engelli, işitme engelli, felçli veya akıl hastası gibi özel ihtiyaçları olan engellilerin refahına adanmış STK'ların çabaları sayesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kıta düzeyinde Afrika Birliği (African Union: eski adıyla Afrika Birliği Örgütü/Organisation of African Unity), engellileri topluma entegre etme ve onları sosyal ve ekonomik kalkınma politikalarının belirlenmesine ve uygulanmasına dahil etme ve güçlendirme ihtiyacını kabul eden bir Engelliler Eylem Planı geliştirmiştir. Plan ile birlikte Afrika'daki engellilerin tam katılımı, eşitliği ve güçlendirilmesi için farkındalık ve bağlılığı teşvik etmek amacıyla 2000-2009 yılları, Afrika Engelliler On Yılı olarak ilan edilmiştir.[574] Ancak bu girişimler engelli hakları için bir yol haritası oluştururken, birçok Afrika hükümeti engelli haklarının teşvik edilmesine engel olarak mali kısıtlamaları göstermeye devam etmektedir.[575]

Challenges and Change, ed. Jeff D. Grischow and Magnus Mfoafo-M'Carthy, (Rochester: James Currey, 2022), 31.

[573] Ibhawoh, "Framing Disability Rights", 31-32.

[574] Ibhawoh, "Framing Disability Rights", 32.

[575] Stanley Kwenda, "Africa's disabled will not be forgotten: People with disabilities fight for services, rights, dignity", (E.T. 25.03.2024), https://www.un.org/africarenewal/magazine/april-2010/africa%E2%80%99s-disabled-will-not-be-forgotten; Ibhawoh, "Framing Disability Rights", 32.

Ayrıca CRPD'nin uygulanmasında Afrika'ya özgü koşullar, kültürel tutumlar, yoksulluk, coğrafya ve küresel politika ile ilgili zorluklar da dâhil olmak üzere, kıta genelinde engelli bireylerin deneyimlerini karmaşık hâle getirmektedir. Örneğin bir çalışma, Afrika'da engelli bir çocuğa sahip olmanın en sık belirtilen nedenlerinin "büyücülük, Tanrı'nın laneti veya cezası, ataların ruhlarının öfkesi, kötü kehanetler, reenkarnasyon, kalıtım, ensest ilişkiler ve annenin kabahatleri" olduğunu göstermektedir.[576] Damgalamanın yanı sıra, bu yanlış algılar engelli çocukların şeytanlaştırılmasıyla sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak, çocuklar engelliliğe neden olan "kötü ruhları" kovmak için kırbaçlanabilmekte, ihmal edilebilmekte ve hatta öldürülebilmektedir. Toplum içinde engelli çocuklara yönelik olumsuz tutumlar hane düzeyinde pekiştirilmekte ve ebeveynlerin kendileri de bu çocukların görünmez olmasına, âdeta toplumdan gizlenmesine katkıda bulunmaktadır.[577]

Afrika'nın birçok yerinde, engelliliğe yönelik geleneksel yaklaşımlar, engellilere karşı damgalama ve ayrımcılığa yol açmaktadır. Şüphesiz, engelliliğe yönelik bu tutumlar Afrika toplumlarına özgü değildir. Tarihsel olarak ve çağdaş biçimlerde dünyanın birçok toplumunda bu ve benzeri inanış ve uygulamalar hüküm sürmüştür. Bununla birlikte, günümüzde Afrika'daki engellilerin haklarına müdahalelere ilişkin yapılan çağrılarda haklılık payı olduğu görülmektedir.[578] Çünkü günümüzde ne yazık ki Orta Çağ uygulaması olarak görülen cadı suçlaması kendisine hâlen uygulama alanı bulmaktadır. Bunun belki de en görünür örneği, Afrika'nın bazı bölgelerinde ve özellikle Tanzanya ve Malawi'de albinizmli kişilerin ritüel cinayetlere kurban gitmesidir. 2015 yılında, Tanzanya'da albinizmli kişilerin öldürülmesine yönelik bir baskında 200'den fazla "cadı doktoru" ve geleneksel şifacı tutuklanmıştır.[579]

Güney Afrika topraklarında 90'lı yılların ortalarına kadar ırksal ayrımcılığı savunan Apartheid rejimi siyahların "beyaz" otobüslere binemeyeceği, "beyaz" banliyölerde yaşayamayacağı, "beyaz" işlerde çalışamayacağı ve ilişkilerinin sınırlı olacağı anlamına

[576] Judith McKenzie, Tsitsi Chataika, "Supporting Families in Raising Disabled Children to Enhance African Child Development", içinde *The Palgrave Handbook of Disabled Children's Childhood Studies*, ed. Katherine Runswick-Cole, Tillie Curran, Kirsty Liddiard, (London: Palgrave Macmillan, 2018), 318.
[577] The African Child Policy Forum (ACPF), *The African Report on Children with Disabilities: Promising Starts and Persisting Challenges*, (Addis Ababa: Central Printing Press, 2014), 2.
[578] Ibhawoh, "Framing Disability Rights", 33.
[579] British Broadcasting Corporation (BBC), "Tanzania Albino Murders: 'More than 200 Witchdoctors' Arrested", 12.03.2015, (E.T. 26.03.2024), www.bbc.com/news/world-africa-31849531.

geliyorsa, engellilik de engellilerin hiçbir otobüse binemeyecekleri, neredeyse tüm iş olanaklarını kaybedecekleri, çoğu zaman evlerini ve ailelerini kaybedecekleri ve sağlık hizmetleri yetersiz olduğu sürece sürekli olarak sağlık sorunlarıyla boğuşacakları anlamına gelnektedir.[580] Güney Afrika'da Apartheid rejiminin izleri engellileri de etkilemeye devam etmektedir. Beyazların gittiği hastanelerde daha nitelikli okullarda eğitim görmüş "beyaz" doktorlar bulunurken "siyah" hastanelerde şartlar ve sağlık hizmetlerine erişim şartları oldukça kötüdür. Bu durum aradaki ayrımı gün geçtikçe derinleştirmektedir.[581]

Elbette büyük bir kara parçası olan Afrika'nın tamamında bu kötü örneklerin uygulandığını söylemek kötü bir genelleme olurdu. Çoğu Afrika ülkesinde engelliliğin ele alınması genellikle bir hayırseverlik meselesi olarak görülmekte, dinî kurumlar ya da diğer kuruluşlar engelli çocuklara yiyecek ya da giyecek sağlamayı uygun görmektedir. Bununla birlikte, Afrika'da engelli çocukların kendi topluluklarına dâhil edilmesini, bakımlarının yapılmasını ve dışlanmaya karşı korunmalarını sağlayan bir dizi olumlu kültürel değer ve uygulama da mevcuttur.[582]

Örneğin, Güney Afrika'nın Western Cape bölgesinde Xhosa dili konuşan ailelerde aile ve aile sevgisi, Tanrı'nın bir lütfu olarak görülmektedir. Bu nedenle, ebeveynler ve bakıcılar, engelli olanlar da dâhil olmak üzere çocuklarına "sevginin" önemini sıklıkla ifade etmektedir. Yine Zimbabve'nin Tonga toplumunda, ebeveynler engelli bir çocuğu kabullenmekte sorun yaşamamaktadır ve Tonga ailelerinin engelli çocuklarını sakladıklarına dair bir kanıt bulunmamaktadır.[583]

Zulu geleneğinde "Ubuntu" kavramı, "Umuntu ngumuntu ngabantu"yu vurgular, bu da kelimenin tam anlamıyla "bir kişinin diğer insanlar aracılığıyla bir kişi olduğu" anlamına gelir. Dolayısıyla Ubuntu, ortak insanlığı ve birliği savunan bir kavramdır ve bu nedenle bireylere, engelliler de dâhil olmak üzere diğerlerinin temel insanlığını kabul etme yükümlülüğü getirir.[584]

---

[580] Kathryn Jagoe (Independent Living Institute), "The Disability Rights Movement: Its Development in South Africa", (E.T. 26. 03.2024), https://www.independentliving.org/toolsforpower/tools6.html.
[581] Jagoe, "The Disability Rights Movement".
[582] The African Child Policy Forum (ACPF), *The African Report on Children with Disabilities*, 37; McKenzie, Chataika, "African Child Development", 319.
[583] McKenzie, Chataika, "African Child Development", 319.
[584] McKenzie, Chataika, "African Child Development", 319.

Gana'nın Accra bölgesindeki Ga kabileleri, zihinsel engelli insanların Tanrı'nın bir reenkarnasyonu olduğuna inandıkları için onlara saygıyla yaklaşmaktadırlar. Bu nedenle, onlara her zaman büyük bir nezaket, kibarlık ve sabırla davranmışlardır.[585]

Görüldüğü üzere Afrika'da engelli hakları konusunda kültürün ve inanışların, tarihsel geçmişin dahası coğrafyanın etkisi oldukça büyüktür. Bu geniş topraklardaki kültürel çeşitlilik, inanışlardaki farklılık engelli kişilere karşı yapılan muameleleri de olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Batı menşeli uluslararası belgeler elbette ki bu topraklarda bir farkındalık oluşturulmasına, iyileşme yolunda adımlar atılmasına vesile olmaktadır. Bununla birlikte ne yazık ki buraya özgü koşullar, coğrafya, yoksulluk, kültürel tutumlar, siyasi istikrarsızlık gibi birçok neden engelli haklarını dile getirmek ve bunları uygulamak noktasında istenilen seviyeye gelmeyi zorlaştırmaktadır. Buna engelli bireylerin özellikle sağlık, rehabilitasyon, destek ve yardım hizmetlerindeki eksiklikler karşısında savunmasızlıkları örnek olarak gösterilebilir. Güney Afrika ülkeleri verilerine bakıldığında, tıbbi rehabilitasyona ihtiyaç duyan engellilerden bu hizmeti alabilenlerin oranının yalnızca %26-55 olduğu, yardımcı alet gereksinimi olanlardan aletleri temin edebilenlerin oranının ise %17-37 olduğu ve mesleki eğitime ihtiyaç duyanlardan bu hizmete erişebilenlerin oranının sadece %5-23 olduğu görülmektedir. İhtiyaç duyduğu sosyal politika hizmetlerinden yararlanabilenlerin oranı ise %5-24'tür.[586] Afrika'nın 29 ülkesiyle ilgili hazırlanan bir rapora göre; *"Bu ülkelerin pek çoğunun engellilik ve rehabilitasyonla ilişkili farklı sektörler ve bakanlıklar arasında koordinasyonun ve işbirliğinin yetersiz olduğu ve bu ülkelerden 4'ünde inisiyatifi ele alan bir bakanlık olmadığını ortaya konmuştur."*[587] Ne yazık ki, verilere bakıldığında, Afrika kıtasında engelli hakları hususunda kat edilmesi gereken uzun bir yolun var olduğu görünmektedir.

[585] McKenzie, Chataika, "African Child Development", 319.
[586] Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti*, 3.
[587] Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Engellilik Raporu*, çev. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (Ankara: Anıl Group Matbaa, 2011), 114, (E.T. 27.03.2024), https://static.ohu.edu.tr/uniweb/media/portallar/engelsizuniversite/duyurular/1345/diwnu3i5.pdf.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. TÜRK HUKUKUNDA ENGELLİ HAKLARI

A. Genel Olarak

Engelli haklarına ilişkin çalışmalar, engellileri özel bazı haklardan yararlandırmayı değil; ayrımcılığa uğramadan insan haklarının bütününden eşit bir şekilde yararlandırmayı konu edinmektedir.[588] Zira engelli bireyler eğitim, sağlık, istihdam, konut hakkı, seçme hakkı, iletişim, ulaşım gibi hizmetlerden faydalanmaya kadar bütün haklarından ve özgürlüklerinden faydalanma açısından elverişsiz bir konumdadırlar.[589]

Engelli kişilere yardım görevi, Orta Çağ'da dinî kurumlara, muhtelif vakıflara, derneklere veya şahsi inisiyatiflere bırakılmıştı. 18. yüzyılda insan yaşamının dokunulmaz ve vazgeçilmez olduğu görüşünün pekişmesi ve 19. yüzyılın sonlarında sosyal problemlere ilişkin kamusal müdahalelerin zaruri görülmeye başlanmasıyla birlikte engelli bireyler sosyal politikaların konusu hâline gelmeye başlamışlardır.[590] 20. yüzyılın başlarında ise savaş sonrası dayanışmanın öneminin artması, "sosyal refah devleti" kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte devletler, toplumsal gelişmeleri hızlandıracak, toplumdaki grupların ve sınıfların hepsini göz önünde bulunduracak

[588] Deniz*, Engelli Hakları,* 47.
[589] Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından 29.01.2003'te kabul edilen "Engelli Bireylerin Tam Sosyal Katılımına Doğru" başlıklı 1592 No.lu Tavsiye Kararı'nın 2. paragrafında bu durum şu şekilde belirtilmiştir: *"AİHS ve Protokolleri ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda yer alan bazı temel haklara birçok engelli kişi hala erişememektedir: eğitim hakkı; çalışma hakkı; özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı; sağlığın korunması ve sosyal güvenlik hakkı; yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı korunma hakkı; yeterli barınma hakkı vb."* İlgili Tavsiye Kararı için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - Avrupa Konseyi - Engellilerin Toplumla Tam Bütünleşmelerine Yönelik Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı, No. 1592, 2003", (E.T. 08.12.2023), https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/2003councilrecommendationfullinclusion1592.doc; Gül, "Fiziksel Engelliler", 2-3.
[590] Deniz*, Engelli Hakları,* 48.

şekilde sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, sosyal hizmet ve gelir dağılımı alanlarına ilişkin politikalar oluşturmaya ve uygulamaya yönelmişlerdir. Engelli haklarını siyasal platformlarda ifade etmek, savunmak ve güçlendirmek amacı taşıyan engelli hakları hareketinin temelleri, 1960'lı yıllarda engelli hakları ihlalleri hususundaki farkındalığın artmasıyla birlikte atılmış, 1970 ve 1980'li yıllarda daha belirgin bir hâle gelmiştir.[591]

B. Türk Hukukunda Tarihî Süreç ve Hukuki Düzenlemeler

Engelli bireyler, ülkemizdeki nüfusun yaklaşık olarak %7'sini oluşturmaktadır.[592] 2023 yılı Kasım ayı itibariyle Ulusal Engelli Veri Sistemi'nde kayıtlı olan ve hayattaki engelli sayısı toplam 2.511.950'dir. Bunlardan 1.414.643'ü erkek, 1.097.307'si ise kadındır. Ağır engelli durumdaki kişi sayısı ise 775.012'dir. Ancak bu sayılara engelli olduklarına dair bir sağlık kurulu raporu almak amacıyla yetkili hastanelere başvuru yapmamış ve devletten hizmet almak amacıyla temasta bulunmamış kişiler dahil değildir.[593] Toplam nüfustaki oranlara bakıldığında sağlıklı bir toplumsal yaşamın sağlanması ve geliştirilmesi konusunda engelli kişilerin hakları ve korunmaları hakkındaki anayasal kurallar büyük önem arz etmektedir.[594] Engelli kişilerin korunması, toplumsal ve sosyal yaşama öteki kişilerle eşit biçimde katılımlarının sağlanması, temel hak ve hürriyetlerden gerektiği gibi yararlanabilmelerini engelleyen hukuki ve fiilî zorlukların ortadan kaldırılması ve gereken önlemlerin alınması bir devletin anayasal görevleri arasındadır.[595]

Engelli hakları konusunda Türkiye'deki yasal gelişmeler, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra uluslararası gelişmelere paralel bir biçimde başlamıştır. 03.04.1930 tarih ve 1580 sayılı "Belediye Kanunu" ile devlet ilk defa engelli bireylere yardım için mahallî idarelere görev vermiştir.[596] Önceden Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olarak yürütülen özel eğitim hizmetlerinin planlama ve uygulanması işinin 1950'li

---

[591] Deniz*, Engelli Hakları,* 48-49.
[592] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 4.
[593] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Kasım 2023", 16.
[594] Karaman Odabaşı, "Engellilerin Korunması", 123.
[595] Karaman Odabaşı, "Engellilerin Korunması", 121.
[596] Deniz*, Engelli Hakları,* 52; "Belediyenin vazifeleri" başlıklı maddede yer alan 34. fıkra şu şekildedir: *"Fakir ailelerin ikiz çocuklarına, alelûmum öksüz, fakir, kimsesiz çocuklara para, hekim, ilâç, yeme, içme, giyinme, barınma, tahsil, terbiye cihetlerinden yardım etmek, fakir hastalara meccanen bakmak, ilâç vermek, fakir cenazelerini meccanen kaldırmak, alil, işten âciz olupta bakacak kimsesi olmıyanlara bakmak…"* Bkz. Resmî Gazete, "Belediye Kanunu", (E.T. 04.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 47.

yıllardan itibaren Millî Eğitim Bakanlığı (MEB)'na devredilmesi ise tıbbi modelden uzaklaşıldığının ve engelliliğe karşı bakışın değişmeye başladığının göstergesidir.[597]

Hukuk sistemimizde yer alan engelli haklarına ve devletin bu konudaki yükümlülüklerine ilişkin hükümlere, mevzuatta dağınık bir şekilde yer verildiği söylenebilir.[598] Engellilere ilişkin daha kapsamlı, bütüncül bir kanuna ihtiyaç duyulması sebebiyle 01.07.2005 tarih ve 5378 sayılı "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"[599] kabul edilmiştir.[600] Söz konusu Kanun'un adı ilk olarak 6462 sayılı Kanun'la "Engelliler Hakkında Kanun" şeklinde değiştirilmiş, sonrasında 06.02.2014 tarih ve 6518 sayılı Kanun[601] ile Kanun'da birtakım değişiklikler yapılmıştır.[602] Engellilik konusunun ulusal dayanağını teşkil eden Engelliler Hakkında Kanun, Anayasa ve engellilik konusunda çerçeve kanun niteliğindedir. Ülkemizde engelliler hukuku çerçevesinde ulusal politika olarak; "engellilerin temel haklardan ve özgürlüklerden yararlanmalarının desteklenerek ve sağlanarak, doğuştan sahip olunan insan onuruna duyulan saygının artırılarak, diğer bireylerle eşit şartlar altında toplumsal yaşama tam ve etkin katılım sağlanması ve engelliliğin önlenmesine yönelik önlemlerin alınması" benimsenmiştir.[603]

03.12.2021 tarihinde ilan edilen "2030 Engelsiz Vizyon Belgesi",[604] engelliliğe ilişkin ülkemizin ulusal vizyonunu[605] ve yol haritasını ortaya koymaktadır. "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı" ise bu Vizyon Belgesi'nin uygulama aracıdır ve Belge'de

---

[597] Deniz*, Engelli Hakları,* 52; Tevhide Kargın, "Cumhuriyetin 80. Yılında Özel Eğitim", *Milli Eğitim Dergisi*, 160 (2003), (E.T. 04.12.2023), https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/arslan-eraslan.htm; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 47.

[598] Deniz*, Engelli Hakları,* 53.

[599] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", (E.T. 06.11.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20120704.pdf; Engelli kavramı başlığı altında açıklandığı üzere İlgili Kanun'un ismi 6462 sayılı Kanun'la "Engelliler Hakkında Kanun" şeklinde değiştirilmiştir.

[600] Deniz*, Engelli Hakları,* 53-54.

[601] Resmî Gazete, "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", (E.T. 07.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140219-1.htm.

[602] Deniz*, Engelli Hakları,* 54.

[603] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 3-4.

[604] Vizyon Belgesi için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", (E.T. 01.02.2024), https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf.

[605] "2030 Engelsiz Vizyon", engellilerin potansiyellerini eşit birer vatandaş olarak gerçekleştirebilecekleri içermeci bir toplum kurulması vizyonunu ortaya koymaktadır. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 5.

yer alan 8 politika alanına[606] ilişkin olarak belirlenen hedeflere ulaşmak amacıyla 2023-2025 yıllarında alınacak önlemleri ihtiva etmektedir.[607]

1982 Anayasası dönemindeki düzenlemelere geçmeden önce ilk olarak engellilikle ilgili İslamiyet öncesi ve sonrası Türk topluluklarındaki gelişmelere, Osmanlı'daki gelişmelere ve Cumhuriyet sonrası düzenlemelere kısaca değinilecektir.

1. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Türk Toplumlarında Engelli Hakları

İslamiyet öncesi Türk toplumlarındaki engellilere ilişkin bilgiler kısıtlıdır.[608] Ancak bu kısıtlı kaynaklardan yola çıkılarak, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında engelli bireylere yönelik uygulamaların oldukça adil ve insancıl olduğu söylenebilir. İslamiyet öncesi kurulmuş olan Türk devletlerinde engelli kişilerin hakları töreyle teminat altına alınarak korunmuştur.[609]

Engel grupları Eski Türklere ait kaynaklarda farklı sözcüklerle adlandırılmaktadır. Bu kaynaklardan Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Codex Cumanicus'ta geçen engellilik hakkındaki bazı kavramlar şöyledir:[610]

Görme engelliler için *"karağu"*,[611] *"tüklüğ"*, *"kör"*, *"közsiz"* ve *"tövlük"*; işitme engelliler için *"tuñu"*,[612] *"öz"* ve *"kulaksız"*; konuşma engelliler için *"ağın"*,[613] *"ağan"*

[606] Bu politika alanları şunlardır: 1. İçermeci ve Erişilebilir Toplum, 2. Hakların Korunması ve Adalet, 3. Sağlık ve İyilik Hâli, 4. Kapsayıcı Eğitim, 5. Ekonomik Güvence, 6. Bağımsız Yaşam, 7. Afet ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar, 8. Uygulama ve İzleme. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 19; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 7.

[607] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 5; Plan ile şunlar amaçlanmaktadır: Engellilerin herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmadan insan haklarından faydalanabilmeleri; ferdi özerklik, bağımsızlık, farklılık ve aldıkları kararlara saygı gösterilmesi; kanun önünde eşitlik tanınması; adalete erişimde herhangi bir engelle karşılaşmamaları; hizmet geliştirilmesi ve sunulmasında engelli kadınların ve çocukların özellikle dikkate alınması; engelli bireylerin tümünün sömürüden, şiddetten ve istismardan korunmalarına ilişkin önlemlerin alınması ve yardımların sunulması. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 43.

[608] Mahmut Çitil, "Özel Eğitim Alanının Kavramsal, Tarihsel ve Yasal Temelleri", içinde *Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri*, ed. Uğur Sak, Seyfettin Toraman, (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020), 25.

[609] Ömer Çanak, "İslam Öncesi Türk Toplum Hayatında Engellilik", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 71.

[610] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 72.

[611] Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, Uyarlayan Muzaffer Tunçel/ed. Halil Aşıcı, (Ankara: Gençlik Spor Yayınları, 2019), 45.

[612] Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, 108.

[613] Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, 104.

ve *"tilsiz"*; bedensel engelli için *"aksak"*,[614] *"axsak"* ve *"aksah"*; zihinsel engelli için ise *"tilve"*,[615] *"telwe"* ve *"teli"* kavramları kullanılmıştır.[616]

İnsanlık tarihi boyunca toplumların hepsinde karşılaşılan engellilik ve hastalık hâli, İslamiyet öncesi Türk devletlerinden olan Köktürklerde ve Uygurlarda da söz konusudur. Bu dönemde her ne kadar sağlık sistemi gelişmemiş olsa da sağlık problemleri ile karşılaşıldığında bunlar ihmal edilmemiştir.[617]

İslamiyet öncesi Türk tarihine ve kültürüne ilişkin en geniş bilgilerin Çin kaynaklarında yer aldığı bilinmektedir. Bu kaynaklarda engelli haklarına ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Bu kaynaklarda yer alan bilgilere göre Köktürklerde (Göktürk) bir kişinin kolu veya bacağını kırarak o kişinin bedensel olarak bir engelinin kalmasına neden olan kimse, engelli kalmasına sebep olduğu kişinin bundan sonraki yaşamını devam ettirirken karşılaşabileceği zorlukları hafifletebilmek amacıyla ceza olarak o kişiye atlarını vermek zorundaydı.[618] Zira bedensel engelli bir kişinin engelli olarak sürdüreceği hayatı herhangi birisine ihtiyaç duymadan idame ettirebilmesi için ekonomik olarak desteklenmesi gerekmekteydi. Bu durum, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında engellilerin de toplumun birer parçası olarak görüldüğünü ve mağdur olmamaları için çalışıldığını göstermektedir.[619]

Bir kişinin gözünü yaralamak suretiyle kör olmasına neden olunması hâlinde ise yaralayan kişiye daha ağır müeyyideler uygulanıyordu[620] ve suçlu kişi körlüğüne sebep olduğu kişiyle kızının evlenmesine izin vermek zorundaydı ve hatta bu kişi, kızı yoksa karısını, o da yoksa mallarını yaraladığı kişiye vermek mecburiyetindeydi. Zira tarım, hayvancılık ve askerlik, İslamiyet öncesi Türk toplumlarının en önemli geçim kaynaklarından olmuştur. Görme yetisi olmayan bir kişinin söz konusu işleri yapamayacak olması, bu kişinin yaşamını devam ettirebilmesi için ona bir yol gösterici ya da geri kalan hayatını hiç kimseye muhtaç olmadan sürdürebileceği miktarda mal

[614] Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, 266.
[615] Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, 224.
[616] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 72-73; Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 119.
[617] Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 122.
[618] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 73; Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 123.
[619] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 73.
[620] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 73; Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 123.

verilmesini gerektirmekteydi.[621] Engellilerin yaşamlarının kolaylaştırılmasına bu şekilde destek olunması, Karluk, Çiğil ve Yağma gibi topluluklarda da sürdürülmüştür.[622]

Engellilere yönelik bu tarz uygulamalar, Uygur Hanlığı'nda da devam etmiştir.[623] Örneğin Uygurlarda devlet, çalışamayan engellilere yardım etmekteydi. Yine Oğuzlarda engelli bir kimsenin devletin önemli ayaklarından olan orduda yer aldığı görülmüştür.[624] İslamiyet öncesi Türk toplumlarında töre, yani; atalarından kalan, sosyal yaşamı düzenleyen uyulması zorunlu kurallar, engellilere bu uygulamaları hak olarak vermekteydi. Törelerin anayasa hükmünde değiştirilemez ilkeleri vardı, bunlardan birisi ise eşitlikti ve engellilere verilen hak, bu ilkeden kaynaklanmaktaydı.[625]

Eski Türklerin özelliklerini taşıyan bir diğer topluluk olan Yakut Türklerinde de engelliler saygın bir konumdaydı. Yakutlar, *"tınmi"* adı verilen bu kişileri gözetmekteydiler. Onlarda, herkesin bir gün engelli olabileceği ve bu sebeple de engellilere yardım edilmesi gerektiği anlayışı vardı. Yakutlardaki bu anlayış, İslamiyet öncesi dönemde de var olmuştur.[626]

İslamiyet sonrası Türk toplumlarında engelli olan ve ruhsal problemleri bulunan kişiler için tedavi ve bakıma yönelik hizmetler sunulmuştur. Selçuklularda ve Beylikler döneminde[627] darülacezeler yaptırılmış, Osmanlı döneminde bimarhane ve darüşşifalarda, zihinsel engeli ve ruhsal problemleri bulunan kişilere hizmet sunulmuştur.[628]

---

[621] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 73-74.
[622] Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 123.
[623] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 74; Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 123.
[624] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 74-75; Fiziksel farklılıklara sahip kişilere Türk devletlerinin siyasi ve idari faaliyetlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin; Abbasi Halifesi Muktedir tarafından İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen elçinin kölesi olan İbn Fadlan seyahatnamesinde Oğuzlarda subaşı olarak görev yapan Etrk ile görüşmesinden ve ondan sonra gelen kumandanlardan olan Tarhan isimli bir görevliden bahsetmektedir. Bu görevli, kumandanlardan en asili ve şereflisi olarak ifade edilmiş ve ancak kendisinin kör, topal ve çolak olduğu belirtilmiştir. Bkz. Lütfi Doğan (çev.), "İbni Fadlan Seyahatnamesi (Rıhletu'bni Fadlan)", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/I-II (1954): 59, 62, 65, 66; Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 123.
[625] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 75.
[626] Çanak, "Toplum Hayatında Engellilik", 75-76.
[627] Saruhanoğlu Beyliği zamanında Manisa'da görme engelli kişilerin bakımlarının üstlenilmesi ve dilenmelerinin önüne geçilmesi amacıyla İlyas Bey tarafından Körhane (Körler Evi) inşa edilmiş ve burası 17. yüzyıl sonlarına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Bkz. Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 60; Ahmet Süheyl Ünver, "Manisada Saruhanlıların Körhane Binası Hakkında", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 6/19-20 (1942): 27; Yıldırım, "Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", 311.
[628] Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 25.

İslamiyet sonrası Türk devletlerinde, Türk kültürünün yanında dinî kaideler de etkili olmuştur.[629] Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için İslam'da engelliliğe ilişkin bakış açısının da incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. İslam'da Engelli Hakları

İslam dininde insanın değeri, kişinin ırkına, rengine, cinsiyetine, fiziki yapısına, sosyal statüsüne ve engelli olup olmadığına göre değil, imanına, ibadetine, takvasına, salih ameline ve güzel ahlakına göredir. İslam'da engellilik hâli, bir imtihan sebebi olarak görülmekte, fonksiyonlar bakımından eksiklik olsa da iman ve insani bakımdan kesinlikle bir kusur olarak görülmemektedir.[630]

İslam Peygamberi Hz. Muhammed, *"Görme özürlülere rehberlik etmen, sağır ve dilsize anlayacakları bir şekilde anlatman, ihtiyacı olanın hacetini tedarik etmesi için bildiğin yere delalet etmen, derman arayan dertliye yardım için koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, bütün bunlar kendin için (yaptığın) sadaka çeşitlerindendir..."* diyerek engellilere yapılacak her türlü iyiliğin ve yardımın sadaka olduğunu belirtmiştir.[631]

İslam dininde engelliler özel bir öneme sahiptir. Öyle ki bu önem sebebiyle Hz. Muhammed peygamberliğinin ilk yıllarında Allah tarafından engelliler hususunda uyarılmıştır.[632] Hz. Muhammed'in kendilerini ikna ederek Müslüman olmaları hâlinde İslam'ın daha kolay benimseneceği düşüncesiyle putperest önderlerle görüştüğü bir esnada görme engelli sahabe Abdullah b. Ümmi Mektûm'un yanlarına gelerek Peygamberden ayet okumasını istemesi ve başka kişilerle ilgilendiğini fark edemediğinden dolayı talebini tekrarlaması üzerine Peygamber'in görüşmenin bölünmesinden dolayı canının sıkılmış olması ve yüzünü ekşiterek sahabeye yanıt vermemesi üzerine kelime anlamı "duyulan hoşnutsuzluk sebebiyle yüz buruşturmak" anlamına gelen Abese Suresi indirilmiştir.[633] Abese Suresinin ilk ayetlerinde: *"Yüzünü*

[629] Aktaş, "Selçuklularda Engelliler", 124.
[630] Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, "Hutbeler: İslam'ın Engellilere Karşı Bakışı", (E.T. 17.03.3024), https://www.ditib.de/detail_predigt2.php?id=157&lang=en; İsmail Karagöz, *Âyet ve Hadisler Işığında Engelliler*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 99.
[631] Karagöz, *Engelliler*, 76.
[632] Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tesbiti", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3, (2006): 51.
[633] Tefsirin tamamı için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kur'an-ı Kerim", (E.T. 23.02.2024), https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Abese-suresi/5759/1-10-ayet-tefsiri; Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kur'an-ı Kerim", (E.T. 23.02.2024), https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/abese-suresi-80/ayet-

ekşitip başını çevirdi. Görme engelli o kişi geldi diye. Ama (ey Peygamber!) Sen nereden bileceksin, belki o kendini arındıracaktı. Yahut o bir öğüt alacak, bu öğüt kendisine fayda verecekti. Sen ise kendini her bakımdan ihtiyaçsız görenle ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sen sorumlu tutulmayacaksın ki! Gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana geleni umursamıyorsun! Hayır! Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır." denilmektedir.[634]

"Ayette geçen ifadelerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, olay esnasında Mekkelilerin önde gelenlerine İslâm'ı tebliğe fazlaca kendini kaptırmıştı. Çünkü O, kendilerine dini tebliğ ettiği kişilerin Müslüman olacaklarını umuyor ve Müslümanların güçlenmesini arzu ediyordu. Görme engelli olan Abdullah b. Ümmi Mektûm'un ihmal edilmesi, onunla ilgilenilmemesi Allah tarafından hoş karşılanmamıştır."[635]

Engelli sahabelere önem ve değer veren, onlara karşı iyi davranan Hz. Muhammed ayrıca onlara dinî, siyasi ve askerî alanlarda görevler vererek onları topluma kazandırmaya çalışmıştır.[636] Görme engelli olan Abdullah b. Ümmi Mektûm'un, Medine'de Kur'an öğretenlerden olması, imamlık ve Hz. Muhammed'in müezzinliğini yapmış ve on üç defa Peygamber'e vekâlet görevini yerine getirmiş olması engellilere verilen dinî görevlere örnek olarak gösterilebilir.[637] Yine engelli sahabe Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak ataması örnek olarak gösterilebilir.[638]

İslam inancına göre insanın günahsız ve temiz doğduğu kabul edilir ve akli melekeleri bulunmayanlar, dinî ve toplumsal kurallarla yargılanmazlar.[639] Hatta Kur'an-ı Kerim'de Fetih Suresinin 17. ayetinde *"Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. ..."*;[640] Nûr Suresinin 61. ayetinde, *"Gözleri*

1/kuran-yolu-meali-5; Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 25; Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", 145-146, 149, 150.

634 Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kur'an-ı Kerim", (E.T. 23.02.2024), https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/abese-suresi-80/ayet-1/kuran-yolu-meali-5.

635 Hz. Peygamberin, bu olaydan sonra Abdullah b. Ümmi Mektûm yanına her geldiğinde kendisine *"Ey hakkında Rabb'imin beni itâb ettiği (uyardığı) zat merhaba!"* dediği ve giysisini altına serdiği hadislerde geçmektedir. Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısı", 51-52.

636 Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 25; Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısı", 52.

637 Bkz. Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", 147-148; Seyyar, *Engelli Dostu Sosyal Politikalar*, 72.

638 Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısı", 53; Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, "Hutbeler: İslam'ın Engellilere Karşı Bakışı".

639 Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 25.

640 Kur'an-ı Kerim, Fetih Suresi, 17. Ayeti, (E.T. 17.03.2024), https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Fetih-suresi/4600/17-ayet-tefsiri.

görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. ...”[641] mealindeki ayetlerle engellilerin savaşa katılma zorunluluğunun bulunmadığı ifade edilmiştir. Savaşa katılma zorunlulukları olmadıkları gibi diğer dinî görevler konusunda da engelli kimselere ruhsat verilmiştir.[642] Keza *“Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz. ...”*[643] ayetinden yola çıkarak, engelliler güçleri nispetinde ibadetlerini yerine getireceklerdir. Örneğin, görme engelli kişi, kendisini Cuma namazına götürecek kimse yoksa Cuma namazı yerine evinde öğle namazını kılar.[644] Sağlığı yerinde olmayan veya bedensel engeli bulunan kimse hac görevini yerine getirmekle yükümlü değildir. Çünkü hac, gücü yetenlere, imkânı olanlara farz kılınmıştır.[645]

Fiziki engeli olanların güçleri nispetinde ibadetlerine devam etmesine karşılık akli melekesini yitiren kimseler, dinî görevlerden sorumlu değildir.[646] Hz. Muhammed, *“Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Ergenlik çağına erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar akıl hastasından.”* buyurarak zihinsel engellilerin ibadetten muaf sayıldıklarını belirtmiştir.[647]

Kur’an-ı Kerim’de ortopedik ve zihinsel engellilerden, görme engellilerden, işitme ve konuşma engeli bulunanlardan ve hastalık hâlinden söz edilmektedir. Hastalıkla ilgili ve anlama, görme, işitme ve konuşma engelliliği hakkındaki ayetlerin birçoğu mecazi anlamdadır.[648] Fiziksel anlamda engellilik ve hastalık ile ilgili ayetlerin sayısı ise

---

[641] Kur’an-ı Kerim, Nûr Suresi, 61. Ayeti, (E.T. 17. 03.2024), https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/N%C3%BBr-suresi/2852/61-ayet-tefsiri.

[642] Nisâ Suresi’nin, 95. Ayeti şu şekildedir: *“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar.”*, Kur’an-ı Kerim, Nisâ Suresi, 95. Ayeti, (E.T. 17.03.2024), https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/588/95-ayet-tefsiri.

[643] Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi, 286. Ayeti, (E.T. 17.03.2024), https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/292/285-286-ayet-tefsiri.

[644] Karagöz, *Engelliler*, 96.

[645] Karagöz, *Engelliler*, 96-97; Sancaklı, “Hz. Peygamber’in Engellilere Karşı Bakış Açısı”, 62.

[646] Karagöz, *Engelliler*, 96.

[647] Sancaklı, “Hz. Peygamber’in Engellilere Karşı Bakış Açısı”, 60.

[648] Yakup Çiçek, “İslam’ın Engellilere Bakışı”, içinde *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012), 46; Mecazi anlamda ayet örnekleri için bkz. Karagöz, *Engelliler*, 22 vd.

çok azdır.[649] Fiziksel anlamdaki engellilik; benzetme, dinî görevlerde ruhsat bildirme, tedavi etme ya da değer verme bağlamında zikredilmiştir.[650]

Sonuç olarak, İslam anlayışında engelliliğin bir imtihan vesilesi olarak görüldüğü, fiziki engellerin geçici olduğu, gerçek "kör", "sağır" ve "dilsiz"lerin Allah'ın çağrısına uymayan, O'na itaat ve iman etmeyenlerin olduğu söylenebilir. İslam'da engellilere yapılan her türlü iyilik sadaka olarak görülmekte ve teşvik edilmektedir. Engellilere güçleri nispetinde sorumluluk yüklenmiş, bazı hâllerde sorumluluk tamamen kaldırılarak yükleri hafifletilmiştir. Bununla birlikte, İslam Peygamberi Hz. Muhammed, engellilere yeteneklerine göre görev ve sorumluluk vererek onları toplumdan dışlamak yerine topluma kazandırmaya çalışmıştır. Şüphesiz bu uygulamalar, engellilerin yeteneklerine uygun alanlarda istihdam edilerek onların üretici bireyler olmaları hususunda yol gösterici nitelikte olmuştur.[651]

3. Osmanlı'da Engelli Hakları

Osmanlı Devleti'nde engellilerin toplum içerisindeki yeri, İslam dini tarafından belirlenen esaslar çerçevesinde şekillenmiştir. Bunun neticesinde ortaya çıkan Kur'an'ın buyruklarına ve sünnetlere uyulması isteğinin de engellilere yönelik yaklaşımlar üzerinde olumlu etkisi olduğu söylenebilir.[652] Engelli bireyler hayatlarını diğer insanlarla bir arada devam ettirmişler, küçük görülüp toplumsal hayattan dışlanmamışlar ve yok edilmeleri ya da hapsedilmeleri gibi uygulamalara başvurulmamıştır.[653] Engelli bireyler emanet

[649] Karagöz, *Engelliler,* 15.
[650] Bkz. İsmail Karagöz, "Engelliler ve İslam", 276, (E.T. 18.03.2024), https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Engelliler%20ve%20Islam.pdf.
[651] Karagöz, *Engelliler,* 81-82.
[652] Gülşah Kınalı, "Topluma Katılım Açısından Engelli Hakları", içinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 22; Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar", *Belgi Dergisi*, 2/15 (2018): 729; Şimşek, *Engelli Politikaları*, 5.
[653] Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelliler", 729; Dincel, " Sağır ve Dilsiz Kongreleri", 1065; Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 60; Birtakım yardımlarla desteklenen engelli kişilerin özel durumlarından dolayı ötekileştirilmemesine, gayrimüslim Yorgo'nun ayağından yaralı olması sebebiyle senelik yarım cizye ödemesi ve fazladan cizye talep edilerek incitilmemesi gerektiğine ilişkin kayıt örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Huriye Emen, "Rumeli Bölgesi'nin Muhtelif Şehirlerindeki Engellilerin İstatistikleri ve Osmanlıların Engellilere Yaklaşımı", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 327.

olarak görülmüş ve yardım gereksinimi olanlara gereken yardımlar ulaştırılmış hatta engelleri sebebiyle çalışamayacak durumdakilere ömür boyu maaş bağlanmıştır.[654]

Osmanlı'da engellilerin ihtiyaçları sadakaların[655] yanında vakıflar,[656] bimarhaneler, şifahaneler ve tekke ve zaviye gibi kurumlar aracılığı ile karşılanmıştır. Ayrıca maddi durumları iyi olmayan kişiler ve fiziksel ve zihinsel engeli bulunan kişiler, cizye vergisi gibi bazı vergilerden de muaf tutulmuşlardır.[657] Osmanlı Devleti'nde yaşayan sağır ve dilsiz kişilerin birçoğu çalışamayacak durumda olmalarına rağmen vakıf geleneği ve İslam'ın gereği olan zekât sayesinde bu kişilerin dünyadaki diğer sağır ve dilsiz kimselerin yaptığı gibi dilencilik yapmalarını gerektirecek ortam genellikle önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca sağır ve dilsizlere sarayda da birtakım görevler verilmiştir.[658] Görme engelliler müezzinlik yapmaya yönlendirilmiş, cüceler fiziksel

---

[654] Dincel, "Sağır ve Dilsiz Kongreleri", 1065; Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 60.

[655] Osmanlı'da engeli bulunan reayaya yapılan sadaka yardımına, kötürüm olan Ahmed b. Mehmed isimli kimsenin Boyabad haslarının gelirlerinden günlük 1 akçe yardım alması örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Emen, "Osmanlıların Engellilere Yaklaşımı", 326.

[656] Görme engelli olan ve herhangi bir maaş almayan Ali'ye, Sultan Vakıflarından günlük olarak 2 akçe ve bir öğün yemek verilmesi vakıflar aracılığı ile yapılan yardımlara örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Emen, "Osmanlıların Engellilere Yaklaşımı", 326.

[657] Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelliler", 729; Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 60; Dincel, "Sağır ve Dilsiz Kongreleri", 1065-1066; Şimşek, *Engelli Politikaları*, 6; Osmanlı döneminde sosyal hizmetlere ve örgütlü bir sosyal yardım ve dayanışmaya dayanan merkezi bir devletin bulunmadığı dönemlerde, akıl hastalığı olanların bakımı ve korunması işlevlerini başta aileler olmak üzere kilise, manastır, tekke ve ocak gibi muhtelif yapılar yerine getiriyordu. Bkz. Fatih Artvinli, "Osmanlı Devleti'nde Deliliğin Tıbbileştirilmesi ve 1876 Bimarhaneler Nizamnamesi", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 152-153; Söz konusu vergi muafiyetinden Müslümanlar yanında gayrimüslimler de yararlanmışlardır. Örneğin; Panaki isimli gayrimüslim, malul olması sebebiyle cizye vergisinden muaf tutulmuştur. Bkz. Emen, "Osmanlıların Engellilere Yaklaşımı", 327.

[658] Dincel, "Sağır ve Dilsiz Kongreleri", 1066; Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 25; Özlü, Tiryaki, "Sağırlık ve Dilsizlik Kusurları", 191; Osmanlı klasik döneminde dilsiz kimseler, sadrazamların Padişah ile Arz Odası'nda yaptıkları görüşmelerde hizmet etmişlerdir. Daha sonraları ise Babıâli'de evrakların getirilip götürülmesi işlerinde kullanılmışlardır. Bilhassa Meclis-i Vükelâ'da yapılan görüşmelerin gizliliğinin sağlanması amacıyla dilsizler istihdam edilmiştir. Günümüzde de TBMM toplantılarında bu geleneğin devamı olarak "kavas"lardan faydalanılmaya devam edilmektedir. Bkz. Sezai Balcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 299; Kavas, elçiliklerde ya da konsolosluklarda görevli hizmetlilere denilmektedir. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 1356; Bugün TBMM'de 2'si kadın olmak üzere 8 kavas görev yapmaktadır. Bkz. Evrim Aydın, "Meclis Tarihinin Sadık Şahitleri Kavaslar", *Anadolu Ajansı*, 20.03.2024, (E.T. 09.04.2024), https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/meclis-tarihinin-sadik-sahitleri-kavaslar/0; Saraydaki dilsizler ve cüceler, padişahın hoş vakit geçirerek eğlenmesini sağlarlardı. Ayrıca dilsizler, hanedan mensuplarının öldürülmesi görevini de yerine getirirlerdi. Bkz. Nejla Günay, "Osmanlı Devleti'nde Engellilerin İstihdamı ve Saray Teşkilatında Dilsizler", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/1 (2016): 67; Farsçada "bîzebân" olarak adlandırılan sağır ve dilsizlerin sarayda istihdam edilmeye başlanması Fatih Sultan Mehmet dönemine dayanmaktadır. Bkz. Balcı, "Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", 314; Bu kişilerin

gücün gerekmediği işlerde çalıştırılmıştır. Ayrıca fiziksel engellilik, hâkimlik mesleğini yapmaya engel bir durum olarak görülmemiştir.[659]

Osmanlı'da engellilerin avantajlı ve gelişmiş nitelikleri ortaya çıkarılarak kabiliyetlerinden faydalanılmıştır. Örneğin konuşma engeli bulunanların kuvvetli hafıza ve taklit yeteneklerinin olduğu gözlemlenmiş bunun yanında yol bulma konusunda yetenekli olmalarından dolayı yolculuklarda görevlendirilmişlerdir.[660] Görme engelliler de ellerini iyi kullanmalarından dolayı fizyoterapistlik ve masaj uygulamaları gibi mesleklere yönlendirilmiştir.[661]

1484-1488 yılları arasında II. Bayezid tarafından Edirne'de yaptırılan ve bir vakıf eseri olan Sultan II. Bayezid Külliyesi bünyesinde yer alan Darüşşifa, dönemin sağlık hizmetlerini yerine getirmiştir. Bu Darüşşifa'da akıl ve ruh hastalıkları da tedavi edilmiştir.[662] Hastalara uygulanan ilaç tedavileri yanında Türk toplumlarında çok eski bir geçmişe sahip olan müzikle tedavi ve su sesi ile tedavi yöntemleri de uygulanmıştır.[663]

Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar oldukça geniş bir uygulama alanına sahip olan ve devlet tarafından yerine getirilirken zorlanılan ya da bütünüyle devletin faaliyet alanının dışında görülen bazı kamu hizmetlerini yerine getiren vakıflar, hizmetlerini gerçekleştirirken dil, din ve ırk ayrımı gözetmediği için toplumdaki herkes, özellikle de yoksul ve muhtaç kesim için yararlı olmuştur. Bu yönüyle vakıfların sosyal devlet tarafından yerine getirilmesi gereken faaliyetleri yerine getirdiği söylenebilir.[664]

19. yüzyıl boyunca vakıflar ve imarethaneler tarafından iyi bir şekilde yürütülen refah sisteminin büyük oranda işlevini kaybetmesi ve sosyal devlet olgusunun da benimsenmeye başlanmasıyla beraber Osmanlı'da yoksul kimselerin korunması hususu,

---

saraya alınmalarının Yıldırım Bayezid dönemine rastladığına ilişkin rivayetler de söz konusudur. Yıldırım, "Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", 306; Günay, "Osmanlı Devleti'nde Engellilerin İstihdamı", 65.

[659] Kınalı, "Engelli Hakları", 22.

[660] Kınalı, "Engelli Hakları", 23.

[661] Kınalı, "Engelli Hakları", 23; Balcı, "Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", 305.

[662] Hilal Yılmaz, "Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'ndaki Görevliler ve Görevleri", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 121, 122; Türkiye Kültür Portalı, "İkinci Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi-Edirne", (E.T. 08.04.3024), https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/gezilecekyer/iibeyazid-kulliyesi-saglik-muzesi.

[663] Yılmaz, "Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası", 129; Türkiye Kültür Portalı, "İkinci Bayezid Külliyesi".

[664] Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 61.

merkezi devletin çalışma ve yetki alanına dahil olmaya başlamıştır. Muhtâcîn[665] maaşı, bu uygulamalardan birisidir ve devlet tarafından ihtiyaç sahibi olanlara ve yoksul kimselere bağlanmıştır.[666] Ayrıca bu kişilere atiyyeler[667] dağıtılmış, emeklilik fonları oluşturulmuş ve suni uzuvlar sağlamak için çalışmalar da yapılmıştır.[668]

Evkaf-ı Hümayun Nezareti defterinde yer alan bilgilere göre İstanbul'da yaşayan 65 âmâya 20 kuruş ila 100 kuruş arasında değişen miktarlarda muhtâcîn maaşı ve pide verilmiştir. Aynı şekilde görme engelli veya dilsiz kişiler de bu maaştan yararlanmıştır.[669] Yine malul ailelerinin korunması noktasında gerekli çabalar gösterilmiş; özellikle ramazan veya bayram gibi özel günlerde malul kişilerin taleplerine daha fazla önem verilmiştir.[670] Devlet bünyesi içinde çalışan ve ihtiyaç sahibi olan engelli memurların da talepleri doğrultusunda yardımlarda bulunulmuştur.[671]

Engelli hakları kavramı her ne kadar Osmanlı döneminde olmasa da engelli bireyler, yaşlılar evinde koruma altına alınmışlar ya da kimi engelliler yeteneklerine uygun işlerde çalıştırılmışlardır.[672]

1868 yılında "Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi" ile birlikte ihtiyaç sahibi kör ve dilsizlerin iâşesinin[673] sağlanması hususunda belediyeler de görevli kılınmıştır. Bu doğrultuda belediyeler, engelli bireylere kendi bütçeleri çerçevesinde yardımda bulunmuştur.[674]

---

[665] Muhtâcîn sözcüğü Osmanlıcada, *"ihtiyaç sahipleri, fakirler, yoksullar"* anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2015), 785.
[666] Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 62.
[667] Atiyye, Osmanlıcada *"hediye, bahşiş"* anlamına gelmektedir. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 57.
[668] Ayşe Pul, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin 'Engelli' Algısı ve Muhacirler Özelinde Engellilere Yaklaşımı", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 334.
[669] Örneğin; görme engelli Gökçe Hanım'a, 30 kuruş muhtâcîn maaşı verilmiştir. Bir başka örnekte ise Selanik'te yaşayan Ayşe Hatun'un işitme engelli oğlu İbrahim için devletten yardım talep etmesi üzerine yapılan araştırmalar neticesinde 30.04.1894 tarihinde Ayşe Hatun'un gerçekten yardıma ihtiyacı olduğu gerekçesi ile oğlu İbrahim'e belediye sandığından 30 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir. Detaylı bilgi ve örnekler için bkz. Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 62-63.
[670] Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 63-64.
[671] Devlet yalnızca kendi memurlarının değil yardıma ihtiyacı bulunan diğer vatandaşların da taleplerini yerine getirmeye çalışmıştır. Bu konuda örnekler için bkz. Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 64-65.
[672] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 97.
[673] İâşe, *"Yaşatma, geçindirme, geçindirilme ve besleme"* anlamlarına gelmektedir. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 462.
[674] Balcı, "Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", 312.

Osmanlı Devleti'nde Maarif Nezareti bünyesinde sağır ve dilsiz bireylerin özel eğitimine imkân sağlamak arayışına girilmesi neticesinde Ferdinand Grati tarafından bu bireylerin eğitimiyle ilgili Maarif Nezareti'ne bir rapor sunulmuştur. Sonuç olarak II. Abdülhamid döneminde sağır ve dilsiz bireylerin gereksinimlerini giderecek bir okul açılması uygun görülmüştür. Böylelikle 30.09.1889 tarihinde ilk "Sağır ve Dilsiz Mektebi" açılmıştır.[675] Mektebin açılmasından bir yıl sonra 1890 yılında Grati, Maarif Nezareti'nden "Âmâ Mektebi" açılması için de izin almıştır. Bu sayede önceden sağır ve dilsiz bireylere eğitim veren okul âmâlara da eğitim vermeye başlamıştır.[676] Öğrencilere üç ayda bir kalemleri, defterleri ve resim takımları verilmiştir.[677] Ayrıca öğrenciler, okula gelip gitmede kullandıkları İdare-i Mahsusa vapurlarında ücretsiz; Şirket-i Hayriye vapurları ve tramvaylarda 20'şer paralık indirimli biletlerle seyahat etmişlerdir.[678] Verilen müzik derslerinden vazgeçilmesinden dolayı[679] okulda eğitim gören âmâ öğrenci sayısının azalması neticesinde 1897 yılında okulun âmâlar kısmı kapatılmış ancak bu öğrencilere eğitim verilmesi konusundaki arayışlara devam edilmiştir. Bu arayışa Esad Bey'in 06.08.1902'de Brüksel'de yapılan âmâların durumunun iyileştirilmesiyle alakalı kongreye temsilci olarak gönderilmesi örnek gösterilebilir. 1915 yılına gelindiğinde "Âmâ Mektebi", "Sağır ve Dilsizler Mektebi" bünyesinde şube olarak yeniden açılmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ise Fuat Bey, İzmir'de "Sağır, Dilsiz ve Körler Okulu"nu açmış, Maarif Vekalet'inin emriyle İstanbul'da bulunan "Sağır ve Dilsiz Mektebi", 1926 yılında kapatılmıştır.[680] 1944 yılında Aksaray'da yeniden faaliyete geçen

---

675 Kargın, "Cumhuriyetin 80. Yılında Özel Eğitim"; Ramazan Günay, Halil İbrahim Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/53 (2013): 57-58; Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 26; Özlü, Tiryaki, "Sağırlık ve Dilsizlik Kusurları", 192; Pul, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin 'Engelli' Algısı", 335.

676 Günay, Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi", 60; Pul, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin 'Engelli' Algısı", 335; Okulda görme engeli bulunan öğrencilere müzik, çalgı ve Braille alfabesi; işitme engeli bulunan öğrencilereyse işaret dili öğretilmiştir. Okulda okutulan ders ve konular ise öğrencilerin kişisel özelliklerine göre (*"yazma, hüsn-i hat, hesab, kozmografya, coğrafya, Osmanlı haritası, dünyanın hareketleri, resim, süsleme, mimari gibi ders ve konular"*) belirlenmiştir. Bkz. Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 26; Yıldırım, "Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", 318.

677 Balcı, "Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", 311; Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelli Eğitimi", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 392.

678 Balcı, "Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", 311; Yıldırım, "Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", 315.

679 Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelli Eğitimi", 393; Görme engelli öğrencilere ağırlıklı olarak kabartma notalarla öğretilen müzik dersleri verilmiştir. Okuldan mezun olan görme engelli öğrenciler çalgıcılık yapmışlardır. Fakat 1897 yılında müzik eğitiminin kaldırılmasıyla görme engelli öğrenciler okulu bırakmaya başlamışlardır. Bkz. Yıldırım, "Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", 318.

680 Günay, Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi", 68; Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 26; Yıldırım, "Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", 312, 318, 322.

ve daha sonra faaliyetlerini Mevlanakapı'da sürdüren okul, "İstanbul Sağırlar Okulu" adını almıştır. 1952 yılında ise 5822 sayılı Kanun ile Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir.[681]

Her ne kadar kısıtlı bilgiye sahip olunsa da kaynakların bazılarında Osmanlı döneminde 1874 yılında Kahire'de ve 1892'de Beyrut'ta Âmâlar Mektebi açıldığı belirtilmektedir. Ayrıca 20. yüzyıl başlarında birtakım misyoner kişi ve örgütlerce açılmış özel eğitim kurumları da bulunmaktadır. Protestan bir misyoner örgüt olan Amerikan Board Vakfı bünyesinde, öğretmen Mary Haroutunian öncülüğünde 1902 yılında kurulan ve gayrimüslim uyruklara yönelik hizmet veren "Urfa Amerikan Körler Okulu" buna örnek olarak verilebilir. Kahramanmaraş, Adana, Gaziantep ve Malatya gibi yerlerde de buna benzer okullar açılmıştır. Yabancılar ya da azınlıkların açmış olduğu okullar haricinde birisi 1909 yılında Selanik'te diğeri ise 1911 yılında İzmir'de olmak üzere iki okul açılmıştır.[682]

Sağır ve dilsiz kimselerin askerlikten muaf tutulmaları için gereken muayenenin İstanbul'da yapılması ve bunun uzun sürmesi ciddi masrafları gerektirdiği için yaşanan mağduriyetin ortadan kaldırılması adına 26.11.1911 tarihinde görüşülen Askerlik Kanunu'nda iki gözü kör olan kimseler ile sağır ve dilsiz kimselerin askerlikten muaf tutulmaları görüşülmüştür.[683]

Babaları devlet memurluğu yaparken vefat eden iki gözü kör, felçli, akıl hastalığı bulunan, dilsiz ve herhangi bir iş yapamayan engelli erkek çocuklarına "Memûrîn-i Mülkiye Tekâüd Kararnamesi" uyarınca yaşlarına bakılmadan maaş bağlanabileceği belirtilmiştir.[684]

Kurulduğu günden bu zamana kadar on binlerce kişiye yuva olan; dil, din, soy, sosyal sınıf, cinsiyet ayrımı gözetmeden bakım ihtiyacı bulunanlara, yaşlılara, engellilere ve kimsesiz çocuklara hizmet eden Darülaceze, 1895 yılında Sultan II. Abdülhamit'in iradesiyle kurulmuştur. Günümüzde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet veren kuruluş, yaşlı ve engellilerin bakımına ilişkin dünyanın önde gelen

[681] Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelli Eğitimi", 394; Yıldırım, "Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi", 322-323.
[682] Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 27.
[683] Balcı, "Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", 312-313.
[684] Balcı, "Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", 313.

kuruluşlarından birisi olma yolundadır.[685] Zira bünyesinde bulunan hastaneler, fizik tedavi ve rehabilitasyon üniteleri aracılığıyla engelli bireylerin engellerini aşmasının yanında toplumsal hayata kazandırılmaları hususunda da önemli bir yere sahiptir. Yürüme engeli bulunan ve kuruma kabul edilen bir sakinin, görmüş olduğu tedavi ve rehabilitasyon neticesinde sağlığına kavuşmuş bir şekilde kurumdan ayrıldıktan sonra aynı kurumda personel olarak çalışması engelli bakımında elde edilen başarıya örnek teşkil etmektedir.[686]

4. 1921 Anayasası Döneminde Engelli Hakları

1921 Anayasası'nın resmî adı "Teşkilâtı Esasiye Kanunu"dur.[687] Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun yapımı, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olduğu, işgalcilere karşı Kurtuluş Savaşı'nın verildiği ve yeni bir devletin temellerinin atıldığı döneme denk gelmektedir. Kurtuluş Savaşı sırasında Büyük Millet Meclisi tarafından *Teşkilâtı Esasiye Kanunu* ismi ile 1921 Anayasası kabul edilmiştir. Söz konusu Anayasa, bağımsızlık savaşı vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasasıdır.[688] 1921 Anayasası, olağanüstü şartlarda hazırlanmıştır ve Anayasa'da yalnızca olağanüstü şartlara ilişkin hükümler yer almaktadır.[689] Dönemin koşullarındaki "olağanüstülük" sadece yabancı Devletlere karşı yürütülen "bağımsızlık" mücadelesinden ibaret değildir. Aynı zamanda hukuken varlığını sürdüren Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu "egemenlik" yetkisinin bütün ulusa geçiş aşamasını da kapsayan bir süreçten geçilmektedir. Bu kapsamda, rejim bunalımı oluşturmamak için yeni bir Devlet düzeni kurma düşüncesi dahi dile getirilmemiştir.[690] Bu kapsamda 1876 Kanun-î Esasi açıkça

---

[685] Darülaceze Başkanlığı, "Kuruluş Amacı", (E.T. 15.03.2024), https://www.darulaceze.gov.tr/media/0pln033t/kurulu%C5%9F-amaci.pdf; Yusuf Duru, "Osmanlı'dan Günümüze Engelli Bakımının Kurumsal Yüzü: Darülaceze", içinde *Engellilik Tarihi Yazıları,* ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 220.

[686] Duru, "Darülaceze", 229.

[687] Teşkilâtı Esasiye Kanunu için bkz. T.C. Anayasa Mahkemesi, "1921 Anayasası - Teşkilâtı Esasiye Kanunu", (E.T. 05.03.2024), https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/.

[688] 1924 Anayasası'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olduğu yönündeki görüş için bkz. Müzehher Yamaç, "100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Anayasası 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı): 266.

[689] Ogün Usta, *Türk Hukuku ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Kölelik, Kulluk ve Zorla Çalıştırma Yasağı*, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021), 213.

[690] Abdurrahman Eren, *Anayasa Hukuku Ders Notları (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku)*, (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2018), 104.

yürürlükten kaldırılmadığı için, Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile çatışmayan hükümleri geçerliliğini devam ettirmiştir.[691]

Bu olağanüstü koşullar içerisinde, 23 maddeden oluşan ve oldukça kısa bir Anayasa olan 1921 Anayasası, bir anayasada olması gereken tüm konulara yer vermemiştir. Sadece yasama ve yürütme yetkilerinin nasıl kullanılacağı düzenlenmiş, fakat temel hak ve hürriyetler ile yargıya ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemiştir.[692] Dolayısıyla 1921 Anayasası'nda engelli haklarına ilişkin Anayasal bir hüküm yer almamaktadır. Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu olağanüstü koşullar içerisinde, 1921 Anayasası'nda engelli haklarına ilişkin bir hükme yer verilmemesi kanımızca bir eksiklik de değildir. Kaldı ki uluslararası alanda da engelli haklarına ilişkin gerek Anayasal gerekse de Sözleşmesel boyuttaki hükümlere özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yer verildiği göz önünde bulundurulduğunda, olağanüstü koşullar olmasa dahi 1921 Anayasası'nda engelli haklarına ilişkin bir hükmün yer almaması olağan karşılanabilecek bir durumdur. Ancak daha önce de bahsettiğimiz üzere, uygulamada özellikle sağır, dilsiz ve görme yeteneği bulunmayan kişilere ilişkin faaliyetler sürdürülmüştür.[693]

5. 1924 Anayasası Döneminde Engelli Hakları

1921 Anayasası bir geçiş dönemi Anayasası olarak düşünülmüş ve işlevini tamamlamıştır. Bu dönemde, Cumhuriyet ilan edilmiş, saltanat ve hilafet kaldırılmış ve ülkenin tamamında "millî egemenlik" anlayışı sağlanmıştır.[694] Ancak 1921 Anayasası'nın yeterli olmaması ve iki anayasa arasındaki geçen kısa süreye rağmen Anayasa'nın yeni devletin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması sebebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1924 Anayasası[695] kabul edilmiştir.[696]

---

[691] Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2021), 24.
[692] Teşkilâtı Esasiye Kanunu için bkz. T.C. Anayasa Mahkemesi, "1921 Anayasası", (E.T. 05.03.2024), https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/.
[693] Bkz. Günay, Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi", 68.
[694] Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 24, 26.
[695] 1924 Anayasası için bkz. T.C. Anayasa Mahkemesi, "1924 Anayasası - Teşkilâtı Esasiye Kanunu", (E.T. 05.03.2024), https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/; 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10.01.1945 tarihinde yapılan 6. Değişiklik ile Türkçeleştirilmiş metni için bkz. TBMM, "1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Metin ve Değişiklik Bilgileri: 6. Değişiklik - 10.01.1945", (E.T. 05.03.2024), https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/yirmi-dort-teskilati-esasiye-kanunu-metin-degisiklik.
[696] Yamaç, "100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti", 273; Usta, *Kölelik, Kulluk ve Zorla Çalıştırma Yasağı*, 220.

1924 Anayasası'nın "Türklerin kamu hakları" başlıklı 5. Bölümünde, 68 ila 88. maddeler arasında, 1921 Anayasası'ndan farklı olarak temel hak ve hürriyetler düzenlenmiştir.[697] Ancak 1924 Anayasası'nda da engelli haklarına ilişkin doğrudan bir hükme yer verilmemiştir. Engelli haklarına ilişkin gelişime bakıldığında, kanımızca 1924 Anayasası'nda engelli haklarına ilişkin doğrudan bir hükmün bulunmaması olağandır.

Bununla birlikte, 1924 Anayasası'nın 69. maddesinde yer alan; *"Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır."* şeklindeki hüküm ile 87. maddesinde yer alan *"Kadın, erkek bütün Türkler ilk öğretimden geçmek ödevindedirler. İlk öğretim Devlet okullarında parasızdır."* şeklindeki hükmün, dolaylı olarak da olsa engelli bireyleri de ilgilendirdiği ileri sürülebilir. Zira 69. madde ile "engelli bireyler" ile diğer kişilerin "eşit" olduğu anayasal olarak ortaya konulduğu söylenebilir. Yine 87. madde kapsamında, istisnasız herkesin "eğitim ve öğretim" hakkının (aynı zamanda ödevinin) bulunduğu, dolayısıyla engellilerin de devlet okullarında ücretsiz bir şekilde eğitim hakkından faydalanacakları hüküm altına alınmıştır.

1924 Anayasası döneminde, özellikle 1950'li yıllarda engellilere yönelik olarak politikalar geliştirilmeye başlandığı ve kanuni düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda 23.05.1949 tarihli ve 5387 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun"[698] yürürlüğe girmiştir. Kanun'un 1. maddesinde; beden, ruh ve ahlâki gelişmeleri tehlikede olan çocukların, bakılmalarının ve yetiştirilerek meslek sahibi olabilmelerinin köy ihtiyar heyetleri, mahallî belediyeler, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanacağı belirtilmiştir. Aynı Kanun'un 19. maddesinde, *"Bu çocuklardan durumları özel bir eğitim usulünü icabettirenler için Millî Eğitim Bakanlığınca gerekli müesseseler kurulur. Buraya gönderilen çocuklar müessesece kabul edilmeden evvel bir müşahede devresi geçirirler."* şeklinde hükme yer verilmiş ve engelli bireyler için gerekli müesseselerin kurulması yükümlülüğü Millî Eğitim Bakanlığı'na

[697] 1924 Anayasası için bkz. T.C. Anayasa Mahkemesi, "1924 Anayasası - Teşkilâtı Esasiye Kanunu", (E.T. 05.03.2024), https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/.

[698] 5387 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun" için bkz. TBMM, "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun", (E.T. 15.12.2023), https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc031/kanuntbmmc031/kanuntbmmc03105387.pdf.

yüklenmiştir. Bu doğrultuda, engelli bireylere yönelik "sosyal devlet anlayışının" erken tarihlerde başladığını söylemek mümkündür.

İlaveten bu dönemde 1949 yılında çıkarılmış olan 5387 sayılı Kanun'daki aksaklıkların giderilmesi amacıyla, 15.05.1957 tarih ve 6972 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun" yürürlüğe konulmuştur.[699]

Yine engellilere yönelik politikalar kapsamında, 01.08.1951 tarihinde, 5822 sayılı "*Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesinin Millî Eğitimi Bakanlığına Devrine Dair Kanun*"[700] kabul edilmiştir. Bu Kanun'un 1. maddesi kapsamında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yönetilmekte olan Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi ve bu müesseseye ait demirbaş eşyaların, araç ve gereçlerin ve tesislerin tamamı Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Böylece, özel gereksinime ihtiyacı olan kişilerin yetiştirilmesinin bir sağlık hizmeti olduğu yönündeki düşünceden vazgeçilmiştir. Ayrıca farklı engel gruplarında yer alan öğrencilerin aynı eğitim kurumlarında eğitim-öğretim almaları uygulamasına da son verilmiştir.[701]

1924 Anayasası döneminde son olarak, 05.01.1961 tarihli ve 222 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu"[702] yürürlüğe girmiştir. İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 12. maddesinde engellilerle ilgili olarak şu hükme yer verilmiştir: *"Mecburi ilköğrenim çağında bulundukları halde zihnen, bedenen, ruhan ve sosyal bakımdan engelli olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmeleri sağlanır."* Hâlen yürürlükte olan bu Kanun'a göre, engellilere yönelik olarak özel eğitim ve öğretim hizmeti verilecektir. Devlet bu hizmeti vermekle yükümlüdür. Böylece ilk kez 1961 Anayasası'nda kendisine yer bulan sosyal devlet anlayışının, engelli kişiler bakımından 1961 Anayasası öncesinde de kabul edildiği söylenebilir.

[699] Çitil, Üçüncü, "Türkiye'de Engelli Hakları", 253.
[700] İlgili Kanun için bkz. 09.08.1951 tarih ve 7880 sayılı Resmî Gazete, "Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesinin Millî Eğitim Bakanlığına devrine dair Kanun", (E.T. 22.02.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7880.pdf.
[701] Çitil, Üçüncü, "Türkiye'de Engelli Hakları", 253.
[702] Kanun'un güncel hâli için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "İlköğretim ve Eğitim Kanunu", (E.T. 08.01.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.222.pdf.

6. 1961 Anayasası Döneminde Engelli Hakları

1961 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetlere kapsamlı ve sistemli bir şekilde yer vermesi[703] ve anayasacılık tarihimizde "sosyal devlet" ilkesinin benimsendiği ilk anayasa olması olumlu bir gelişmedir.[704] Bilindiği üzere sosyal devlet, sosyal barışın ve adaletin sağlanması amacıyla devletin hayatın sosyal ve ekonomik alanına aktif bir müdahalede bulunmasını meşru ve zaruri gören bir anlayıştır.[705] Bu anlayışa paralel olarak, 1961 Anayasası'nın 10. maddesinin 2. fıkrasında; "*kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasî, ekonomik ve sosyal bütün engelleri kaldırma; insanın maddî ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama*" görevi devlete verilmiştir.[706] Sosyal devlet anlayışı, engelliler de dâhil olmak üzere herkese, insan haysiyetine yakışır asgari bir hayat düzeyi sağlamayı amaçlar. Bu amaca ulaşmak için ise gerekli olan ekonomik ve sosyal önlemler alınmalıdır.[707] Bu kapsamda herkese çalışma imkânı sağlanması (m. 42/1), çalışan herkesin insan onuruna yakışır bir şekilde yaşayabilmesini mümkün kılacak adaletli bir ücret ödenmesi (m. 45) ve çalışamayacak durumda olanların da çeşitli sosyal güvenlik tedbirleri ile korunması gerekmektedir (m. 48).[708]

1961 Anayasası'na kadar olan süreçte, engelli hakları daha çok eğitim hakkı boyutuyla düşünülmüştür. 1961 Anayasası'nda engellilerin eğitim hakkı özel olarak düzenlenmekle birlikte, ayrıca sosyal devlet anlayışının bir yansıması olarak, bu kişilerin sosyal hayata katılmalarını sağlamak amacıyla istihdam edilmelerine yönelik politikalar da geliştirilmiştir.

1961 Anayasası'nın "*Öğrenimin sağlanması*" başlıklı 50. maddesinde; *"Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir… Devlet,*

---

[703] Deniz*, Engelli Hakları,* 52.
[704] Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 49.
[705] Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 138.
[706] Benzer şekilde Anayasa Mahkemesi de sosyal devlet anlayışını şu şekilde tanımlamıştır: "*Sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir. Çağdaş devlet anlayışı, sosyal hukuk devletinin, tüm kurumlarıyla Anayasa'nın özüne ve ruhuna uygun biçimde kurulmasını gerekli kılar. Hukuk devletinin amaç edindiği kişinin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yoluyla gerçekleştirilebilir*." AYM, E. 1988/19, K. 1988/33, K.T. 26.10.1988, (E.T. 20.04.2024), https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/e-1988-19-k-1988-33-t-26-10-1988.
[707] Ayhan Döner, *Türk Anayasa Hukuku*, (Ankara: Yetkin Yayınları, 2023), 132.
[708] Ergun Özbudun, *Anayasa Hukuku*, ed. Ergun Özbudun, Bülent Yücel, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018), 82.

durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri alır." şeklindeki hükme yer verilmiştir. Hükümde yer alan *"durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanlar"* ibaresinden kuşkusuz engelliler de anlaşılmaktadır. Kanımızca 1961 Anayasası'na kadar olan Anayasalar içinde engellileri de ilgilendiren doğrudan düzenleme, 1961 Anayasası'nın 50. maddesi olmuştur. Engellilerin eğitim hakkı, Osmanlı Devleti'nden itibaren mevzuat hükümlerinde yer almakla beraber 1961 Anayasasıyla birlikte ilk kez anayasal bir dayanağa da kavuşmuştur.

1962 yılında 222 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu" hükümleri doğrultusunda "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yönetmeliği"[709] çıkarılmıştır. Söz konusu Yönetmelik'in ilk hâlinde özel eğitim okullarının ve sınıflarının niteliklerine, gezici özel eğitim öğretmenliklerine, özel eğitime ihtiyacı bulunan çocukların tespitine ve okullara yerleştirilmesine, rehberlik merkezlerine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir.[710]

Yukarıda da kısaca bahsettiğimiz üzere, 1961 Anayasası döneminde sosyal devlet anlayışının bir yansıması olarak engelli kişilerin sosyal hayata katılmalarını sağlamak amacıyla istihdam edilmelerine yönelik politikalar da geliştirilmiştir. Bu kapsamda 20.04.1967 tarihli ve 854 sayılı Deniz İş Kanunu'na[711] engellilerin istihdam edilmelerine ilişkin kota konulmuştur. Söz konusu Kanun'un 13. maddesinde; *"Bu kanunun kapsamına giren işveren veya işveren vekilleri, işyerlerinde İş Kanununun ve bununla*

[709] İlgili Yönetmelik için bkz. 30.07.1962 tarih ve 1214 sayılı T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yönetmeliği", 164-166, (E.T. 22.02.2024), https://dhgm.meb.gov.tr/tebligler-dergisi/1962/1962_Sayi_1186_1236_22574.pdf.

[710] Çitil, "Özel Eğitim Alanı", 32; Yönetmelik'te 1967 ve 1968 yıllarında değişiklikler de yapılmıştır. Uygulama tarafına baktığımızda ise, engellilere yönelik özel eğitim hizmetlerinin 1951 yılından itibaren Millî Eğitim Bakanlığı tarafından sunulduğu görülmektedir. İzmir'de bulunan Sağır-Dilsiz ve Körler Okulu'nun Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmesiyle birlikte İlköğretim Genel Müdürlüğü bünyesi altında "Özel Eğitim ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar Şube Müdürlüğü" kurulmuştur. Söz konusu müdürlüğün ismi, 1959 yılında "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Şube Müdürlüğü" şeklinde değiştirilmiş ve 1980 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise özel eğitim alanındaki okul, öğrenci ve öğretmen sayısında artış olmuş ve özel eğitim hizmetleri çeşitlilik kazanmıştır. Bundan dolayı şube müdürlüğünün yerine bir genel müdürlüğün kurulması ihtiyacı hasıl olmuştur. 06.08.1980 tarihinde ise "Özel Eğitim Genel Müdürlüğü" kurulmuştur. Fakat yaklaşık iki yıl sonra 27.02.1982 tarihinde bu Genel Müdürlük, "Özel Eğitim Daire Başkanlığı"na dönüştürülmüştür. Bkz. Zehra Atbaşı, Cemal Özdemir, "Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetlerinin Sunumu", içinde *Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri*, ed. Uğur Sak, Seyfettin Toraman, (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020), 50.

[711] İlgili Kanun'un ilk hâli için bkz. 29.04.1967 tarih ve 12586 sayılı Resmî Gazete, "Deniz İş Kanunu", 2, (E.T. 11.03.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12586.pdf; Bu Kanun'un güncel hâli için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Deniz İş Kanunu", (E.T. 12.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.854.pdf.

ilgili [yönetmeliğin][712] *bu konuda koyduğu hükümler, esaslar, ölçüler ve şartlara göre [engelli]*[713] *ve eski hükümlü gemiadamı çalıştırmak zorundadır."* şeklindeki hükme yer verilmiştir. Böylece ülkemizde ilk kez bir Kanun ile engellilere yönelik olarak "kota uygulaması" getirilmiştir.[714] Aynı Kanun'un 50. maddesinde ise, söz konusu kota uygulamasına uymayan işveren veya işveren vekiline idari para cezası uygulanacağı düzenlemesine yer verilmiş ve kota uygulaması yaptırımsız bırakılmamıştır.

Yine benzer şekilde 25.08.1971 tarihli ve 1475 sayılı İş Kanunu'nda[715] da engelli kişilerin istihdamına yönelik olarak "kota uygulaması" konusunda düzenlemeler yer almış (m. 25) ve gerekli sayıda engelli çalıştırmayanlara yönelik yaptırımlar öngörülmüştür (m. 98/VIII).

1961 Anayasası döneminde, özellikle 1970'li yıllardan sonra, uluslararası hukuktaki gelişmelere paralel olarak engellilerin sosyal hayatını kolaylaştırmaya yönelik düzenlemelerin arttığını söylememiz mümkündür. Bu kapsamda örneğin, 18.01.1972 tarihli ve 1512 sayılı Noterlik Kanunu'nun "*İlgilinin işitme, konuşma veya görme engelli olması*" kenar başlıklı 73. maddesinde şu hükme yer verilmiştir: "*Noter, ilgilinin işitme, konuşma veya görme engelli olduğunu anlarsa, işlemler engellinin isteğine bağlı olmak üzere iki tanık huzurunda yapılır. İlgilinin işitme veya konuşma engelli olması ve yazı ile anlaşma imkânının da bulunmaması hâlinde, iki tanık ve yeminli tercüman bulundurulur*." Yine 19.07.1972 tarihli ve 1615 sayılı Gümrük Kanunu'nda, engelli bireylerce kullanılacak olan makine, araç ve gereçlerden, tanı ve tedavilerinde yararlanılacak ilaçlardan gümrük vergisi alınmayacağı hükme bağlanmıştır.[716]

---

[712] 02.07.2018 tarihli ve 698 sayılı KHK'nin 28. maddesiyle bu fıkrada yer alan "tüzüğün" ibaresi "yönetmeliğin" şeklinde değiştirilmiştir.
[713] 25.04.2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle, bu madde başlığında yer alan "Sakat" ibaresi "Engelli"; yine aynı maddenin birinci fıkrasında yer alan "sakat" ibaresi de "engelli" şeklinde değiştirilmiştir.
[714] Mehmet Metin Budak, "Pozitif Ayrımcılık İlkesi Işığında Engelli İstihdamı ve Engellilerin Hakları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022), 18.
[715] 01.09.1971 tarih ve 13943 sayılı Resmî Gazete, "İş Kanunu", (E.T. 11.03.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13943.pdf.
[716] Çitil, Üçüncü, "Türkiye'de Engelli Hakları", 254.

C. 1982 Anayasası Döneminde Engelli Hakları

1. Genel Olarak

Bilindiği üzere Anayasalar bir ülkedeki temel normları içerir. Kanun, yönetmelik gibi diğer düzenleyici işlemler ise Anayasa'nın belirlediği ölçütler doğrultusunda düzenlenirler. Anayasalarda engelli haklarına yer verilmesi oldukça önemlidir. Zira bu durum hakların devlet tarafından en üst düzeyde güvence altına alındığını göstermektedir. Engelliler bakımından engelli haklarını teminat altına alan hükümlerin yanında diğer hak ve özgürlükler hakkındaki hükümler de önem taşımaktadır.[717] Engellilere ilişkin Anayasalarda herhangi bir düzenleme bulunmasa dahi devletin herhangi bir sorumluluk ve yükümlülüğünün olmadığı ileri sürülemez. Zira devletin varoluş gerekçelerinden biri olan kamuya hizmetin bir gereği olarak devlet, engelli bireyleri korumak, gözetmek, eğitim imkânı sağlamak ve gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.[718]

Burada sosyal devlet kavramına değinmekte fayda vardır. Sanayi Devrimi sonrasında bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış olan sosyal devlet, yurttaşların sosyal durumları ile ilgilenen ve onlara asgari bir yaşam standardı sağlamak ve bireylerin temel haklarını ve özgürlüklerini kısıtlayan iktisadi, sosyal veya siyasal engelleri kaldırmakla görevli, güçsüz bireyleri güçlü bireyler karşısında koruyan devlettir.[719] Sosyal devletin amacı, ilk olarak insan onurunu koruyarak bir toplumda yaşayan bireylerin, devletin bütün imkânlarından eşit olarak yararlanmaları ve refah seviyesi yüksek bir şekilde hayatlarını devam ettirmeleridir.[720]

---

[717] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 103, 105; Eyyup Günay İsbir, Hülya Çubuk, "Engellilerin Anayasal Haklarını Kullanmalarını Zorlaştıran Sebepler", *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (2018): 7.

[718] İsbir, Çubuk, "Engellilerin Anayasal Hakları", 8; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 105-106.

[719] Bulut, *Sosyal Haklar*, 55, 261; Sosyal devlet; bireylere insan haysiyetine yakışır asgari hayat standartları sağlamaya yönelmiş ve bu gayeyle millî gelirin adaletli bir şekilde dağıtılmasını ve bu sayede toplumsal adaletin teminini sağlayan, bu kapsamda devletin, iktisadi ve toplumsal yaşama aktif müdahalelerde bulunmasını amaçlayan ve bireylere; kişisel ve siyasi haklarla birlikte ekonomik ve sosyal hakların da tanınmasını öngören bir düşüncedir. Bu tanımlamaya göre sosyal devletin temel özellikleri: zengin ve yoksul bireyler ayırt edilmeden, tüm bireylere insan haysiyetine yakışır asgari yaşam standartların sağlanması ve bu konuda gereken önlemlerin alınması; sosyal adaletin sağlanması; bireyler arasındaki gelir eşitsizliklerini ortadan kaldırarak, millî gelirin adil bir şekilde dağılımının sağlanması ve bireylere kişisel ve siyasal haklar yanında sosyal ve ekonomik hakların da tanınması ve gerçekleştirilmesidir. Ali Tarık Gümüş, *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010), 187-188, 188-121.

[720] Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 45.

Devletin engelli bireylere yönelik bakış açısının, plan ve programlarının temelini teşkil eden anayasal bir ilke olan sosyal devlet, politikaları ile hem bireylerin hepsi hem de sosyal hayatta belli bir statüde ya da durumdaki gruplar bakımından tedbirler getirmektedir.[721] Engelleri dolayısıyla haklarını gerektiği gibi kullanma imkânına sahip olamayan insanların korunması ve haklarından azami ölçüde faydalanabilecekleri ortamların oluşturulması sosyal devlet ilkesi açısından önem arz etmektedir.[722] Sosyal devlet kavramı ile beraber mahallî idarelerde sosyal belediyecilik yaklaşımı da gelişmiştir.[723]

"Yaşam kalitesi" kavramı, sosyal devlet uygulamalarında önemli bir yere sahiptir. Engellilerin yaşam kalitelerinin artırılması konusunda sosyal devlet uygulamaları önem arz etmektedir. Ancak yalnızca engeli bulunmayanlara tanınan hakların engelli bireylere tanınması, yaşam kalitesinin artırılmasında yeterli olmayacaktır. Engelli bireylerin ayrımcılığa uğrama ve dışlanma gibi dezavantajları göz önünde bulundurularak engelli olmayanlara sağlanandan daha fazla imkân ve tedbir sağlanmalıdır.[724] Kısaca devlet, engelli bireylerin de engeli bulunmayan bireyler gibi haklarını tam olarak kullanabilmeleri konusunda gerekeni yapmakla görevlidir.[725]

Birleşmiş Milletler'in 1981 yılını "Uluslararası Engelliler Yılı" olarak ilanıyla belirlemiş olduğu hedeflerinden olan bütün ülkelerde engelli bireylere sunulan hizmetlerin eş güdümünden sorumlu bir kurum oluşturulması kararı çerçevesinde ülkemizde aynı yıl Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanının başkanlığında "Sakatları Koruma Millî Koordinasyon Kurulu" oluşturulmuştur. 1983 yılında bu Kurul sürekli hâle getirilmiş ve hizmetlerine süreklilik kazandırılmıştır. 1997 yılına kadar çalışmalarını devam ettiren Kurul'un görevi "Özürlüler İdaresi Başkanlığı"nın kurulmasıyla sona ermiştir.[726] Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın amacı, engelli bireylere yönelik hizmetlerin

[721] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 137.
[722] Bulut, *Sosyal Haklar,* 261.
[723] Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 45.
[724] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 140-141.
[725] Eğitim imkânlarından faydalanabilmeleri, kültürel hayata katılabilmeleri, açık alanlarda dolaşabilmeleri gibi durumlar buna örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Bulut, *Sosyal Haklar,* 261.
[726] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Tarihçemiz"; Deniz*, Engelli Hakları,* 53; Birleşmiş Milletler'in kabul etmiş olduğu "1983-1992 Engelliler On Yılı"nda ve bu On Yıl'ın neticesi olan 20.12.1993 tarihli "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar"da bulunan ulusal mekanizmaya ilişkin tavsiyeler göz önünde bulundurularak 25.03.1997 tarihli ve 571 sayılı "Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Başbakanlığa bağlı "Özürlüler İdaresi Başkanlığı" kurulmuştur. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler

etkili, düzenli ve verimli bir biçimde yürütülmesini sağlamak amacıyla; ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliğini ve koordinasyonu sağlamak, engelliler konusunda ulusal politika oluşmasına katkıda bulunmak, engelli bireylerin sorunlarını belirlemek ve bu sorunlara çözüm yolları araştırmaktır.[727]

Engellilik alanı ile ilgili olarak 2002-2013 yılları arasında devrim niteliğinde adımlar atılmıştır.[728] 03.06.2011 tarih 633 sayılı "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile "Özürlü Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı" ve "Yaşlı Hizmetleri Daire Başkanlığı" birleştirilerek "Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü" kurulmuştur.[729] Daha sonra Genel Müdürlüğün ismi 25.04.2013 tarih ve 6462 sayılı Kanun ile "Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü" olarak değiştirilmiştir.[730] "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü"ne bağlı "Özürlü Bakım Hizmetleri Genel Müdürlüğü" ve "Yaşlı Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı", "Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü"nün oluşması sürecinde yer almıştır. Bu kapsamda engelli ve yaşlı bireylerle ilgili hizmetlerin planlanması, programlanması ve uygulanması görevlerinin doğrudan

---

Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Tarihçemiz"; İlgili Kanun Hükmünde Kararname için bkz. Resmî Gazete, "Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", (E.T. 06.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23004_1.pdf; Deniz, *Engelli Hakları*, 53.

[727] Resmî Gazete, "Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname"; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Kurumsal - Kurum Hakkında - Tarihçemiz", (E.T. 05.12.2023), https://www.aile.gov.tr/eyhgm/genel-mudurluk/kurum-hakkinda/.

[728] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, "Türkiye'de Engellilik ve Kalkınma: Son 10 Yılın Raporu (2002-2013)", (E.T. 23.11.2023, https://ekutuphane.aile.gov.tr/media/xklhhn4i/t%C3%BCrkiye-de-engellilik-ve-kalk%C4%B1nma-raporu-2002-2013.pdf, 1.

[729] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Tarihçemiz"; 633 sayılı KHK için bkz. Resmî Gazete, "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", (E.T. 05.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-1..pdf; Deniz*, Engelli Hakları,* 53.

[730] Söz konusu kurum, 10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 1 No.lu "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" (Bkz. Resmî Gazete, "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", (E.T. 07.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf.) ile "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" bünyesine dahil edilmiştir. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Tarihçemiz"; İlgili Kanun'un 41/a bendi şöyledir: *"a) 4 üncü maddesinin altıncı fıkrasında yer alan 'Özürlüler İdaresi Başkanlığı', 'özürlülere', 'Başkanlığın', 'Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı' ibareleri sırasıyla 'Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü', 'engellilere', 'anılan Genel Müdürlüğün', 'Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı' ... şeklinde değiştirilmiştir."* Bkz. Resmî Gazete, "Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", (E.T. 05.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm; Deniz*, Engelli Hakları,* 53.

devlet tarafından üstlenilmesi, 25.04.1963 tarih ve 225 sayılı *"Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kuruluş ve Memurları Kanununda ve 4862 Sayılı Kanuna Bağlı (1) ve (2) Sayılı Cetvellerde Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanun"*un ilk maddesi[731] ile "Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı"na bağlı olarak kurulan "Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü" ile olmuştur.[732]

Anayasa'nın bazı maddelerinde engellilere ilişkin özel hükümler bulunmaktadır.[733] 1982 Anayasası'nın "Kanun önünde eşitlik" başlıklı 10. maddesinin ilk fıkrasında yer alan *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir."* hükmü ile ayrımcılık temellerine, engelliliği de kapsayacak tarzda örnek olacak şekilde yer verilmiştir. Daha sonra engellilik alanındaki gelişmeler, 2010 yılında Anayasal düzeye çıkarılmış ve 07.05.2010 tarihli ve 5982 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"un[734] 1. maddesi ile Anayasa'nın 10. maddesinin 2. fıkrasına eklenen "*Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.*" cümlesi ve bu fıkradan sonra gelmek üzere maddeye eklenen "*Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.*" fıkrası, engelli bireylere yönelik pozitif ayrımcılığa anayasal düzeyde bir güvence sağlamıştır.[735] Madde

---

[731] İlgili madde şu şekildedir: *"3017 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kuruluş ve Memurları Kanununun 3üncü maddesinde yazılı kuruluşlara ... Sosyal Hizmetler, ... Genel Müdürlükleri ... eklenmiş"*tir. Maddenin devamında (c) bendinde ise ilgili Genel Müdürlüğün görev tanımı yapılmıştır. Bu hükme göre Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü, *"Bakanlıkça açılacak meslek okullarının öğretim ve eğitim işlerini yürütmek, özel ve resmî kurullarca açılan benzeri okulların meslek î öğretim ve eğitimlerini denetlemek ve öğretim sonrası meslekî gelişmeyi sağl[a]yacak tedbirleri almakla görevlidir."* İlgili Kanun için bkz. Resmî Gazete, "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kuruluş ve Memurları Kanununda ve 4862 Sayılı Kanuna Bağlı (1) ve (2) Sayılı Cetvellerde Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanun", (E.T. 06.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11394.pdf.

[732] Resmî Gazete, "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kuruluş ve Memurları Kanununda ve 4862 Sayılı Kanuna Bağlı (1) ve (2) Sayılı Cetvellerde Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanun", (E.T. 06.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11394.pdf.

[733] Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi,* 300; Bulut, *Sosyal Haklar*, 266.

[734] 5982 Sayılı Kanun için bkz. Resmî Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", (E.T. 07.03.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm.

[735] Bu kapsamda engelli bireylere yönelik olarak gerçekleştirilecek olan pozitif ayrımcılık uygulamaları, eşitlik ilkesini zedelemeyecektir. Bkz. Deniz, *Engelli Hakları,* 52; Anayasa'nın ilk hâlinde yer alan 10. madde şu şekildedir: *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*
Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.
Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar." Bkz. Resmî Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", (E.T. 05.12.2023), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, "Son 10 Yılın

gerekçesinde belirtildiği üzere bu değişikliklerle birlikte hem toplumdaki tüm kesimler arasındaki eşitliğin sağlanması hem de korunma ihtiyacı bulunan kesimdekileri korumaya ilişkin özel önlemlerin Devlet tarafından alınabilmesine imkân sağlanması amaçlanmaktadır.[736] Kısaca hak ve özgürlükler bakımından dezavantajlı konumda yer alan grupların toplumdaki diğer kişilerle eşitlenerek ayrımcılığın ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.[737]

Söz konusu 10. madde, Anayasa'nın "Devletin temel amaç ve görevleri" başlıklı 5. maddesinde yer verilen *"Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır."* ifadesi ile birlikte değerlendirilmelidir. 5. maddede, devletin sosyal hukuk devleti olduğu vurgulanarak, adalet ilkesi ile bağdaşmayan engellerin kaldırılması gerektiği belirtilmiştir.[738] Kısaca devletin engellilere yönelik pozitif ayrımcılık içeren düzenlemeleri ve uygulamaları hayata geçirmesi, devletin ayrıca temel amaç ve görevleri arasında yer almaktadır.

1961 Anayasası'nda olduğu gibi 1982 Anayasası'nda da engellilerin eğitim hakkına özel bir önem verilmiştir. Anayasa'nın "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi" başlıklı 42. maddesinin ilk fıkrasında yer verilen *"Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından*

Raporu", 3; Anayasa'nın 10. maddesinin güncel hâli şu şekildedir: *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*
(Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 md.) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. (Ek cümle: 7/5/2010-5982/1 md.) Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.
(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.) Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.
Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.
Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde (...) kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar." Bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", (E.T. 07.12.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 105; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 317.

[736] Ayrıca bu amaçlarla gerçekleştirilen düzenlemelerin eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayacağı noktasında anayasal güvence de sağlanmıştır. Bkz. TBMM, "1982 Anayasası Metin ve Değişiklik Bilgileri: 16. Değişiklik, 07.05.2010 – 497 No.lu Komisyon Raporu", 9, (E.T. 09.03.2024), https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c066/tbmm23066088ss0497.pdf.

[737] Karaman Odabaşı, "Engellilerin Korunması", 124-125.

[738] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", (E.T. 07.12.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf; Deniz*, Engelli Hakları,* 52.

yoksun bırakılamaz." hükmü, genel nitelikte bir hüküm olup herkesin eğitim ve öğrenim hakkından faydalanabileceğini ifade etmektedir.[739] 7. fıkrasındaki *"Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır."* ifadesinde belirtilen "özel eğitime ihtiyacı olan" kişilerin başında öncelikle engelli bireylerin geldiği söylenebilir. Maddeden de anlaşılacağı üzere engelli bireylere özel eğitim imkânlarının sağlanması devletin anayasal görevidir.[740] Engelli vatandaşların durumları göz önüne alınarak eğitim ve öğretim hakları, devlet tarafından düzenleme altına alınmalı ve hakkın kullanılmasının önündeki engeller kaldırılmalıdır.[741] Ayrıca, özel eğitim görmeyen engelli bireylerin de devlet tarafından korunması gerekmektedir.[742] Bu kapsamda, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) müfredatında, 1951 yılından beri özel eğitim programları yer almaktadır.[743] Nisan 2024 itibariyle MEB bünyesinde engelli bireylere eğitim veren 3280 adet özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi mevcuttur.[744]

"Çalışma şartları ve dinlenme hakkı" başlıklı 50. maddenin 2. fıkrası ise *"Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar."* hükmü ile engelli bireyler çalışma koşulları açısından anayasal koruma altına alınmıştır.[745] Burada ILO tarafından 20.06.1983 tarihinde kabul edilen 159 No.lu Sözleşme'nin yürürlük tarihinden beri iç hukukun bir parçası olduğunu ve 50. maddenin engelli bireylerin çalışma koşulları ile alakalı devlete yüklenen görevi kimi yönlerden ayrıntılandırdığını belirtmekte fayda vardır.[746]

---

[739] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 106.
[740] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", (E.T. 07.12.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 300-301; Bulut, *Sosyal Haklar*, 266; Deniz, *Engelli Hakları,* 53.
[741] Turan Yıldırım, Muhammed Dalak, "Görme Engellilerin Yükseköğretime Girişinde Yaşanan Sorunlar", içinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 9.
[742] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 107.
[743] Bulut, *Sosyal Haklar*, 266.
[744] Bu sayı, 19.01.2023 yayınlanma, 13.12.2023 güncellenme tarihli MEB "Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri" listesinden elde edilmiştir. Bkz. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü, "Özel Öğretim Kurumları", (E.T. 21.04.2024), https://ookgm.meb.gov.tr/kurumlar.php?tur=rehabilitasyon.
[745] 1961 Anayasası'nda çalışma şartları bakımından özel olarak korunacak kişiler kapsamında çocuklar, gençler ve kadınlar sayılmışken (m. 43/2) (1961 Anayasası için bkz. T.C. Anayasa Mahkemesi, "1961 Anayasası – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", (E.T. 07.03.2024), https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/); 1982 Anayasası'nda "gençler" ifadesine yer verilmemiş, kadınlar ve çocukların yanında "bedenî ve ruhî yetersizlikleri olanlar" ibaresi eklenmiştir (m. 50/2); Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 301; Bulut, *Sosyal Haklar*, 267.
[746] Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 301.

Yine "Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler" başlığı altında düzenlenen 61. maddenin 2. fıkrasına göre devlete, engelli bireylerin korunmalarını ve toplumsal hayata entegrasyonlarını sağlayacak tedbirleri alma yükümlülüğü getirilmiştir.[747] Devlet bu amaçla gereken teşkilatları ve kuruluşları kurar ya da kurdurur (m. 61/5). Bu kapsamda engelli bireylere sosyal güvenlik hakları bakımından kanuni düzenlemelerle ana-babanın ölümü hâlinde maaşlarının engelli bireye kalması, çalışan engellilere erken emeklilik sağlanması, 18 yaşını doldurmuş ve herhangi bir geliri bulunmayan engellilere yetkili makamlara başvurması hâlinde sürekli nitelikte bir aylık bağlanması gibi birçok sosyal hak sağlanmıştır.[748] Sosyal güvenlik hakkının engelli bireyler yönüyle özel olarak düzenlenmesi son derece olumlu bir gelişmedir. Çünkü insan doğası gereği geleceğine ilişkin olarak endişe taşımak istemez ve kendisini hem sosyo-ekonomik ve fiziksel koşullar gibi maddi bakımdan hem de güven duygusu ve fırsat eşitliği gibi manevi bakımdan teminat altına almak ister.[749]

Esasında Anayasa'da bireye ilişkin olan bütün hükümler, engellileri de ilgilendirmektedir. Bununla birlikte, 1982 Anayasası'nda bazı haklar önemine binaen engellilere yönelik olarak özel bir şekilde düzenlenmiş ve bu haklar dayanağını doğrudan Anayasa'dan almışlardır. 1982 Anayasası'nda engellilere yönelik doğrudan düzenleme, yukarıda bahsetmiş olduğumuz dört hükümde mevcut olmasına rağmen, engellilerin de bir birey olması ve Anayasa'nın bireylere sağladığı haklardan aynı şekilde engellilerin de faydalanabilmesi sebebiyle, Anayasa'nın birçok hükmü engellileri de ilgilendirmektedir.

---

[747] Anayasa'nın 61. maddesinin 2. fıkrası şu şekildedir: *"Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır."*; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi*, 301; Bulut, *Sosyal Haklar*, 267; Deniz, *Engelli Hakları,* 52-53; Gül'e göre söz konusu maddenin *"Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır."* hükmü, tıbbi modelin bir ifadesi niteliğindedir. Söz konusu hüküm, engelli bireylerin korunma gereksinimlerine vurgu yapmakta ve toplumsal yaşamın engelli bireylerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini değil de engellilerin toplum yaşamına uyum sağlamaları gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Gül, "Fiziksel Engelliler", 34.

[748] Bulut, *Sosyal Haklar*, 267-268; "Sosyal sigortalar" ve "sosyal yardımlar" olmak üzere ikiye ayrılan sosyal güvenlik sistemi, sadece geleceğe değil, aynı zamanda içinde bulunulan zaman dilimine de hitap etmektedir. Sosyal sigortalar; mesleki, fizyolojik ve sosyoekonomik tehlikelerden dolayı gelirleri azalma riski bulunan bireylerin, geçinme ve hayatta kalma gereksinimlerini gideren, devlet güvencesine dayanan zorunlu bir sistemdir. Sosyal yardımlar ise; sosyal sigortalar kapsamında yer almayan grupları veya sosyal sigortaları bulunup da korunamayanları çeşitli toplumsal tehlikeler karşısında korumaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre; Türkiye'deki ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma yönünden engelli olanlarla zihinsel engeli bulunanların %47,55'i, kronik hastalığa sahip bireylerin ise %63,67'si sosyal güvenliğe sahiptir. Bu araştırma sonucuna göre engelli bireylerin neredeyse yarısının sosyal güvenliğe sahip olmadığı görülmektedir. İsbir, Çubuk, "Engellilerin Anayasal Hakları", 12; Sosyal yardımlar, ekonomik ve sosyal amaçlı olarak yapılan, toplumdaki yoksul ya da muhtaç kişi yahut gruplara yönelik olan her türden maddi destektir. Bkz. Sağlam Tekir, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar", 61.

[749] İsbir, Çubuk, "Engellilerin Anayasal Hakları", 11.

Son olarak, engelli bireylerin ayrımcılıkla mücadele kapsamında hak ve özgürlüklerinden eksiksiz ve eşit bir şekilde faydalanmalarını ve kolaylaştırıcı önlemlerin alınmasını öngören, engellilik alanındaki bağlayıcı niteliğe sahip ilk ve tek milletlerarası belge olan "BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"yi ülkemiz, 30.03.2007 tarihinde imzalamış ve Sözleşme'ye ilk taraf ülkeler arasında yer almıştır.[750] Türkiye, BM'nin antlaşmalarının birçoğuna taraf olmuş ve birçok protokolü imzalamıştır. Usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar, 1982 Anayasasının 90. maddesinin 5. fıkrasına göre kanun hükmünde sayılmaktadır. Bu sebeple söz konusu metinler bağlayıcı niteliktedir ve sözleşmelere karşı Anayasa'ya aykırı olduğu ileri sürülerek iptal davası açılamaz.[751]

2. Engellilerin Belli Başlı Haklar Açısından Konumu

a. Yaşam Hakkı

Yaşam hakkı, en temel insan haklarındandır ve her birey yaşama hakkına sahiptir. Bundan dolayı, bu hak öncelikle yasalar tarafından koruma altına alınmalı ve etkili yargısal sistemler aracılığıyla yasaların uygulanması sağlanmalıdır. Devlet, üçüncü kişilerin, bir kişinin hayatının doğrudan tehlike altına girmesine ve bu kişinin ölmesine neden olabilecek nitelikteki eylemlerini veya kişinin ölümcül bir hastalıkla karşı karşıya kalmasını engelleyecek nitelikteki önlemleri almalıdır. Önlemlerin alınmadığı ve söz konusu eylemler neticesinde kişinin hayatını kaybetmemiş olduğu bir durumda dahi devletin kişilerin hayatlarını koruma yükümlülüğü söz konusudur ve bu olaya sebep olan eylemlerin ve ihmali davranışların etkili bir biçimde soruşturulması gerekmektedir.[752] Bu doğrultuda Anayasamızın 17. maddesinde her bireyin yaşama, maddi ve manevi varlıklarını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (m. 17/1). Yine Anayasa'ya göre kimsenin işkence ve eziyete, insan onuru ile bağdaşmayan bir ceza ya da muameleye tabi tutulamayacağı belirtilmiştir (m. 17/3). Devlet yaşam hakkı bakımından kişilerin hayatlarına kasten ve hukuka aykırı bir şekilde son vermeme şeklindeki negatif yükümlülüğünün yanında kişilerin yaşam haklarını kendisi dâhil

[750] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, "Son 10 Yılın Raporu", 2.
[751] Azarkan, Benzer, "Türkiye'de Engelli Hakları", 20.
[752] Karaman Odabaşı, "Engellilerin Korunması", 130.

üçüncü kişilerin riskli eylemlerine karşı koruma ve etkili bir yargısal mekanizma oluşturma şeklindeki pozitif yükümlülük altındadır.[753]

Konuyla ilgili Anayasa Mahkemesi'nin 14.10.2015 tarihli *Saadet Ergün ve diğerleri* kararında Mahkeme, devlet hastanesinde gerçekleştirilen bir doğum neticesinde ihmal sebebiyle %94 oranında engelli olarak dünyaya gelen başvurucunun iddialarını, engelli olarak doğmasına yol açan başvuruya konu olayın ölüm neticesine yol açabilecek potansiyelde olduğunu ve başvurucunun yaşamını tehlikeye attığını da göz önünde bulundurarak Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen yaşam hakkı çerçevesinde incelemiştir.[754] Kararda devletin kişilerin yaşam hakları konusunda pozitif ve negatif yükümlülüklerinin olduğu belirtilmiş ve hiç kimsenin hayatına kasten ve hukuka aykırı bir şekilde son verilmemesinin negatif bir yükümlülük olduğu, devletin yetki alanındaki herkesin yaşam hakkının üçüncü kişilerin ve hatta kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek tehlikelere karşı korumasının ise pozitif bir yükümlülük olduğu belirtilmiştir.[755] Bunun yanında ihmal neticesinde oluşan ölüm ve yaralanma vakalarında devlet görevlileri veya kurumlarının muhtemel neticeleri öngörmesine rağmen yetkilerini görmezden gelerek tehlikeleri ortadan kaldırmaya yönelik gerekli ve yeterli tedbirleri almamaları hâlinde, kişilerin hayatlarını ya da vücut bütünlüklerini tehlikeye atan kişiler aleyhinde herhangi bir suç duyurusunda bulunulmamasının yahut bu kimselerin yargılanmamasının da 17. maddenin ihlali sonucuna yol açabileceği belirtilmiştir.[756]

AİHM'nin 18.06.2013 tarihli *Nencheva ve diğerleri/Bulgaristan* kararına[757] konu olayda, Aralık 1996-Mart 1997 tarihleri arasında fiziksel ve zihinsel engeli bulunan gençlerin kaldığı bir evde, soğuk havanın etkisi ve gıda, ilaç ve temel ihtiyaç maddelerinin eksikliği sebebiyle zihinsel ve fiziksel engelli on beş çocuk ve genç yetişkin hayatını kaybetmiştir. Sorunları gözlemleyen yurt müdürü, yurdun finansmanından doğrudan sorumlu olan ve harekete geçmesi beklenebilecek tüm kamu kurumlarını uyarmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Yetkililer ayrıca, son derece istisnai koşullarda meydana gelen ölümlere ilişkin etkili bir resmî soruşturma da yürütmemişlerdir.

[753] Karaman Odabaşı, "Engellilerin Korunması", 131.
[754] AYM, Saadet Ergün ve diğerleri, Başvuru No: 2013/4194, K.T. 14.10.2015, § 35, (E.T. 18.04.2024), https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/4194.
[755] AYM, Saadet Ergün ve diğerleri, § 38.
[756] AYM, Saadet Ergün ve diğerleri, § 42.
[757] AİHM, Nencheva ve diğerleri/Bulgaristan, Başvuru No: 48609/06, Karar Tarihi: 18.06.2013, (E.T. 19.03.2024), https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-144723.

Mahkeme, yetkililerin evdeki çocukların hayatlarına yönelik gerçek bir risk olduğunu bilmeleri gerektiğini ve yetkileri dahilinde gereken tedbirleri almalarının gerekli olduğunu değerlendirmiştir. Ayrıca Mahkeme, yuvaya yerleştirilen 22 yaşın altındaki çocuk ve gençlerin ya ebeveynleri tarafından terk edilmiş ya da ebeveynlerinin rızasıyla yuvaya yerleştirilmiş olduğunu, ağır zihinsel ve fiziksel engellerden muzdarip savunmasız kişiler olduğunu ve hepsinin uzmanlaşmış bir kamu tesisinde Devletin bakımına emanet edilmiş olduğunu ve yetkililerin münhasır gözetimi altında tutulduğunu belirttikten sonra yetkililerin bakımları altındaki çocukların yaşamlarını ciddi ve acil bir tehdide karşı koruma görevlerini yerine getirmemeleri sebebiyle AİHS'nin yaşam hakkını düzenleyen 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.[758]

b. Eğitim Hakkı

Eğitim kavramı, 17.11.1974 tarihli "Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerle ilgili Eğitime İlişkin Tavsiye Kararı"nın 1. maddesinin (a) bendinde *"Kişisel kapasitelerin, tutumların, yeteneklerin ve bilgilerin tümünün ulusal ve uluslararası toplumlarda ve onların yararına olacak şekilde, bireylerin ve sosyal grupların bilinçli bir gelişmeyi öğrenmeleri yoluyla ortaya çıkan sosyal yaşam sürecinin tamamı"* şeklinde tanımlanmıştır.[759]

Eğitim, ailenin, çevrenin ya da kişinin kendi çabaları sayesinde gerçekleşen, kişilerin zihinsel, duygusal, bedensel, sosyal kabiliyet ve hareketlerinin geliştirilmesi, kişilere yeni bilgiler, kabiliyetler ve davranışlar kazandırılmasıdır. Tüm bireylerin insan onuruna yakışan bir hayat sürdürebilmeleri için eğitim ve öğrenim görmeleri gerekmektedir.[760] Eğitim, herkesi kapsayan yani kapsayıcı nitelikte bir eğitim[761] olmalıdır.[762]

---

[758] European Court of Human Rights, "Persons with disabilities", 1-2; Engelli kişiler ve yaşam haklarıyla ilgili diğer Mahkeme kararları için bkz. AİHM, Jasinskis/Latvia Davası, Başvuru No: 45744/08, Karar Tarihi: 21.12.2010; AİHM, Centre for Legal Resources on Behalf of Valentin Câmpeanu/Romanya Davası, Başvuru No: 47848/08, Karar Tarihi: 17.07.2014.

[759] UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, "Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerle ilgili Eğitime İlişkin Tavsiye Kararı", (E.T. 10.01.2024), https://www.unesco.org.tr/Pages/504/194/; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 72.

[760] Deniz, *Engelli Hakları,* 54.

[761] Kapsayıcı eğitimde engelli bireyler ve engeli bulunmayan yaşıtları aynı sınıflarda eğitim görürler. Yani kapsayıcı eğitim, birey değil sistem odaklıdır. Bkz. Kınalı, "Engelli Hakları", 32.

[762] Kınalı, "Engelli Hakları", 32.

Eğitimin belirli ilkeler çerçevesinde uluslararası seviyede ve ilk defa bir hak olarak düzenlenmesi İHEB ile olmuştur.[763] Beyanname'nin 26. maddesine göre eğitim, her bireyin hakkıdır ve bireyin kişiliğinin tam olarak geliştirilmesine, insan hak ve hürriyetlerine saygının artırılmasına yönelik olmalıdır. Ayrıca eğitim ırksal, dinsel ve uluslar arasındaki farklılıklara karşı hoşgörüyü, anlayışı ve dostluğu yerleştirerek barışın korunmasına ilişkin çalışmaları desteklemelidir.[764]

AİHS 1 No.lu Ek Protokol'ün "Eğitim hakkı" başlıklı 2. maddesinde *"Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir."* hükmü ile eğitim hakkı güvence altına alınmıştır. Söz konusu düzenleme, 14. maddede yer alan "ayrımcılık yasağı" hükmüyle beraber önemli bir potansiyele sahiptir.[765]

Eğitim hakkıyla ilgili olarak AİHM'nin *G.L./İtalya* davasına[766] konu olayda sözel olmayan otizmden muzdarip bir genç kız olan başvuran, ilköğretiminin ilk iki yılı olan 2010 ve 2012 yılları arasında kanunen öngörülmesine rağmen özel öğrenme desteği alamamasından şikâyetçidir. İtalyan Hükümeti ise mali kaynaklarının yetersizliğine dayanmaktadır. Mahkeme, özellikle İtalyan makamlarının, genç kızın ihtiyaçlarını belirlemeye ve mümkün olduğunca aynı okula devam eden diğer çocuklarla eşdeğer şartlarda eğitimine devam etmesini sağlamak adına özel destek sağlamaya çalışmadıklarını değerlendirmiş ve ayrıca genç kızın maruz kaldığı ayrımcılığın, çocuk eğitiminin ve sosyal entegrasyonun temelini oluşturan ve çocuklara bir topluluk içerisinde birlikte yaşama konusunda ilk deneyimlerini kazandıran ilköğretim bağlamında

[763] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 84; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 76.
[764] Beyanname'nin 26. maddesi şu şekildedir: *"1. Herkes, eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel öğrenim aşamalarında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yüksek öğrenim, yeteneğe göre herkese eşit olarak sağlanır. 2. Eğitim, insan kişiliğinin tam geliştirilmesine, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu yerleştirmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki etkinliklerini güçlendirmelidir. 3. Ana-babalar, çocuklarına verilecek eğitimi seçmede öncelikli hak sahibidir."* İlgili belge için bkz. United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Universal Declaration of Human Rights – Turkish (Türkçe)", (E.T. 21.01.2024), https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/turkish-turkce; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 76-77.
[765] Gül, "Fiziksel Engelliler", 314; İlgili Sözleşme ve Ek Protokol için bkz. Avrupa Konseyi, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", (E.T. 27.12.2023), https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur.
[766] AİHM, G.L./İtalya Davası, Başvuru No: 59751/15, Karar Tarihi: 10.09.2020, (E.T. 19.03.2024), https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-205087.

gerçekleşmiş olması nedeniyle sorunun daha ciddi olduğunu kaydetmiştir. Bu sebeple Mahkeme, başvuranın ilkokula diğer çocuklarla eşit koşullarda devam edemediğini ve bu farklılığın başvuranın engelinden kaynaklandığını tespit ederek AİHS'de eğitim hakkının düzenlendiği Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ile bağlantılı olarak ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.[767]

14.12.1960 tarihinde UNESCO tarafından kabul edilen "Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme/Convention against Discrimination in Education", insan haklarına evrensel saygı ve eğitimde fırsat eşitliğinin geliştirilmesi için milletlerarası iş birliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır.[768]

Eğitim hakkı, Birleşmiş Milletler "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi"nin (ESKHS) 13. maddesinde[769] güvence altına alınmış, taraf devletlere

[767] European Court of Human Rights, "Persons with disabilities", 38.

[768] United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Convention against Discrimination in Education", (E.T. 10.01.2024), https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-discrimination-education; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 79.

[769] Sözleşme'nin 13. maddesi şu şekildedir: *"1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olacağı ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı güçlendireceği hususunda mutabıktırlar. Taraf Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletler'in barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususlarında mutabıktırlar.*
2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi amacı ile aşağıdaki hususları kabul ederler:
(a) İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız olacaktır;
(b) Teknik ve mesleki eğitim de dahil olmak üzere, orta öğretimin çeşitli biçimlerinin, her türlü uygun yöntemle ve özellikle parasız eğitimin tedricen yaygınlaştırılması yoluyla herkes için açık ve ulaşılabilir olması sağlanacaktır;
(c) Yüksek öğretimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır;
(d) İlköğretim görmemiş ya da ilköğretimi tamamlamamış olanlar için temel eğitim elden geldiğince teşvik edilecek veya yoğunlaştırılacaktır;
(e) Her düzeyde okullar sisteminin geliştirilmesi aktif bir şekilde yürütülecek, yeterli bir burs sistemi yerleştirilecek ve öğretim personelinin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilecektir.
3. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların veya -bazı durumlarda- yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocukları için, kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında, Devletin koyduğu ya da asgari eğitim standartlarına uygun diğer okulları seçme özgürlüğüne ve çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.
4. Bu maddenin hiç bir hükmü, bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüklerini kısıtlayacak şekilde yorumlanamaz; bu özgürlüğün kullanılması, daima, bu maddenin 1. fıkrasında ortaya konmuş olan ilkelere uyulmasına ve böyle kurumlarda verilen eğitimin Devlet tarafından belirlenebilecek asgari standartlara uygun olması gereğine bağlıdır." İlgili Sözleşme için bkz. "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme", (E.T. 27.12.2023), https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf.

hakkın tam olarak gerçekleştirilmesinin sağlanması amacıyla bazı yükümlülükler getirilmiştir.[770] ESKHK'nin "eğitim hakkı" ile ilgili 13 No.lu Genel Yorum'una göre her çeşit ve düzeyde eğitimin mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik unsurlarına sahip olması gerekmektedir.[771] Komite'nin engelliler hakkındaki 5 No.lu Genel Yorum'unda ise engellilerin genel eğitim sisteminin içerisine dahil edilerek en uygun eğitimin verilebileceği belirtilmiş ve Standart Kurallar'da belirtildiği gibi Devletler'in her eğitim düzeyindeki engelli bireylere eğitim imkânı sağlaması gerektiğinden söz edilmiştir.[772]

"Çocuk Haklarına Dair Sözleşme"de çocukların eğitim haklarına ilişkin taraf devletlere birtakım yükümlülükler getirilmiş ve eğitimin geliştirilmesine katkıda bulunulmasının amaçlandığından söz edilmiştir (m. 28).[773]

EHİS'in 24. maddesinde de engelli bireylerin eğitim hakkı tanınmış ve söz konusu hakkın fırsat eşitliği çerçevesinde, ayrımcılık yapılmadan sağlanabilmesi adına bütünleştirici bir eğitim sisteminde, her düzeyde engellinin katılımı ile ve yaşam boyu öğrenim olanağı sağlanması gerektiği belirtilmiştir.[774]

İnsan haklarının bölünmezliğine örnek teşkil eden hem medeni ve siyasi hem de sosyal ve ekonomik haklarla ilişkili olan eğitim hakkı, kişinin kapasitesinin, itibarının ve öz değer duygusunun artması, özgürlüklere ve farklılıklara gösterilen saygının güçlenmesi bakımından tüm insanlar için büyük önem taşıyan temel bir insan hakkıdır.[775]

---

[770] Gül, "Fiziksel Engelliler", 313; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 79.

[771] Gül, "Fiziksel Engelliler", 313; "Mevcudiyet", Taraf Devlet yetkisi altında ihtiyaçlara cevap verecek sayıda ve kullanılabilir durumda eğitim kurum ve programların varlığını; "Erişilebilirlik", Eğitim kurumları ve programların tümünün, herhangi bir ayrım gözetilmeden Taraf Devlet yetkisi altında bulunan tüm bireyler için erişilebilir olmasını (Erişilebilirlik; ayrımcılık gözetmeme, fiziksel erişilebilirlik ve ekonomik erişilebilirliği de kapsamaktadır.); "Kabul edilebilirlik", eğitimin şekil ve içeriğinin tüm öğrenciler ve gereken durumlarda ebeveynler için kabul edilebilirliğini; "Uyarlanabilirlik" ise eğitimin değişen şartlara, toplum gereksinimlerine uyarlanabilecek esneklikte olmasını ve farklı toplumsal ve kültürel ortamlarda bulunan öğrencilerin gereksinimlerine cevap verebilir olmasını ifade etmektedir. Bkz. Lema Uyar, *Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 217-218, (E.T. 27.12.2023), https://insanhaklariizleme.org/vt/mfhandler.php?file=BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdf&table=yayin&field=dosya&pageType=view&key1=1945; Çağlar, *Engellilerin Eğitim Hakkı*, 80-81.

[772] Uyar, *Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları*, 164; Gül, "Fiziksel Engelliler", 313-314.

[773] UNICEF, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", (E.T. 01.10.2023), https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme.

[774] Kanun için bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.

[775] Beco, *Disability*, 109-111; Deniz, *Engelli Hakları,* 54; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 82; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 56.

Söz konusu hakkın gerçek manada kullanılabilmesi için devletlerin pozitif eylemleri gerekmektedir.[776] Bu kapsamda eğitim sisteminin hedeflerinden birisi de engellilerin eşitlik temelinde ayrımcılığa maruz kalmadan onurlarının ve değer duygularının güçlendirilmesi olmalıdır. Bu doğrultuda eğitim sistemi, engellilerin ihtiyaçlarını karşılayacak özel önlemlerin alındığı; engellilerin kişilik, beceri ve kapasite gelişimlerinin teşvik edildiği kapsayıcı niteliğe sahip ve ömür boyu öğrenme olanağı sağlayan bir yapıya sahip olmalıdır.[777] Bunun yanında engellilere dinî, ahlaki ve değer eğitimlerinden faydalanma hakları da sağlanmalıdır. Bu bağlamda dinî eğitim mekanlarının erişilebilir olması, dinî eğitime ilişkin kitapların sesli kitap şeklinde okunması, videoların seslendirilmesi yahut işaret dili kullanılarak ifade edilmesi önem arz etmektedir.[778]

Engellilerin eğitim hakkına erişebilmesi ve eğitim vasıtasıyla toplumsal hayata tam ve etkin katılımları; eğitim hakkının erken eğitim dönemlerinden itibaren sağlanması konusunda engelli kişi ve ailesinin bilgilendirilmesi, bunların karar alma süreçlerinde etkin rol alması ve her bakımdan teşvik edilmesiyle sağlanabilir. Engellilerin çocukluklarının erken dönemlerinden itibaren kapsayıcı nitelikte bir eğitim sisteminin kabul edilmesi, bu kişilerin sosyal hayattan dışlanmalarına engel olunması ve engeli bulunan ya da bulunmayan çocukların birbirlerinin farklılıklarına saygı duyarak beraber bir hayat sürdürme anlayışlarının gelişimi bakımından önem arz etmektedir.[779]

Engelli bireylerin eğitim hakkından faydalanma konusunda yoğun bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaları diğer hak ve özgürlüklerden faydalanma noktasında da engelliler bakımından olumsuz etkilere yol açmakta ve yoksulluğa sebep olmaktadır.[780] Ancak eğitim hakkı, engelli bireylerin toplumsal hayata tam katılımlarının kolaylaşmasına

[776] Deniz*, Engelli Hakları,* 54.
[777] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 82; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 56.
[778] Dinî eğitim mekanlarının erişilebilir olması, engellilerin fırsat eşitliği çerçevesinde dinî eğitim haklarından faydalanabilmelerinin ön şartıdır. Bu bağlamda ülkemizde konuyla ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, kurslardaki hocalara işaret dili eğitimi verilmesi gibi çalışmalar yapmıştır. Bkz. Kınalı, "Engelli Hakları", 31.
[779] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 82; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 56-57; Ektaş, *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları,* 95; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 59.
[780] Gül, "Fiziksel Engelliler", 312.

yardımcı olur.[781] Bu noktada toplumun eğitilmesi de önem arz etmektedir. Zira engelli bireyler bu yolla korunabilir.[782]

Eğitim ortamlarında tüm bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte fiziksel programlar ve eğitim-öğretim metotlarıyla makul uyumlaştırmaları da kapsayan gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Bu noktada temel yaklaşım, eğitim ortamlarının öğrencilere entegrasyonu olmalıdır.[783]

Hukukumuzda, 5378 sayılı "Engelliler Hakkında Kanun"un "Eğitim ve öğretim" başlıklı 15. maddesinde engelli bireylerin eğitim hakkına ilişkin olarak düzenleme yapılmıştır. İlgili hükme göre engelli bireyler eşitlik temelinde ayrımcılık yapılmadan, özel durumları ve farklılıkları göz önünde bulundurularak, yaşamlarını sürdürdükleri çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda yaşam boyu eğitim olanağından faydalandırılırlar (m. 15/1). Genel eğitim sistemi içerisinde engelli bireylerin her düzeyde eğitim alabilmelerine imkân sağlayacak bütünleştirici planlamalar yapılır (m. 15/2) ve çeşitli sebeplerle örgün eğitim programlarına geç başlamış olan engelli bireylerin bu eğitimlere dahil edilebilmesi amacıyla gereken önlemler alınır (m. 15/3).[784] İlk fıkrada yer verilen "bütünleştirilmiş ortam" kavramı, engelli bireylere yönelik eğitimlerin engeli bulunmayanlarla bir arada verilmesi yönüyle hem engelli bireyler hem de toplum açısından önemli ve gereklidir. Zira bir taraftan toplum engelli bireylere alışırken öteki taraftan engelli bireyler de topluma uyum sağlayabilecektir. Bu sayede uzun vadede toplum, engellilerin gereksinimleri konusunda bilinç kazanabilecektir.[785]

14.06.1973 tarih ve 1739 sayılı "Milli Eğitim Temel Kanunu"nun[786] "Genellik ve eşitlik" başlıklı 4. maddesine göre *"Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet, engellilik[787] ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz."* Ayrıca "Fırsat ve imkân eşitliği" başlıklı 8. maddesinin 3. fıkrasında da özel eğitime ve korunmaya ihtiyacı olan çocukların yetiştirilmesi adına özel

[781] Beco, *Disabililty*, 111.
[782] Kınalı, "Engelli Hakları", 31.
[783] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 82; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 56.
[784] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Engelliler Hakkında Kanun", (E.T. 03.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.
[785] Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 107-108.
[786] Maddeye "engellilik" ibaresi, 06.02.2014 tarih ve 6518 sayılı Kanun'un 11. maddesi ile eklenmiştir.
[787] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Milli Eğitim Temel Kanunu", (E.T. 08.01.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf.

önlemlerin alınacağı belirtilmiştir. Yani olağan eğitim sistemi içerisinde eğitim almaları uygun görülmeyen engelli bireylerin eğitim alacağı alan, "özel eğitim" olarak adlandırılmıştır. Özel eğitimlerin yürütülmesi, bu eğitimlerin verildiği spesifik alanlarda olabileceği gibi normal okulların bir bölümünde de olabilir.[788] Benzer şekilde özel eğitim gereksinimi bulunan engellilerin eğitim hakkına ilişkin olarak "Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği"nde[789] de düzenlemeler yer almaktadır.[790]

Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitimine ilişkin düzenlemeler içeren 05.01.1961 tarih ve 222 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu"nun 5. maddesine göre *"Mecburi öğretim çağında olup da, ... sağlık durumu dolayı[sıyla] ilköğretim okuluna devam edem[e]yen vatandaşlardan özel olarak öğretim görenler, imtihanla ve yaşlarına göre layık oldukları ilköğretim okulu sınıflarına veya mezuniyet imtihanlarına alınırlar."* Özel eğitime ihtiyacı olan çocuklar için kurulacak okul ve sınıflar, zorunlu ilköğretim kurumları arasında sayılmıştır (m. 6/a/5). Aynı zamanda zorunlu ilköğretim çağında olan ancak bedenen, zihnen, ruhen ve sosyal açıdan engeli bulunan çocuklara özel eğitim ve öğretim imkânı sağlanır (m. 12).[791]

Ülkemizde 2023 yılında yükseköğretimde kayıtlı yaklaşık 7 milyon öğrencinin yaklaşık 56 binini farklı engel seviyelerindeki öğrenciler oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin neredeyse %90'ı açık öğretim programlarının uygulandığı üniversiteleri tercih etmişlerdir. Söz konusu tercihin asıl sebebi ise yüz yüze eğitim programlarının uygulandığı üniversitelere öğrencilerin ulaşım, barınma, fiziki erişilebilirlik konusunda problemler yaşamalarıdır. Sunulan imkânların kısıtlılığı engellilerin üniversitelere erişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Engelli üniversite öğrencilerinin topluma ve eğitim hayatına tam ve etkin katılımlarının sağlanabilmesi adına daha fazla destek ve fırsat sağlanmalı, eğitim ortamlarının engelsiz hâle getirilmesi için çalışılmalıdır. Kampüslerin erişilebilirlik ölçütlerine uygun tasarlanmasının yanında engelli öğrencilerin özel gereksinimlerine uygun akademik destekler ve kaynaklar da temin edilmelidir.[792]

---

[788] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 86.
[789] İlgili Yönetmelik için bkz. Resmî Gazete, "Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği", (E.T. 06.02.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm.
[790] Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 77.
[791] İlgili Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "İlköğretim ve Eğitim Kanunu", (E.T. 08.01.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.222.pdf.
[792] Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK): Engelli Öğrenci Komisyonu, "Yükseköğretim Kurulundan 'Engelsiz Üniversite'lere 'Bayrak ve Nişan' Ödülü", (E.T. 17.04.2024),

Eğitim hakkına ilişkin olarak engellilerin diğer kişilerle eşit şartlar altında eğitime erişmesi konusunda ayrımcı tutumlar ve önyargılar, şiddet ve zorbalık gibi sorunların yanında okul binalarındaki rampaların yahut asansörlerin eksikliği, ağır kapıların olması, tuvaletlerin erişilebilirliğinin olmaması, dersliklerin engelli öğrencilere uygun olmaması yahut okula gidiş gelişlerde ulaşımın erişilebilir olmaması, bunların yanında bazı yurtlarda erişilebilirliğin bulunmaması gibi sorunlar da eğitim hizmetlerinin önünde engel teşkil etmektedir. Bundan dolayı bu sorunların giderilebilmesi adına çalışmalar yapılmasının yanında ilk olarak engelli öğrencilerin eğitim hayatına tam ve etkin bir şekilde katılımının sağlanabilmesi için toplum olarak bilinçlendirme çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Ayrıca engelli öğrenciler bakımından kapsayıcı eğitim yaklaşımı benimsenmelidir.

Engelli öğrencilere uygulanan sınavların ayrı bir sınıfta yapıldığı durumlarda sınav mekânlarına erişimin kolay olması, bu mekânların aydınlatmalarının yeterli düzeyde olması, görme engelli öğrenciler için büyük puntolu soru kitapçıkları, öğrencilere verilecek olan ek süreler ve öğrencinin engel durumuna göre okuyucu ve işaretleyicilerin belirlenmesi hususları, mevcut iyi uygulamaların sürdürülmesi ve koşulların iyileştirilmesi gibi konular açısından önem arz etmektedir.[793]

c. Sağlık Hakkı

Sağlık; bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal açılardan tam bir iyilik hâlinde olmasıdır.[794] Her insanın hayatı boyunca mümkün olan en üst düzeyde fiziksel ve ruhsal sağlık standardından faydalanarak iyilik hâli içerisinde olma hakkı bulunmaktadır. Kaliteli, maliyeti uygun, erişilebilir ve vaktinde sağlık hizmetlerine ulaşmayı bünyesinde barındıran sağlık hakkı, toplumsal içermenin temininde engelliler bakımından büyük önem taşımaktadır.[795]

---

https://engelsiz.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/yuksekogretim-kurulu-ndan-universitelere-bayrak-ve-nisan-odulu.aspx.

[793] Detaylı bilgi için bkz. Resmî Gazete, "Engelli Bireylere Yönelik Sınav Uygulamalarında ve Engelli Kontenjanında Aranacak Sağlık Şartlarına Dair Yönetmelik", (E.T. 17.04.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220308-13.htm.

[794] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2006; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 66; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 48.

[795] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 66; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 77; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 48.

İlk kez DSÖ'nün "Dünya Sağlık Teşkilatı Anayasası"nda düzenlenen sağlık hakkı,[796] sağlığın kazanılması ve devam ettirilebilmesi için devletlerin mesuliyet alanlarındaki mecburi imkân ve durumlardan faydalanmayı kapsamaktadır. Ayrıca sağlık hakkı yalnızca sağlıklı olmak şeklinde düşünülmemeli; üreme özgürlüğü, rıza dışında tıbbi tedavilere ve deneylere konu olmama, vücudunu ve sağlığını kontrol ettirme gibi haklar da sağlık hakkı kapsamında değerlendirilmelidir.[797]

Engelli bireylerin sağlık hakları ile ilgili ülkemizde başta Anayasamız olmak üzere çeşitli kanun, yönetmelik ve genelgede düzenlemeler mevcuttur.[798] Sağlık hakkı, 1982 Anayasası'nın "Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması" başlıklı 56. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu hükme göre; *"(1) Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. (2) Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. (3) Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. (4) Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. (5) Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir."*[799]

Engelliler Hakkında Kanun'un "habilitasyon ve rehabilitasyon" başlıklı 10. maddesine göre engelli bireylere habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri, toplumsal yaşama katılım ve eşitlik temelli olarak verilir (m. 10/1) ve hizmetlerin verilmesinde esas olan, hizmetlere en erken safhalarda başlanması ve hizmetlerin engelli bireyin ikametgâhına yakın olmasıdır (m. 10/2). Ayrıca engelli bireyin ve ailesinin habilitasyon ve rehabilitasyona yönelik kararların alınması, düzenlemesi, icrası ve sona erdirilmesi dâhil tüm aşamalarda etkin katılımına imkân sağlanır (m. 10/1). Verilen hizmetlerde

---

[796] Örgüt Anayasasında yer alan açıklama şu şekildedir: *"Sağlık, sadece hasta veya sakat olmama hali değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olma halidir. Erişilebilecek en yüksek düzeyde, sağlıktan yararlanmak, ırk, din, politik inanç, ekonomik ve sosyal koşullar gözetmeksizin her insanın temel haklarından biridir."* Bkz. Tıp Hukuku Derneği, "Dünya Sağlık Örgütü Anayasası", (E.T. 07.12.2023), https://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29.

[797] Deniz*, Engelli Hakları,* 56.

[798] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 74.

[799] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", (E.T. 07.12.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf; Deniz*, Engelli Hakları,* 58; Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 78.

yardımcı olarak kullanılan teçhizatlara, destek teknolojileri ve bunlar hakkındaki bilgilere erişilebilirliğin temini konusunda gereken önlemler de alınır (m. 10/3).

Engellilerin sağlık hizmetlerinden diğer insanlarla beraber kaliteli, maliyeti uygun, erişilebilir ve vaktinde faydalanması esastır.[800] Bu husus, genel sağlık hizmetleri çerçevesinde muayene ekipmanlarının ulaşılabilir olması yahut işaret dili desteğinin temini gibi birtakım önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Bunun yanında farklı engellere sahip bireylerin, kendilerine özgü durumlarının gereği olarak özelleştirilmiş sağlık hizmetlerine ve destekleyiciye ihtiyacı olabilmektedir. Bu noktada engelliliğin anaakımlaştırılması,[801] sağlık sektöründeki sunulan hizmetlerde ve politikalarda asli bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir.[802]

Sağlık Bakanlığı'nın 2019-2023 Stratejik Planı'na göre 2023 yılında ülkemizde engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişebilirlik oranı %75'tir. Ancak Plan'da engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminin mevcut fiziki koşullardan dolayı bazı sağlık merkezlerinde beklenilen seviyede olmadığı ve e-rapor kapsamında bazı hastanelerde engelli bireylere yönelik bilişim altyapısının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca engelli bireylere yönelik evde sağlık ve bakım hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması amacıyla uygulamada söz konusu hizmetlerin belli bir ölçüte bağlanmasına, sağlık kurullarında e-raporlara ve engelli sağlık raporlarına yönelik donanım gereksinimlerinin giderilmesine ve engelli bireylerin sağlık merkezlerine erişmelerini zorlaştıran fiziki koşulların düzeltilmesi için gereken önlemlerin alınmasına ihtiyaç bulunmaktadır.[803]

Engelliler sağlık hizmetlerinin alınmasında ulaşım, engelli otoparkından yararlanamama ve hostes hizmetinin sunulmaması, öncelik hakkından yararlanamama,

[800] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 65; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 48.
[801] Engelli bireylerin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki bütün hizmet, politika ve programlardan diğer bireylerle birlikte eşit bir şekilde faydalanabilmesi adına söz konusu hizmet, politika ve programların tasarımı, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde engellilerin gözetilmesi ve bu süreçlerin hepsine katılımlarının desteklenmesine anaakımlaştırma denilmektedir. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 14.
[802] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 48-49.
[803] T.C. Sağlık Bakanlığı, "2019-2023 Stratejik Planı: Güncellenmiş Versiyon (2022)", 125, 126, (E.T. 03.04.2024), https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/35748/0/tc-saglik-bakanligi-2019-2023-stratejik-plani-guncellenmis-versiyonupdf.pdf?_tag1=51DF1549087EE46B936F1419E77B92147160F491.

işlemlerinin farklı günlere ertelenmesi, tesis içerisinde hareket zorluğu yaşama gibi sorunlarla da karşılaşabilmektedirler.[804]

İnsanların daha iyi ve anlamlı bir hayata sahip olabilmeleri için sağlık ve refaha sahip olmaları büyük önem arz etmektedir.[805] Engelli bireylerin ise sağlık bakımından daha fazla riske sahip bir grupta olduğu dikkate alınarak düzenlemeler yapılmalıdır.[806] Engelli bireyler de uygun destek ve hizmetler sayesinde toplumsal yaşama herkes gibi katılım sağlayabilir. Bu durum, engelli bireyler ve aileleri açısından faydalı olacak ve toplumu güçlendirecektir.[807] Engelli bireyler için sağlıkta eşitliğin sağlanması bir küresel sağlık, insan hakkı ve kalkınma önceliğidir. Zira dünyadaki her altı kişiden biri engellidir ve ulaşılabilir en üst seviyede bir sağlık standardından faydalanma hakkı bulunan engelli bireylerin sayısının ne yazık ki gittikçe artması beklenmektedir. Ancak engelli bireyler çoğunlukla şiddete ve önyargıya maruz kalmakta ve sağlık hizmetlerine erişim konusunda engellerle karşılaşmaktadır. Yine engelliliğin daha fazla yaşandığı, düşük ve orta gelirli ülkelerde, engelliliğin ve yoksulluğun birbirini güçlendirmesi sağlıkta eşitsizliklere sebep olmaktadır.[808]

Engelli bireyleri orantısız bir biçimde etkileyen ve adil olmayan şartlardan kaynaklı sağlıkta eşitsizlikler yaşanmaktadır. Bu eşitsizlikler büyük oranda sosyoekonomik ve politik bağlamın ya da bireylerin içinde bulunduğu koşulların birer parçasıdır.[809] Engelli bireyler için sağlıkta eşitliğin sağlanması için, erişilebilir sağlık hizmetleri, insanların yaşadıkları yerlere yakın sunulmalı; engelli bireylerin de sağlık sektöründeki süreçlere katılımı sağlanmalı; halk sağlığı konusundaki bilgi ve müdahaleler erişilebilir bir şekilde sunulmalıdır.[810]

Devlet, hâlihazırdaki sağlık eşitsizliklerini ele alarak engelli bireylerin mümkün olan en üst seviyede sağlık standardına sahip olma hakkından yararlanmalarını sağlamakla yükümlüdür.[811] Sağlıkta engelli bireylere yönelik eşitsizliklerin ele alınarak

[804] Kınalı, "Engelli Hakları", 28.
[805] World Health Organization, "10 Facts on Disability", 9/10.
[806] Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 74.
[807] World Health Organization, "10 Facts on Disability", 9/10.
[808] World Health Organization, "10 Facts on Disability", (E.T. 10.10.2023), https://www.who.int/news-room/facts-in-pictures/detail/disabilities.
[809] World Health Organization, "10 Facts on Disability", 4/10.
[810] World Health Organization, "10 Facts on Disability", 5/10.
[811] World Health Organization, "10 Facts on Disability", 6/10.

bunlara karşı harekete geçilmesi; evrenselliğe, insan merkezciliğe ve ayrımcılık yapılmamasına katkıda bulunarak sağlık hizmetlerinin daha etkin ve duyarlı olmasına olanak ve bu sayede herkese fayda sağlayacaktır.[812]

d. Çalışma Hakkı

Ekonomik bir güvenceye sahip olunması, kişilerin insan onuruna yakışan bir yaşam sürdürebilmelerinin ön şartlarındandır. Ekonomik güvence ise, meslek sahibi olabilme, istihdam imkânlarından faydalanabilmenin yanında bu hizmetlerden faydalanma sırasında gereken desteklere erişebilme, hakkın kullanımı geciktiği takdirde ihtiyacı karşılayacak hayat standardını elinde bulundurabilmek için gereken desteklere ulaşabilmeyi de içine almaktadır. Bunun yanında işsizlik ve yoksulluğa karşı korunmaya yönelik önlemlerden faydalanabilmek de bu kapsamdadır.[813]

Kişinin sahip olduğu potansiyeli gerçekleştirebilmenin ve toplumsal bir değer yaratabilmenin esas unsurlarından birisi de iş sahibi olmak ve çalışma yaşamında yer almaktır. Bu kapsamda engellilerin yaygın eğitim, yükseköğrenim ve mesleki-teknik eğitimin tüm kademelerinden faydalanabilmeleri ve bu süreçlerden sonra da çalışma yaşamında bir yer edinebilmeleri, kendi kendine yetebilen, üretebilen ve eşit bireyler olarak toplumsal hayata katılmalarını kolaylaştıracaktır. Bu durum da toplumdaki birlikte yaşama kültürünün güçlenmesini sağlayacaktır.[814]

Sosyal ve ekonomik haklar grubunda yer alan çalışma hakkı, kişinin serbest iradesiyle seçmiş olduğu mesleği ya da işi yürütmesini ve çalışmak isteyenlere de devletin iş sağlamak için olanakları dâhilinde gerekli olan önlemleri almasını gerektirir.[815] Çalışma hakkı, insan onuru bakımından önemlidir. İş, geçimi sağlamanın ötesinde insanlara bir değer duygusu kazandırmasının yanında sosyal ilişkiler kurma ve kendini geliştirme imkânı verir. Bu sebeple istihdam yetersizliği, yalnızca ekonomik güvensizliğe neden olmakla kalmaz, aynı zamanda kişinin ötekileştirilmesine de yol açar.[816]

---

[812] Engelli bireyler için sağlık eşitliğine yapılan yatırım, birey ve topluluklara yüksek kazançlar sağlayabilir. (8/10). Bkz. World Health Organization, "10 Facts on Disability", 7/10.
[813] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 100; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 64.
[814] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Ulusal Eylem Planı", 100; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelsiz Vizyon", 64.
[815] Deniz, *Engelli Hakları,* 58-59; Beco, *Disability*, 128.
[816] Beco, *Disability*, 141.

Engelli bireylerin sık bir şekilde ayrımcılıkla karşı karşıya kaldıkları alanlardan birisi de çalışma hayatıdır.[817] Engelli bireylerin işsizlik oranları, engeli bulunmayan bireylerle karşılaştırıldığında daha yüksek seviyelerdedir ve bu bireyler genellikle daha düşük ücretlerle çalıştırılmalarının yanı sıra bu kişilerin sosyal yahut yasal güvenceleri de bulunmamaktadır.[818] "Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı"na göre engelli kişilerin işsiz kalma olasılığı, engelli olmayanlara göre iki kat daha fazladır.[819] Düşük istihdam seviyeleri ile yüksek işsizlik ve işgücü dışında kalma oranları, engelli bireylerin işgücü piyasasındaki dezavantajlarını yansıtmaktadır.[820]

Engelli bireyler, iş bulma konusunda karşılaştıkları zorluklar sebebiyle genellikle iş ve pozisyon tercihi haklarını kullanamamaktadırlar. Engelli işçi istihdamı konusunda işverenler de genel olarak isteksizlik göstermekte ve engellileri yasal zorunluluktan dolayı çalıştırmaktadırlar. Bu durum engelli çalışanın kendi tercihlerini belirlemesine de engel olmaktadır.[821] İstihdam sağlandığında ise daha çok güvencesiz sözleşmelere ve yarı zamanlı çalışmaya maruz kalmaktadırlar.[822]

Örneğin ABD'de yapılan bir çalışmada, engelli bireylerin istihdam edilmeleri hususunda bu kişilere yönelik potansiyel ayrımcılığı araştırmak amacıyla başvuru sahiplerinin engellerinin üretkenliği etkileme ihtimalinin düşük olduğu muhasebe pozisyonları için 6.016 sahte başvuru gönderilmiştir. Başvuruların üçte birinde başvuru sahibinin omurilik yaralanması olduğu, üçte birinde Asperger sendromu olduğu belirtilmiş, üçte birinde ise herhangi bir engellilik hâlinden söz edilmemiştir. Başvuru için söz konusu engellerin seçilme sebebi ise muhasebe pozisyonu için üretkenliği sınırlama ihtimâlinin beklenmemesidir. İşverenin engelli başvuru sahiplerine ilgisi, engelli olmayanlara göre %26 daha düşük olmuştur. Ayrıca daha deneyimli olan engelli başvuru sahiplerine ilgi de düşük olmuştur. Kısaca çalışma, engelliler için daha iyi niteliklere ve eğitime sahip olmanın işverenler bakımından istihdam edilme noktasında pek önemli

[817] Yücel Dericiler, *Sosyal Haklar,* 335; Çakmak, "Engellilerin Hukuki Statüsü", 100.
[818] Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 81; Yücel Dericiler, *Sosyal Haklar,* 335.
[819] Beco, *Disability*, 130; OECD, *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers - A Synthesis of Finding across OECD Countries* (Paris: OECD Publishing, 2010), 23, (E.T. 20.01.2024), https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/sickness-disability-and-work-breaking-the-barriers_9789264088856-en#page1.
[820] OECD, *Sickness, Disability and Work*, 23.
[821] Hasan Kaya, "Bir İnsan Hakkı Olarak Engelli Bireyin Çalışma Hakkı", içinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 45-46.
[822] Beco, *Disability*, 130.

olmadığını göstermektedir.[823] Söz konusu çalışma, her ne kadar ABD'deki istihdam konusunda engelli kimselere yönelik çekimser tavrı ortaya koysa da ülkemizde de engelli kimselerin istihdamı konusunda aynı sorunların yaşandığını düşünmekteyiz. Hatta işverenlerin engelli istihdamına sıcak bakmaması, engellilik temelli ayrımcılığın ortaya çıkması ve bundan dolayı engelli istihdam oranlarının düşük olması sebebiyle kota uygulamasının getirilerek engellilerin istihdamı devlet eliyle zorunluluk hâline getirilmiştir. İşverenlerin bu zorunluluğunun olmaması hâlinde engellilerin istihdam edilme oranının ne yazık ki mevcut durumdan çok daha kötü olacağı açıktır.

Engelli bireylerin yetersiz istihdamı hem ekonomi hem de engelli bireyler için bir kayıp olmuştur. Bu durum engellileri sosyal güvenliğe erişimden mahrum bırakmasının yanında geçimlerini sağlamak için başka yollar bulmaya da zorlamıştır. İşsiz kalan engellilerin sosyal hizmetlere bel bağlamaktan başka çaresi kalmamıştır ve bu durum onları yoksulluğa itmektedir. Bunun yanında uzun süreli işsizlik hâli, engellilerin çalışmaya uygun olmadıkları inancını da pekiştirmektedir.[824] Ancak engellilerin çalışma yaşamına katılmaları, eşit ve adil şartlar altında çalışarak ekonomik özgürlüklerini kazanmaları, kimseye ihtiyaç duymadan topluma entegre bir hayat sürdürebilmeleri ve sosyalleşmeleri bakımından önem arz etmektedir.[825]

Çalışma hakkı, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde korunan ve kabul edilen temel bir hak niteliğindedir. İHEB'nin 23. maddesinin 1. fıkrasında herkesin çalışma hakkına sahip olduğu *"Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır."* ifadesiyle düzenlenmiştir.[826] Devamında ise eşit işte çalışanların herhangi bir ayrım gözetilmeden eşit ücrete hakkı olduğu belirtilmiştir (m. 23/2). Söz konusu düzenlemeden de anlaşılacağı üzere engelli bireyler de çalışma hakkına sahiptirler ve kendilerine engelleri sebebiyle ayrım yapılmadan eşit ücret verilmesi gerekmektedir.[827]

---

[823] Mason Ameri, Lisa Schur, Meera Adya, F. Scott Bentley, Patrick McKay ve Douglas Kruse, "The Disability Employment Puzzle: A Field Experiment on Employer Hiring Behavior", *ILR Review*, 71/2 (2018): 329, 330, 331, (E.T. 21.03.2024), https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0019793917717474.

[824] Beco, *Disability*, 141.

[825] Merve Ercan, "Sosyal Dışlanmanın Nesneleri Olarak Engelliler", içinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 491; Kaya, "Engelli Bireyin Çalışma Hakkı", 46.

[826] Beco, *Disability*, 127; Kaya, "Engelli Bireyin Çalışma Hakkı", 43.

[827] Kaya, "Engelli Bireyin Çalışma Hakkı", 43.

Çalışma hakkı, "BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi"nin 6. maddesinde[828] güvence altına alınmıştır.[829] Engelli bireylerin çalışma yaşamında ne tür engellerle karşılaştıkları ve devletlerin söz konusu engelleri kaldırma yükümlülüklerinin kapsamı, ESKHK tarafından engelliler hakkındaki 5 No.lu[830] ve çalışma hakkını konu edinen 18 No.lu Genel Yorumlar'da[831] ortaya konulmuştur.[832]

ILO bünyesinde münhasıran engelli bireylerin mesleki rehabilitasyon ve istihdam edilebilmelerine ilişkin 159 No.lu Sözleşme kabul edilmiştir. Fakat Sözleşme'nin hükümlerinin doğrudan uygulanabilir nitelikte olmaması sebebiyle Sözleşme, kişiler açısından haklar öngörmekten çok, engelli bireylerin çalışma yaşamında fırsat eşitliğinden faydalanmasının sağlanması için devletlere yükümlülükler getirmiştir.[833]

1982 Anayasası'nın çalışma hakkındaki 48 ve 49. maddelerine göre her birey çalışma hakkına ve ödevine sahiptir (m. 49/1) ve istediği alanda çalışma ve sözleşme yapma özgürlüğü bulunmaktadır (m. 48/1). Engelli bireyler, 1982 Anayasası'nın 50. maddesinde çalışma koşulları açısından özel olarak korunmadan faydalanacak bireyler

---

[828] Sözleşme'nin 6. maddesi şu şekildedir; *"1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatı veren çalışma hakkını tanırlar ve bu hakkın korunması için gerekli tedbirleri alırlar.*
2. Bu Sözleşmeye Taraf bir Devletin bu hakkı tam olarak gerçekleştirmek için alacağı tedbirler, teknik ve mesleki rehberlik ile eğitim programlarını, bireyin temel ekonomik ve siyasal özgürlüklerini koruyan şartlar altında, düzenli şekilde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi ile tam ve üretken istihdamını sağlamaya yönelik politika ve teknikleri içermelidir." İlgili Sözleşme için bkz. "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme", (E.T. 27.12.2023), https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf.

[829] Gül, "Fiziksel Engelliler", 278; Beco, *Disability*, 127.

[830] 5 No.lu Genel Yorum'da devletlerin engelli bireylerin iş hayatına entegrasyonuna ve çalışma koşullarına engel olacak engelleri ortadan kaldırması ve çalışan engellilerin gereksinimlerini karşılayabilecek esnek ve farklı çalışma düzenlerinin geliştirilerek uygulanmasına yönelik politikalar geliştirmesi gerektiği belirtilmiştir. Bkz. Uyar, *Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları*, 160; Gül, "Fiziksel Engelliler", 278-279.

[831] 5 No.lu Genel Yorum için bkz. United Nations: Human Rights Treaty Bodies, "UN Treaty Body Database - General Comment No. 5: Persons with disabilities", (E.T. 25.12.2023), https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=ICEnwWR8rbeJM8O1ALabP1m7tXOH2ZhxPxrkGS+G62wtN3aQMbUjWgcT/uXWvIxcQiVTDOnZmMlR7iRX2jLOiQ==; 18 No.lu Genel Yorum için bkz. United Nations: Human Rights Treaty Bodies, "UN Treaty Body Database - General Comment No. 18: Article 6 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", (E.T. 25.12.2023), https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQfUKxXVisd7Dae%2FCu%2B13J25Nha7l9NlwYZ%2FTmK57O%2FSr35romd9Vzp9Hy9QwFNnnUSoxyIBFjTiCuSH35RHGI6U.

[832] Gül, "Fiziksel Engelliler", 278.

[833] Gül, "Fiziksel Engelliler", 280.

arasında sayılmaktadır.[834] Engellilerin sosyal ve ekonomik hayata katılımlarının sağlanması bakımından çalışma hakkının Anayasa'da engellilere de sağlanan bir hak olarak düzenlenmesi önem arz etmektedir.[835]

Engelli bireylerin istihdam edilmelerine yönelik olarak 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesinde; 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 53. maddesinde; 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 14. maddesinde düzenlemeler yapılmıştır.[836] Ayrıca İş Kanunu'nun "eşit davranma ilkesi" başlıklı 5. maddesinin ilk fıkrasında iş ilişkilerinde engellilik sebebine dayanılarak ayrım yapılamayacağı da belirtilmiştir.[837] İş Kanunu'nun 5. maddesinin 6. fıkrasına göre, iş ilişkisi ya da ilişkinin sona ermesi durumlarında eşit davranma ilkesine yani engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağına aykırı davranılması hâlinde işçinin dört aya kadarlık ücreti miktarında uygun bir ayrımcılık tazminatı ve yoksun kaldığı başka haklarını talep etme hakkı bulunmaktadır. Fakat, aynı maddenin yedinci fıkrasında işverenin eşitlik ilkesine aykırı davrandığının ispat yükü işçiye yüklenmiştir. Bu durum, ayrımcılık yasağının etkisinin azalmasına sebep olmaktadır.[838]

İş Kanunu'nun "Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu" başlıklı 30. maddesine[839] göre, işverenler, 50 ya da daha fazla işçinin çalıştığı özel sektör işyerlerinde

---

[834] Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 357; Anayasa'nın 50. maddesi şu şekildedir; *"1) Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz. 2) Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. 3) Dinlenmek, çalışanların hakkıdır. 4) Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir."*

[835] Namık Hüseyinli, Selvi Göçmen ve Davud Nasibov, "Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklarına İlişkin Farkındalıkları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/6 (2017): 142.

[836] Bulut, *Sosyal Haklar*, 267.

[837] Mevzuat Bilgi Sistemi, "İş Kanunu", (E.T. 06.10.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf; Ayrıca işveren ya da işveren vekillerinin 5. maddede belirtilen ilke ve yükümlülüklere aykırı davranmaları hâlinde bu durumlarla karşı karşıya kalan her bir işçi için kendilerine idari para cezası uygulanır (m. 99/d).

[838] Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 358.

[839] İş Kanunu'nun 30. maddesi şu şekildedir: *"İşverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç engelli, kamu işyerlerinde ise yüzde dört engelli … işçiyi … meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Aynı il sınırları içinde birden fazla işyeri bulunan işverenin bu kapsamda çalıştırmakla yükümlü olduğu işçi sayısı, toplam işçi sayısına göre hesaplanır.*
Bu kapsamda çalıştırılacak işçi sayısının tespitinde belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmesine göre çalıştırılan işçiler esas alınır. Kısmi süreli iş sözleşmesine göre çalışanlar, çalışma süreleri dikkate alınarak tam süreli çalışmaya dönüştürülür. Oranın hesaplanmasında yarıma kadar kesirler dikkate alınmaz, yarım ve daha fazla olanlar tama dönüştürülür. İşyerinin işçisi iken engelli hâle gelenlere öncelik tanınır.
İşverenler çalıştırmakla yükümlü oldukları işçileri Türkiye İş Kurumu aracılığı ile sağlarlar. Bu kapsamda çalıştırılacak işçilerin nitelikleri, hangi işlerde çalıştırılabilecekleri, bunların işyerlerinde genel hükümler dışında bağlı olacakları özel çalışma ile mesleğe yöneltilmeleri, mesleki yönden işverence nasıl işe alınacakları, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.

%3; kamu işyerlerindeyse %4 engelli işçiyi mesleki, bedensel ve ruhsal koşullarına uyan işlerde çalıştırma yükümlülüğü altındadırlar (m. 30/1). Ancak engelli işçiler, yer ve su altı işlerinde çalıştırılamaz ve işyerinde çalıştırılacak engelli işçi sayısının belirlenmesinde bu işlerde çalışan kişiler hesaplamaya katılmaz (m. 30/4). İlgili hükme aykırı bir şekilde engelli çalıştırmayan işverene ya da işveren vekiline Kanun'un 101. maddesi uyarınca çalıştırmadığı her engelli ve çalıştırmadığı her ay için idari para cezası uygulanır ve kamu kuruluşları da bu cezadan muaf değildir (m. 101).

Engelli bireylerin istihdamı konusunda Türkiye'deki ilk düzenleme 1967 tarihli ve 854 sayılı Deniz İş Kanunu'nun[840] "Sakat ve eski hükümlü çalıştırma" başlıklı 13.

Yer altı ve su altı işlerinde engelli işçi çalıştırılamaz ve yukarıdaki hükümler uyarınca işyerlerindeki işçi sayısının tespitinde yer altı ve su altı işlerinde çalışanlar hesaba katılmaz.
Bir işyerinden malulen ayrılmak zorunda kalıp da sonradan maluliyeti ortadan kalkan işçiler eski işyerlerinde tekrar işe alınmalarını istedikleri takdirde, işveren bunları eski işleri veya benzeri işlerde boş yer varsa derhal, yoksa boşalacak ilk işe başka isteklilere tercih ederek, o andaki şartlarla işe almak zorundadır. Aranan şartlar bulunduğu halde işveren iş sözleşmesi yapma yükümlülüğünü yerine getirmezse, işe alınma isteğinde bulunan eski işçiye altı aylık ücret tutarında tazminat öder.
Özel sektör işverenlerince bu madde kapsamında çalıştırılan 17/7/1964 tarihli ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununa tabi engelli sigortalılar ile 1/7/2005 tarihli ve 5378 sayılı Kanunun 14 üncü maddesinde belirtilen korumalı işyerlerinde çalıştırılan engelli sigortalıların, aynı Kanunun 72 nci ve 73 üncü maddelerinde sayılan ve 78 inci maddesiyle belirlenen prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı, kontenjan fazlası engelli çalıştıran, yükümlü olmadıkları halde engelli çalıştıran işverenlerin bu şekilde çalıştırdıkları her bir engelli için prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı Hazinece karşılanır. İşveren hissesine ait primlerin Hazinece karşılanabilmesi için işverenlerin çalıştırdıkları sigortalılarla ilgili olarak 506 sayılı Kanun uyarınca aylık prim ve hizmet belgelerinin yasal süresi içerisinde Sosyal Güvenlik Kurumuna verilmesi ve sigortalıların tamamına ait sigorta primlerinin sigortalı hissesine isabet eden tutarı ile Hazinece karşılanmayan işveren hissesine ait tutarın ödenmiş olması şarttır. Bu fıkraya göre işveren tarafından ödenmesi gereken primlerin geç ödenmesi halinde, Hazinece Sosyal Güvenlik Kurumuna yapılacak ödemenin gecikmesinden kaynaklanan gecikme zammı, işverenden tahsil edilir. Hazinece karşılanan prim tutarları gelir ve kurumlar vergisi uygulamalarında gider veya maliyet unsuru olarak dikkate alınmaz. (Ek cümle: 31/7/2008-5797/10 md.) Bu fıkrada düzenlenen teşvik, kamu idareleri hariç 506 sayılı Kanun kapsamındaki sigortalılara ilişkin matrah ve oranlar üzerinden olmak üzere, 506 sayılı Kanunun geçici 20 nci maddesi kapsamındaki sandıkların statülerine tabi personeli için de uygulanır. Bu fıkranın uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar Maliye Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığı tarafından müştereken belirlenir.
(Değişik yedinci fıkra: 11/10/2011-KHK-665/28 md.) Bu maddeye aykırılık hallerinde 101 inci madde uyarınca tahsil edilecek cezalar, engellilerin ve eski hükümlülerin kendi işini kurmaları, engellinin iş bulmasını sağlayacak destek teknolojileri, engellinin işe yerleştirilmesi, işe ve işyerine uyumunun sağlanması ve bu gibi projelerde kullanılır. Tahsil edilen cezaların kullanımına ilişkin hususlar, Türkiye İş Kurumunun koordinatörlüğünde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü ile İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, en çok işçi ve işvereni temsil eden üst kuruluşların ve en çok engelliyi temsil eden üst kuruluşun birer temsilcisinden oluşan komisyon tarafından karara bağlanır. Komisyonun çalışma usul ve esasları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çıkarılan yönetmelikle düzenlenir…"

[840] İlgili Kanun'un ilk hâli için bkz. 29.04.1967 tarih ve 12586 sayılı Resmî Gazete, "Deniz İş Kanunu", 2, (E.T. 11.03.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12586.pdf.

maddesi[841] ile yapılmıştır. Deniz İş Kanunu'nun[842] "Engelli ve eski hükümlü çalıştırma" başlıklı 13. maddesine göre söz konusu Kanun'un kapsamına dahil olan işverenler ya da işveren vekilleri, İş Kanunu ve konuyla ilgili yönetmelik çerçevesinde işyerlerinde engelli gemi adamı çalıştırmakla yükümlüdür (m. 13). Bu yükümlülüğe uymadıkları takdirde her bir engelli ve çalıştırılmayan her ay için idari para cezası uygulanır (m. 50/ç). Bireysel iş kanunu çerçevesinde ise 1971 tarih ve 1475 sayılı İş Kanunu'nun[843] "Sakat ve eski hükümlü çalıştırma" başlıklı 25. maddesinde[844] hangi şartlarda engelli işçi çalıştırılacağına ve bu işçilere tanınan haklara ilişkin düzenleme yapılmıştır.[845]

Devlet Memurları Kanunu'nun "Engelli personel çalıştırma yükümlülüğü" başlıklı 53. maddesine göre, kurum ve kuruluşlar, yurtdışındaki teşkilatları hariç olmak üzere toplam dolu kadro sayıları dikkate alınarak, Devlet Memurları Kanunu'na göre çalıştırdıkları personele ait kadroların %3'ünde engelli çalıştırmak zorundadır.[846]

---

[841] "Sakat ve eski hükümlü çalıştırma" başlıklı 13. madde şu şekildedir: *"Bu kanunun kapsamına giren işveren veya işveren vekilleri, işyerlerinde İş Kanununun ve bununla ilgili tüzüğün bu konuda koyduğu hükümler, esaslar, ölçüler ve şartlara göre sakat ve eski hükümlü gemiadamı çalıştırmak zorundadır."*

[842] İlgili Kanun'un güncel hâli için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Deniz İş Kanunu", (E.T. 12.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.854.pdf.

[843] 01.09.1971 tarih ve 13943 sayılı Resmî Gazete, "İş Kanunu", 3 vd., (E.T. 11.03.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13943.pdf.

[844] "Sakat ve eski hükümlü çalıştırma" başlıklı 25. madde şu şekildedir: *"İşverenler işyerlerinde aşağıdaki esaslar ve ölçüler içinde sakat kimse ile eski hükümlü kimse çalıştırmak ve bunlara meslek, beden ve ruh durumlarına göre iş vermek zorundadırlar.*
a) Yüz işçiye kadar işçi çalıştıran işyerlerinde her tam elli işçiye karşılık bir sakat ve bir eski hükümlü kimse,
b) İşçi sayısının yüzden fazlası için her yüz işçiye karşılık iki sakat ve iki eski hükümlü kimse,
çalıştırılır.
Bu maddeye göre çalıştırılacak sakat ve eski hükümlülerin çeşitleri ile hangi cins sakat ve eski hükümlülerin hangi iş kollarında ve hangi işlerde çalıştırılabileceği ve bunların işyerlerinde genel hükümler dışında bağlı olacakları özel ve ücret şartları ile bunların işverenlerce nasıl işe alınacakları; Çalışma, Adalet, Sanayi ve Ticaret, Millî Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım ve Ulaştırma Bakanlıklarınca birlikte hazırlanacak yönetmelikte gösterilir.
Sakatların işyerlerine alınmalarında o işyerinin işçisi iken sakatlanmış olanlara öncelik hakkı tanınır.
Bir işyerinden malulen ayrılmak zorunda kalıp da sonradan maluliyeti ortadan kalkan işçiler eski işyerlerine alınmalarını istedikleri takdirde, işveren bunları, boş yer varsa derhal, yoksa yer boşaldığında, o andaki şartlarla eski işyerlerine veyahut eski işlerine uygun diğer bir işe, sair isteklilere tercih ederek almaya mecburdur.
Genel ve katma bütçeli dairelerle mahallî idareler veya Kamu İktisadî Teşebbüsleri yahut özel kanuna veya özel kanunla verilmiş yetkiye dayanılarak kurulan banka ve kuruluşlara veya bunlara bağlı işyerlerinin İş Kanununa tabi olm[a]yan daire ve kurumlarında çalıştırılan kimselerin de sakat ve eski hükümlüler arasından ayrılması hakkındaki gerekli usul ve şartlar ile bunun oran ve tutarları ve hangi işlerde çalıştırılacakları yukarda sözü geçen yönetmelikte gösterilir."

[845] Hüseyinli, Göçmen ve Nasibov, "Çalışma Hayatında Engelli Hakları", 141.

[846] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Devlet Memurları Kanunu", (E.T. 06.10.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

Engelliler Hakkında Kanun'un "mesleki habilitasyon ve rehabilitasyon" başlıklı 13. maddesinde engelli bireylerin meslek tercihi yapabilmesi ve bu konuda mesleki eğitimler alabilmesi amacıyla gereken önlemlerin alınacağı (m. 13/1) ve ilgili bakanlıklar[847] tarafından (m. 13/2) yahut kamu kurum ve kuruluşlarıyla, kamu tüzel kişiliğine sahip belediyeler ve diğer gerçek ya da tüzel kişilerce bu programların geliştirileceği belirtilmiştir (m. 13/3). Yine Engelliler Hakkında Kanun'un "İstihdam" başlıklı 14. maddesinde de engelli bireylerin istihdam edilmelerine yönelik düzenlemelere yer verilmiştir.[848] Bu sayede engellilere yönelik ayrımcılığın işe alımdan itibaren yasaklanarak engellilerin istihdam edilebilmesi ve iş gücüne katılabilmesine imkân sağlanmaktadır.[849]

Engellilerin istihdamına ilişkin olarak kullanılan en yaygın uygulamalar, kota sistemi ve korumalı işyeri uygulamalarıdır. Ancak bunlardan korumalı işyeri uygulaması, bu kapsamdaki işyerlerinde tekrar eden ve niteliğin gerekli olmadığı işlerin yapılması ve ücretlerin düşük olması sebebiyle henüz kota sistemi kadar yaygın değildir.[850]

---

[847] İlgili bakanlıklar ifadesi ile kastedilen, "Millî Eğitim Bakanlığı" ve "Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı"dır.

[848] Kanun'un 14. maddesi şu şekildedir:

"Engellilerin iş gücü piyasası ve çalışma ortamında sürdürülebilir istihdamı için kendi işini kurmaya rehberlik ve mesleki danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi de dâhil olmak üzere gerekli tedbirler alınır.

İşe başvuru, alım, önerilen çalışma süreleri ve şartları ile istihdamın sürekliliği, kariyer gelişimi, sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları dâhil olmak üzere istihdama ilişkin hiçbir hususta engelliliğe dayalı ayrımcı uygulamalarda bulunulamaz.

Çalışan engellilerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, engelinden dolayı diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamaz.

Çalışan veya iş başvurusunda bulunan engellilerin karşılaşabileceği engel ve güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik istihdam süreçlerindeki önlemlerin alınması ve engellilerin çalıştığı iş yerlerinde makul düzenlemelerin, bu konuda görev, yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşlar ile işverenler tarafından yapılması zorunludur.

Engellilik durumları sebebiyle iş gücü piyasasına kazandırılmaları güç olan engellilerin istihdam edildiği korumalı işyerlerinin statüsü ve bu işyerleriyle ilgili usul ve esaslar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle düzenlenir." İlgili Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Engelliler Hakkında Kanun", (E.T. 03.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5; Bulut, *Sosyal Haklar*, 267; Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 357.

[849] Kınalı, "Engelli Hakları", 39; Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 85.

[850] Kınalı, "Engelli Hakları", 39; Türkiye'de engelli istihdamına yönelik olarak kullanılan bu yöntemler dışında ayrıca kişisel çalışma yöntemi, işverenlerin herhangi bir zorunluluk olmadan engellileri istihdamı, evde çalışma, kooperatif çalışma, yalnızca engelli bireylerin çalıştırıldığı seçilmiş işlerde istihdam gibi yöntemler de vardır. Ayrıntı için bkz. Kınalı, "Engelli Hakları", 40.

Engelliler Hakkında Kanun'a dayanılarak hazırlanan "Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik"[851] uyarınca zihinsel ve ruhsal engeli bulunan kişilerin iş gücü piyasasına dahil edilerek, istihdamlarının sağlanması gayesiyle çalışma ortamları özel olarak tanzim edilen, teknik ve parasal yönlerden Devlet tarafından desteklenen korumalı işyerleri oluşturulmuştur (Yönetmelik m. 3/1/ğ). Bu işyerlerinde istihdam edilecek engelliler, 15 yaşını doldurmuş olmalı ve erişkin engellilerin en az %40 oranında zihinsel yahut ruhsal engeli bulunmalı; çocukların ise en az %40-49 (hafif düzeyde özel ihtiyacı bulunan) oranında zihinsel yahut ruhsal engeli bulunmalıdır (Yönetmelik m. 14/1-a, m. 14/1-c).

İŞKUR tarafından yayımlanan Ocak-Mart 2024 dönemi verilerine göre, bu dönemde özel ve kamu dâhil olmak üzere kurum tarafından toplam 336.799 kişinin istihdamı sağlanmıştır. Bunlardan ise 9.268'i özelde 133'ü kamuda olmak üzere toplam 9.401'i engelli çalışandır. 2024 Mart ayı itibariyle kayıtlı engelli işsiz sayısı ise 87.128'dir.[852]

Engelli ve eski hükümlü çalıştırılmaması dolayısıyla idare mahkemesine açılmış olan davada 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesinde yer alan engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğunun ve bu zorunluluğa uymamanın yaptırımı olan 101. maddenin Anayasa'nın 2. maddesinde düzenlenen sosyal devlet ilkesine, angarya yasağına ilişkin 18. maddeye, çalışma ve sözleşme hürriyetine ilişkin 48. maddeye ve 61. maddeye aykırılığı kanaatine varan idare mahkemesi, söz konusu 30. ve 101. maddelerin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmıştır. Anayasa Mahkemesi (AYM), Anayasa'nın 50. maddesinin iptali talep edilen kuralla ilgili olmasından dolayı bu madde yönünden de inceleme yapmıştır. AYM, itiraz konusu kuralın engelli ve eski hükümlü çalıştırmaya ilişkin bir yükümlülük öngördüğünü ve bu yükümlülüğün ruhsal ya da fiziki yönlerden yetersizliği dolayısıyla veya işlediği bir suç sebebiyle almış olduğu ceza dolayısıyla iş bulma olanağını önemli derecede kaybeden kişileri koruma fikrine dayandığını belirtmiş, bu kuralın Anayasa'nın 50. maddesinin 2. fıkrasındaki engellileri koruyan hükmünün bir gereği olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu yükümlülüğün, durumları sebebiyle

[851] Resmî Gazete, "Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik", (E.T. 11.02.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/01/20220127-1.htm.
[852] İŞKUR, "Mart 2024 Aylık İstatistik Tabloları", Tablo 1, Tablo 3-4, Tablo 5, (E.T. 21.04.2024), https://media.iskur.gov.tr/88064/03-mart-2024-aylik-istatistik-tablolari.xlsx.

çalışma yaşamında avantajlı bir durumda olmayan engelli ya da eski hükümlülerin çalışma yaşamına katılımlarının sağlanarak insan onuruna yakışan bir şekilde hayatlarını devam ettirmelerini amaçladığından sosyal devlet ilkesinin neticelerinden olduğuna da değinmiş ve iptal talebini reddederek itiraz konusu kuralın Anayasa'nın 2, 48, 50, ve 61. maddelerine aykırı olmadığına karar vermiştir.[853]

Mevzuatımızda engelli istihdamına ilişkin her ne kadar düzenlemeler bulunsa da birçok işyerinde erişilebilirlik imkânlarının olmaması, mesleki eğitimlerin yetersiz olması, işverenlerin engelli işçi çalıştırmak konusunda gönüllü olmaması ve bu kişileri problem olarak görmesi, engelli işçilere yönelik mobbing uygulanması gibi sorunlar devam etmektedir.[854]

e. Siyasi Katılım Hakkı

Çağdaş demokratik sistemler, meşruluklarını topluma dayandırmaktadırlar. Zira siyasi ve yönetimsel sistemlerin varlıklarının asgari bir seviyede de olsa toplumsal desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. Söz konusu toplumsal desteğin en bariz özelliklerinden birisi ise katılma faaliyetleridir. En geniş anlamıyla katılma, vatandaşların bir düşünce oluşturma ve karar alma süreçlerine katılmalarını, aktif olarak sosyal ve siyasi çalışmalarda bulunmalarını gerekli kılmaktadır. Bu sayede hem devlet ile vatandaşları arasındaki vatandaşlık bağı hem de yönetime olan inanç güçlenmektedir. Ayrıca katılma, vatandaşların hareket ve özgürlük alanlarının genişleyerek sorumluluk almalarına ve kendileri ile ilgili sorunlar hakkında ciddi çözümler getirecek politikaların oluşturulmasına da katkı sağlamaktadır.[855] Engellilerin haklarından faydalanabilmeleri bakımından da kendileri hakkındaki konularda kamu yönetimleriyle ve ilgili paydaşlarla ortak politikalar üretme ve karar alma süreçlerine aktif bir şekilde katılarak bunları etkileyebilmeleri önem arz etmektedir.[856]

[853] Resmî Gazete, "Anayasa Mahkemesi Kararı", E. 2006/101, K. 2008/126, K.T. 19.06.2008, (E.T. 12.03.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/11/20081119-8.htm.
[854] Nilay Vardar (Bağımsız İletişim Ağı/Bianet), "5 Maddede Engelli Sorunları", (E.T. 12.04.2024), https://bianet.org/haber/5-maddede-engelli-sorunlari-169796.
[855] Erten, "Engelli Hakları", 139-140.
[856] Erten, "Engelli Hakları", 140.

Hiçbir uluslararası belge engelli bireylerin siyasi katılım hakkını doğrudan güvence altına almamıştır.[857] Ancak uluslararası insan hakları hukukunda derin köklere sahip olan siyasi katılım hakkı, İHEB'nin 21. maddesinin 1. fıkrasında *"Her şahıs, doğrudan doğruya veya serbestçe seçilmiş temsilciler vasıtasıyla, memleketin kamu işleri yönetimine katılmak hakkını haizdir."* hükmü ile güvence altına alınmıştır.[858] Benzer şekilde MSHS'nin 25. maddesinin (a) bendinde her vatandaşın sahip olduğu siyasi hak ve imkânlara yer verilmiştir.[859]

Siyasi haklar, vatandaşların siyasal iktidar ve kamu idaresinin kuruluş ve işleyişlerine katılma haklarını belirtmektedir. Toplumun her bir bireyinin devletin yönetimine katılması bir insan hakkıdır ve vatandaşların bu haklarına herhangi bir biçimde engel olmak ya da haklarını kısıtlamak siyasi katılım hakkının ihlalini teşkil eder.[860]

f. Sosyal Güvenlik Hakkı

Sosyal güvenlik hakkı, Anayasa'nın "Sosyal güvenlik hakkı" başlıklı 60. maddesinde *"Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar."* ifadesi ile düzenlenmiştir.[861] Engelli bireylere yönelik sosyal güvenlik hakkı ise "Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler" başlıklı 61. maddede güvence altına alınmıştır. İlgili hükme göre *"Devlet harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malül ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. ... Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur."*

---

[857] Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar'da böyle bir haktan bahsedilmediği gibi bu hak, BM tarafından herhangi bir tavsiye kararında da tanınmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Beco, *Disability*, 144 vd.

[858] Beco, *Disability*, 143.

[859] İlgili Sözleşme'nin 25. maddesi şu şekildedir: *"Her vatandaş, bu Sözleşmenin ikinci maddesindeki ayrımlara ve makul olmayan sınırlamalara tabi tutulmaksızın şu haklara ve imk[â]nlara sahiptir:*
a) Doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu hizmetlerine katılma;
b) Seçmenlerin iradelerini serbestçe ifade etmeleri güvence altına alan, gizli olarak oy verildiği, genel ve eşit oya dayanan ve belirli aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde oy kullanma ve seçilme;
c) Genel eşitlik ilkesine uygun olarak ülkesinde kamu hizmetlerine girme." Sözleşme için bkz. "Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi", (E.T. 21.01.2024), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf; Beco, *Disability*, 143.

[860] Deniz, *Engelli Hakları,* 61-62.

[861] İlgili madde için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", (E.T. 07.12.2023), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf.

2022 Sosyal Koruma İstatistikleri verilerine göre 2022 yılında toplam 1 trilyon 257 milyar 763 milyon TL sosyal koruma harcaması yapılmıştır. Bu toplam harcamanın %3,1'lik payı yani 39 milyar 407 milyon TL'si ise engelli/malullere sosyal koruma yardımı olarak harcanmıştır. Gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı %8,4 olan sosyal koruma harcamaları içinde engelli/malullere yapılan sosyal koruma yardımlarının oranı %0,3'tür. 2022 yılında sosyal koruma kapsamında maaş alan engelli/malul sayısı ise toplam 858.000'dir.[862]

2022 sayılı Kanun'un[863] 4. maddesi çerçevesinde oluşturulan Yönetmelik'e[864] göre belirli derecelerde[865] engeli bulunan vatandaşlara yönelik bakım aylığı bağlanması öngörülmüştür. Ancak engelli maaşlarının verilmesinde aranan şartların fazla olması ve maaş miktarlarının düşük olmasından dolayı engelli bireylerin ekonomik yönden sosyal dışlanmalarının hâlen etkin bir şekilde önüne geçilebildiğini söylemek ne yazık ki mümkün değildir.[866]

Engellilerin günlük yaşamlarını devam ettirirken gereksinim duyduğu kişisel bakım ve psiko-sosyal destek hizmetlerini ifade eden bakım hizmetleri kapsamında T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından Engelsiz Yaşam Merkezlerinde[867] bakım ve rehabilitasyon hizmetleri sunulmaktadır.[868] Ayrıca Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri tarafından engellilerin toplumsal hayata tam katılımlarının sağlanması ve hayatlarını sürdürdükleri sosyal ve fiziki çevreden koparılmadan ailelerinin yanında bakım gereksinimlerinin karşılanması amacıyla evde bakım yardımı sağlanmaktadır.[869]

---

862 TÜİK İstatistik Veri Portalı, "Sosyal Koruma İstatistikleri, 2022", (E.T. 21.04.2024), https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2022-49675.

863 İlgili Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun", (E.T. 24.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2022.pdf.

864 Mevzuat Bilgi Sistemi, "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik", (E.T. 23.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=17049&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5.

865 Yönetmelik kapsamındaki engel dereceleri için bkz. m. 2/b, c, ç.

866 Ercan, "Sosyal Dışlanmanın Nesneleri", 491.

867 Bu merkezler; Umut Evleri, Gündüz Bakım Merkezleri ve Geçici Misafir Bakım Hizmetlerini kapsamaktadır. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Sıkça Sorulan Sorular – Engelli Bakım Hizmeti", (E.T. 12.03.2024), https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engelli-bakim-hizmeti/.

868 T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelli Bakım Hizmeti".

869 T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Sıkça Sorulan Sorular – Evde Bakım Yardımı ve Gündüz Hizmetleri", (E.T. 12.03.2024), https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/evde-bakim-yardimi-ve-gunduz-hizmetleri/.

g. Adalete Erişim Hakkı

Adalet sözcüğü Türkçede, *"Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme." "Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması; türe." ve "Herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme."* şekillerinde tanımlanmıştır.[870]

Adalete erişim hakkı, 1982 Anayasası'nın 36. maddesinde "hak arama hürriyeti" başlığı altında düzenlenmiştir. Buna göre *"1. Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir. 2. Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz."* Adalete erişim ve adil yargılanma hakkı, kişilerin iddia ya da savunma haklarını korur ve bu da ancak kişiye ispat hakkını tam olarak kullanma imkânının verilmesiyle mümkün olabilir. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun (HMK)[871] muhtelif maddelerinde engelli bireyler bakımından ispatı sağlayan araçlar konusunda özel hükümler söz konusudur.[872]

HMK'nin 172. maddesinin 2. fıkrasına göre isticvap olunacak kişi, engellilik hâli sebebiyle mahkemeye şahsen gelemeyecek durumda olursa bu kişinin bulunduğu yerde isticvap olunacağına ilişkin düzenlemeye yer verilmiştir. Yine HMK'de öngörülen bir diğer ispat aracı olan "yemin" konusunda ise Kanun'un 234. maddesinde "sağır ve dilsizlerin yemini",[873] 235. maddesinde ise "hasta veya engellilerin mahkeme dışında yemini"ne[874] ilişkin düzenlemeler söz konusudur.[875] "Tanıkların mahkemede dinlenilmesi" başlıklı 259. maddenin 3. fıkrasında ise tanığın engelli olması hâlinde bulunduğu yerde dinlenebileceği belirtilmiştir. Tanığın, sağır ve dilsiz olması hâlinde dinlenmesine ilişkin olarak 263. maddenin 2. fıkrasında[876] düzenlemeye yer verilmiştir.[877]

---

[870] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 24.
[871] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu", (E.T. 29.01.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6100.pdf.
[872] Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 352.
[873] Kanun'un 234. maddesi şu şekildedir: *"(1) Okuma ve yazma bilen sağır veya dilsizler, yemin hakkındaki beyanlarını yazıp imzalayarak yemin ederler. (2) Okuma ve yazma bilmeyen sağır veya dilsizler, işaretlerinden anlayan bir bilirkişi aracılığıyla yemin ederler."*
[874] Kanun'un 235. maddesi şu şekildedir: *"Yemin edecek kimse, mahkemeye gelemeyecek kadar hasta veya engelli ise hâkim, bulunduğu yerde o kimseye yemin ettirir. Bu sırada isterlerse taraf vekilleri ve karşı taraf da hazır bulunabilir."*
[875] Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 352.
[876] Kanun'un 263. maddesinin 2. fıkrası şu şekildedir: *"Tanık, sağır ve dilsiz olup okuma ve yazmayı biliyorsa, sorular kendisine yazılı olarak bildirilir ve cevapları yazdırılır; okuma ve yazma bilmediği takdirde, hâkim, kendisini işaret dilinden anlayan bilirkişi yardımıyla dinler."*
[877] Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 353.

22.07.2020 tarih ve 7251 sayılı Kanun[878] ile HMK'nin 149. maddesinde yapılan değişiklik ile bir tarafın duruşmalara katılması ve diğer usul işlemlerini çevrimiçi yerine getirmesi mümkün kılınmıştır. Benzer şekilde re'sen yahut taraflardan birinin talebi doğrultusunda bir tanığın ya da bilirkişinin çevrimiçi olarak dinlenilmesine mahkemece karar verilebilir.[879] Bu maddeye dayanılarak hazırlanan "Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik"in[880] 9. maddesinin 3. fıkrasına göre *"... engelliliği sebebiyle mahkemeye bizzat gelmesi durumunda zorluk yaşaması muhtemel olan taraf, tanık, bilirkişi, uzman ve diğer ilgililerin talepleri hâlinde öncelikle e-Duruşma Sistemi yoluyla dinlenilmelerine karar verilir."* E-duruşmaya katılım yeri konusunda ilgilinin bulunduğu meskenden veya kurumdan duruşmaya katılabileceği belirtilmiştir (m. 11/4). Bu kişilerin kimlik tespiti ise güvenli e-imza yahut mobil imza vasıtaları kullanılarak yapılacaktır (m. 12/4).[881]

Benzer şekilde 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK)[882] 56. maddesinde sağır ya da dilsiz tanıkların yeminine ilişkin düzenlemeye yer verilmiştir. Buna göre eğer sağır ya da dilsiz tanık okuma ve yazma biliyorsa yazarak ve imza atarak yemin eder; bilmiyorsa işaretle ve işaretlerini anlayan bir tercüman vasıtasıyla yemin eder (m. 56/2).

---

[878] Resmî Gazete, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", (E.T. 29.01.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200728-14.htm.

[879] Kanun'un "Ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla veya başka yerde duruşma icrası" başlıklı 149. maddesi şu şekildedir: *"(1) Mahkeme, taraflardan birinin talebi üzerine talep eden tarafın veya vekilinin, aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla bulundukları yerden duruşmaya katılmalarına ve usul işlemleri yapabilmelerine karar verebilir. (2) Mahkeme resen veya taraflardan birinin talebi üzerine; tanığın, bilirkişinin veya uzmanın aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla bulundukları yerden dinlenilmesine karar verebilir. (3) Mahkeme, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri dava ve işlerde ilgililerin, aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla bulundukları yerden dinlenilmesine resen karar verebilir. (4) Mahkeme, fiilî engel veya güvenlik sebebiyle duruşmanın il sınırları içinde başka bir yerde yapılmasına, yargı çevresi içinde yer aldığı bölge adliye mahkemesi adalet komisyonunun uygun görüşünü alarak karar verebilir. (5) Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar yönetmelikte belirlenir."* Bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu", (E.T. 29.01.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6100.pdf; Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 353.

[880] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik", (E.T. 29.01.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=38760&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5.

[881] Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 353, 354.

[882] 5271 sayılı Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Ceza Muhakemesi Kanunu", (E.T. 11.02.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf.

CMK'da savunmaya ilişkin olarak müdafi görevlendirilmesi hususunda şüpheli ya da sanığın müdafii olmaması ve kendini savunamayacak düzeyde malul yahut sağır ve dilsiz olması hâlinde şüpheli ya da sanığın isteminin varlığı aranmaksızın kendisi için bir müdafi görevlendirileceği düzenlenmiştir (m. 150/2). Benzer şekilde mağdurun ya da suçtan zarar görenin (m. 239/2) de vekili bulunmaması ve sağır ya da dilsiz yahut meramını anlatamayacak düzeyde malul olması hâlinde istem koşulu aranmadan kendisi için bir vekil görevlendirilir (m. 234/2). Yine duruşmadaki iddia ve savunma konusundaki temel hususlar, engelli sanık ya da mağdurun anlayabileceği bir şekilde anlatılır (m. 202/2). Bu hüküm, soruşturma aşamasında dinlenen şüpheli, mağdur ya da tanıklarla ilgili olarak da uygulanır (m. 202/3).

İlaveten CMK'ye göre engelli sanığın, mağdurun ya da tanığın kendisini anlatabilmesi yahut anlayabilmesi amacıyla görevlendirilmiş olan tercüman giderleri, yargılamaya ilişkin giderlerden sayılmaz ve bunlar Devlet Hazinesi tarafından karşılanır (m. 324).

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin "Adalete erişim" başlıklı 13. maddesinde[883] düzenlenen bu hak, Sözleşme'de yer alan diğer birçok madde ile bağlantılıdır ve birbirleriyle bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.[884] Ayrıca iç hukukumuz bakımından engelli bireylere ilişkin olarak yukarıda değindiğimiz HMK hükümleri, bu maddenin ilk fıkrasının öngördüğü korumanın sağlandığını göstermektedir.[885]

Adalete erişim, İHEB'nin 7. maddesindeki *"Kanun önünde herkes eşittir ve farksız olarak kanunun eşit korumasından istifade hakkını haizdir. Herkesin işbu Beyannameye aykırı her türlü ayırdedici muameleye karşı ve böyle bir ayırdedici muamele için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır."* hükmü ile; 8.

[883] İlgili hüküm şu şekildedir: *"1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında adalete etkin bir şekilde erişimini sağlamalıdır. Bunun için usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılmalı ve soruşturma ve diğer hazırlık aşamaları ve tanıklık dahil tüm hukuki işlemlere doğrudan ve dolaylı katılımları kolaylaştırılmalıdır. 2. Taraf Devletler engellilerin adalete etkin bir şekilde erişimini sağlamak için polis ve cezaevi personeli dahil adalet sistemi çalışanlarının gerekli eğitimi almalarını sağlamalıdır."* Bkz. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme", (E.T. 27.03.2023), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.

[884] "Ayrımcılık Yapılmaması ve Eşitlik" başlıklı m. 5; "Erişilebilirlik" başlıklı m. 9; "Yasa Önünde Eşit Tanınma" başlıklı m. 12; "Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma" başlıklı m. 19; "Kişisel Hareketlilik" başlıklı m. 20; "Düşünce ve İfade Özgürlüğü ile Bilgiye Erişim" başlıklı m. 21; "Özel Hayata Saygı" başlıklı m. 22 ile birlikte değerlendirilmelidir. Bkz. Demirdöğen, "Adalete Erişim", 82.

[885] Süral, Ömeroğlu, "Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law", 354.

maddesindeki *"Her şahsın kendine anayasa veya kanun ile tanınan ana haklara aykırı muamelelere karşı fiilli netice verecek şekilde milli mahkemelere müracaat hakkı vardır."* hükmü ile; 9. maddesindeki *"Hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonulanamaz veya sürülemez."* hükmü ile; 10. maddesindeki *"Herkes, haklarının, vecibelerinin veya kendisine karşı cezai mahiyette herhangi bir isnadın tespitinde, tam bir eşitlikle, davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil bir şekilde ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir."* hükmü ile; 11. maddesindeki *"1. Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli bütün tertibatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılama ile kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır. 2. Hiç kimse işlendikleri sırada milli veya milletlerarası hukuka göre suç teşkil etmeyen fiillerden veya ihmallerden ötürü mahkum edilemez. Bunun gibi, suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha şiddetli bir ceza verilemez."* hükmü ile düzenlenmiştir.[886] AİHS'nin 6. maddesinde[887] ise "Adil yargılanma hakkı" başlığı altında düzenlenmiştir.

Adil yargılanma hakkına ilişkin AİHM'nin 17.01.2012 tarihli *Stanev/Bulgaristan* kararında[888] hukuki ehliyetinden kısmi olarak yoksun bulunan başvuran, vesayet altına

---

[886] United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner, "Universal Declaration of Human Rights – Turkish (Türkçe)", (E.T. 21.01.2024), https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/turkish-turkce.

[887] AİHS'nin "Adil yargılanma hakkı" başlıklı 6. maddesi şöyledir:

"1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir:

a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;

b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak;

c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek;

d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek;

e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak."

Bkz. Avrupa Konseyi, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", (E.T. 27.12.2023), https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur.

[888] AİHM, Stanev/Bulgaristan Davası, Başvuru No: 36760/06, Karar Tarihi: 17.01.2012, 246, (E.T. 22.04.2024), https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-116498.

alınmasına ilişkin karara karşı hukuki ehliyetinin iadesi amacıyla mahkemeye doğrudan erişimi noktasında Bulgar hukukunda herhangi bir hakkı bulunmamasından şikâyetçidir.[889] Mahkeme, Bulgar hukukunda bahse konu mahkemeye doğrudan erişimin gerektiği şekilde güvence altına alınmadığını belirlemiş ve başvuran bakımından Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. fıkrasında düzenlenen adalete erişim hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.[890]

Yine AİHM, *Nikolyan/Ermenistan* davasına[891] konu olayda başvuran, eşine karşı açmış olduğu boşanma ve tahliye davasında aralarındaki anlaşmazlığın birlikte yaşamayı çekilmez hâle getirdiğini belirtmiştir. Ancak, ailesiyle birlikte aynı dairede yaşayan eşi ve oğlu tarafından açılan davalar sonucunda yasal olarak ehliyetsiz ilân edildiği için yerel mahkemeler bu talebi hiçbir zaman incelememiştir. Başvuran, yasal olarak ehliyetsiz ilân edilmesinin ardından, yerel mahkemeler önünde boşanma ve tahliye talebini takip etmek veya yasal ehliyetsizliğinin adli incelemesi için başvuruda bulunmak için hiçbir dayanağı olmadığını ileri sürmüştür. Mahkeme, özellikle, başvuranın ne karısına karşı boşanma ve tahliye davasını takip edebildiğini ne de mahkemede hukuki ehliyetinin iadesini talep edebildiğini gözlemlemiştir. Çünkü Ermenistan yasaları, ehliyetsiz ilân edilenlerin mahkemelere doğrudan erişimine genel bir yasak getirmiştir. Mahkeme, başvuranın boşanma ve tahliye davalarında mahkemeye erişememesinin ve hukuki ehliyetinin yeniden tesis edilmesini talep edememesinin adil yargılanma hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir.[892]

Adalete erişimin önündeki engeller; manevi engeller, fiziki engeller, objektif engeller ve hak arayanın kendisinden kaynaklanan engeller olmak üzere dört başlık altında toplanabilir.[893] Adalete erişimin etkili olabilmesi için hak arama süreçleri katılıma izin vermeli ve bu süreçler şeffaf olmalıdır. Sürece katılım ise; bilgilerin anlaşılabilir ve erişilebilir bir şekilde sunulması, farklı iletişim türlerinin benimsenmesi ve düzenlenmesi,

[889] AİHM, Stanev/Bulgaristan Davası, § 233.
[890] AİHM, Stanev/Bulgaristan Davası, § 246.
[891] AİHM, Nikolyan/Ermenistan Davası, Başvuru No: 74438/14, Karar Tarihi: 03.10.2019, (E.T. 19.03.2024), https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-196149.
[892] European Court of Human Rights, "Persons with disabilities", 17-18.
[893] Demirdöğen, "Adalete Erişim", 83.

tüm safhalarda fiziksel erişilebilirlik, adli yardımın gerektiği durumlarda finansal yardım gibi işlemlerin sağlanması ile olmaktadır.[894]

h. Erişilebilirlik

Erişilebilirlik, başta insan tarafından yapılan ve doğal fiziksel çevre olmak üzere, sosyal, ekonomik ve kültürel bir çevreye bağımsız ve güvenli bir şekilde erişebilme, bu çevrelerde sunulan hizmetlerden faydalanabilme ve yardımda bulunabilme fırsatına sahip olmaktır.[895] Bu hak, engelli bireylerin haklarını kullanabilmelerinin bir aracıdır ve engellilerin hayatlarını tek başlarına sürdürebilmelerini ve yaşamın her alanına aktif bir biçimde katılabilmelerini teminat altına almaktadır.[896] Esasında erişilebilir mekanlar yahut sistemler, yalnızca engelli bireylere yönelik değil herkesi ilgilendiren düzenlemelerdir. Örneğin; hamileler, elinde yük ve benzeri eşya taşıyanlar, bebek arabası kullananlar, çocuklar gibi kişilerin de bu düzenlemelere ihtiyacı bulunmaktadır.[897]

Erişilebilirlik, engelli kişilerin bağımsız olarak bir hayat sürdürebilmeleri, topluma tam ve eşit bir şekilde katılabilmeleri ve temel haklarını kullanabilmeleri için bir vasıta ve önkoşuldur. Engelli kişilerin, içinde yaşadıkları topluma katılmada eşit fırsatlara sahip olabilmeleri için fiziksel çevre, ulaşım, haberleşme teknolojileri, kamuya açık tesis ve hizmetlere erişimleri olmalıdır.[898] Ayrıca engelli haklarının hepsinin erişilebilirlikle uyumlu olarak düzenlenmesi, erişilebilirliğin haklarla olan yakın ilişkisinin ve bütüncül haklar yaklaşımının bir gereğidir.[899]

---

[894] Demirdöğen, "Adalete Erişim", 83.

[895] Deniz, *Engelli Hakları,* 65; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 319; Akar, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik", 59; T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Erişilebilirlik Kılavuzu*, ed. Deniz Çağlayan Gümüş, (Ankara: Uzman Matbaacılık, 2020), 9, (E.T. 24.03.2024), https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf.

[896] Yılmaz, Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi", 52-53; Benzer, "Türkiye ve Almanya'da Engelli Hakları", 17.

[897] Hakan Özgül, "Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye'de Erişilebilirlik", içinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, (İstanbul: Karekök Yayınları, 2015), 63; Tasarım, herkesi kapsayacak şekilde olmalıdır. Kullanım türüne bakılmaksızın binalar ve umuma açık yapıların mimarisi, herkese yönelik olmalıdır. Engelsiz yapılı çevrenin oluşturulabilmesi adına gereken ölçü ve kriterler tasarım aşamasından itibaren başlamalıdır. Bu durum daha sonradan ek işlemlere gereksinim duyulmadan erişilebilirliğin tamamlanmasına katkı sağlayacaktır. Bkz. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Erişilebilirlik Kılavuzu*, 9.

[898] Demirdöğen, "Adalete Erişim", 68; Özkan Duvan, "Ayrımcılık Yasağı", 319.

[899] Tuygan, "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı", 97.

Erişilebilirlik konusunda ülkemizde ilk defa 572 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK)[900] ile 3194 sayılı İmar Kanunu'na[901] düzenleme getirilmiştir.[902] İlgili Kanun'a eklenen Ek Madde 1'e göre *"Fiziksel çevrenin engelliler için ulaşılabilir ve yaşanılabilir kılınması için, imar planları ile kentsel, sosyal, teknik altyapı alanlarında ve yapılarda, Türk Standartları Enstitüsünün ilgili standardına uyulması zorunludur."*

Engelli bireylerin sosyal hayata katılımlarının önünde bulunan engellerin kaldırılması amacıyla 2005 yılında Engelliler Hakkında Kanun ile her türden kamuya açık kaldırımlar, yollar, yaya geçitleri, park ve açık alanlar, binalar, spor alanları ve buna benzer sosyal ve kültürel altyapı alanlarının engelli kullanımına uygun bir duruma getirilmesi mecburiyeti getirilmiştir. Ayrıca belediyeler ve büyükşehir belediyelerinin kullanıma sundukları veya denetimini yaptıkları şehir içi toplu taşıma hizmetlerinin engelli bireylerin kullanmalarına uygun bir duruma getirilmesi de zorunlu hâle getirilmiştir.[903] Ancak aradan geçen zamana rağmen gelinen noktada engelli geçitlerini veya engelli yürüme yollarını kapsayacak şekilde duraklar, trafik tabelaları yapılması, ağaçlar dikilmesi, geçitleri kapatacak şekilde araçlar park edilmesi yahut iş yerlerinin önlerine geçişi engelleyecek ürünler konulması engelli geçitlerini ve yürüme yollarının kullanımını imkânsız hâle getirmektedir. Keza belediye otobüslerinin çok azında engelli kimselerin otobüse binmesine olanak sağlayacak engelli rampası bulunmaktadır. Yine birçok özel ve kamu binalarında yapılmış olan engelli rampalarının eğimi, genişliği gibi hususlar engellinin bu binalara tek başına erişebilmesini zorlaştırmaktadır. Fiziki erişilebilirlik engelleri, toplumsal hayata dahil olmayı, sosyal ilişkilerde bulunmayı engellemesi sebebiyle seyahat özgürlüğü, seçme seçilme hakkı, eğitim hakkı gibi daha birçok haktan faydalanmayı da doğrudan etkilemektedir. 21. yüzyılın ilk çeyreği bitmek

[900] 572 sayılı KHK için bkz. 06.06.1997 tarih ve 23011 sayılı Resmî Gazete, "Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararname", (E.T. 22.03.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23011_1.pdf.

[901] 3194 sayılı İmar Kanunu için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "İmar Kanunu", (E.T. 22.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3194&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5; Ayrıca İmar Kanunu'na dayanılarak oluşturulan "Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği", "Otopark Yönetmeliği" ve "Sığınak Yönetmeliği"nde; Yapı Denetimi Hakkında Kanun'a dayanılarak çıkarılan "Yapı Denetimi Uygulama Yönetmeliği"nde; Sivil Savunma Kanunu'na dayanılarak çıkarılan "Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik"te erişilebilirlik ölçüleri ve standartları yer almaktadır. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Erişilebilirlik Kılavuzu*, 10.

[902] Özgül, "Türkiye'de Erişilebilirlik", 65.

[903] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, "Son 10 Yılın Raporu", 21.

üzereyken engelli bireylerin toplumsal hayata tam katılımı noktasında katedilecek çok yolumuzun olduğunu söyleyebiliriz.

Engellerin ortadan kaldırılması, erişilebilir ve elverişli ortamlar ve şartlar oluşturulması hedefine ulaşılması, değişimin aracıları olan bütün engelli bireylerin eşit şartlarda topluma katılımına yönelik daha somut eylem ve önlemler alınmasının sağlanmasıyla gerçekleşecektir.[904]

Erişilebilirlik konusunda yalnızca üreticiler sorumlu değildir. Zira örneğin; bir sokakta standartlara uyularak yapılan rampa bulunmasına rağmen bu rampanın kullanımı park ihlalleri sebebiyle mümkün olmuyorsa söz konusu düzenlemenin etkili olduğundan söz edilemeyecektir. Bundan dolayı erişilebilirlik yalnızca yapısallık yönüyle değil toplumsal bir kültür olarak da düşünülmelidir.[905]

Engelliler Hakkında Kanun'a[906] göre engelli bireylerin bağımsız bir hayat sürdürebilmeleri ve toplumsal hayata tam ve etkin katılımlarının sağlanabilmesi adına erişilebilirliğin sağlanması gerekmektedir (m. 4/d). Engelli bireylerin erişilebilirliklerin sağlanabilmesi için yapılı çevrenin meydana getirildiği süreçlerin tamamında erişilebilirlik standartlarına uyulmalıdır (m. 7/1). Ayrıca bilgilendirme hizmetleriyle bilgi ve iletişim teknolojileri de engelli bireyler için erişilebilir olmalıdır (m. 7/3). Toplu taşıma hizmetleri ile ilgili olarak belediyelere, toplu taşıma yapan özel ve kamu araçlarına, turizm taşımacılığı yapan araçlara, şehirlerarası toplu taşımacılık hizmeti yapan araçlara ve yolcu gemilerine bu hizmetlerin engelli bireyler için erişilebilir kılınmasına ilişkin gerekli önlemleri alma yükümlülüğü getirilmiştir (Geçici madde 3).[907]

---

[904] UN: DESA (Disability), "The United Nations and Disability", 23.
[905] Özgül, "Türkiye'de Erişilebilirlik", 65.
[906] Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Engelliler Hakkında Kanun", (E.T. 03.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.
[907] Geçici madde 3'e göre *"... 7/7/2018 tarihine kadar, karayolu ile turizm taşımacılığı yapan veya şehirler arası toplu taşıma hizmeti veren gerçek ve tüzel kişiler, engelli bireyin erişilebilir toplu taşıma hizmeti sağlanmasına ilişkin talebini azami yetmiş iki saat içinde karşılamakla yükümlüdür.*
7/7/2018 tarihine kadar, servis taşımacılığı yapan gerçek ve tüzel kişiler, engelli personel veya öğrenciye talep hâlinde erişilebilir taşıma hizmetini sağlamakla yükümlüdür.
Bu fıkranın yürürlüğe girdiği tarihten sonra üretilen şehirler arası ve uluslararası yolcu taşımacılığı ile servis ve turizm taşımacılığı yapan araçlar dışında şehir içi yolcu taşıma hizmeti yapan araçlardan erişilebilir olmayanlara yolcu taşıma hizmeti için yetki belgesi, izin ve çalışma ruhsatı verilmez..."

5393 sayılı Belediye Kanunu'na[908] göre ise belediye hizmetlerinin sunulmasında engellilerin durumlarına elverişli yöntemler uygulanır (m. 14/4). Buna göre belediyeler, engelli bireylerin bu hizmetlere erişebilmeleri noktasında üzerlerine düşen görevleri yerine getirmelidirler.

TÜİK tarafından yapılan ve 2010 yılında Ulusal Engelli Veri Sistemi'ne kayıtlı en az %20 engel oranına sahip olan 280.014 engellinin dahil edildiği bir araştırmaya göre fiziksel çevre düzenlemeleri ile ilgili olarak bu engellilerin %66,3'ü oturdukları binaların engelli kullanımına uygun olmadığını düşünmektedir. Ayrıca %66,9'u kaldırımların, yaya geçitlerinin ve yaya yollarının; %58,4'ü kamu binalarının; %55,4'ü postane ve banka gibi yerlerin; %59,5'i dükkân, market, mağazalar ve lokantaların; %38,4'ü spor tesislerinin; %33,4'ü sinema ve tiyatro benzeri yerlerin; %43,3'ü parkların ve yeşil alanların; %28,1'i tatil yerleri ve otellerin engelli kişilerin kullanımına uygun olmadığını düşünmektedirler.[909]

Erişilebilirliğe ilişkin düzenlemeler, çeşitli engel türlerine yönelik olmalı ve bununla ilgili daha kapsayıcı, evrensel tasarımlar yapılmalıdır. Ayrıca erişilebilirliğin önemine ilişkin medya araçları kullanılarak faaliyetler gerçekleştirilmelidir. Erişilebilirlik olgusunun bir kültür olarak ortaya çıkabilmesi adına eğitimin her safhasında bu konunun önemine değinilmelidir. Hizmet üreticilerinin ortak bir noktada birleşebilmeleri için teknik kadrolara yönelik eğitimler verilmelidir.[910]

Engellilik temelli ayrımcılığın ve bu durum neticesinde engellilerin haklarından faydalanamamasının önüne geçilebilmesi adına yalnızca kanunlarda değişiklikler yapılması yeterli değildir. Zira hakların tanınmış olması bunlardan faydalanılabildiği anlamına gelmemektedir. Bunun yanında öncelikle kanunları uygulamakla yükümlü olanlar bu kanunlardan haberdar olmalı ve daha sonra kanunun etkili bir biçimde uygulanabilmesi için yapması gerekenleri bilmelidir. Engellilerin haklarından ve özgürlüklerinden faydalanabilmeleri, haklarını etkili bir şekilde kullanabilmeleri için

[908] 5393 sayılı Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Belediye Kanunu", (E.T. 22.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.5393.Pdf.
[909] T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010,* xi, 25-27.
[910] Özgül, "Türkiye'de Erişilebilirlik", 75-76.

gereken eğitim, bütçe ve altyapı sağlanmalı ve bunlar sosyal, kültürel, iktisadi, siyasi vb. alanlardaki politikalarla desteklenmelidir.[911]

T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından 2014 yılında, engellilerin spora erişimlerinin kolaylaştırılması, sporun birleştiriciliğinden de faydalanarak toplumsal hayata entegrasyonlarının hızlandırılması ve potansiyeli yüksek olan engellilerin kulüp sporcusu olmalarının sağlanması amacıyla "GSB Engelsiz Spor Okulları Projesi" geliştirilmiştir. Bu proje kapsamında 09.09.2021 tarihi itibariyle 4919 sporcu bulunmaktadır.[912]

5378 sayılı Kanun'a dayanılarak "Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği" düzenlenmiştir. Bu Yönetmelik,[913] halka açık olarak hizmet veren yapılar ve açık alanlarla toplu taşıma araçlarındaki erişilebilirliğin izlenmesi ve denetiminin yapılması için komisyonların ne şekilde oluşturulacağını, bunların çalışma usullerini ve esaslarını, idari para cezalarının uygulanması ve kullanımına dair hususların belirlenmesini amaçlamaktadır.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından engellilerin erişebilirliğine ilişkin binalar, otoparklar, rampalar, tuvaletler, işaretlemeler gibi pek çok alanın ölçüler, temel tasarım kuralları gibi özelliklerinin ne şekilde olması gerektiği "Erişilebilirlik Kılavuzu"nda[914] belirtilmiştir.

Türk Standartları Enstitüsü'nün erişilebilirlik konusunda yayımlamış olduğu standartlar da erişilebilirlik mevzuatında önemli bir yere sahiptir. Bu standartlar, çeşitli ihtiyaçları bulunan kullanıcıların gereksinimlerinin karşılanması amacıyla temel gereklilikleri teknik bir biçimde belirleyen belgelerdir.[915]

---

[911] Gül, "Engelliliğe Dayalı Ayrımcılık", 45; Erten, "Engelli Hakları", 136.

[912] T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, "GSB Engelsiz Spor Okulları", (E.T. 23.03.2024), https://gsb.gov.tr/dosyalar/GSB%20Engelsiz%20Spor%20Okullar%C4%B1%20_09-09-2021%2015-43-48%20(1).pdf.

[913] İlgili Yönetmelik için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği", (E.T. 24.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18614&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5.

[914] Kılavuz için bkz. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Erişilebilirlik Kılavuzu*, ed. Deniz Çağlayan Gümüş, (Ankara: Uzman Matbaacılık, 2020), 9, (E.T. 24.03.2024), https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf.

[915] Erişilebilirliğe ilişkin standartların belli başlıları şunlardır: "TS 9111 (Engelliler ve hareket kısıtlılığı bulunan kişiler için binalarda erişilebilirlik gerekleri); TS 12576 (Şehir içi yollar - Kaldırım ve yaya geçitlerinde ulaşılabilirlik için yapısal önlemler ve işaretlemelerin tasarım kuralları); TS 12460 (Şehir içi yollar-Raylı taşıma sistemleri bölüm 5: Özürlü ve yaşlılar için tesislerde tasarım kuralları); TS ISO 23599

Engellilik hâli, kamusal alanın erişilebilir nitelikte olmayan politikalarının ve uygulamalarının bir neticesi olarak yalnızca birey bakımından değil engeli bulunan herkes bakımından bir gerçektir. Bundan dolayı engelliliğe ilişkin çalışmalar yürüten STK'lerin hak temelli bir yaklaşımı benimsemeleri ve problemlerin çözümünde yapacakları çalışmaların savunuculuk temelli olması gerekmektedir.[916] Bunun yanında engelli bireylerin toplumsal hayata katılımlarının sağlanmasında bireyin kendisi, ailesi ve toplum etkileşim hâlinde olmalıdır.[917]

Toplumsal hayata katılımın önündeki engellerin başında fiziki erişilebilirliğe ilişkin engeller gelmektedir. Buna ilişkin olarak ülkemizdeki temel sorunlardan en önemlileri ise kaldırımlar ve engelli rampalarının genellikle mevzuata uygun olmayan şekillerde yapılmasıdır. Kimi binalarda hiç yapılmayan engelli rampaları kimilerinde ise engellilerin kullanabilmeleri imkânsız yahut çok zor olan ve sadece yasal zorunluluğun yerine getirilmiş olması adına yapılmaktadır. Örneğin bazı binalarda engellilerin kullanımını zorlaştıran hatta neredeyse imkânsızlaştıran eğim oranları çok yüksek, çok dar, korkuluksuz yahut labirenti andıran rampalar yapılmaktadır. Dahası birçok kurumda hâlâ engelli kişilerin kullanımına uygun rampa bulunmamaktadır ya da olağan giriş kapılarından ayrı yerlerdedir. Bu durum hem engellilerin sosyal hayata katılımlarını olumsuz yönde etkilemekte hem de erişilebilirliğin kısıtlanmasıyla bağlantılı olarak diğer haklarından faydalanmalarını da zorlaştırmaktadır. Kaldırımlar hususunda ise kimi yerlerde kaldırımların hiç olmaması kimi yerlerde ise kaldırımların çok yüksek yapılması, kaldırımlarda engelli geçitlerinin, rampaların bulunmaması yahut bunların kullanıma elverişsiz olması, görme engellilerin yürümelerini kolaylaştıracak hissedilebilir yüzeylerin ağaçların, durakların, direklerin önüne yerleştirilmesi ya da hiç bulunmaması gibi problemlerle karşılaşılmaktadır. Bunların yanında toplumsal bilinç eksikliğinden kaynaklanan engelli geçitleri önüne ya da kaldırımlara araç park edilmesi de engelliler bakımından sorun teşkil etmektedir. Söz konusu durumlar, engellilerin dışarı çıkarak

(Görme özürlü veya az görenler için yardımcı mamuller - Hissedilebilir yürüme yüzeyi işaretleri);TS 13536 (TS ISO 23599'un uygulanmasına yönelik tamamlayıcı standart); TS ISO 23600 (Görme ve işitme özürlüler için yardımcı mamuller - Yaya trafik ışıkları - Sesli ikazlar ve hissedilebilir yüzeyler); TS 13622 (Engelliler ve hareket kısıtlığı bulunan kişiler için toplu taşıma sistemlerinde erişilebilirlik gerekleri); TS 13882 (Yaya yürüme yüzeylerinin sınıflandırma kuralları – Temel gereklilikler ve değerlendirme yöntemleri)". Bkz. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Erişilebilirlik Kılavuzu*, 11.

[916] Sadıklar vd. "Sivil Toplumda Engelliliğe Hak Temelli Yaklaşım", 60.

[917] Kınalı, "Engelli Hakları", 28.

topluma entegre olmasını zorlaştırmasının yanında fiziki imkânlar sağlansa idi kendi işlerini görebilecek durumda olanların diğer insanlardan yardım beklemek zorunda kalmalarına yol açmaktadır.

Yine otobüslerin birçoğunda engellilerin otobüslere binmelerini sağlayacak rampaların bulunmaması, tekerlekli sandalye kullanan ortopedik engellilere özel olarak ayrılmış alanların bulunmaması, otobüslerde sesli ve görüntülü ikaz sistemlerinin bulunmaması, duraklarda görme engellilerin durak bilgilerini okuyabilmesi için Braille alfabesi ile yazılmış bilgilerin yer almaması gibi hususlar da fiziki erişilebilirlik bakımından sorun teşkil etmektedir.

Fiziki erişilebilirliğe ilişkin olarak asansör bulunmayan binalar, erişilebilir olmayan tuvaletler ve banyolar da bir başka problemdir. Birçok umumi tuvaletlerin yeterince geniş ya da erişilebilir olmaması, tuvaletlerdeki lavaboların çok yüksek olması gibi sebepler engelli bireyler bakımından zorluk teşkil etmektedir. Zira engelliler birçok yerde tuvaletleri kullanamaması sebebiyle evlerine dönmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum engellilerin kamusal alanları tanımasının ya da toplu etkinliklere tam olarak katılımlarının önünde engel oluşturmaktadır. Esasında fiziki çevreye erişilebilirlik konusundaki yaşanan sorunlar yukarıda da değindiğimiz gibi engellilerin diğer temel haklarından faydalanmasını da zorlaştırmaktadır. Örneğin bir eğitim kurumunun binasında rampa bulunmaması yahut ortopedik engelli bir öğrenci için uygun tuvaletlerin, sınıfların bulunmamasının eğitim hakkını doğrudan etkilediği söylenebilir. Aynı şekilde adliye binasına erişilebilirlik konusunda yahut engellinin işitme engelli olması durumunda görevlilerle iletişim konusunda sorun yaşaması hâlinde adalete erişim hakkından tam anlamıyla faydalanabildiği söylenemeyecektir. Bundan dolayı kamusal alanlar, binalar, açık alanlar gibi fiziki çevre düzenlenirken engellilerin ihtiyaçları ortaya çıktıkça sonradan eklemeler yapmak yerine tasarımların en başından itibaren herkes için erişilebilir olarak tasarlanması gerekmektedir.

Söz konusu fiziki altyapı eksikliklerinin yanında web siteleri ve uygulamalar gibi dijital platformların da engelli kişilerin kullanımına uygun olarak tasarlanmaması önemli bir sorun teşkil etmektedir.[918] Birçok kamu kurumunun resmî web sitesinde erişilebilirlik

[918] Türkiye Engelliler Vakfı (TÜREV), "Engellilerin Karşılaştığı Problemler ve Çözüm Önerileri", (E.T. 14.04.2024), https://www.turev.org.tr/engellilerin-karsilastigi-problemler-ve-cozum-onerileri/.

menüsünün bulunmamasının bu konudaki en önemli eksikliklerden olduğu kanaatindeyiz. Bu konuda gerekli iyileştirmelerin yapılarak engelli bireylerin de dijital platformlara erişimlerinin kolaylaştırılması, web içeriklerinin tüm insanlar tarafından algılanabilecek şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Engelli bireylere yönelik düzenlemeler çerçevesinde çevresel etmenler, değişkenlikleri de göz önünde bulundurularak yeniden tasarlanmalı, fırsat eşitliği çerçevesinde engellilerin toplumsal hayata katılımları desteklenmeli ve ulaşılabilirlik ölçütleri yeniden incelenmelidir. Ayrıca engelli bireylerin durumlarından kaynaklanan parasal kayıpların gerek vergi indirimleri yahut muafiyetleri gerekse sosyal yardımlar vasıtasıyla toplumda yer alan diğer bireylerle rekabet edebilecek bir seviyeye çıkarılması amaçlanmalıdır.[919]

D. Engellilere Yönelik İç Hukukumuzdaki Bazı Düzenlemeler

1. Engellilere Tanınan Bazı Muafiyetler

Gelir Vergisi Kanunu'nun 31. maddesine göre[920] belirli oranlarda çalışma gücü kaybı bulunan hizmet erbaplarının ücretlerinden Kanun'da belirtilmiş olan miktarlar indirilir. Ayrıca 25. maddeye göre engellilik sebebiyle ödenen tazminat ve yardımlar (m. 25/1) ve yardım sandıklarının üyelerine engellilik sebebiyle yaptıkları yardımlar da gelir vergisinin kapsamı dışındadır (m. 25/9). Kanun'un "Diğer indirimler" başlıklı 89. maddesinde de engelliler bakımından beyan edilecek gelirlerden yapılacak indirimler belirtilmiştir (m. 89/1, m. 89/3, m. 89/14).[921]

---

[919] Mehmet Yüce, Muhammed Çelik ve Nilay Akbulut, "Vergi Sistemlerinde Engellilere Yönelik Vergisel Avantajlar", içinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 150.

[920] Kanun'un "Engellilik indirimi" başlıklı 31. maddesi şu şekildedir:
"Çalışma gücünün asgarî %80'ini kaybetmiş bulunan hizmet erbabı birinci derece engelli, asgarî %60'ını kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ikinci derece engelli, asgarî %40'ını kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ise üçüncü derece engelli sayılır ve aşağıda engelli dereceleri itibariyle belirlenen aylık tutarlar, hizmet erbabının ücretinden indirilir.
Engellilik indirimi;
- Birinci derece engelliler için 440.000.000 lira (6.900 TL),
- İkinci derece engelliler için 220.000.000 lira (4.000 TL),
- Üçüncü derece engelliler için 110.000.000 lira (1.700 TL) dır.
Engellilik derecelerinin tespit şekli ile uygulamaya ilişkin esas ve usuller Maliye, Sağlık ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanlıklarınca bu konuda müştereken hazırlanacak bir yönetmelik ile belirlenir." (Kanun'da belirtilen miktarlar 2024 yılı içindir.) Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Gelir Vergisi Kanunu (G.V.K.)", (E.T. 29.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.4.193.Pdf.

[921] GVK'nin 89. maddesinin 14. fıkrasında korumalı işyerlerinde istihdam edilen engelli çalışanlara yapılan ücret ödemelerinin korumalı işyeri indirimi kapsamında indirim konusu yapılması, engellilerin istihdam

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun[922] 17. maddesinin 4. fıkrasının (s) bendine göre engelli bireylerin eğitim, meslek ve gündelik hayatlarında kullanmaları amacıyla özel olarak üretilmiş olan bütün araç-gereçler ve özel bilgisayar programları Katma Değer Vergisi (KDV)'nden muaf tutulmuştur. Ayrıca bunların ithali de aynı şekilde KDV'den istisnadır. Söz konusu istisnanın uygulanmasına dair usul ve esaslar ise "Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği"nin I No.lu "Mükellefiyet" kısmının E başlığı altında düzenlenmiştir.[923]

4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nda ise %90 ve daha fazla engel derecesine sahip olan engelli bireylerin kendi adlarına kaydı ve tescili yapılmış taşıtlar ile %90'dan daha az engel derecesine sahip engelli bireylerin adlarına kayıtlı ve tescilli olan ve engel durumuna uygun hareket ettirici özel tertibatlı taşıtlar ya da özel tertibatlı duruma getirilmiş olan taşıtlar bakımından vergi muafiyeti tanınmıştır.[924] 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nun (MTV)[925] 4. maddesinin (c) bendinde de aynı şekilde %90 ve daha fazla engel oranına sahip olan engelli bireylerin adlarına kayıtlı taşıtlar ya da diğer engelli bireylerin kullanımlarına uygun duruma getirilmiş özel tertibatlı taşıtlar MTV'den istisna tutulmuştur.

1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nda[926] da her ne kadar vergi muafiyeti şeklinde nitelendirilemese de vergi muafiyetine benzer etkiye sahip bir düzenleme söz konusudur.[927] Buna göre *"Cumhurbaşkanı, ... engellilerin, ... Türkiye sınırları içinde brüt 200 m²'yi geçmeyen tek meskeni olması (intifa hakkına sahip olunması hali dahil) halinde, bu meskenlerine ait vergi oranlarını sıfıra kadar indirmeye yetkilidir. Bu hüküm,*

olanaklarının artmasına ve bu sayede toplumda fırsat eşitliğine dayalı bir hayat sürmelerine yardımcı olmaktadır. Bkz. Yüce, Çelik ve Akbulut, "Engellilere Yönelik Vergisel Avantajlar", 157.

[922] Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Katma Değer Vergisi Kanunu", (E.T. 02.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3065.pdf.

[923] Tebliğ'e göre *"Münhasıran engellilerin eğitimleri, meslekleri, günlük yaşamlarında kullanmaları için özel olarak üretilmiş her türlü araç-gereç (örneğin; görme engellilerin kullandıkları baston, yazı makinesi, kabartma klavye; ortopedik engellilerin kullandıkları tekerlekli sandalye, ortez-protez gibi cihaz ve araçlar) ile özel bilgisayar programları istisna kapsamında kabul edilir. Binek otomobili ve diğer nakil vasıtalarının ise sözü edilen "araç-gereç" kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir."* Bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği", (E.T. 02.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=9&MevzuatNo=19631&MevzuatTertip=5.

[924] Yüce, Çelik ve Akbulut, "Engellilere Yönelik Vergisel Avantajlar", 158.

[925] Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu", (E.T. 02.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.197.pdf.

[926] Mevzuat Bilgi Sistemi, "Emlak Vergisi Kanunu", (E.T. 02.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1319.pdf.

[927] Yüce, Çelik ve Akbulut, "Engellilere Yönelik Vergisel Avantajlar", 162.

yukarıda belirtilenlerin tek meskene hisse ile sahip olmaları halinde hisselerine ait kısım hakkında da uygulanır. Muayyen zamanda dinlenme amacıyla kullanılan meskenler hakkında bu hüküm uygulanmaz..."

4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun[928] "Gümrük Vergilerinden Muafiyet ve İstisna" başlıklı 167. maddesinin 12. fıkrasının (a) bendine göre serbest dolaşıma sokulacak olan engelli bireylerin kullanımlarına özgü eşyalar gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.[929]

Engelli bireylerin kendilerine tanınan haklardan ve hizmetlerden faydalanmalarını kolaylaştırmak amacıyla 12.05.2023 tarihli ve 32188 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Engelli Bireylere Kimlik Kartı Verilmesine ve Ulusal Engelli Veri Sistemi Oluşturulmasına Dair Yönetmelik"[930] çerçevesinde, bu bireylere kimlik kartı düzenlenmiş ve "Ulusal Engelliler Veri Bankası" oluşturulmuştur. "Engelli Kimlik Kartı" bulunan vatandaşlar belediye ve özel halk otobüslerinden, deniz ulaşım araçlarından ve T.C. Devlet Demiryolları (TCDD) bünyesinde hizmet veren trenlerden ücretsiz olarak[931] faydalanabilmektedirler. Ayrıca bu karta sahip engelli bireylere tüm iç ve dış hat uçuşlarında %20 indirim sağlanmaktadır. Müzeleri ve ören yerlerini, millî parkları, tabiat koruma alanlarını ve tabiat parklarını ücretsiz olarak ziyaret edebilmektedirler. Bunların

---

928 Mevzuat Bilgi Sistemi, "Gümrük Kanunu", (E.T. 02.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4458.pdf.

929 İlgili Kanun'un bazı maddelerinin uygulanmasına ilişkin hazırlanan 2009/15481 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın 103 ve 104. maddelerinde engelli bireylerin kullanımlarına özgü eşyalar sayılmıştır. Bkz. 07.10.2009 tarih ve 27369 sayılı Resmî Gazete, "4458 Sayılı Gümrük Kanununun Bazı Maddelerinin Uygulanması Hakkında Karar", (E.T. 02.04.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091007-2.htm.

930 İlgili Yönetmelik, *"Erişkinler için sağlık kurulu raporuna göre engel oranı en az %40 olan bireylere veya çocuklar için özel gereksinim raporuna (ÇÖZ-GER) göre en az bu orana denk özel gereksinim düzeyine sahip çocuklara engelli kimlik kartı verilmesini, Ulusal Engelli Veri Sistemi oluşturulmasını ve Ulusal Engelli Veri Sistemine işlenecek ve aktarılacak verilere ilişkin usul ve esasları kapsar."* Bkz. Resmî Gazete, "Engelli Bireylere Kimlik Kartı Verilmesine ve Ulusal Engelli Veri Sistemi Oluşturulmasına Dair Yönetmelik", (E.T. 07.01.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230512-19.htm; Konuya ilişkin daha önceki düzenlemeler şunlardır:
- 13.08.1998 tarih ve 23432 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Özürlüler İçin Kimlik Kartı Yönetmeliği", (E.T. 07.01.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23432.pdf);
- 30.10.2005 tarih ve 25981 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Özürlüler Veritabanı Oluşturulmasına ve Özürlülük Bilgisinin Nüfus Cüzdanında Yer Almasına Dair Yönetmelik", (E.T. 07.01.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/10/20051030-8.htm);
- 19.07.2008 tarih ve 26941 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Özürlüler Veri Tabanı Oluşturulmasına ve Özürlülere Kimlik Kartı Verilmesine Dair Yönetmelik", (E.T. 07.01.2024), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/07/20080719-10.htm.

931 Engellilerin ulaşımlarında sağlanan ücret indirimleri seyahat özgürlüğünün sağlanması bakımından tek başına yeterli değildir. Zira engellilere bunlardan faydalanırken de kolaylıklar sağlanmalı, personeller de engellilerin gereksinimleri konusunda bilgi sahibi olmalıdır. Bkz. Kınalı, "Engelli Hakları", 43.

yanında devlet tiyatrolarından da ücretsiz bir şekilde faydalanabilmektedirler.[932] Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından hazırlanan projeler çerçevesinde yapılması planlanan konut sayısının %5'i engelli vatandaşlara ayrılmaktadır. GSM operatörleri tarafından da engellilere yönelik indirimler uygulanmaktadır.[933]

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından, kronik hastalıklarından dolayı cihaza bağımlı bir şekilde yaşamlarını devam ettirmek zorunda kalan engelli bireylere ve ailelerine, "Elektrik Tüketim Desteği"[934] ve "Kesintisiz Güç Kaynağı Desteği" sağlanmaktadır.[935]

Engellilere gelir, emlak ve gümrük vergilerinde, Katma Değer Vergisi'nde (KDV), Özel Tüketim Vergisi'nde (ÖTV), Motorlu Taşıtlar Vergisi'nde (MTV) vergi kolaylıkları sağlanmaktadır. Zira engellilerin özel gereksinimlerinin varlığı bir gerçektir ve engeli bulunanlarla bulunmayanlar arasındaki rekabetin dengelenmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda devlet, engelli bireylere yönelik bu pozitif ayrıcalıkları sağlamakla yükümlüdür.[936] Bununla birlikte muafiyetlerin sağlanmasındaki amaç, yukarıda da belirtildiği üzere engellilerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi, refahının artırılması ve toplumdaki diğer kişilerle arasındaki rekabetin dengelenmesidir. Ancak kimi durumlarda bu muafiyetlerin kötüye kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin, engelliler üzerinden amacı dışında vergi muafiyetinden faydalanılarak (özellikle ÖTV muafiyeti) diğer vatandaşlardan daha ucuza araç alınmakta ve 5 yıllık süre sonunda bu aracın satılarak yeniden muafiyetten faydalanılmak suretiyle araç yenilenerek kâr elde edilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Özünde iyi amaçlar barındıran bu uygulama ne yazık ki kimi zaman kötüye kullanılarak esasında engellilerin yaşam standardında, refahında artış sağlamamakta, bunun yanında kaynak israfına ve vergi kaybına da sebep olmaktadır.

---

[932] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Haberler - Engelli Bireylere Kimlik Kartı Verilmesine ve Ulusal Engelli Veri Sistemi Oluşturulmasına Dair Yönetmelik Resmî Gazete'de Yayımlandı", (E.T. 07.01.2024), https://www.aile.gov.tr/haberler/engelli-bireylere-kimlik-karti-verilmesine-ve-ulusal-engelli-veri-sistemi-olusturulmasina-dair-yonetmelik-resmi-gazetede-yayimlandi/.

[933] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Sıkça Sorulan Sorular – Engellilere Sağlanan Diğer İndirim ve Muafiyetler", (E.T. 12.03.2024), https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engellilere-saglanan-diger-indirim-ve-muafiyetler/.

[934] *"…Kullanılan cihazın elektrik tüketim düzeyine göre aylık 200 TL'ye kadar…"* yapılan yardımdır. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Sıkça Sorulan Sorular – Sosyal Yardımlar", (E.T. 12.03.2024), https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/sosyal-yardimlar/.

[935] T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Sosyal Yardımlar".

[936] Engellilerin toplumsal hayata katılımlarının sağlanması amacıyla eğitimlerine, işlerine ve günlük yaşamlarına yönelik ürünler için KDV alınmaz. Ayrıca gelir vergisinde, emlak vergisinde, gümrük vergisinde, ÖTV'de ve MTV'de de kolaylıklar sağlanır. Kınalı, "Engelli Hakları", 44.

Kötüye kullanmaya müsait olan bu düzenlemenin uygulanmasında engellinin ihtiyacını gerçekten giderecek farklı uygulamalar geliştirilerek hazineden aktarılan kaynağın gerçek muhatabına ulaşmasının sağlanabileceği kanaatindeyiz.

2. Engellilere İlişkin Ceza Hukukunda Yer Alan Bazı Düzenlemeler

5237 sayılı TCK'da[937] her ne kadar münhasıran engelli bireylerin mağdur olduğu bir suç düzenlenmemiş olsa da bazı suçların beden ve ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişilere karşı işlenmesi hâli, cezanın artırılmasını gerektiren nitelikli hâller olarak düzenlenmiştir. Bu kapsamda engellilik hâlinin de koruma altına alındığı söylenebilir. Ayrıca pozitif ayrımcılığın bir gereği olarak, "Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun"da da engelli bireyleri koruyucu bazı düzenlemeler getirilmiştir.[938]

İlk olarak TCK'nin 81. maddesinde düzenlenen kasten öldürme suçunun beden ya da ruh bakımından kendisini savunamayacak durumdaki kişiye karşı işlenmesi hâli, nitelikli hâl olarak belirtilmiş ve bu durumda daha ağır bir ceza öngörülmüştür (TCK m. 82/1/e).[939] Kasten yaralama suçunun düzenlendiği TCK'nin 86. maddesinde de beden ya da ruh yönünden kendisini savunamayacak durumdaki kişiye karşı suçun işlenmesi hâli, nitelikli hâller arasında sayılmıştır (TCK m. 86/3/b).[940] Yine 94. maddede düzenlenen işkence ve 96. maddede düzenlenen eziyet suçlarının beden ya da ruh yönünden kendisini savunamayacak durumdaki kişiye karşı işlenmesi hâllerinde verilecek cezalar bakımından artırım öngörülmüştür (TCK m. 94/2/a; TCK m. 96/2/a). Aynı şekilde cinsel

---

[937] Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türk Ceza Kanunu", (E.T. 19.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

[938] Zafer İçer, "Engellilerin Ceza Hukuku Bakımından Korunması", içinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 143, 144.

[939] Yargıtay da kararlarında, suçun niteliğinin belirlenmesinde engelli kişiler bakımından beden ve ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda olup olmadıklarının incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Örneğin; ortopedik engeli bulunan ve tekerlekli sandalyeye bağımlı bir şekilde hayatını devam ettiren maktule yönelik gerçekleştirilen eylemin niteliğinin belirlenmesinde maktulün beden bakımından kendisini savunamayacak durumda olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Yargıtay 1. CD., E. 2007/8192, K. 2008/7812, K.T. 04.12.2008, (E.T. 19.04.2024), https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/1-ceza-dairesi-e-2007-8192-k-2008-7812-t-04-12-2008.

[940] Yargıtay konuyla ilgili kararlarında engelli mağdurun beden ve ruh bakımından kendisini savunamayacak bir durumda olup olmama hâlinin tespit edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Örneğin; katılana, hastane kurulu tarafından "şizofreni ve epilepsi" teşhisi konulduğuna ve "özür durumuna göre tüm vücut fonksiyon kaybı oranının %88" olduğuna dair rapor verilmesi karşısında katılana karşı işlenmiş olan kasten yaralama suçu yönünden beden veya ruh yönünden kendisini savunamayacak bir durumun varlığının belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yargıtay 3. CD., E. 2018/1949, K. 2018/15811, K.T. 23.10.2018, (E.T. 19.04.2024), https://karararama.yargitay.gov.tr/.

saldırı (TCK m. 102/3/a),[941] kişiyi hürriyetinden yoksun kılma (TCK m. 109/3/f), hırsızlık (TCK m. 142/2/h), yağma (TCK m. 149/1/e),[942] suçu bildirmeme (TCK m. 278/3) suçlarının beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda olan bir kişiye karşı işlenmesi hâlinde nitelikli hâl teşkil edecektir. Son olarak dilencilik eyleminin kanun koyucu tarafından kabahat olarak düzenlenmiş[943] olmasına rağmen beden ya da ruh yönünden kendisini idare edemeyecek durumdaki kişilerin dilencilik için araç olarak kullanılması suç olarak düzenlenerek cezai müeyyideye bağlanmıştır (TCK m. 229/1).[944]

5275 sayılı "Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun"a[945] göre engelliliğinden dolayı yaşamını ceza infaz kurumunun şartlarında tek başına sürdüremeyen ve toplum güvenliği açısından somut ve ağır bir tehlikeli durum teşkil etmeyeceği değerlendirilen mahkûmun cezasının infazı, gerekli usullere uyularak mahkûmun iyileşmesine kadar geri bırakılabilir (m. 16/6). Toplam 10 yıl yahut daha az süreli bir hapis cezasından dolayı mahkûm olan ya da infaz sürecinde adli para cezası hapis cezasına çevrilmiş olan kadın hükümlünün cezasının infazına başlanmış olsa dahi, engellilik hâli sebebiyle bakım ihtiyacı bulunan ve 18 yaşını tamamlamamış çocuğunun bulunması ve toplumun güvenliği açısından somut ve ağır bir tehlike yaratmayacağının değerlendirilmesi durumunda hükümlünün cezasının infazı, 1 yıla kadar ertelenebilir (m.

---

941 *"… sanığın nitelikli cinsel saldırı suçunu akıl hastası olan ve ruh ve beden bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan mağdureye yönelik olarak işlediğinden, hakkında tayin edilen cezada TCK.nın 102/3-a. maddesi uyarınca artırım yapılması gerektiğinin gözetilmemesi…"* bozmayı gerektirmiştir. Yargıtay 14. CD., E. 2012/10901, K. 2012/10809, K.T. 06.11.2012.

942 *"… sağlık kurlu raporuna göre mental Retardasyon teşhisi nedeniyle %70 özürlü bulunan mağdur …'ün beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunup bulunmadığı araştırılıp sonucuna göre sanıklar hakkında 5237 sayılı TCK'nin 149.maddesinin 1. fıkrasının c bendinin yanı sıra e bendinin uygulama olanağının takdiri gereğinin düşünülmemesi…"* bozmayı gerektirmiştir. Yargıtay 6. CD., E. 2016/1748, K. 2019/143, K.T. 17.01.2019.

943 Kabahatler Kanunu'nun 33. maddesi şu şekildedir: *"(1) Dilencilik yapan kişiye, elli Türk Lirası idarî para cezası verilir. Ayrıca, dilencilikten elde edilen gelire elkonularak mülkiyetin kamuya geçirilmesine karar verilir. (2) Bu kabahat dolayısıyla idarî para cezasına ve elkoymaya kolluk veya belediye zabıta görevlileri, mülkiyetin kamuya geçirilmesine mülkî amir veya belediye encümeni karar verir."* Bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Kabahatler Kanunu", (E.T. 19.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5326&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

944 TCK'nın 229. maddesinin düzenlenme gerekçesine göre; *"Çocukları, fiziksel veya zihinsel engellileri dilencilikte araç olarak kullanmak suretiyle başkalarının diğerkamlık ve acıma duyguları istismar edilmekte ve haksız kazançlar elde edilebilmektedir. Bu durumun kişilerdeki kimsesizlere, yoksullara yardım etme yönündeki hasletlerin zayıflamasına yol açtığı, bilinen bir gerçektir. Bu düşüncelerle, çocukların, fiziksel veya zihinsel engellilerin dilencilikte araç olarak kullanılması, suç olarak tanımlanmıştır."* Bkz. Lexpera, "Türk Ceza Kanunu (5237) – Madde Gerekçesi: Madde 229", (E.T. 19.04.2024), https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/gerekceler/turk-ceza-kanunu-madde-gerekceleri/1#.

945 Kanun için bkz. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun", (E.T. 19.04.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

16/A). Duyma ve konuşma engeli bulunan hükümlülerin ceza infaz kurumuna alındıklarında kendilerine yapılacak olan bilgilendirmeler, işaret dili vasıtasıyla; görme engelliler bakımından ise alfabeleri ile yazılmış bir kitapçık aracılığıyla yapılır (m. 22/1). Engelliliğinden dolayı yaşamını tek başına sürdüremeyen ve engellilik hâlini Adli Tıp Kurumu onaylı raporla belgelendiren ve şartlı tahliyesine 3 yıl ya da daha az bir süre kalan hükümlülerin, cezalarının şartlı tahliye tarihine kadar olan kısmının denetimli serbestlik tedbiri olarak uygulanmak suretiyle infazına karar verilebilir (m. 105/A/1; m. 105/A-3/b). Özel infaz usulleri kapsamında, toplam 5 yıl ya da daha az bir süreli hapis cezasından dolayı mahkûm olan yahut infaz sürecinde adli para cezası hapis cezasına çevrilmiş olan hükümlülerden engelliliğinden dolayı yaşamlarını tek başlarına infaz kurumu şartlarında sürdüremeyeceği belirlenenlerin cezalarının konutlarında çektirilmesine karar verilebilir (m. 110/3). Ayrıca engelliliği sebebiyle yaşamlarını tek başlarına sürdüremeyen ve 65 yaşını doldurmuş hükümlülerin, durumlarını raporla belgelendirmeleri ile birlikte şartlı tahliye için infaz kurumunda geçirmeleri gerekli olan süreler, azami süre sınırı göz önünde bulundurulmadan denetimli serbestlik tedbirleri uygulanmak suretiyle infaz edilebilir (Geçici madde 6/2/b).

Son olarak TCK'da düzenlenen *Nefret ve Ayrımcılık* suçuna doğrudan ayrımcılık başlığı altında;[946] CMK'da engelli tanıkların yemini, savunmaya ilişkin müdafi ve vekil görevlendirilmesine ilişkin usule ilişkin düzenlemelere ise adalete erişim başlığı altında[947] değinilmesi sebebiyle burada tekrar değinilmeyecektir.

E. Engellilerin Karşılaştığı Diğer Sorunlar

Engelli bireylere yönelik toplumun ve karar vericilerin bakış açısının yardım temelli olması ve acıma ve merhamet duygularının üzerine inşa edilmesi, engellilerin sorunlarının hak temelinde çözülmesi yerine yardıma indirgenerek bireyselleştirilmesine yol açmaktadır.[948] Hâlbuki bu konuda öncelikle toplumun bilinçlendirilmesi ve engellilerin sürekli olarak diğer insanlardan yardım beklemelerinin önüne geçecek etkin düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir.

---

[946] Bkz. Birinci Bölüm, I. Engelli Kavramı ve Tarihi Gelişimi, E. İnsan Hakları Hukukunun Temel İlkelerinin Engellilik Bağlamında İncelenmesi, 3. Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, b. Ayrımcılık Yasağı, (1) Doğrudan Ayrımcılık.

[947] Bkz. Üçüncü Bölüm, III. Türk Hukukunda Engelli Hakları, C. 1982 Anayasası Döneminde Engelli Hakları, 2. Engellilerin Belli Başlı Haklar Açısından Konumu, g. Adalete Erişim Hakkı.

[948] Vardar, "5 Maddede Engelli Sorunları".

İşitme engelli kimselerin yaşadıkları iletişim sorunlarının önüne geçebilmek adına toplumda işaret dili eğitiminin yaygınlaştırılması, kurumlarda yahut kamuya açık alanlarda görsel materyallere sıkça yer verilmesi, bu kişilere uygun materyaller sağlanması, işitme cihazı gibi teknolojik desteklerin ve[949] ayrıca engelli kişilerin bağımsız hareket edebilmelerini sağlayacak yardımcı ve uyarlanabilir teknoloji ve cihazların teşvik edilmesi önemlidir.

Engellilerin karşılaştığı sorunlardan bir diğeri de sosyal dışlanmadır. Engelli bireylere yönelik sosyal dışlanmanın azaltılabilmesi ve engellilerin toplumsal entegrasyonunun sağlanabilmesi adına düzenlenen engelli dostu etkinliklerin sayısının artırılması gerekmektedir.

Engellilik temelli ayrımcılıklara yönelik olarak hukuki, idari ve cezai müeyyidelerin uygulanması ya da uygulanan müeyyidelerin artırılması da engellilere yönelik ayrımcılıkların azaltılmasına katkı sağlayacaktır.[950]

Engelli bireylerin karşı karşıya kaldıkları problemler, engellilerin devletle arasındaki vatandaşlık bağının zayıflamasına, eşitlik ve sosyal adalet krizlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı engelli bireylere yönelik düzenlemelerin, politikaların ve uygulamaların devamlılığının sağlanması, bu sorunların önlenmesi ve bu sayede engellilerin temel haklarından faydalanabilmeleri bakımından önem arz etmektedir.[951]

[949] Türkiye Engelliler Vakfı (TÜREV), "Duyma Engellilerin Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Önerileri", (E.T. 14.04.2024), https://www.turev.org.tr/duyma-engellilerin-karsilastigi-zorluklar-ve-cozum-onerileri/.
[950] Ünal, "Engellilik Temelinde Ayrımcılık", 95.
[951] Erten, "Engelli Hakları", 139.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca var olan ve hep var olacak bir olgu olan engellilik, insanların çeşitli sebeplerden dolayı fiziksel ya da zihinsel yetilerini çeşitli seviyelerde kaybetmeleri ve sosyal hayatın gereklerini tek başına yerine getirememeleri hâlini ifade etmektedir. Engelli ise doğuştan ya da sonradan meydana gelen herhangi bir sebepten dolayı fiziksel veya zihinsel olarak yetilerinde çeşitli düzeylerde kayıp yaşayan, eğitim, rehabilitasyon, tedavi gibi hizmetlere ihtiyacı bulunan, diğer bireylerle eşit bir şekilde toplumsal hayata katılımını kısıtlayan tutumlardan ve çevresel şartlardan etkilenen bireyi ifade etmektedir.

Tarih boyunca hep dezavantajlı bir konumda yer alan engelli bireyler, genel olarak toplumun dışına itilmeye çalışılmışlardır. Engelliler kimi toplumlarda kötü muamelelere maruz kalmışlar, eksik, kusurlu görülmüşler, hatta kimi zaman insan yerine konulmamış, insanlık dışı muamelelerle karşı karşıya kalarak cadı olarak nitelendirilip yakılmış ve öldürülmüşlerdir. Tarihin çeşitli dönemlerinde farklı bakış açıları ile açıklanmaya çalışılan engelliliğe karşı, acıma ve merhamet temelli bakış açısının yerine hak temelli bir bakış açısının benimsenmesi uzun yıllar almıştır. Ancak her ne kadar engelli bireylerin de hak sahibi olduğu kabul edilse de ne yazık ki engellilerin henüz toplumsal hayata tam anlamıyla katılım sağlayabildikleri ve haklarından etkili bir şekilde faydalanabildikleri söylenemez.

Her insan gibi engelliler de insan onuruna sahiptir ve bu onurun korunması gerekmektedir. Aynı zamanda engelli bireyler de toplumdaki diğer kişilerle eşit haklara sahiptir ve engellilere yönelik ayrımcı muamelelerin önlenmesi gerekmektedir. Bu konuda engellilerin korunmasına yönelik pozitif ayrımcılık niteliğinde muameleler gerçekleştirilebilir. Bu doğrultuda yapılacak muameleler, eşitlik ilkesini zedelemeyecektir. Zira pozitif ayrımcılık kapsamında engellilere sağlanan haklar, fazladan verilmiş haklar olarak nitelendirilemez. Bu haklar dezavantajlı konumda bulunan engellilerin diğer insanlarla eşit bir duruma gelmesine yardımcı olan telafi edici ve denge sağlayıcı nitelikteki haklardır.

Günümüzde her altı kişiden birinin engelli olduğu ve her insanın da birer engelli adayı olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Ayrıca engellilik durumunun yalnızca engelli bireyi değil ailesini de etkileyen bir durum olduğu göz önünde bulundurulduğunda

engellilikten etkilenen insan sayısının oldukça fazla olduğu söylenebilir. Böylece azımsanmayacak kadar çok sayıda insanı etkileyen bu durum, toplumun tamamını ilgilendiren bir sorun hâlini almaktadır. Bu doğrultuda sorunun çözülebilmesi adına konuyla ilgili ulusal ve uluslararası mevzuatta engelli bireylere yönelik birçok düzenleme yapılmıştır. Uluslararası mevzuat bakımından engellilere özgü nitelikte olan ve önem arz eden belge, Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'dir. Sözleşme, engellilere ilişkin yapmış olduğu ayrıntılı düzenlemelerle taraf devletlere birtakım yükümlülükler getirmektedir. Sözleşme'nin yanında birçok belgede engelliliğe ilişkin düzenleme söz konusudur. Ancak engelliliğin hâlâ bir sorun olarak karşımızda durması, bunların da yeterli olmadığını göstermektedir.

Türk hukukuna geldiğimizde ise ilk olarak geçmişe bakarsak Türk topluluklarında engelli bireylere yönelik bakış açısının daha ılımlı olduğunu söyleyebiliriz. Engelli bireyler genel olarak korunmaya ve toplum dışına itilmemeye çalışılmıştır. Günümüze yaklaştığımızda engellilik konusundaki mevzuat düzenlemelerinin sayılarının gün geçtikçe arttığı söylenebilir. Ancak buna rağmen engellilerin hâlen haklarından tam olarak faydalanabildikleri söylenemez. Zira engellilerin topluma katılımları dahi tam anlamıyla sağlanamamıştır.

Her ne kadar ülkemizde engellilere yönelik politikalar bağlamında birçok düzenleme yapılmış olsa da bu düzenlemelerin istenildiği ölçüde etkili olmadığı aşikârdır. Öncelikle yetkililerin ve toplumdaki engelliliğe ilişkin bakış açısının değiştirilmesi ve insanların bu konuda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Kişilerin eğitim, kamu spotları gibi vasıtalarla engellilik konusunda bilgi sahibi olmalarına ilişkin çalışmalar artırılmalı ve bunların sürekliliği sağlanmalıdır.

Ülkemizde vatandaşlarımıza doğal olarak engelli bireylere yönelik sunulan hizmetler ve geliştirilen politikalar, merkezi idare ve mahallî idarelerin görev ve sorumlulukları kapsamındadır. Ancak mevcut hizmet ve politikalar, engelli bireylerin ve onların ailelerinin hayat şartlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi noktasında yetersiz kalmakta ve bu durum engelli bireylerin toplumsal hayata tam ve etkin katılımını zorlaşmaktadır. Bundan dolayı bütün sektörler bakımından her seviyedeki hizmet sunumu, politika ve programların oluşturulmasında engelli bireylerin söz konusu hizmet, politika ve programlardan etkin bir biçimde faydalanmasına yardımcı olacak hak temelli

ve içermeci yeni bir bakış açısına gereksinim duyulmaktadır. Bu bakış açısı, ortak bir şekilde hareket edilmesini sağlamalı ve millî bir bakış açısına dönüşmelidir.

Engellilerin diğer haklarından faydalanmaları ile bağlantılı olan erişilebilirlik hususu da büyük önem arz etmektedir. Zira erişilebilirliğin sağlanamadığı durumlarda engelliler eğitim, sağlık, adalete erişim ve çalışma gibi daha birçok hakkından etkin bir şekilde faydalanamayacaktır. Bu konuda yapılması gereken düzenlemeler ise evrensel tasarım ilkelerine uygun olmalı ve bu düzenlemeler, sonradan eklemeler yapmak suretiyle değil en baştan engelliler dâhil herkesin kullanımına uygun bir şekilde yapılmalıdır.

Engellilerin istihdamı konusunda işverenlerin gönülsüz ve engellilere yönelik ayrımcı tavırları, engellilerin toplumun dışına itilmesine yol açmaktadır. Ekonomik özgürlüklerini kazanamayan engelliler, devletten yahut başka kişilerden sürekli olarak yardım beklemek durumunda kalacak ve bu durum da engellilerin mağduriyetini artıracaktır. Bu durumun önüne geçmek adına iç hukukumuzda kota uygulaması zorunlu hâle getirilmiştir. Söz konusu düzenleme yapılmamış olsaydı ne yazık ki durum daha kötü olacaktı. Engellilerin istihdamı sağlandıktan sonra da gerekli olan makul düzenlemelerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Ancak birçok işveren zaten engelli çalıştırmak istemediği için bunları yerine getirmekten imtina etmektedir. Her ne kadar istihdam konusunda yaptırım öngörülmüş olsa da gerek işverenlerin engelli çalışan tercih etmemesi gerekse işyerlerindeki erişilebilirliğe ilişkin yetersizliklerin ve işverenlerin engelli kişiyi istihdam etmesindense ceza ödemeyi tercih etmelerinin önüne geçilememektedir. Bu konuda daha sıkı denetimler yapılması, daha etkili ve caydırıcı yaptırımlar getirilmesi ve bu yaptırımların da uygulanması gerekmektedir.

Engellilerin eğitimleri konusunda gereken özen gösterilmeli, eğitim kurumlarında kaynaştırma eğitimleri ile engelli öğrencilerin entegrasyonu sağlanırken bu öğrencilerin maruz kaldıkları şiddet ve akran zorbalıklarının önüne geçilmesi adına etkili önlemler alınmalıdır. Engelli öğrencilerinin engel türlerine uygun materyaller kullanılmalı, kişisel ve sosyal gelişimleri konusunda gereken hassasiyet gösterilmelidir.

Engellilere sağlanan vergi muafiyetleri her ne kadar engellilerin refahının artırılması ve toplumdaki diğer kişilerle arasındaki rekabetin dengelenmesi amaçlarını taşısa da bu durum kimi zaman kötüye kullanılabilmektedir. Kötüye kullanmaya müsait olan bu düzenlemelerin uygulanmasında engellinin ihtiyacını gerçekten giderecek farklı

uygulamalar geliştirilerek, hazineden aktarılan kaynağın gerçek muhatabına ulaşmasının sağlanabileceği kanaatindeyiz.

Engellilerin karşılaşmış oldukları sorunlar, yalnızca kendilerini değil tüm toplumu ilgilendirmektedir. Bundan dolayı engelli bireylere yönelik geliştirilen politikaların daha etkili olması gerekmektedir. Bu politikalar geliştirilirken engelli bireylerde kendilerini dezavantajlı bir konumda ve kendilerine yetkililerce ihsanda bulunulmuş düşüncesi oluşturulmamaya özen gösterilmelidir. Zira engelli bireyler, engeli bulunmayan kişiler gibi toplumun bir parçasıdır ve topluma entegre bir şekilde diğer kişilerle eşit olarak haklarından faydalanabilmelidir. Herkesin birer engelli adayı olduğu düşüncesi ile toplumun bütün fertlerinin bu konuda sorumluluğu paylaşması gerektiği düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

"Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme". E.T. 27.12.2023, https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf.

"Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme". E.T. 27.03.2023, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.

"Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi". E.T. 21.01.2024, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf.

Adolf, Ratzka. "What is Independent Living – A Personal Definition". E.T. 13.04.2024, https://www.independentliving.org/def.html.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. "Türkiye'de Engellilik ve Kalkınma: Son 10 Yılın Raporu (2002-2013)". E.T. 23.11.2023, https://ekutuphane.aile.gov.tr/media/xklhhn4i/t%C3%BCrkiye-de-engellilik-ve-kalk%C4%B1nma-raporu-2002-2013.pdf.

Akar, Onur. "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Engellilik ve Engelli Hakları". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mef Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Aktaş, Yasemin. "Selçuklularda Engellilerin Devlet ve Toplumdaki Yeri". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. 18 (2023): 115-146.

Alemdaroğlu, Ayça. "Eugenics, Modernity and Nationalism". İçinde *Social Histories of Disability and Deformity*, ed. David M. Turner, Kevin Stagg. 126-141. London: Routledge, 2006.

Alemdaroğlu, Ayça. "Öjeni Düşüncesi". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. 414-426. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Alemdaroğlu, Ayça. "Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey". *Body and Society*. 11/3 (2005): 61-76.

Ameri, Mason, Lisa Schur, Meera Adya, F. Scott Bentley, Patrick McKay ve Douglas Kruse. "The Disability Employment Puzzle: A Field Experiment on Employer

Hiring Behavior". *ILR Review*. 71/2 (2018): 329-364. E.T. 21.03.2024, https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0019793917717474.

Ardoğan, Recep. "Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış: Sosyal Darvinizm ve Öjenik". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18 (2011): 1-35.

Aristoteles. *Politika*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.

Artvinli, Fatih. "Osmanlı Devleti'nde Deliliğin Tıbbileştirilmesi ve 1876 Bimarhaneler Nizamnamesi". İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 151-172. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Atar, Yavuz. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Atbaşı, Zehra, Cemal Özdemir. "Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetlerinin Sunumu". İçinde *Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetleri*, ed. Uğur Sak, Seyfettin Toraman, 49-71. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020.

Avrupa Konseyi Antlaşmalar Serisi - No. 197. "Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi". E.T. 10.12.2023, https://rm.coe.int/1680492857.

Avrupa Konseyi Sözleşmeler Dizisi - No. 201. "Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi". E.T. 10.12.2023, https://rm.coe.int/168046e1de.

Avrupa Konseyi Sözleşmeler Dizisi - No. 210. "Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi". E.T. 10.12.2023, https://rm.coe.int/1680462545.

Avrupa Konseyi. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi". E.T. 27.12.2023, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur.

Avrupa Konseyi: Bakanlar Komitesi. "Özürlü bireylerin haklarını ve topluma katılımını teşvik etmeye yönelik Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı 2006-2015: Avrupa'da özürlü bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi". E.T. 10.12.2023, https://www.aile.gov.tr/media/7609/tavsiye-karar%C4%B1-engelli.doc.

Avrupa Topluluğu Resmi Yayınlar Bürosu. *Ayrımcılıkla Mücadele - Bir Eğitim El Kitabı*. İtalya: 2006. E.T. 04.12.2023,

https://www.migpolgroup.com/_old/public/docs/10.CombatingDiscriminationTrainingManual_TR_09.05.pdf.

Aydın, Evrim. "Meclis Tarihinin Sadık Şahitleri Kavaslar", Anadolu Ajansı, 20.03.2024. (E.T. 09.04.2024), https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/meclis-tarihinin-sadik-sahitleri-kavaslar/0.

Azarkan, Ezeli, Ekrem Benzer. "Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 23/38 (2018): 3-29.

Balcı, Sezai. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı". İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 297-316. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Balcı, Sezai. *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi: Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. İstanbul: Libra Yayıncılık, 2018.

Baykan, Zeynep. "Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma". E.T. 03.11.2022, https://www.ttb.org.tr/STED/sted0900/4.html#.

Benzer, Ekrem. "Türkiye ve Almanya'da Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Uluslararası Hukuk". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Birleşmiş Milletler. "Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü". E.T. 01.10.2023, https://turkiye.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf.

British Broadcasting Corporation (BBC). "Tanzania Albino Murders: 'More than 200 Witchdoctors' Arrested", 12.03.2015. E.T. 26.03.2024, www.bbc.com/news/world-africa-31849531.

Budak, Mehmet Metin. "Pozitif Ayrımcılık İlkesi Işığında Engelli İstihdamı ve Engellilerin Hakları". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.

Bulut, Nihat. *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2009.

Coşkun, Sevim. Nüket Örnek Büken, "Kremasyonun Tarihçesi ve Türkiye'de Kremasyon". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (2020): 129-144.

Council of Europe. “Rights of Persons with Disabilities - Council of Europe Disability Strategy 2017-2023”. E.T. 10.12.2023, https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023.

Council of Europe. *Human Rights: A Reality For All - Council of Europe Disability Strategy 2017-2023*. Strasbourg: 2017. E.T. 10.12.2023, https://rm.coe.int/16806fe7d4.

Çağıran, Mehmet Emin. *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2017.

Çağlar, Selda. *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2009.

Çakmak, Naci Münci. “Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Çanak, Ömer. “İslam Öncesi Türk Toplum Hayatında Engellilik”. İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 71-77. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Çelik, Elif. “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*. 9/2 (2019): 282-310.

Çınarlı, Serkan. *Engellilere Yönelik Kamu Hizmetleri*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınevi, 2010.

Çiçek, Yakup. “İslam’ın Engellilere Bakışı”. İçinde *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, 39-53. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012.

Çitil, Mahmut, Muhammet Kürşat Üçüncü. “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*. 35 (2018): 233-278.

Çitil, Mahmut. “Özel Eğitim Alanının Kavramsal, Tarihsel ve Yasal Temelleri”. İçinde *Türkiye’de Özel Eğitim Hizmetleri*, ed. Uğur Sak, Seyfettin Toraman, 11-45. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020.

Çubuk, Hülya. “Türkiyedeki Mevzuat Açısından Engelli Hakları”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Darülaceze Başkanlığı. “Kuruluş Amacı”. E.T. 15.03.2024, https://www.darulaceze.gov.tr/media/0pln033t/kurulu%C5%9F-amaci.pdf.

David, Henry P., Jochen Fleischhacker ve Charlotte Höhn. “Abortion and Eugenics in Nazi Germany”. *Population and Development Review*. 14/1 (1988): 81-112.

de Beco, Gauthier. *Disability in International Human Rights Law*. United Kingdom: Oxford University Press, 2021.

Demir, Hamit. “Engellilerin Anayasal ve Yasal Hakları”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020.

Demirdöğen, Ömür Aykut. “Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi ve Adalete Erişim”. İçinde *Engelli Hukuku Sempozyumu*, ed. Sera Reyhani Yüksel, 59-91. İstanbul: Aristo Yayınevi, 2019.

Deniz, Bahar Yeşim. “The Rights of The Disabled and Interaction Between The European Union Law and European Convention on Human Rights System”. *Human Rights Review*. 15 (2018): 103-138.

Deniz, Buket. *Engelli Hakları ve Ayrımcılık Yasağı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2015.

Dincel, Anıl. “Atatürk Dönemi Sağır ve Dilsiz Kongrelerinin Türk Basını’na Yansımaları (1930-1938)”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 36 (2022): 1063-1100.

Disability Studies. “Union of the Physically Impaired Against Segregation”. E.T. 15.10.2023, https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/UPIAS-UPIAS.pdf.

Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’an-ı Kerim”. E.T. 23.02.2024, https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/abese-suresi-80/ayet-1/kuran-yolu-meali-5.

Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’an-ı Kerim”. E.T. 23.02.2024, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Abese-suresi/5759/1-10-ayet-tefsiri.

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği. “Hutbeler: İslam’ın Engellilere Karşı Bakışı”. E.T. 17.03.3024, https://www.ditib.de/detail_predigt2.php?id=157&lang=en.

Doğan, Lütfi (çev.). "İbni Fadlan Seyahatnamesi (Rıhletu'bni Fadlan)". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/I-II (1954): 59-80.

Döner, Ayhan. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2023.

Duru, Yusuf. "Osmanlı'dan Günümüze Engelli Bakımının Kurumsal Yüzü: Darülaceze". İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 219-230. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Dünya Sağlık Örgütü. *Dünya Engellilik Raporu*. çev. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara: Anıl Group Matbaa, 2011. E.T. 27.03.2024, https://static.ohu.edu.tr/uniweb/media/portallar/engelsizuniversite/duyurular/1345/diwnu3i5.pdf.

Dünya Sağlık Örgütü. *Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti*. Cenevre: WHO Press, 2011. E.T. 09.10.2023, https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf.

Dünya Sağlık Örgütü. *ICF İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması*. çev. Elif Kabakçı, Ahmet Göğüş, Ankara: Bilge Matbaacılık, 2001. E.T. 04.11.2022, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429_tur.pdf.

Ektaş, Ahmet Fatih. *Ulusalüstü Boyutlarıyla Engelli Hakları ve Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.

Elbozan Cumurcu, Birgül, Rifat Karlıdağ ve Behice Han Almış. "Fiziksel Engellilerde Cinsellik". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 4/1 (2012): 84-98.

Emen, Huriye. "Rumeli Bölgesi'nin Muhtelif Şehirlerindeki Engellilerin İstatistikleri ve Osmanlıların Engellilere Yaklaşımı". İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 317-328. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Engelli Kadın Derneği. *Ayrımcılık ve Engelli Hakları*. haz. Gizem Tanay Aksaç, Arzu Şenyurt Akdağ, Ankara: 2015.

Ercan, Merve. "Sosyal Dışlanmanın Nesneleri Olarak Engelliler". İçinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, 481-499. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022.

Erdoğan, Mustafa. *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Ankara: Hukuk Yayınları, 2019.

Eren, Abdurrahman. *Anayasa Hukuku Ders Notları (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku)*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2018.

Erkan, Gönül. "Özürlülüğe İlişkin Modeller ve Sosyal Hizmet Uygulamaları". *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 15/2 (2004): 31-38.

Erten, Şerafettin. "Engelli Haklarına Kamu Yönetimi Teorisi Çerçevesinden Bakmak". İçinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, 123-145. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022.

European Court of Human Rights. "Factsheet – Persons with disabilities and the ECHR (March 2024)". E.T. 22.04.2024, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_disabled_eng.

Global Health Data Exchange. "World Health Survey". E.T. 27.03.2023, https://ghdx.healthdata.org/series/world-health-survey-whs.

GovInfo. "21-11080 - Muehe et al v. Boston, City of". E.T. 23.03.2024, https://www.govinfo.gov/app/details/USCOURTS-mad-1_21-cv-11080/context.

Gökçek Karaca, Nuray. "Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları". *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 5/1 (2019): 1-34.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2021.

Gül, İdil Işıl, Ulaş Karan. *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*. ed. Gökçeçiçek Ayata, Burcu Yeşiladalı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Gül, İdil Işıl. "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi". İçinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, 31-44. İstanbul: Karekök Yayınları, 2015.

Gül, İdil Işıl. "Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü". İçinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, 45-59. İstanbul: Karekök Yayınları, 2015.

Gül, İdil Işıl. "Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Gümüş, Ali Tarık. *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010.

Günay, Nejla. "Osmanlı Devleti'nde Engellilerin İstihdamı ve Saray Teşkilatında Dilsizler". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2/1 (2016): 62-73.

Günay, Ramazan, Halil İbrahim Görür. "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 32/53 (2013): 55-76.

Gürler, Seda. *Engelli Kadınların İnsan Hakları*. Ankara: Astana Yayınları, 2016.

Hüseyinli, Namık, Selvi Göçmen ve Davud Nasibov. "Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklarına İlişkin Farkındalıkları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6/6 (2017): 138-152.

Ibhawoh, Bonny. "Framing Disability Rights within African Human Rights Movements". İçinde *Disability Rights and Inclusiveness in Africa: The Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Challenges and Change*, ed. Jeff D. Grischow and Magnus Mfoafo-M'Carthy, 21-40. Rochester: James Currey, 2022.

International Labour Organization. "Declaration of Philadelphia, Authentic text". E.T. 24.05.2024, https://www.ilo.org/media/267846/download.

İçer, Zafer. "Engellilerin Ceza Hukuku Bakımından Korunması". İçinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, 141-165. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

İktisadi Kalkınma Vakfı. "Amsterdam Antlaşması (Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları)". haz. Cenk Bolayır, İstanbul: 2000. E.T. 03.12.2023, https://www.ikv.org.tr/images/files/A6-tr.pdf.

İlter, Esat. *Türkiye'de ve Dünyada Mesleki Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetlerinde Körler*. İstanbul: DBY Yayınları, 2022.

İnsan Hakları İzleme (Human Rights Monitoring). "BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 5 No.lu Genel Yorumu: Engelliler". E.T. 15.11.2023, https://insanhaklariizleme.org/vt/mfhandler.php?file=Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler%20Ekonomik%2C%20Sosyal%20ve%20K%C3%BClt%C3%BCre

l%20Haklar%20Komitesi%205%20No%E2%80%99lu%20Genel%20Yorum.pdf&table=yayin&field=dosya&pageType=view&key1=134.

İnsan Hakları ve Anayasa Gözlemevi (İHAG). "Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi". E.T. 24.12.2023, https://insanhaklari.gen.tr/Belge.aspx?id=221&d=t.

İsbir, Eyyup Günay, Hülya Çubuk. "Engellilerin Anayasal Haklarını Kullanmalarını Zorlaştıran Sebepler". *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1 (2018): 1-30.

İŞKUR. "Mart 2024 Aylık İstatistik Tabloları". E.T. 21.04.2024, https://media.iskur.gov.tr/88064/03-mart-2024-aylik-istatistik-tablolari.xlsx.

Jagoe, Kathryn (Independent Living Institute). "The Disability Rights Movement: Its Development in South Africa". E.T. 26.03.2024, https://www.independentliving.org/toolsforpower/tools6.html.

Kağnıcı, Gökhan. "Çivi Yazılı Metinlerde Engelliler: Eski Mezopotamya'da Fiziksel ve Zihinsel Yeti Yitimleri". İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 45-70. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Kânunî Sultan Süleyman. *Muhibbî Dîvânı*. haz. Kemal Yavuz, Orhan Yavuz, İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016. E.T. 08.06.2024, http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/_69.%20MUHiBBi%20DiVANI%201.%20CiLT.pdf.

Kara, Bülent. "Türkiye'de Engelli Bireylerin Yasal Hakları ve Uygulamadaki Yeri". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 48 (2016): 249-260.

Karagöz, İsmail. "Engelliler ve İslam". E.T. 18.03.2024, https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Engelliler%20ve%20Islam.pdf.

Karagöz, İsmail. *Âyet ve Hadisler Işığında Engelliler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.

Karaman Odabaşı, Fatma. "Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Engelli Hakları ve Engellilerin Korunması". İçinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde*

Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, 121-139. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

Kargın,Tevhide. "Cumhuriyetin 80. Yılında Özel Eğitim". *Milli Eğitim Dergisi*. 160 (2003). E.T. 04.12.2023, https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/arslan-eraslan.htm.

Kars, Neşe, Nursel Bolat, Esennur Sirer ve Ayşegül Akaydın. "Antik Çağdaki İlk Tedavi Merkezi: Asklepion". İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 109-118. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Kaya, Hasan. "Bir İnsan Hakkı Olarak Engelli Bireyin Çalışma Hakkı". İçinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, 41-47. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

Kaya, Seyithan. "Eşitlik, Pozitif Ayrımcılık ve Dağıtıcı Adalet İlkeleri Çerçevesinde İdarenin Yükümlülüklerinin Değerlendirilmesi". *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*. 21 (2023): 85-119.

Kessler, Karl. "Physicians and the Nazi Euthanasia Program". *International Journal of Mental Health*. 36/1 (2007): 4-16.

Kınalı, Gülşah. "Topluma Katılım Açısından Engelli Hakları". İçinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, 19-50. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022.

Korkut, Levent. *Ayrımcılık Karşıtı Hukuk*. Ankara: Adres Yayınları, 2009. E.T 29.09.2023, https://rightsagenda.org/wp-content/uploads/2019/01/209_ayrimcilikkarsitihukuk-min.pdf.

Kur'an-ı Kerim. Bakara Suresi, 286. Ayeti. E.T. 17.03.2024), https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/292/285-286-ayet-tefsiri.

Kur'an-ı Kerim. Fetih Suresi. 17. Ayeti. E.T. 17.03.2024, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Fetih-suresi/4600/17-ayet-tefsiri.

Kur'an-ı Kerim. Nisâ Suresi. 95. Ayeti. E.T. 17.03.2024, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/588/95-ayet-tefsiri.

Kur'an-ı Kerim. Nûr Suresi. 61. Ayeti. E.T. 17. 03.2024, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/N%C3%BBr-suresi/2852/61-ayet-tefsiri.

Kwenda, Stanley. "Africa's disabled will not be forgotten: People with disabilities fight for services, rights, dignity". E.T. 25.03.2024, https://www.un.org/africarenewal/magazine/april-2010/africa%E2%80%99s-disabled-will-not-be-forgotten.

Lexpera. "Türk Ceza Kanunu (5237) – Madde Gerekçesi: Madde 229". E.T. 19.04.2024, https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/gerekceler/turk-ceza-kanunu-madde-gerekceleri/1#.

Manisa Ortopedi. "Ortez Protez Nedir?". E.T. 18.05.2024, https://www.manisaortopedi.com/ortez-protez-nedir/.

McKenzie, Judith, Tsitsi Chataika. "Supporting Families in Raising Disabled Children to Enhance African Child Development". İçinde *The Palgrave Handbook of Disabled Children's Childhood Studies*, ed. Katherine Runswick-Cole, Tillie Curran, Kirsty Liddiard, 315-332. London: Palgrave Macmillan, 2018.

Mevzuat Bilgi Sistemi. "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik". E.T. 23.03.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=17049&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun". E.T. 24.03.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2022.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. "Belediye Kanunu". E.T. 22.03.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.5393.Pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. "Ceza Muhakemesi Kanunu". E.T. 11.02.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. "Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun". E.T. 19.04.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Deniz İş Kanunu”. E.T. 12.03.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.854.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Devlet Memurları Kanunu”. E.T. 06.10.2023, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Emlak Vergisi Kanunu”. E.T. 02.04.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1319.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Engelliler Hakkında Kanun”. E.T. 03.03.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği”. E.T. 24.03.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18614&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Gelir Vergisi Kanunu (G.V.K.)”. E.T. 29.03.2024), https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.4.193.Pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Gümrük Kanunu”. E.T. 02.04.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4458.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Hukuk Muhakemeleri Kanunu”. E.T. 29.01.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6100.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik”. E.T. 29.01.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=38760&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “İlköğretim ve Eğitim Kanunu”. E.T. 08.01.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.222.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “İmar Kanunu”. E.T. 22.03.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3194&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “İş Kanunu”. E.T. 06.10.2023, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Kabahatler Kanunu”. E.T. 19.04.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5326&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği”. E.T. 02.04.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=9&MevzuatNo=19631&MevzuatTertip=5.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Katma Değer Vergisi Kanunu”. E.T. 02.04.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3065.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Milli Eğitim Temel Kanunu”. E.T. 08.01.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu”. E.T. 02.04.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.197.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. E.T. 06.11.2023, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20120704.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Türk Ceza Kanunu”. E.T. 19.04.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Türk Medeni Kanunu”. E.T. 29.01.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. E.T. 07.12.2023, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf.

Mevzuat Bilgi Sistemi. “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu”. E.T. 12.02.2024, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6701.pdf.

Mid-Atlantic ADA Center. “Telecommunications”. E.T. 23.04.2024, https://www.adainfo.org/ada-information/telecommunications/#tab1.

Nurdoğan, Ali Kemal. “Uluslararası Çalışma Örgütünün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri”. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*. 3/4 (2018): 78-95.

OECD. *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers - A Synthesis of Finding across OECD Countries*. Paris: OECD Publishing, 2010. E.T. 20.01.2024, https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/sickness-disability-and-work-breaking-the-barriers_9789264088856-en#page1.

Official Document System of the United Nations. "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 32nd Session (1977-1978)". E.T. 28.10.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/313/68/PDF/NR031368.pdf?OpenElement.

Official Document System of the United Nations. "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 33rd Session (1978-1979)". E.T. 28.10.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/361/88/PDF/NR036188.pdf?OpenElement.

Official Document System of the United Nations. "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 34th Session (1979-1980)". E.T. 28.10.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/377/81/PDF/NR037781.pdf?OpenElement.

Official Document System of the United Nations. "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 35th Session (1980-1981)". E.T. 28.10.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/391/52/PDF/NR039152.pdf?OpenElement.

Official Document System of the United Nations. "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 36th Session (1981-1982)". E.T. 28.10.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/407/03/PDF/NR040703.pdf?OpenElement.

Official Document System of the United Nations. "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 37th Session (1982-1983), A/RES/37/52". E.T. 30.10.2023,

https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/425/30/PDF/NR042530.pdf?OpenElement.

Official Document System of the United Nations. "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 37th Session (1982-1983), A/RES/37/53". E.T. 30.10.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/425/31/PDF/NR042531.pdf?OpenElement.

Official Document System of the United Nations. "United Nations General Assembly Resolutions Tables - 31st Session (1976-1977)". E.T. 28.10.2023, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/303/06/PDF/NR030306.pdf?OpenElement.

Özbudun, Ergun. *Anayasa Hukuku*. Ed. Ergun Özbudun, Bülent Yücel. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.

Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Özgül, Hakan. "Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye'de Erişilebilirlik". İçinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, 61-79. İstanbul: Karekök Yayınları, 2015.

Özkan Duvan, Ayşe. "Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 23/3 (2019): 311-349.

Özlü, Zeynel, Kerim Tiryaki. "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağırlık ve Dilsizlik Kusurlarının Teşhisi ve Tedavi Usullerine Bir Bakış (Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin Efendi'ye Göre)". İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 187-215. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Öztürk, Mustafa. *Hayata Renk Katanlar "Engelli Grupları"*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2013.

Platon. *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Pul, Ayşe. "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin 'Engelli' Algısı ve Muhacirler Özelinde Engellilere Yaklaşımı". İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 329-354. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Resmî Gazete. "(Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı". E.T. 06.10.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm.

Resmî Gazete. "4458 Sayılı Gümrük Kanununun Bazı Maddelerinin Uygulanması Hakkında Karar". E.T. 02.04.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091007-2.htm.

Resmî Gazete. "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname". E.T. 05.12.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-1..pdf.

Resmî Gazete. "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun". E.T. 07.12.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140219-1.htm.

Resmî Gazete. "Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararname". E.T. 22.03.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23011_1.pdf.

Resmî Gazete. "Belediye Kanunu". E.T. 04.12.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf.

Resmî Gazete. "Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi". E.T. 24.12.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/04/20040420.htm#8.

Resmî Gazete. "Cumhurbaşkanı Kararı". E.T. 20.04.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf.

Resmî Gazete. "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi". E.T. 07.12.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf.

Resmî Gazete. "Deniz İş Kanunu". E.T. 11.03.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12586.pdf.

Resmî Gazete. “Engelli Bireylere Kimlik Kartı Verilmesine ve Ulusal Engelli Veri Sistemi Oluşturulmasına Dair Yönetmelik”. E.T. 07.01.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230512-19.htm.

Resmî Gazete. “Engelli Bireylere Yönelik Sınav Uygulamalarında ve Engelli Kontenjanında Aranacak Sağlık Şartlarına Dair Yönetmelik”. E.T. 17.04.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220308-13.htm.

Resmî Gazete. “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme”. E.T. 08.01.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm.

Resmî Gazete. “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol”. E.T. 08.01.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150210-1-1.pdf.

Resmî Gazete. “Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. E.T. 29.01.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200728-14.htm.

Resmî Gazete. “İş Kanunu”. E.T. 11.03.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13943.pdf.

Resmî Gazete. “Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”. E.T. 15.11.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm.

Resmî Gazete. “Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik”. E.T. 11.02.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/01/20220127-1.htm.

Resmî Gazete. “Milletlerarası Sözleşme - Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol”. E.T. 08.01.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150210-1.htm.

Resmî Gazete. “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”. E.T. 06.02.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm.

Resmî Gazete. “Özürlüler İçin Kimlik Kartı Yönetmeliği”. E.T. 07.01.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23432.pdf).

Resmî Gazete. “Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”. E.T. 06.12.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23004_1.pdf.

Resmî Gazete. “Özürlüler Veri Tabanı Oluşturulmasına ve Özürlülere Kimlik Kartı Verilmesine Dair Yönetmelik”. E.T. 07.01.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/07/20080719-10.htm.

Resmî Gazete. “Özürlüler Veritabanı Oluşturulmasına ve Özürlülük Bilgisinin Nüfus Cüzdanında Yer Almasına Dair Yönetmelik”. E.T. 07.01.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/10/20051030-8.htm).

Resmî Gazete. “Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesinin Millî Eğitim Bakanlığına devrine dair Kanun”. E.T. 22.02.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7880.pdf.

Resmî Gazete. “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kuruluş ve Memurları Kanununda ve 4862 Sayılı Kanuna Bağlı (1) ve (2) Sayılı Cetvellerde Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanun”. E.T. 06.12.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11394.pdf.

Resmî Gazete. “Sakatların Meslekî Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Teşkilâtı (ILO) Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”. E.T. 02.10.2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc083/kanuntbmmc083/kanuntbmmc08304407.pdf.

Resmî Gazete. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. E.T. 05.12.2023, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf.

Resmî Gazete. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. E.T. 07.03.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm.

Ruhi, Muhammet Emin. *Adolf Hitler ve Nazizm: Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.

Sadıklar, Nagihan, Ekinsu Arslan, Selen Solaklar ve Maide Nur Kılıçarslan. “Sivil Toplumda Engelliliğe Hak Temelli Yaklaşım: ‘Kas Hastasıyım Haklarımın Farkındayım’ Projesi”. İçinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, 51-69. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022.

Sağlam Tekir, Hürü. “Toplumsal Hayatta Karşılaştıkları Zorluklarla Osmanlı Devleti’nde Sağır, Dilsiz ve Âmâlar”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*. 3/7 (2016): 59-71.

Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamber’in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tesbiti”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 6/3, (2006): (37-72).

Seyyar, Ali. *Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

Süral, Ceyda, Ekin Ömeroğlu. “Protection of Persons with Disabilities in Turkish Law”. *Actualidad Jurídica Iberoamericana*. 17 (2022): 344-369.

Şimşek, Kamuran. “Osmanlı Devleti’nde Engelli Eğitimi”. İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 385-396. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Şimşek, Kamuran. “Osmanlı Devleti’nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar”. *Belgi Dergisi*. 2/15 (2018): 728-740.

Şimşek, Kamuran. *Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Politikaları: II. Abdülhamit Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. “Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities”. E.T. 15.11.2023, https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/thestandardrulesonthe.doc.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. “2030 Engelsiz Vizyon”. E.T. 01.02.2024, https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. “2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu”. E.T. 22.12.2023, https://www.aile.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/kanunlar/2828-sosyal-hizmetler-kanunu.pdf.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. “Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)”. E.T. 31.01.2024, https://www.aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. “Haberler - Engelli Bireylere Kimlik Kartı Verilmesine ve Ulusal Engelli Veri Sistemi Oluşturulmasına Dair Yönetmelik Resmî Gazete’de Yayımlandı”. E.T. 07.01.2024, https://www.aile.gov.tr/haberler/engelli-bireylere-kimlik-karti-verilmesine-ve-

ulusal-engelli-veri-sistemi-olusturulmasina-dair-yonetmelik-resmi-gazetede-yayimlandi/.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. "Sıkça Sorulan Sorular - Engellilere Sağlanan Diğer İndirim ve Muafiyetler". E.T. 12.03.2024, https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engellilere-saglanan-diger-indirim-ve-muafiyetler/.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. "Sıkça Sorulan Sorular – Sosyal Yardımlar". E.T. 12.03.2024, https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/sosyal-yardimlar/.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. "Sıkça Sorulan Sorular – Engelli Bakım Hizmeti". E.T. 12.03.2024, https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engelli-bakim-hizmeti/.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. "Sıkça Sorulan Sorular – Evde Bakım Yardımı ve Gündüz Hizmetleri". E.T. 12.03.2024, https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/evde-bakim-yardimi-ve-gunduz-hizmetleri/.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - Avrupa Konseyi - Engellilerin Toplumla Tam Bütünleşmelerine Yönelik Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı, No. 1592, 2003". E.T. 08.12.2023, https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/2003councilrecommendationfullinclusion1592.doc.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - Ayrımcılığa karşı Topluluk eylem programı oluşturulması (2001-2006) hakkında 27.11.2000 tarihli Konsey Kararı (2000/750/EC)". E.T. 04.12.2023, https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/2000konseyayrimcilikmucadele.doc.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar - Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (2000/C 364/01)". E.T. 04.12.2023,

https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/abtemelhaklarsarti.doc.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. "Mevzuat - Uluslararası Mevzuat: Birleşmiş Milletler Sisteminde Engellilik". E.T. 10.12.2023, https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/uluslararasi-mevzuat/.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. "Kurumsal - Kurum Hakkında - Tarihçemiz". E.T. 05.12.2023, https://www.aile.gov.tr/eyhgm/genel-mudurluk/kurum-hakkinda/.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Kasım 2023".

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Türkiye İstatistik Kurumu, *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2011.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. *Erişilebilirlik Kılavuzu*. ed. Deniz Çağlayan Gümüş, Ankara: Uzman Matbaacılık, 2020. E.T. 24.03.2024, https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf.

T.C. Anayasa Mahkemesi. "1921 Anayasası - Teşkilâtı Esasiye Kanunu". E.T. 05.03.2024, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/.

T.C. Anayasa Mahkemesi. "1924 Anayasası - Teşkilâtı Esasiye Kanunu". E.T. 05.03.2024, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/.

T.C. Anayasa Mahkemesi. "1961 Anayasası – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası". E.T. 07.03.2024, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2004.

T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı. "GSB Engelsiz Spor Okulları". E.T. 23.03.2024, https://gsb.gov.tr/dosyalar/GSB%20Engelsiz%20Spor%20Okullar%C4%B1%20_09-09-2021%2015-43-48%20(1).pdf.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü. "Özel Öğretim Kurumları". E.T. 21.04.2024, https://ookgm.meb.gov.tr/kurumlar.php?tur=rehabilitasyon.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yönetmeliği". E.T. 22.02.2024, https://dhgm.meb.gov.tr/tebligler-dergisi/1962/1962_Sayi_1186_1236_22574.pdf.

T.C. Sağlık Bakanlığı. "2019-2023 Stratejik Planı: Güncellenmiş Versiyon (2022)". E.T. 03.04.2024, https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/35748/0/tc-saglik-bakanligi-2019-2023-stratejik-plani-guncellenmis-versiyonupdf.pdf?_tag1=51DF1549087EE46B936F1419E77B92147160F491.

TBMM. "1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Metin ve Değişiklik Bilgileri: 6. Değişiklik - 10.01.1945". E.T. 05.03.2024, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/yirmi-dort-teskilati-esasiye-kanunu-metin-degisiklik.

TBMM. "1982 Anayasası Metin ve Değişiklik Bilgileri: 16. Değişiklik, 07.05.2010 – 497 No.lu Komisyon Raporu". E.T. 09.03.2024, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c066/tbmm23066088ss0497.pdf.

TBMM. "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu". E.T. 08.01.2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c033/tbmm23033025ss0227.pdf.

TBMM. "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun". E.T. 15.12.2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc031/kanuntbmmc031/kanuntbmmc03105387.pdf.

Teicher, Amir. "Why Did the Nazis Sterilize the Blind? Genetics and the Shaping of Sterilization Law of 1933". *Central Europan History*. 52/2 (2019): 289-309.

Tezcan, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar ve Rifat Murat Önok. *İnsan Hakları El Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Tezcan, Münir. "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10 (2007): 137-186.

The African Child Policy Forum (ACPF). *The African Report on Children with Disabilities: Promising Starts and Persisting Challenges*. Addis Ababa: Central Printing Press, 2014.

The Civil Rights Litigation Clearinghouse. "Daniels-Finegold v. Massachusetts Bay Transportation Authority (U.S. District Court for the District of Massachusetts)". E.T. 23.03.2024, https://clearinghouse.net/doc/23598/.

The Institute on Disabilities at Temple University. "Disability Rights Timeline". E.T. 23.03.2024, https://disabilities.temple.edu/resources/disability-rights-timeline.

The University of Massachusetts. "A Brief History of Disability Rights in the United States". E.T. 23.03.2024, https://www.umassp.edu/inclusive-by-design/who-before-how/history-disability-rights-united-states.

Tıp Hukuku Derneği. "Dünya Sağlık Örgütü Anayasası". E.T. 07.12.2023, https://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29.

TİHEK. "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik". E.T. 16.04.2024, https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/Ayrimcilikla-Mucadele-ve-Esitlik#:~:text=j.

Tuygan, Burcu. "Yapısal Adaletsizlik Yaklaşımı Kapsamında Engelli Hakları: Covid-19 Pandemisi Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

TÜİK İstatistik Veri Portalı. "Sosyal Koruma İstatistikleri, 2022". E.T. 21.04.2024, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2022-49675.

Türk Dil Kurumu. "Güncel Türkçe Sözlük". E.T. 02.11.2022, https://sozluk.gov.tr/.

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. haz. Şükrü Halûk Akalın vd., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

Türkiye Engelliler Vakfı (TÜREV). "Duyma Engellilerin Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Önerileri". E.T. 14.04.2024, https://www.turev.org.tr/duyma-engellilerin-karsilastigi-zorluklar-ve-cozum-onerileri/.

Türkiye Engelliler Vakfı (TÜREV). "Engellilerin Karşılaştığı Problemler ve Çözüm Önerileri". E.T. 14.04.2024, https://www.turev.org.tr/engellilerin-karsilastigi-problemler-ve-cozum-onerileri/.

Türkiye İnsan hakları ve Eşitlik Kurumu. “Engellilik Temelinde Ayrımcılık”. E.T. 21.04.2024, https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/pdf/nl4h8p.pdf.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. “Temel Haklar Şart, Eşitlik ve Ayrımcılık Alanında Avrupa Birliği Direktifleri”. E.T. 22.12.2023, https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551818880.pdf.

Türkiye Kültür Portalı. “İkinci Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi-Edirne”. E.T. 08.04.3024, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/gezilecekyer/iibeyazid-kulliyesi-saglik-muzesi.

U.S. Department of Justice Civil Rights Division. “Americans with Disabilities Act of 1990, As Amended”. E.T.23.03.2024, https://www.ada.gov/law-and-regs/ada/.

U.S. Department of Labor. “Americans with Disabilities Act”. E.T. 23.04.2024, https://www.dol.gov/general/topic/disability/ada.

U.S. Department of Labor: Office of Federal Contract Compliance Programs. “ADA Amendments Act of 2008 Frequently Asked Questions”. E.T. 23.04.2024, https://www.dol.gov/agencies/ofccp/faqs/americans-with-disabilities-act-amendments.

U.S. Equal Employment Opportunity Commission. “Fact Sheet: Disability Discrimination”. E.T. 23.04.2024, https://www.eeoc.gov/laws/guidance/fact-sheet-disability-discrimination.

Uluslararası Çalışma Örgütü. “159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi”. E.T. 02.10.2023, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377302/lang--tr/index.htm.

UN Documents: Gathering a Body of Global Agreements. “Copenhagen Declaration on Social Development”. E.T. 14.12.2023, http://www.un-documents.net/cope-dec.htm.

UN Documents: Gathering a Body of Global Agreements. “Programme of Action of the World Summit for Social Development”. E.T. 14.12.2023, http://www.un-documents.net/poa-wssd.htm.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. “Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerle ilgili Eğitime İlişkin Tavsiye Kararı”. E.T. 10.01.2024, https://www.unesco.org.tr/Pages/504/194/.

UNICEF. “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”. E.T. 01.10.2023, https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme.

United Nations. “CRPD - Article 24 - Education”. E.T. 24.03.2023, https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-24-education.html.

United Nations. “CRPD - Article 26 - Habilitation and rehabilitation”. E.T. 24.03.2023, https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-26-habilitation-and-rehabilitation.html.

United Nations. “CRPD - Article 27 - Work and employment”. E.T. 24.03.2023, https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-27-work-and-employment.html.

United Nations. “CRPD - Article 31 - Statistics and data collection”. E.T. 27.03.2023, https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-31-statistics-and-data-collection.html.

United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Disability). “History of Disability and the United Nations - The United Nations and Disability: 70 Years of the Work Towards a More Inclusive World”. New York: 2018. E.T. 12.12.2023, https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2018/01/History_Disability-in-the-UN_jan23.18-Clean.pdf.

United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Disability). “The International Year of Disabled Persons 1981”. E.T. 14.10.2023, https://www.un.org/development/desa/disabilities/the-international-year-of-disabled-persons-1981.html.

United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Disability). “World Programme of Action Concerning Disabled Persons - Part 2”. E.T. 26.10.2023,

https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/world-programme-of-action-concerning-disabled-persons-part-2.html.

United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Disability). “The United Nations and Persons with Disabilities Chronology: 1945-1980”. E.T. 12.12.2023, https://www.un.org/development/desa/disabilities/the-united-nations-and-persons-with-disabilities-chronology-1945-1980.html.

United Nations: Department of Economic and Social Affairs (Social Inclusion). “World Programme of Action Concerning Disabled Persons”. E.T. 14.10.2023, https://social.desa.un.org/issues/disability/resources/world-programme-of-action/world-programme-of-action-concerning-0.

United Nations: Human Rights Office of the High Comissioner. “Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons”. E.T. 03.12.2023, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-mentally-retarded-persons.

United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner. “Convention against Discrimination in Education”. E.T. 10.01.2024, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-discrimination-education.

United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner. “Declaration on the Rights of Disabled Persons”. E.T. 21.04.2024, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons.

United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner. “Human Rights Instrument - Declaration on Social Progress and Development”. E.T. 13.12.2023, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-social-progress-and-development#:~:text=All%20peoples%20and%20all%20human,should%2C%20on%20their%20part%2C%20contribute.

United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner. “Human Rights Instruments - Vienna Declaration and Programme of Action”. E.T. 14.12.2023,

https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action.

United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner. “Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of Mental Health Care”. E.T. 02.03.2024, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-protection-persons-mental-illness-and-improvement.

United Nations: Human Rights Office of the High Commissioner. “Universal Declaration of Human Rights – Turkish (Türkçe)”. E.T. 21.01.2024, https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/turkish-turkce.

United Nations: Human Rights Treaty Bodies. “UN Treaty Body Database - General Comment No. 5: Persons with disabilities”. E.T. 25.12.2023, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=ICEnwWR8rbeJM8O1ALabP1m7tXOH2ZhxPxrkGS+G62wtN3aQMbUjWgcT/uXWvIxcQiVTDOnZmMlR7iRX2jLOiQ==.

United Nations: Human Rights Treaty Bodies. “UN Treaty Body Database - General Comment No. 18: Article 6 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”. E.T. 25.12.2023, https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQfUKxXVisd7Dae%2FCu%2B13J25Nha7l9NlwYZ%2FTmK57O%2FSr35romd9Vzp9Hy9QwFNnnUSoxyIBFjTiCuSH35RHGI6U.

United Nations: Treaty Collection. “Chapter IV: Human Rights - 15. Convention on the Rights of Persons with Disabilities”. E.T. 12.12.2023, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&clang=_en.

United Nations: Treaty Collection. “Chapter IV: Human Rights - 15.a. Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities”. E.T. 12.12.2023, https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20I/Chapter%20IV/IV-15-a.en.pdf.

United States Coast Guard: Department of Homeland Security. “Disability Rights Timeline”. E.T. 23.03.2024, https://www.uscg.mil/Resources/Civil-Rights/Latest-Civil-Right-News/Article/3541201/disability-rights-timeline/.

Usta, Mustafa. “Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 20 (2009): 75-110.

Usta, Ogün. *Türk Hukuku ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Kölelik, Kulluk ve Zorla Çalıştırma Yasağı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Uyar, Lema. *Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006. E.T. 27.12.2023, https://insanhaklariizleme.org/vt/mfhandler.php?file=BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdf&table=yayin&field=dosya&pageType=view&key1=1945.

Uygun, Oktay. “İnsan Hakları Kuramı”. İçinde *İnsan Hakları*, ed. Korkut Tankuter, 13-44. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Ünal, Canan. “İş Hukukunda Engellilik Temelinde Ayrımcılık”. İçinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, 81-97. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

Ünal, Vehbi. “Toplumsal Değişim Sürecinde Engelliler”. *Turkish Studies*. 13/18 (2018): 1323-1342.

Ünder, Hasan. “Türkiye’de Sosyal Darwinizm Düşüncesi”. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 427-437. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Ünver, Ahmet Süheyl. “Manisada Saruhanlıların Körhane Binası Hakkında”. *Türk Tıp Tarihi Arkivi*. 6/19-20 (1942): 25-27.

Vardar, Nilay (Bağımsız İletişim Ağı/Bianet). “5 Maddede Engelli Sorunları”. E.T. 12.04.2024, https://bianet.org/haber/5-maddede-engelli-sorunlari-169796.

WHO Multi-Country Studies Data Archive. E.T. 04.03.2024, https://apps.who.int/healthinfo/systems/surveydata/index.php/collections/whs

World Health Organization. “10 Facts on Disability”. E.T. 10.10.2023, https://www.who.int/news-room/facts-in-pictures/detail/disabilities

World Health Organization. “Disability”. E.T. 12.09.2023, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health.

Yamaç, Müzehher. “100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Anayasası 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı): 266-282.

Yardımcı, Sibel. “Sakatlığın Tarihsel İnşası”. İçinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, 7-17. İstanbul: Karekök Yayınları, 2015.

Yardımcı, Sibel. “Sakatlık ve Siyaset”. İçinde *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, der. Kenan Çayır, Melisa Soran ve Melike Ergün, 19-30. İstanbul: Karekök Yayınları, 2015.

Yelçe, Nevin Zeynep. “Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış”. İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 3-19. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Yıldırım, Nuran. “İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi”. İçinde *İstanbul Armağanı 3: Gündelik Hayatın Renkleri,* 305-330. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997.

Yıldırım, Turan. Muhammed Dalak. “Görme Engellilerin Yükseköğretime Girişinde Yaşanan Sorunlar”. İçinde *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Engelli Hakları, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, ed. İpek Sağlam, Özlem Karaman Coşgun, 9-19. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

Yıldız, Özgür. “Kuruluşundan II. Meşrutiyete Kadar Hamidiye Etfal Hastanesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 5/5 (2012): 391-411.

Yılmaz, Hilal. “Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası’ndaki Görevliler ve Görevleri”. İçinde *Engellilik Tarihi Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, Nevin Zeynep Yelçe, 119-132. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020.

Yılmaz, Simge, İrfan Paçacı. “Türkiye’de Sosyal Devlet İlkesi ve Engellilere Yönelik Yayıncılık”. *TİHEK Akademik Dergisi*. 3 (2019): 43-68.

Yusuf Has Hacip. *Kutadgu Bilig*. Uyarlayan Muzaffer Tunçel/ed. Halil Aşıcı. Ankara: Gençlik Spor Yayınları, 2019.

Yüce, Mehmet, Muhammed Çelik ve Nilay Akbulut. "Vergi Sistemlerinde Engellilere Yönelik Vergisel Avantajlar". İçinde *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, ed. Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, 147-178. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022.

Yücel Dericiler, Özge. *Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK): Engelli Öğrenci Komisyonu. "Yükseköğretim Kurulundan 'Engelsiz Üniversite'lere 'Bayrak ve Nişan' Ödülü". E.T. 17.04.2024, https://engelsiz.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/yuksekogretim-kurulu-ndan-universitelere-bayrak-ve-nisan-odulu.aspx.

Yüksel, Anıl Güven. *Toplumsal Yaşama Katılma Hakkı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.

Zihinsel Engelliler Federasyonu. *Engellinin El Kitabı*. Ankara: Renkform Matbaa. E.T. 13.11.2022, https://docplayer.biz.tr/1014518-Engellinin-el-kitabi.html.

Mahkeme Kararları

ABAD. Coleman/Attridge Law and Steve Law, Dava C-303/06, K.T. 17.07.2008, E.T. 18.04.2023, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=67793&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3520079.

AİHM. Centre for Legal Resources on Behalf of Valentin Câmpeanu/Romanya Davası, Başvuru No: 47848/08, Karar Tarihi: 17.07.2014.

AİHM. Çam/Türkiye Kararı, Başvuru No. 51500/08, K.T. 23.02.2016, E.T. 06.04.2023, https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22%C3%A7am%20t%C3%BCrkiye%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-164211%22]}.

AİHM. Enver Şahin/Türkiye Kararı, Başvuru No: 23065/12, Karar Tarihi: 30.01.2018, E.T. 22.04.2024, https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-187807.

AİHM. Guberina/Hırvatistan, Başvuru No: 23682/13, Karar Tarihi: 22.03.2016, E.T. 19.03.2024, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161530.

AİHM. Jasinskis/Latvia Davası, Başvuru No: 45744/08, Karar Tarihi: 21.12.2010.

AİHM. Nencheva ve diğerleri/Bulgaristan, Başvuru No: 48609/06, Karar Tarihi 18.06.2013, E.T. 19.03.2024, https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-144723.

AİHM. Nikolyan/Ermenistan Davası, Başvuru No: 74438/14, Karar Tarihi: 03.10.2019, E.T. 19.03.2024, https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-196149.

AİHM. Stanev/Bulgaristan Davası, Başvuru No: 36760/06, Karar Tarihi: 17.01.2012, E.T. 22.04.2024, https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-116498.

AYM. E. 1988/19, K. 1988/33, K.T. 26.10.1988, E.T. 20.04.2024, https://www.lexpera.com.tr/ictihat/anayasa-mahkemesi/e-1988-19-k-1988-33-t-26-10-1988.

AYM. Saadet Ergün ve diğerleri, Başvuru No: 2013/4194, K.T. 14.10.2015, E.T. 18.04.2024, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/4194.

Resmî Gazete. "Anayasa Mahkemesi Kararı", E. 2006/101, K. 2008/126, K.T. 19.06.2008, E.T. 12.03.2024, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/11/20081119-8.htm.

Yargıtay 1. CD. E. 2007/8192, K. 2008/7812, K.T. 04.12.2008, E.T. 19.04.2024, https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/1-ceza-dairesi-e-2007-8192-k-2008-7812-t-04-12-2008.

Yargıtay 14. CD. E. 2012/10901, K. 2012/10809, K.T. 06.11.2012.

Yargıtay 2. HD. E. 2013/12635, K. 2013/26132, K.T. 12.11.2013, E.T. 30.01.2024, https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/2-hukuk-dairesi-e-2013-12635-k-2013-26132-t-12-11-2013.

Yargıtay 3. CD. E. 2018/1949, K. 2018/15811, K.T. 23.10.2018, E.T. 19.04.2024, https://karararama.yargitay.gov.tr/.

Yargıtay 6. CD. E. 2016/1748, K. 2019/143, K.T. 17.01.2019.

Yargıtay HGK. E. 2017/2672, K. 2018/1717, K.T. 15.11.2018, E.T. 30.01.2024, https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/hukuk-genel-kurulu-e-2017-2672-k-2018-1717-t-15-11-2018.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Ayşe Nur USTA	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	Hukuk Fakültesi
Bölümü	Hukuk
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1. **2.**	